

CULTURĂ
NAȚIONALĂ
ȘI SPIRIT
EUROPEAN.
DE LA
ȘCOALA LUI
GHEORGHE
LAZĂR LA
UNIVERSITATEA
DIN BUCUREȘTI
(1818-1864)

**NICOLAE
IȘAR**

NICOLAE ISAR

*Cultură națională și spirit european.
De la Școala lui Gh. Lazăr la Universitatea din București
(1818-1864)*

NICOLAE ISAR

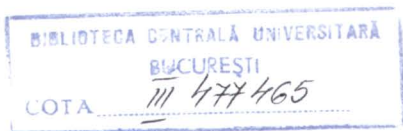
CULTURĂ NAȚIONALĂ
ȘI SPIRIT EUROPEAN.

DE LA ȘCOALA LUI GH. LAZĂR
LA UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI
(1818-1864)

Editura Universității din București

~ 2004 ~

375/04

© Editura Universității din București
Șos. Panduri 90-92, București - 050663; Tel./Fax: 410.23.84
E-mail: editura@unibuc.ro
Internet: www.editura.unibuc.ro

B.C.U. Bucuresti

C20041907

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
ISAR, NICOLAE

Cultură națională și spirit european. De la Școala lui Gh. Lazăr la Universitatea din București (1818-1864) / Nicolae Isar, București, Editura Universității din București, 2004

ISBN 973-575-863-6

373.5(498 București)

Tehnoredactare computerizată: *Constanța TITU*

ARGUMENT

Volumul de față reproduce, numai în parte, textul lucrării noastre, *Școala națională de la Sf. Sava și spiritul epocii (1818-1859)*, apărută în Editura Universității București în anul 1994. De data aceasta, introducem în text o serie de capitole și subcapitole noi, încorporând în analizele noastre intervalul de timp 1818-1864; totodată, înlăturăm din amintita lucrare cea mai mare parte a anexelor, în schimb, adăugând o serie de documente noi, puțin cunoscute, vizând etapa de sfârșit a școlii de la Sf. Sava și tranziția spre Universitatea din București.

Asemenea modificări ne-au impus o titulatură nouă, proprie acestei structuri, de natură, poate, să ofere, totodată, un motiv în plus de interes pentru cititori.

Bineînțeles, cu prilejul împlinirii a 140 de ani de la înființarea Universității din București – 1864-2004 –, am dorit, odată în plus, să subliniem concluzia că Universitatea bucureșteană, sub raportul spiritului național, conjugat cu spiritul european (mai corect, spiritul occidental), s-a născut din școala întemeiată de Gh. Lazăr în 1818. Evident, aceasta din urmă a preluat, în bună măsură, tradițiile științifice ale vechii Academii de limbă greacă care funcționase la București timp de mai bine de un secol (1694-1821), dar numai ea a putut conserva spiritul pe care l-a personificat Gh. Lazăr – menit să ducă, peste decenii, în 1864, la înființarea Universității din București – instituție care, de-a lungul deceniilor, s-a afirmat – și se afirmă în continuare – ca instituție de mare prestigiu în viața științifică și culturală a țării.

Autorul

I

ȘCOALA NAȚIONALĂ DE LA SF. SAVA LA ÎNCEPUTURILE SALE (1818-1831)

1. Premisele întemeierii școlii naționale de la Sf. Sava

1.1. Întemeierea școlii naționale de la București, în 1818, sub conducerea lui Gheorghe Lazăr, a marcat un moment important în istoria învățământului românesc. Academia domnească de limbă greacă, inaugurată cel mai probabil în 1694, în vremea lui Constantin Brâncoveanu¹, în răstimp de peste un secol, sub protecția unor domnitori iubitori de cultură², dăduse din plin roade bogate. La izvoarele ei s-au adăpat mai multe generații de cărturari și dregători ai statului, așa după cum în Moldova, relativ în aceeași perioadă, un rol similar îl avusese Academia domnească de la Iași³. Dar spiritul vremii lucra în favoarea unei schimbări fundamentale, aceea a tranziției de la învățământ într-o limbă străină, fie ea și o limbă experimentată în sfera instrucției – cum era limba greacă –, la învățământ în limba națională.

Esența acestui proces care duce la începutul secolului al XIX-lea la întemeierea școlilor naționale, la Iași și București, ca instituții de învățământ superior, independente de Academiile domnești, trebuie căutată în planul evoluției conștiinței naționale, al afirmării ideii naționale. Din acest unghi de vedere, acțiunea de întemeiere a școlilor de la București și Iași marchează momentul cel mai semnificativ al mișcării de redeşeptare națională – în plan cultural – din primele decenii ale secolului al XIX-lea, constituie, cum s-a scris, “semnul cel mai revelator de trezire a conștiinței naționale, anterior prăbușirii fanariotismului”⁴.

¹ Pentru această datare, vezi, în primul rând, demonstrația erudită făcută de regretatul prof. I. Ionașcu, în *Istoria Universității din București*, vol. I, București, 1977, p. 12-25.

² Pentru funcționarea Academiei în răstimpul 1894-1821, în afara capitolelor din monografia mai sus citată, redactate de prof. I. Ionașcu, mai vezi, pentru o mai largă informare, în mod deosebit, Ariadna Camariano-Cioran, *Academiile domnești din București și Iași*, București, 1971.

³ Asupra acesteia, pe larg, în afară de A. Camariano-Cioran, mai vezi Șt. Bărsănescu, *Academia domnească din Iași. 1714-1821*, București, 1962.

⁴ P. Cornea, *Originile romantismului românesc. Spiritul public, mișcarea ideilor și literatura între 1780-1840*, București, 1972, p. 69.

Această subliniere a semnificației școlilor naționale este veche în cultura română și a fost făcută încă de la sfârșitul secolului XIX-lea și de unii savanți străini. Între alții, Alfred Rambeaud, marele istoric francez, în anul 1895, recenzând cunoscuta sinteză a lui A. D. Xenopol, observa că redeşeptarea națională la români s-a manifestat mai întâi în plan cultural, iar apoi în plan politic; ea a venit, sublinia marele istoric, comentând ideile lui A. D. Xenopol, prin reabilitarea limbii naționale de caracter latin, făcută de corifeii Școlii Ardelene, în Transilvania, prin școlile naționale întemeiate de Gh. Lazăr și Gh. Asachi, la sud și la răsărit de Carpați⁵.

Fenomenul disocierii de învățământul grecesc s-a manifestat mai întâi în Moldova, unde, în fruntea curentului pentru școală și cultură în limba națională, timp de mai multe decenii, s-a aflat marele mitropolit-cărturar Veniamin Costache⁶.

Din inițiativa acestuia a luat ființă mai întâi în Moldova, în 1803, o școală de limbă națională, de nivel secundar, cu o structură modestă, pentru pregătirea preoților, cunoscutul seminar de la Socola. Este școala pe care A. D. Xenopol avea să o considere ca un prim rezultat a ceea ce numea el “curentul subteran al românismului care cursese de-a lungul întregii epoci fanariote”⁷. În această școală aveau să se predea în limba română nu numai materii cu conținut religios, ci și discipline cu conținut laic, toate având să demonstreze capacitatea limbii naționale ca limbă de predare⁸; și tot aici, în 1815, mitropolitul încerca, fără succes, să-l aducă în rândul profesorilor pe cunoscutul cărturar ardelean I. Budai-Deleanu⁹, abia mai târziu, în 1820, în vederea reorganizării seminarului, reușind să aducă în Moldova un grup de mai mulți dascăli ardeleni.

Succesul seminarului de la Socola, ca școală de limbă națională, a premers actul desprinderii din Academia domnească de la Iași în 1814 a “școlii de inginerie”, condusă de Gh. Asachi, același prelat cărturar, Veniamin Costache, sprijinind cu toată energia această inițiativă. Școala lui Gh. Asachi – prima școală națională din Principatele Române cu o structură de învățământ superior, destinată pregătirii inginerilor hotarnici – își deschidea cursurile în

⁵ Vezi recenzia lui A. Rambeaud, cu titlul *Les Latines du Danube. Un nouvel historien des Roumains*, în “Journal des Débats”, 25 janvier 1895, p. 173-174.

⁶ Pentru calitatea lui V. Costache de promotor al școlii și culturii naționale din Moldova, la începutul secolului al XIX-lea, între altele, vezi N. Isar, *Trăsături iluministe în gândirea și activitatea lui Veniamin Costache*, în “Revista de filozofie”, t. 15, 1968, nr. 4, p. 445-452.

⁷ A. D. Xenopol, *Istoria partidelor politice din România*, vol. I, București, 1911, p. 29.

⁸ C. Erbiceanu, *Istoricul seminarului Veniamin din mănăstirea Socola*, Iași, 1885, p. 34.

⁹ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. X, B, p. 360.

ianuarie 1814 și lua sfârșit odată cu prima serie de absolvenți, în 1818¹⁰. Fie și de scurtă durată, experiența ei a validat, în mod deosebit, capacitatea limbii naționale de a deveni limbă de predare a disciplinelor de învățământ proprii etapei superioare a acestuia.

Această școală a fost importantă nu atât prin proporțiile rezultatelor sale imediate – căci este vorba, de fapt, nu atât de o școală, în înțelesul propriu, ci de “o clasă de inginerie”, desprinsă din Academie, cu o serie de studenți, se pare circa 30, duși până la absolvire, fără a se recruta an de an alți studenți –, cât prin rolul pe care ea l-a avut în perspectiva afirmării în deceniile următoare a școlii naționale, în rolul pe care ea l-a avut, în anii funcționării și în cei următori, în direcția înlăturării monopolului limbii grecești, ca limbă de învățământ superior, și a afirmării în această direcție a limbii naționale. Că acțiunea lui Gh. Asachi – premergând cu câțiva ani școala lui Gh. Lazăr – se înscria pe linia mișcării de rededeșteptare națională, că era, cum s-a scris, “o manifestare a conștiinței naționale”¹¹, o dovedesc frământările pe care ea le-a stârnit în rândurile dascălilor de la Academia domnească. Teama că școala lui Gh. Asachi compromitea prestigiul Academiei domnești – și, implicit, leza interesele profane ale dascălilor greci – era exprimată, în mod concludent, în 1819, de atitudinea directorului Academiei domnești de la Iași, D. Gobdelas, când acesta cerea cu insistență domnitorului Scarlat Calimachi să ia măsuri pentru excluderea “limbii moldovenești” din Academie și trimiterea lui Gh. Asachi la seminar: “[...] să predea acolo popilor, dacă poate preda cineva în săraca limbă a pământenilor și dacă un inginer practic ce n-are habar de filosofie este în stare să creeze termeni științifici necesari”¹².

Indiferent de cauzele care l-au făcut pe Gh. Asachi să nu reia cursurile de inginerie de la Iași cu o nouă serie de tineri – între acestea, numărându-se, evident, și reacția dascălilor greci de la Academie, la care ne-am referit mai sus – experiența lui din anii 1814-1818 nu a rămas fără urmări. Deocamdată, în planul acțiunii de afirmare a limbii naționale ca limbă de predare a disciplinelor școlare de un oarecare nivel, funcționarea acestei școli era suplinită de seminarul de la Socola, reorganizat din 1820, cu ajutorul dascălilor ardeleni.

¹⁰ Vezi, în mod deosebit, N. C. Enescu, *Gheorghe Asachi, organizatorul școlilor naționale din Moldova*, București, 1962.

¹¹ Cum am observat mai sus, atât școala lui Asachi din anii 1814-1818, cât și întemeierea școlii de la București, în 1818, își găsesc locul într-o erudită sinteză, cum este aceea a lui P. Cornea, într-un subcapitol, intitulat “Manifestări ale conștiinței naționale”.

¹² N. Iorga, *Istoria literaturii române*, vol. III, 1907, p. 15-16.

1.2. Gh. Lazăr, odată cu înființarea școlii de la Sf. Sava, va duce mai departe experiența de la Iași, el având să demonstreze capacitatea limbii române de a transmite înalte cunoștințe, nu numai în domeniul matematicii – proprii pregătirii inginerilor hotarnici –, ci și în sfera filosofiei, disciplină considerată definitivă pentru atestarea unei limbi ca limbă de învățământ superior și care fusese monopolizată până la începutul secolului al XIX-lea de dascălii greci de la Academiiile domnești. Spre deosebire de școala de la Iași, școala lui Gh. Lazăr, odată cu întemeierea ei, cum vom vedea, va funcționa aproape fără întrerupere, pe tradițiile ei urmând a lua ființă mai târziu, în 1864, Universitatea din București.

Că anul înființării școlii de la București, în localul mănăstirii Sf. Sava, este 1818, iar nu 1816, cum afirmase mai întâi I. Heliade-Rădulescu¹³ și, după el, A. D. Xenopol¹⁴, s-a precizat de multă vreme în istoriografia română. Subliniind meritele lui Gh. Lazăr, elevul, ajutorul și continuatorul operei acestuia, Heliade, făcuse o confuzie – explicabilă până la un punct –, între data venirii dascălului ardelean la București și data întemeierii școlii naționale de la Sf. Sava. V. A. Urechia, și el un cunoscut cărturar și om de școală, avea să publice documentele esențiale care înlăturau această confuzie și stabileau cu exactitate datele de fondare a cunoscutei școli¹⁵.

Gh. Lazăr venea la București, în 1816, în casa boierului Bărcănescu, ca dascăl al copiilor acestuia, din acest an el urmând a da lecții de inginerie practică – măsurători de teren și ridicări de plan – și la alți elevi din București, fii de boieri¹⁶. Nu ar fi putut inimosul cărturar ardelean de la început, în capitala Țării Românești, într-un loc care-i era necunoscut, într-un anumit sens, să întemeieze școala. El trebuia mai întâi să se facă cunoscut, să demonstreze competența sa în chestiuni școlare și să capete sprijinul boierilor efori din București, al altor cărturari români, fără sprijinul acestora proiectul său neputând fi tradus în viață.

La data venirii “inginerului” Lazăr în București, spiritul național în rândul boierilor români făcuse progrese remarcabile. Frământările lor legate de starea grea în care se afla țara, sub regimul domniei fanariote – în speță, la aceasă

¹³ I. Heliade, *Gramatica românească*, Sibiu, 1828, p. 25.

¹⁴ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. X, Iași, 1896, p. 252.

¹⁵ V. A. Urechia, *Istoria școalelor*, vol. IV, 1901, mai ales paginile 189-199.

¹⁶ Pentru date biografice rămâne de folosit și în zilele noastre monografia mai veche a lui G. Bogdan-Duică și G. Popa-Lisseanu, *Viața și opera lui Gheorghe Lazăr*, București, 1924; de asemenea, G. Bogdan-Duică, *Gheorghe Lazăr*, București, 1924. Dintre monografiile din ultima vreme ar fi de consultat, între altele, Gheorghe Pâmuță, *Gheorghe Lazăr*, București, 1973; Emilia Șt. Milicescu, *Gheorghe Lazăr (1782-1823)*, Cluj-Napoca, 1892.

dată, a lui Ioan Caragea – atingeau nu numai sfera politicului, ci și pe cea a culturii. Și nu va fi deloc întâmplătoare împrejurarea că unii dintre marii boieri munteni, convinși de racilele sistemului politic având în frunte pe domnitorul fanariot, adepți ai schimbărilor în plan politic și opozanți – sau virtuali opozanți ai domnitorului grec – sunt în același timp promotori ai curentului pentru școală și cultură în limba națională. Deși foști elevi ai Academiiilor domnești de limbă greacă, cunoscători ai limbii și culturii grecești, ei devin sub influența spiritului vremii, sub influența ideologiei “Luminilor”, critici nu numai ai unui sistem politic care conferea elementului grec o preponderență în viața de stat – începând cu însăși instituția domniei –, ci și ai unui sistem care, în același timp, prin protecția domnitorului grec, conferea și Academiiilor domnești de limbă greacă – implicit, limbii și culturii grecești – un rol preponderent în viața culturală a țării, un rol impropriu cerinței răspândirii științei de carte în rândul celor mulți, în straturile largi ale populației.

Încă la 10 decembrie 1817, Eforia școlilor, din care făceau parte mari boieri iubitori de cultură, între care, Constantin Bălăceanu, Iordache Golescu, Grigore Ghica, viitorul domn, printr-o anafora supunea domnitorului Caragea planul înființării unei școli românești în chiliile mănăstirii Sf. Gheorghe Nou, o altă școală decât cea româno-slavă de la Sf. Gheorghe Vechi. Școala urma să aibă trei dascăli: unul pentru începători, pentru scris și citit, un al doilea, pentru avansați (pentru gramatică și catehism, în primul rând), un al treilea, având ca obiecte de predare, aritmetica, geometria și geografia, dar și efectuarea de măsurători de teren¹⁷. Cum s-a presupus¹⁸, probabil, pentru acest al treilea post de dascăl, cu științe mai înalte, destinat pregătirii inginerilor hotarnici, boierii-efori îl aveau în vedere pe “inginerul”-cărturar ardelean. Totodată, în aceeași anafora, boierii-efori supuneau domnitorului propunerea de instituire de învățători români în toate orașele mari din cele 12 județe ale Țării Românești, acțiunea urmând a fi patronată de înalții ierarhi ai bisericii ortodoxe.

Deși domnitorul Caragea, la 15 decembrie 1817*, aproba această anafora, școala națională preconizată nu s-a înființat la această dată în localul mănăstirii Sf. Gheorghe-Nou, probabil, așa cum s-a presupus¹⁹, egumenul grec al mănăstirii, cu gândul de a nu pierde veniturile de pe urma chiriilor mănăstirii, sugerând instalarea școlii românești în localul mănăstirii Sf. Sava, unde anterior funcționase școala grecească (acum aflată în chiliile mănăstirii

¹⁷ V. A. Urechia, *Istoria școalelor*, t. IV, p. 193-194.

¹⁸ Mihai Popescu, *Colegiul național “Sf. Sava”*, București, 1944, p. 62.

* Stil vechi, pe care îl folosim pe parcursul textului, atât pentru exactitatea datelor, cât și pentru ușurința lecturii.

¹⁹ I. Ionașcu, *Istoria Universității din București*, I, p. 76.

Măgureanu). Oricum, în spiritul anaforei aprobată de domn, preconizată școală urma să fie subordonată celei grecești de la Măgureanu, elevii români urmând a-și susține examenele finale înaintea dascălilor greci.

Întemeierea școlii naționale cu profil de inginerie hotarnică era amânată, așadar, pentru câteva luni, până în primăvara anului 1818, când era reactualizată înființarea ei, de data aceasta, în localul de la Sf. Sava. Adevăratul act de întemeiere a școlii îl constituia o nouă anafora a boierilor-efori, cu data de 6 martie 1818²⁰. Între semnatarii acesteia, pe lângă mitropolitul Nectarie, se numărau C. Bălăceanu, I. Golescu, Gr. Ghica. Cererea boierilor-efori era aprobată de domnitorul I. Caragea la 24 martie, când acesta porunca vel logofătului de Țara de Sus, Constantin Bălăceanu, unul dintre efori, să pregătească localul de la Sf. Sava în vederea deschiderii școlii; egumenul acesteia era somat să îndepărteze pe străinii așezați în mănăstire în mod abuziv și de la care el primea chirie și, totodată, să efectueze reparațiile necesare, în vederea bunei funcționări a localului²¹. Școala își începe activitatea în august 1818, inaugurarea fiind marcată prin lansarea de către Gh. Lazăr a cunoscutei *Înștiințări*.

1.3. Un rol important în înființarea școlii de la Sf. Sava, cum am precizat, l-au avut boierii-efori, concursul lor fiind decisiv pentru aprobarea și pregătirea deschiderii școlii. Tradiția a păstrat în mod deosebit amintirea rolului pe care l-a avut în acest sens Constantin Bălăceanu, “marelle Bălăccan”, cum îl numește frecvent un contemporan²². Meritul acestuia avea să fie recunoscut, între alții, de P. Poenaru, care, la două decenii de la moartea lui Gh. Lazăr, în 1843, sublinia ideea că școala națională de la Sf. Sava fusese întemeiată sub “patronajul răposatului boier patriot, banul Constantin Bălăceanu”²³. Tot P. Poenaru, mai târziu, într-un cunoscut discurs academic, punea în circulație informația potrivit căreia, pentru a-i testa competența în domeniul măsurătorilor de teren, C. Bălăceanu l-a supus pe “inginerul” Lazăr unui test: l-a pus să-i măsoare moșia sa – măsurată deja de un inginer neamț –, pentru ca apoi să compare calculele, și să se convingă de competența dascălului ardelean. Apoi, Bălăceanu, câștigat de proiectul lui Gh. Lazăr, convinge și pe alții de utilitatea lui, pledează pentru aprobarea lui în Divan²⁴.

²⁰ V. A. Urechia, *Istoria școalelor*, t. IV, p. 194-196.

²¹ *Ibidem*, p. 198-199.

²² Cf. N. Isar, *Școala națională de la Sf. Sava și spiritul epocii (1818-1859)*, București, 1994, Anexe, p. 151-155.

²³ Cf. “Foaie pentru minte, inimă și literatură”, 2 aug. 1843, p. 245.

²⁴ I. Heliade-Rădulescu, *Issachar sau Laboratorul. Echilibru între antithesi sau Spiritul și materia*, București, 1859, p. 61.

Sprîjinul lui Bălăceanu nu era întâmplător, acesta fiind, cum avea să scrie mai târziu Heliade, un adversar al învățământului în limba greacă.

Același Heliade, avea să scrie despre respectul pe care Gh. Lazăr l-ar fi pus la dispoziția lui Constantin Bălăceanu, singurul boier muntean căruia dascălul ardelean, cu toată mândria sa, i se adresa, din condescendență, cu "Măria Ta". Pe scurt, știrile despre rolul acestui boier în întemeierea școlii lui Gh. Lazăr sunt pe cât de numeroase, pe atât de edificatoare. La 1826, la câțiva ani de la moartea lui Gh. Lazăr, referindu-se la rolul lui C. Bălăceanu în întemeierea școlii naționale de la București, un contemporan din Moldova, Stolnicul Voicu Periețeanu scria: "Marele Bălăcean cât au îndatorit patria sa, de a-și avea multe limbi, nu voi fi destoinic a-i împleni cununile laudelor²⁵. Și tot el se referea, în mod deosebit, la rolul jucat de marele boier în cadrul Eforiei școlilor: "O norocită epohă – scria el –, a să da Epitropia Școalelor de la Epitropii greci la patriot neaș, marele și nemuritorul Bălăcean".

Alături de C. Bălăceanu, în sprîjinul deschiderii școlii de către Gh. Lazăr, s-au aflat alți câțiva mari boieri patrioți: Grigore Dimitrie Ghica, viitorul domnitor²⁶, înrudit cu familia Bărcănescu, în casa căruia se instalase Gh. Lazăr, la venirea în București, Iordache Golescu, ginerele lui Constantin Bălăceanu²⁷ și alții.

Evident, ca și în cazul școlii lui Gh. Asachi, înființarea unei școli naționale de nivel superior, destinată pregătirii inginerilor hotarnici, la începutul secolului al XIX-lea, în plan imediat, răspundea unei nevoi sociale. Numeroasele procese de hotărnicie, desele încălcări de hotare între proprietari, reclamau existența unui apreciazabil număr de ingineri de acest profil; dar, așa cum vom vedea, școala va depăși acest scop inițial, devenind curând un centru de cultură și ideologie națională, cu rațiuni mult mai înalte, cu adânci semnificații în mișcarea de renaștere națională a românilor în secolul al XIX-lea. În același sens, Gh. Lazăr, odată cu deschiderea școlii, își depășește postura de "inginer", însărcinat să pregătească ingineri hotarnici, de la cursurile de matematici superioare el trecând la cursuri de înaltă filosofie și educație patriotică, urmând a deveni, cum s-a spus adesea, ctitor de conștiință națională.

Rolul lui Gh. Lazăr în întemeierea școlii de la Sf. Sava a fost foarte important; fără el, fără spiritul lui național, mesianic, fără erudiția și "luminile" sale, este de presupus că o asemenea școală ar fi luat naștere, probabil, câțiva ani mai târziu. O astfel de școală mai devreme sau mai târziu,

²⁵ N. Isar, *Școala națională de la Sf. Sava*, Anexe, p. 155.

²⁶ G. Bogdan-Duică, *Gh. Lazăr*, p. 68.

²⁷ *Ibidem*, p. 72.

cu mai mici sau mai mari dificultăți, ar fi luat ființă, oricum, ea rezultând, în esență, din spiritul vremii, fiind, cum am anticipat, un rezultat al curentului pentru școală și cultură în limba națională.

În acest sens, meritul lui Gh. Lazăr, deși remarcabil, nu este unul exclusiv; fără sprijinul marilor boieri-efori de la București, cum am arătat, școala nu s-ar fi putut întemeia; și nici fără atmosfera mai generală, favorabilă acestei inițiative, căci școala presupunea elevi și, implicit, acordul părinților acestora. Totodată, el avea nevoie la București de colaboratori-dascăli, gata pregătiți pentru a-l ajuta și, cum se știe, i-a avut, aceștia fiind Heliade, P. Poenaru, E. Poteca, S. Marcovici și alții.

Rolul lui Gh. Lazăr, cât de remarcabil, nu era – nu putea fi – acela al unui “descălecător” cultural, decât într-un sens restrâns, anume de a fi descins la București la momentul potrivit, pentru a incita aici și mai mult spiritele în sensul redeșteptării naționale, de a contribui, într-un mod decisiv, la consolidarea acestui curent pentru școală și cultură în limba națională, care se manifesta în Țara Românească, ca și în celelalte provincii românești, în ciuda condițiilor istorice vitrege: în Transilvania, de unde descindea Lazăr, pe urmele altor cărturari ardeleni trecuți la sud de Carpați, în Moldova, cum am văzut.

Această raportare a rolului lui Gh. Lazăr în întemeierea școlii naționale de la Sf. Sava la mediul favorabil găsit la București este veche în istoriografia română. V. A. Urechia, primul dintre marii istorici ai învățământului românesc, sublinia, pe bună dreptate, că în ciuda condițiilor istorice nefavorabile, în vremea domniilor fanariote, limba română nu încetase să fie folosită în școlile din Principate – la nivelul școlilor primare cel puțin –, iar experiența lui Gh. Lazăr avea să se realizeze pe fondul acestei tradiții. Dar, sublinia el, în 1894, “nu e mai puțin adevărat că cum sosi G. Lazăr, limba românească dobândi un loç cu totul aparte în învățământ, dobândi locul de onoare care, deja, îl avea în Moldova, în școale”²⁸. Și tot el, pe firul aprecierilor anterioare ale lui I. Ghica și P. Poenaru, referindu-se la influența lui Gh. Lazăr asupra tineretului și succesele școlii, scria: “În însuși faptul acesta al alergării unei întregi generațiuni la prima sosire a lui Lazăr, care, de la Avrighul Transilvaniei nu aducea un nume deja ilustru și cunoscut Românilor, trebuie să vedem confirmarea aserțiunii noastre că Lazăr ajunsese la momentul psihologic al redeșteptării naționale”²⁹.

1.4. În această mișcare pentru școală și cultură în limba națională de la începutul secolului al XIX-lea, alături de Gh. Lazăr, boierii-efori, tinerii

²⁸ V. A. Urechia, *Istoria școalelor*, t. IV, p. 189.

²⁹ *Ibidem*, p. 191.

studioși, viitori ajutători ai maestrului, erau angajați mulți alți contemporani, clerici sau mireni, cu preocupări cărturărești sau simpli cunoscători de carte. Scrierile dinainte de 1821, aparținând lui Naum Râmniceanu, Zilot Românul (Ștefan Fănuță), E. Poteca, B. P. Mumuleanu și mulți alții – ca să ne referim numai la Țara Românească –, precum și traducerile în limba română de cărți religioase sau din literatura occidentală, din acest interval, dovedesc cu prisosință existența acestei mișcări. Opțiunea pentru școală și cultură în limba națională în rândurile marilor boieri și înaltului cler, ca și în rândurile unor straturi sociale mai modeste, este confirmată de scrieri istorice și literare, dar și de alte categorii de izvoare, cum ar fi, de pildă, corespondența personală. “Am luat bine seama – scria Stolnicul Voicu Pariețeanu, din Iași, la 1826, referindu-se la starea de spirit din Țara Românească dinainte de 1821 – că prea iubiiții miei patrioți nu putea[u] niciodată a să lumina, până când învăța[u] că masă să cheamă *trapeza și ușă dura*”³⁰. Și, scrie el, mai departe, referitor la dorința de afirmare a limbii naționale, care cuprinsese pe contemporanii săi: “Această cunoștință aprindea în mine un cuptor vavilonesc; nu mai puteam răbda, o ceream de la Dumnezeu, îndemnam pe oameni, o vorbeam și o scriam cunoscuților, că, a prinde vârful dorinții, a ne arăta nație pre fața pământului nu să poate, fără numai îmbrăcând musele și pre cinstita filozofie în veșmântul graiului românesc. Și prin aceasta vor veni la noi toate fericirile [...]”³¹.

Lupta pentru afirmarea limbii naționale³², în școală și în afara ei, prin tipar, prin traduceri de tot felul, se constituie într-o latură esențială a procesului de redeşeptare culturală, de afirmare a culturii naționale. Și în Moldova, cum am observat, lupta pentru afirmarea școlii naționale, la început de secol, se conjugase cu lupta pentru afirmarea limbii naționale, a “patrioticeștii limbi”, cum se exprima Veniamin Costache; neglijarea acesteia, prin prosternarea în fața unei limbi străine, avertizase prelatul, ducea la pericolul “de a pieri nația noastră, precum au pierit toate națiile ce ș-au părăsit limba lor”³³.

Fără îndoială, mișcarea pentru școală și cultură națională se intensifică după 1821, în condițiile sfârșitului domniilor fanariote și ale restabilirii domniilor pământene; dar ea se afirmă cu vigoare și înainte de această dată;

³⁰ N. Isar, *Școala națională de la Sf. Sava*, Anexe, nr. 5, p. 151.

³¹ *Ibidem*.

³² Despre caracterul unitar al preocupărilor cărturarilor munteni, moldoveni și ardeleni în privința cultivării limbii naționale, între altele, vezi A. Marino, *Ilumiiniștii români și problema cultivării limbii*, în “Limba română”, an. XXII, 1964, nr. 5, p. 467-482, și nr. 6, p. 571-586.

³³ I. Gheorghiuță, *Un veac de la moartea mitropolitului Veniamin Costache*, m. Neamțului, 1946, Anexe, p. 187.

cei care l-au sprijinit pe Lazăr la întemeierea școlii vor fi, cum vom vedea, aceeași care vor susține dezvoltarea acestei școli după 1821³⁴.

Sentimentul de mândrie națională care caracterizează întreaga mișcare pentru afirmarea limbii naționale – inclusiv prin școală –, înainte de 1821, și la care va face raportare Gh. Lazăr, în cunoscuta sa *Înștiințare*, prilejuită de inaugurarea școlii, în 1818, marchează o anumită evoluție, la această dată, în planul mentalităților, al psihologiei sociale. Vrem să spunem că acest sentiment se corelează strâns cu fisura, din ce în ce mai adâncă, în mentalitatea, care dominase un secol în Principatele Române, după care numai limba greacă – limba Academiiilor domnești de la București și Iași – era capabilă să servească ca limbă de predare pe o treaptă superioară de învățământ, care dispunea de vocabularul corespunzător predării științelor înalte, inclusiv a filosofiei. Era, de fapt, o prejudecată care însemna, în același timp, neîncredere în limba proprie, în capacitatea ei de afirmare și dezvoltare; o neîncredere care stârnea descurajare și inerție. Este drept că limba română nu dispunea de terminologia științifică reclamată de predarea disciplinelor proprii învățământului superior, dar începutul trebuia făcut. Începutul a fost făcut, în primul rând, în plan mental, cu această luptă împotriva neîncrederii și inerției, punctul de sprijin, de încurajare, fiind căutat în conștiința originii latine a poporului român și a limbii române. Cum avea să scrie, ceva mai târziu, învățatul episcop Grigore al Argeșului, traducătorul *Logicii* lui Damaschin, pentru însuși succesul școlii naționale esențială era înlăturarea prejudecății după care “cu neputință iaste a se muta filosofia și în limba românească, pentru sărăcia zicerilor și a numirilor”³⁵.

La stringenta necesitate de înlăturare a unei vechi mentalități, a descurajării, neîncrederii și inerției se raportează Gh. Lazăr, în august 1818, cu prilejul inaugurării școlii naționale de la Sf. Sava, când scrie, referindu-se la virtuțile strămoșilor: “Cu rușine vine un popor și neam ce este așa vechi, așa vestit, proslăvit și înzestrat cu toate rodirile pământului, precum și cu toate darurile duhovnicești [...], să nu aibă și el o școală mai de treabă, o academie cu știință, chiar în limba maicii sale, și să se lase mai slab, mai scăzut și mai batjocorit decât toate celelalte limbi și popoare ale feții pământului”³⁶.

Dar cărturarul ardelean se raportează aici nu numi la origini, la trecutul neamului, ci și la Europa din zilele sale, la Europa “luminilor” și civilizația

³⁴ N. Isar, *Ideologia generației din 1821*, în “Revista de istorie”, t. 34, nr. 3, 1981, p. 428.

³⁵ Grigorie, *Episcopul Argeșului, Logică*, București, 1826 (traducere din limba greacă după Ioan Damaschin, prefață, apud “Bibliografia românească veche”, vol. III, p. 503).

³⁶ G. Bogdan-Duică, G. Popa-Lisseanu, *Viața și opera lui Gheorghe Lazăr*, p. 18.

europeană, luminarea românilor prin școală și învățatură urmând a-i duce la situația de a “pretenderisi intrarea în numărul și ocolul cel proslăvit al celorlalte poșoare luminate, aflându-și acolo treapta cea percutată a cinstei strămoșești”³⁷.

1.5. Ca și la Iași, acțiunea de întemeiere a școlii naționale, nu s-a făcut fără obstacole, fără, mai ales, adversitatea dascălilor greci din Academia domnească, care continuă să funcționeze până la 1821. Așa cum arăta Macarie Ieromonahul, în prefața uneia din traduceri sale, când Gh. Lazăr începuse a “paradosi” în limba patriei, dușmanii limbii române, “cu limbi pline de otravă”, au încercat, fără succes, să oprească prin tot felul de “turburări” acțiunea dascălului ardelean și a celorlalți “pricinuitoari”³⁸.

Desigur, acțiunea lui Gh. Lazăr nu putea fi stopată, ca una care, cum am văzut, răspundea pe deplin spiritului vremii, cerințelor societății românești. Cum avea să scrie I. Ghica, odată inaugurată, școala lui Lazăr se umple cu tinerii români de la celelalte școli din București, inclusiv cu cei de la școala grecească: “Băieții de la Udricani, de la Sf. Gheorghe, de la Colțea și de la toate bisericile au golit acele școale și au alergat la Sf. Sava, cu Petrache Poenaru, cu Efrosin Poteca, cu Simion Marcovici, cu Pandele, cu Costache Moroiu și cu mulți alți tineri din școala grecească”³⁹.

Trebuie spus că acțiunea lui Gh. Lazăr, menită să lovească în învățământul de limbă greacă din Principate, să submineze procesul de învățământ din Academia de limbă greacă, prin atragerea elevilor acesteia, precum și apelul său la reabilitatea limbii naționale, merit, implicit, să submineze prestigiul limbii și culturii grecești, așa cum s-a demonstrat demult în istoriografia română, în numeroase rânduri, nu porneau deloc din sentimente xenofobe sau de dispreț pentru limba și cultura greacă. Dimpotrivă, Lazăr era un prețuitor al limbii și culturii grecești; ceea ce respingea el era numai sistemul în virtutea căruia limba greacă ocupa un loc preponderent în învățământul din Principate, în dauna limbii și culturii naționale, implicit, în dauna interesului celor mulți, necunoscători de limbă greacă. Cu alte cuvinte, apreciind valorile culturii grecești, în același timp, cum s-a scris, el “susținea cu toată tăria primatul limbii naționale în învățământ”⁴⁰. Acțiunea lui, cum am încercat să demonstrăm, dădea expresie unei aspirații mai generale a societății românești, dădea contur, în plan cultural, evoluției conștiinței naționale a românilor în ajunul revoluției condusă de Tudor Vladimirescu. Cum observa,

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ Cf. Prefața la *Irmologhion*, Viena, 1823, apud “Bibliografia românească veche”, vol. III, p. 424.

³⁹ I. Ghica, *Scrisori către Vasile Alecsandri*, București, 1887, p. 57.

⁴⁰ I. Ionașcu, *Universitatea din București*, București, 1964, p. 19.

pe bună dreptate, aceiași V. A. Urechia, “nu Gh. Lazăr a putut să facă inutili pentru români profesori renumiți ca Lambru, Comita, Vardalah, Neofit Duca etc., ci situațiunea la care ajunsese cultura și deșteptarea națională”⁴¹.

Altfel, în plan științific și metodologic, școala națională a lui Gh. Lazăr, cum s-a demonstrat și cum vom sublinia și mai departe, a preluat din bogata tradiție a școlii grecești din Principate; și nici nu se putea altfel, din moment ce prima serie de tineri dascăli, ajutători ai lui Lazăr, își făcuseră o bună parte a studiilor în limba greacă, ca să nu mai adăugăm că însuși Lazăr trecuse, întâmplător, prin școli grecești. A preluat școala națională din tradiția școlii grecești nu numai știință, ci și modele morale, spirit patriotic, idei înaintate, pe care dascălii români le-au adaptat cerințelor comunității românești. Este drept, însă, spiritul patriotic la românii din Principate, odată redeșteptat, el s-a îndreptat, în primul rând, într-un anumit sens, împotriva grecilor: împotriva domnitorului grec și a înalților dregători din jurul său, dar și împotriva dascălilor greci ai Academiei de limbă greacă, împotriva influenței grecești în general. Cum observa V. A. Urechia, grecii au contribuit la redeșteptarea românilor, pentru ca apoi propriile lor interese în Principate să fie zdruncinate de această redeșteptare. La rândul său, N. Iorga sublinia că școala lui Gh. Lazăr luase ființă sub influența “unui mediu politic pornit contra Domnului străin, cu Grecii lui cu tot, antipatia întinzându-se și asupra organizării școlare [...]”^{41a}.

2. Funcționarea școlii de la Sf. Sava în anii 1818-1822

2.1. Odată cu începerea școlii, în august 1818, Gh. Lazăr lansa un adevărat proiect de organizare a învățământului românesc în patru trepte (“tagme”) de învățături⁴². În prima “tagmă”, destinată începătorilor, se predau cunoștințe elementare de scris și citit, elemente de religie, de gramatică și aritmetică. În a doua “tagmă”, de nivel gimnazial, se predau: gramatică, “desăvârșit”, împreună cu sintaxa; poetica, cu mitologia; geografia globului pământesc; retorica, precum și “Istoria neamului cu a Patriei dimpreună”; în cea de a treia tagmă, se predau discipline de nivel mai înalt: matematici superioare (aritmetica “cu toate părțile ei”; “gheometria teoreticească”; trigonometria; algebra); geografia, de nivel superior; “gheodezia sau inițierea câmpului, cu Iconomia și Arhitectura”.

⁴¹ V. A. Urechia, *Istoria școalelor*, t. IV, p. 192.

^{41a} N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. VIII, București, 1938, p. 245.

⁴² G. Bogdan-Duică, *Gh. Lazăr*, p. 21-22.

Ultima treaptă, a patra, era destinată desăvârșirii studiilor tehnice pentru pregătirea inginerilor, pe de o parte, a juriștilor și profesorilor, pe de alta. Dar aici, fiind vorba de discipline predate în ultimul an al seriei, acestea nu erau precis stabilite. “Mai având apoi volnicie, de la mai marii Efori și Boeri – se menționa în *Înștiințare*, privitor la această treaptă – vom trece și la celelalte mai înalte tagme filosoficești, fieștecare după rândul său, așijderea și la tagmele iuridice sau nomica, care cum vor urma”. Pentru cei care doreau să se facă preoți, se preconiza un program aparte, cu ore de religie și istoria religiei.

Pentru spiritul educativ-patriotic al acestui proiect, relevantă era, mai ales, predarea istoriei naționale în “tagma” a doua.

Programul preconizat în *Înștiințare* urma să fie aplicat în mod flexibil și treptat, ținând seama de lipsa dascălilor cu pregătire corespunzătoare; el rămânea orientativ, succesiunea materiilor pe “tagme” urmând a fi stabilită în raport cu posibilitățile de predare ale dascălilor, dar și cu stadiul de pregătire a elevilor, în parte proveniți de la Academia grecească, după frecventarea aici a unui anumit număr de cursuri.

În privința procesului de învățământ, se poate spune că există mari deosebiri față de “Școala” lui Gh. Asachi de la Iași, unde, cum am văzut, fără alte ajutoare, acesta, în răstimp de cca. patru ani și jumătate, din ianuarie 1814 până în iunie 1818, a pregătit o serie de tineri, recrutați de la început, aflați, foarte probabil, în faza admiterii, la un nivel identic sau aproape identic de pregătire și având un unic profil de pregătire – inginerie hotarnică. Or, la București, din câte ne permit izvoarele să constatăm, tinerii revărsați de la școlile slavo-române sau de la Academia grecească erau de niveluri diferite de pregătire, în raport cu studiile anterioare, ei putând fi admiși, deci, în oricare dintre treptele preconizate, de la începători până la cele superioare. Așa se explică faptul că aici elevii admiși la gradele superioare, veniți de la Academia grecească, devin curând ei înșiși dascăli, ajutându-l pe Gh. Lazăr, așa după cum, din chiar anul următor, ies primii absolvenți cu calificarea de ingineri hotarnici. Așa se explică, pe de altă parte, faptul că Lazăr, pentru a preda filosofia, pentru a face această demonstrație a competenței sale personale – dar și a valențelor limbii naționale ca limbă de predare a înaltelor științe – nu urma să aștepte câțiva ani, ci, având, încă din faza de început a școlii, elevi pregătiți să-l asculte, el putea să țină un asemenea curs, după cum, evident, putea să țină cursul de matematici superioare pentru pregătirea inginerilor hotarnici, aceștia din urmă mult solicitați de boierii români și urmând a diminua rolul inginerilor străini, aflați la această dată în Țara Românească.

Prin urmare, cu mai multe ajutoare, încă din faza de început a școlii, s-au predat în paralel cursurile pentru diferite “tagme”, evident, activitatea de

instrucție din primii ani de funcționare a școlii, inerent, fiind concentrată în bună măsură, stagiul de pregătire – pentru principala categorie de absolvenți, cel puțin, a inginerilor hotarnici – fiind mult prescurtat, în raport cu cerințele unui plan sistematic și temeinic de pregătire. Starea aceasta excepțională, de pregătire minimală, concentrând un ciclu normal de pregătire de mai mulți ani într-un interval mult mai scurt, desigur, era legată de condițiile precare ale școlii și culturii naționale la această dată; nu numai insuficiența resurselor financiare și lipsa dascălilor explică această situație, ci însuși caracterul de “pionierat” în cultura română al operei lui Gh. Lazăr, în raport cu tradiția învățământului superior de limbă greacă din Principate. Școala trebuia să dea rapid rezultate, calea învățământului superior în limba națională trebuia deschisă, fie și cu carențe în sfera calității, într-o altă etapă, în viitor, urmând a se ajunge la un program de studii complete, într-o succesiune bine organizată. Că Lazăr a avut perspectiva dezvoltării școlii pe care o inaugurase, în august 1818, în raport cu cerințele societății românești, o dovedește nu numai proiectul de organizare din *Înștiințare*, pe cele patru “tagme” – care, în esență, este preluat în etapa următoare de organizare a învățământului național –, ci, așa cum vom vedea ceva mai departe, o dovedește grija sa pentru recrutarea unor tineri care să facă studii temeinice în Occident, pentru ca la capătul lor, revenind în școală, să fie cu adevărat maestri, titulari ai unor discipline proprii învățământului superior.

Despre cei care l-au ajutat pe Gh. Lazăr în predarea diferitelor discipline, în primii ani de funcționare a școlii, dispunem de insuficiente informații. La începători, pentru noțiuni elementare de scris și citit, el a solicitat pe un popa Pavel, pe care îl cunoscuse anterior, dar despre care alte amănunte nu cunoaștem. La începători l-a ajutat și Eufrosin Poteca, venit de la Academia grecească, unde, după o părere, predase teologia, apoi preluând aici, la Sf. Sava, predarea geografiei. Pentru alte discipline, din grupul elevilor mai vârstnici, Lazăr solicită pe S. Marcovici, I. Pandele, C. Moroiu; de asemenea, mai apoi, pe I. Heliade și P. Poenaru. Foarte probabil, un timp oarecare, calitatea celor din urmă a fost dublă, de elevi și de dascăli-ajutători ai maestrului. Dacă informațiile despre folosirea ca dascăl a lui Grigore Râmniceanu, viitorul episcop, la religie, sau a marelui logofăt Nestor, pentru un curs de drept, nu sunt certe, în schimb, sunt neîndoielnice datele privitoare la Ladislau Erdeli (sau Ardeleanu)⁴³, român venit din Ardeal, ca și Lazăr, mai tânăr ca acesta, dascăl mai întâi la Academia grecească “de la Măgureanu” și trecut apoi la școala națională. Acesta predă aici, ca și la Academia grecească, limba latină și limba

⁴³ Pentru această identificare, vezi Gh. Pârnuță, *Gheorghe Lazăr*, p. 79-86.

franceză, discipline neprevăzute în mod expres în planul de învățământ al diferitelor "tagme", dar subînțelese, în orice caz, mai ales pentru "tagmele" superioare. Tot el predă aici și filosofia, alături de Lazăr, însă nu după un autor german, ci după un autor francez, în spiritul tradiției din Academia grecească.

2.2. Desigur, aspectul esențial al școlii de la Sf. Sava este legat de activitatea lui Gh. Lazăr, acesta predând aici nu numai cursuri de matematici superioare și de agrimensură pentru pregătirea inginerilor hotarnici, ci și cursuri de filosofie, pentru prima dată încercând să introducă pe Kant în cultura română. Așa după cum predă logica după Kant, matematica și geometria le predă după un autor german, Chr. Wolf.

S-a discutat mult despre semnificația încercării lui Lazăr de a introduce pe marele filosof german în cultura română, încercare care era potrivnică tradiției din Principatele Române, aici, în Academiile domnești studiindu-se, cu asiduitate, prin intermediar grecesc, autorii francezi. Așa se face, cum a demonstrat D. Popovici, că la un moment dat, după ce Ladislau Erdeli a început și el să predea filosofia, la București, se predau în paralel trei cursuri diferite de filosofie: în școala națională, cursurile după Kant și Condillac, predate de Lazăr și Erdeli, iar la Academia grecească din "Măgureanu", cursul după Condillac și Destutt de Tracy, predat de profesorul grec Constantin Vardalagos⁴⁴.

Evident, opțiunea cărturarului ardelean pentru filosofia germană era firească, dacă avem în vedere întreaga lui formație culturală; cum ar fi putut cărturarul, care făcuse în tinerețea sa înalte studii în școlile de limbă germană și era adânc familiarizat cu limba și cultura germană, să nu inaugureze în școala națională – în ciuda dificultăților puse de terminologia săracă a limbii române – un curs de filosofie, pornind de la un autor german, și anume de la cel mai de seamă dintre filosofii germani? Dar, opțiunea lui Lazăr pentru cultura germană – ca și în cazul raportării la cultura greacă – nu trebuie înțeleasă într-un sens exclusivist. Așa cum a demonstrat D. Popovici, preferința lui Lazăr pentru filosofia germană nu însemna indiferență, dezinteres, pentru cultura franceză; o dovedea, între altele, aplecarea dascălului ardelean spre opera unui important gânditor iluminist francez ca Lanjuinais; o dovedeau, de asemenea, numeroasele cărți de limbă franceză existente în biblioteca sa^{44a}.

Că în Principatele Române cultura și ideologia franceză – prin intermediar francez, mai întâi, iar apoi, treptat, prin contact direct – erau în

⁴⁴ D. Popovici, *La littérature roumaine a l'époque des Lumieres*, Sibiu, 1945, p. 330-332.

^{44a} *Ibidem*, p. 320.

plin proces de asimilare, la data experienței lui Lazăr, nu este locul să insistăm aici. Trebuie subliniat numai că, alături de Voltaire, un gânditor de largă circulație, nu numai în limba greacă, dar și în limba română, era Condillac, filosoful după a cărui *Logică* predă Erdeli la școala națională, a cărui operă, în general, circula atât în Țara Românească, cât și în Moldova, uneori contactul cu ea fiind unul direct, iar nu mediat de autorii greci⁴⁵.

Dacă încercarea lui Lazăr de a face un curs în școala națională de la București după opera lui Kant își vedește importanța într-o perspectivă mai îndepărtată, în plan imediat experiența aceasta neaflându-și continuatori, în schimb, cursurile lui de matematici, ca și lecțiile practice de agrimensură, își văd repede consecințele, așa cum am arătat, din răstimpul primilor ani de funcționare a școlii ieșind primele serii de ingineri hotarnici. Manuscrisele cursurilor de matematici ținute de Gh. Lazăr la Sf. Sava, în parte păstrate – spre deosebire de cele de filosofie –, din care unele publicate în zilele noastre, sunt o mărturie a competenței dascălului ardelean, a neobositei energii consumate în această direcție. Că pregătirea manualelor pentru elevi, fie ele și traduse după autori străini – căci, în împrejurările date, nu erau condiții pentru elaborarea de lucrări didactice originale, sau integral originale – s-a aflat de la început în atenția lui Lazăr, o dovedește și ipoteza, pe care o acceptăm ca foarte probabilă, după care amânarea cu mai multe luni a deschiderii școlii naționale – din martie până în august 1818 – s-a datorat și solicitării lui Lazăr, răstimpul amânării permițându-i încheierea operațiunii de traducere a primelor manuale, după care urma să se predea.

2.3. În calitate de conducător al școlii de la Sf. Sava, în lipsa dascălilor specialiști, pentru a acoperi programul de instrucție, într-un moment sau altul, la o “tagmă” sau alta, inevitabil, în afara cursurilor de filosofie și matematici, la care ne-am referit, Gh. Lazăr a predat și alte cursuri, de pildă, de istorie și geografie. Nu avem date concludente despre aceste cursuri din urmă, dar știm cu certitudine că istoria națională îi era la suflet cărturarului ardelean, și această pasiune și-a găsit teren de manifestare, din câte ușor se poate presupune, nu numai în cadrul unor ore speciale de istorie, ci și în cadrul cursurilor de filosofie sau chiar de matematici. Erau cursuri în care dascălul ardelean, cu însuflețirea patriotică și spiritul de jertfă care îl caracterizau, făcea educație morală și civică, în sens național, adesea aceste cursuri transformându-se, cum s-a presupus, în discursuri înflăcărâte, în tradiția

⁴⁵ Între altele, vezi N. Isar, *Condillac și ideologia franceză în preocupările lui N. Rosetti-Roznovanu*, în “Revista de filozofie”, t. 19, 1972, nr. 5, p. 671-679.

amvonului⁴⁶, și pe care le ascultau, pe lângă elevi, alți tineri sau vârstnici din afară, cu toții alcătuind un auditoriu adânc mișcat de vorbele oratorului.

Putea Gh. Lazăr să facă lecții speciale de educație patriotică cu referințe la trecutul de glorie al neamului, cu învățături morale și îndemnuri la redeșteptare națională, și în afara temelor propriu-zise de lecții, anume în lecții inaugurale prilejuite de deschiderea unor cursuri, cu prilejul unor discursuri la marile sărbători religioase sau la alte evenimente importante. Cunoaștem numai două discursuri extrașcolare ale lui Lazăr, unul din 1819, prilejuit de înscăunarea ca mitropolit a lui Dionisie Lupu, iar altul, după revoluția condusă de Tudor Vladimirescu, în 1822, cu prilejul înscăunării domnitorului Grigore D. Ghica. În acest caz, tradiția după care dascălul cel mare de la Sf. Sava, cu prilejul unor importante evenimente ale anului, ținea discursuri în fața domnitorului, este atestată mai târziu, sub urmașii lui Lazăr, sub E. Poteca și P. Poenaru; ea provenea, de fapt, din practica Academiiilor domnești de limbă greacă și, în orice caz, Lazăr prelua acest obicei, ca unul care corespundea pe deplin temperamentului său, spiritului său mesianic, vocației sale de tribun al amvonului.

În discursul din anul 1819, prilejuit de înscăunarea mitropolitului Dionisie Lupu – înscăunare care pune capăt unui lung șir de mitropoliți greci –, Gh. Lazăr readuce în atenția contemporanilor săi contradicția dintre trecutul glorios al strămoșilor romani și prezentul decăzut: “Dar oare când s-ar ridica duhul din țărâna acelora și ar privi peste strenepoții marelui Chesar, slăvitului Aurelie și înaltului Traian, oare în ziua de astăzi mai cunoaște-i-ar? Negreșit i-ar căuta în palaturile cele mari împărătești, și i-ar afla în vizuinele și bordeiele cele proaste și încenușate; i-ar căuta în scaunele stăpânirii și i-ar afla amărâți sub jugul robiei; i-ar căuta proslăviți și luminați, și cum i-ar afla? Rupti, goli, amărâți și asemănați dobitoacelor, de tot căzuți în prăpastia orbirei, bine gătiți spre slujba vrăjmașului omenirei, răpitorul casei părintești”⁴⁷. Exprimând speranțele pe care le stârnea înscăunarea lui Dionisie Lupu ca mitropolit, după un șir de mitropoliți greci, Gh. Lazăr adresează contemporanilor săi îndemnuri la redeșteptare națională. “Ajungă lacrămile patriei, ajungă jugul robiei, vreme este de când cu oftare așteaptă căzuta semenție cuviincioasa izbăvire; țărâna strămoșească cu cuvânt pretendirisește acum mântuire căzuților săi strenepoți înălțându-ți brațul prea Sfinției tale, însuși din sângele părintesc mijlocitor acelora spre mângăere”⁴⁸.

⁴⁶ Despre originile ideii amvonului ca forță de acțiune politică la Gh. Lazăr, vezi A. Csetri, I. Dani, *Contribuții la biografia lui Gh. Lazăr*, în “Limbă și literatură”, 17 (1968), p. 64-65.

⁴⁷ G. Bogdan-Duică, G. Popa-Lisseanu, *Viața și opera lui Gh. Lazăr*, p. 23.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 24.

I-a fost dat întemeietorului școlii de la Sf. Sava să salute prin cuvântul său înscăunarea ca mitropolit a lui Dionisie Lupu, ceea ce marca, după cum avea să observe peste câțiva ani un bine-cunoscător și probabil colaborator al mitropolitului⁴⁹, momentul transformării cu adevărat a bisericii într-o instituție națională.

Îi va fi dat lui Gh. Lazăr, de asemenea, să salute printr-un alt discurs, în 1822, numirea ca domn a lui Grigore D. Ghica, afirmând la acea dată speranțele contemporanilor în instituția domniei pământene, în binefacerile unei domnii luminate.

Îndemnul lui Lazăr la redeșteptare națională adresat contemporanilor săi, cu mai multe prilejuri, în anii premergători revoluției din 1821, avea să fie afirmat prin fapte în cursul evenimentelor din acest an, dascălul ardelean, cum se știe, fiind unul dintre cărturarii din capitala Țării Românești care au aderat din primul moment la mișcare, venind în tabăra de la Cotroceni pentru a-l ajuta pe Tudor Vladimirescu. După una dintre mărturiile privitoare la acest episod, “se cunoștea foarte bine cu Tudor”⁵⁰. După aceeași sursă, Lazăr îi învăța pe oamenii lui Tudor cum să tragă cu tunul, și de aici vorba pandurilor, în așteptarea “tehnicianului”: “Stați să vie neamțul, să îndrepte tunul”⁵¹.

Avem mai multe mărturii despre acest episod, relevând semnificațiile sale. Cum avea să afirme peste o jumătate de secol P. Poenaru, în discursul de recepție la Academia Română, la 1821, școala de la Sf. Sava devenise “focarul din care scânteia entuziasmul patriotic”⁵². Cât privește rolul celor doi, Gh. Lazăr și Tudor Vladimirescu, în mișcarea de redeșteptare națională, același P. Poenaru avea să spună: “Exclamarea ce făcură în fața lumii, pe de o parte, Gh. Lazăr, prin dezlegarea graiului românesc din amorfirea la care era condamnat de secole, pe de altă parte, Tudor Vladimirescu, prin vigoarea ce cu brațul său dete simțului național, fu procesul cel mai convingător, care asigura poporului român dreptul la cetate în cercul națiunilor europene și îl puse pe calea progresului spre dezvoltarea naționalității sale”⁵³.

Revoluția lui Tudor, cum se știe, a fost reprimată prin intervenție militară străină; dar, așa cum am anticipat, i-a fost dat lui Gh. Lazăr, în iulie 1822, să salute principalul ei rezultat: sfârșitul domniei fanariote și înscăunarea unui

⁴⁹ N. Isar, *Școala națională de la Sf. Sava*, Anexe, nr. 5, p. 151.

⁵⁰ Este afirmația lui Al. Papiu-Ilarian, preluată de la generalul Christian Tell, tatăl acestuia la 1821 fiind în relații foarte apropiate cu Gh. Lazăr. Cf. G. Bogdan-Duică, G. Popa-Lisseanu, *Viața și opera lui Gh. Lazăr*, p. 274.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*, p. 291.

⁵³ *Ibidem*, p. 292.

domn pământean, Grigore D. Ghica, unul dintre marii boieri sprijinitori ai școlii naționale⁵⁴.

La această dată, iulie 1822, misiunea de dascăl a lui Gh. Lazăr se apropia de încheiere, curând boala îl va răpune, peste un an găsindu-și sfârșitul în Avrigul natal⁵⁵.

2.4. Cum am anticipat, Gh. Lazăr are meritul de a se fi îngrijit de viitorul școlii, de asigurarea pregătirii unor dascăli specialiști de nivel înalt, capabili, la rândul lor, să formeze specialiști. Indiferent de rolul mai mic sau mai mare al boierilor-efori de la București în luarea deciziei de trimitere în străinătate la studii a primului grup de bursieri de la Sf. Sava, este neîndoielnic că rolul lui a fost important, decisiv poate, în alegerea candidaților. Aceiași C. Bălăceanu, Grigore Ghica, Iordache Golescu, din vechea Eforie, care luptaseră pentru aprobarea școlii naționale, cărora li se alătură acum, în calitate de mitropolit, Dionisie Lupu⁵⁶, sunt cei care sprijină această propunere. La 17 februarie 1820, printr-o anafora, ei o susțin cu convingere în fața domnitorului Alexandru Suțu care, la rândul său, la 10 martie, o aprobă⁵⁷. Cei aleși de Eforie, probabil la recomandarea lui Lazăr, erau: Eufrosin Poteca, dascălul de geografie din școală, care avea să fie responsabilul micii colonii⁵⁸; Constantin Popa Dumitru⁵⁹, zis Moroiu, Ion Pandele și Simion Marcu, devenit Marcovici, aceștia trei mai mici decât Poteca, elevi ai lui Lazăr, apoi folosiți de el ca ajutoare pentru acoperirea diferitelor discipline.

Locul de studii ales era Pisa, unde boierii-efori puteau găsi, pentru tinerii români, supraveghetori de încredere, unde, între alții, se găseau fostul mitropolit grec al Țării Românești, Ignatie, precum și fostul domn, Ioan Caragea. Dar renumele Universității din Pisa, cu recomandările de rigoare ale unor contemporani, determinaseră, de bună seamă, această alegere. Plecarea celor patru tineri avea să aibă loc în anul 1820⁶⁰, declanșarea evenimentelor

⁵⁴ *Ibidem*, p. 29-45.

⁵⁵ Pentru amănunte asupra acestui sfârșit, mai ales E. St. Milicescu, *op. cit.*, p. 230-237.

⁵⁶ După autorul anonim al unei corespondențe din 1830, mitropolitul ar fi avut chiar inițiativa; acesta s-a "adunat" cu boierii Eforiei, "sfătuiindu-se cum să facă, ca să se lumineze neamul și să se folosească patria", alegând în acest scop "din fiii patriei vrednici tineri", care să meargă la studii în Occident, "ca să învețe cele mai înalte învățături și, întorcându-se, să dea rodul cel bun". Cf. "Biblioteca românească", IV, Buda, 1830, p. 33-34.

⁵⁷ Cf. V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. XII, p. 85-86.

⁵⁸ Despre calitatea acestuia, vezi N. Iorga, *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea*, vol. I (1821-1840), București, 1907, p. 62.

⁵⁹ Despre acesta, vezi Al. Marcu, *Un student român la Pisa și Paris către 1820: Simion Marcovici, Vălenii de Munte*, 1929 (extras din "Revista istorică", an. XV, nr. 1-3, 1929).

⁶⁰ Despre data plecării lor în străinătate, între altele, vezi N. Bănescu, *Academia grecească din București și Școala lui Gh. Lazăr*, Cluj, 1925, p. 19-20.

sub conducerea lui Tudor Vladimirescu găsiindu-i pe bursieri la Pisa. Destinați specializării în principalele discipline ale școlii naționale de la Sf. Sava – filosofie, matematică, drept, limbi și literaturi occidentale –, așa cum vom vedea ceva mai departe, trei dintre ei vor continua studiile la Paris.

Și până la această dată, în primele două decenii ale secolului al XIX-lea, o serie de tineri din Principate, începând cu moldoveanul Gh. Bogdan⁶¹, făcuseră călătorii de studii în Occident, în Franța mai ales; dar numărul lor era redus și era vorba de fii de mari boieri, călătorind pe cheltuielile părinților. Oricum, conștiința însemnătății acestor studii în Occident, în perspectiva dezvoltării societății românești, se înfiripă treptat, devenind evidentă mai ales de la această dată, când este vorba de un grup de tineri care merg la studii pe cheltuiala statului, cu burse din partea Eforiei școlilor din Țara Românească⁶².

Deschiderea pe care o realizează aceste studii, pe linia contactului direct cu civilizația occidentală, constituie un remarcabil act de cultură, momentul la care ne referim, din 1820, fiind el însuși semnificativ pentru evoluția școlii naționale de la Sf. Sava, pentru urmările ei.

3. Școala de la Sf. Sava sub conducerea lui I. Heliade-Rădulescu (1822-1825)

3.1. Școala națională întemeiată de Gheorghe Lazăr nu a fost întreruptă de evenimentele din anul 1821 decât pentru un răstimp relativ scurt⁶³. Noua Eforie a școlilor, numită la 11 noiembrie 1822 de noul domnitor, Grigore D. Ghica – din care făceau parte, pe lângă episcopul Gherasim al Buzăului, o serie de boieri cu sentimente patriotice și pricepuți în treburile școlare, cum erau, mai vechii, Constantin Bălăceanu, Iordache Golescu, juristul Nestor ș.a. –, luând în cercetare starea școlilor din Țara Românească, remarcă în mod deosebit existența școlii lui Gheorghe Lazăr de la Sf. Sava. Eforia propunea, cu acest prilej, ca cea mai mare parte din bugetul școlilor naționale să fie repartizată pentru funcționarea ei: “ [...] fiindcă școala cea românească ot Sfântul Sava am găsit-o în oareșicare ființă, încă și cu dascăli și ucenici nerisipiți”⁶⁴. Erau prevăzute, în această anafora, pentru anul școlar 1822-1823 (socotit până în aprilie 1823, la Sfântul Gheorghe) cheltuielile pentru bursierii

⁶¹ N. Iorga, *Vicisitudinile celui dintâi student moldovean la Paris: George Bogdan*, în “Analele Academiei Române. Mem. Secției Istorice”, S. III, t. XVI, 1933.

⁶² Vezi și N. Isar, *Români la studii în Franța în anii 1800-1830*, în “Analele Univ. București”, Istorie, an. XXVII, 1979, p. 91-109.

⁶³ Vezi, în această privință, și concluzia lui Gh. Pârnuță, *Istoria învățământului și gândirea pedagogică din Țara Românească. Sec. XVII-XIX*, București, 1971, p. 195-196.

⁶⁴ *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, București, 1960, vol. III, p. 182.

“ot Biza” (Pisa), pentru “dascălul Lazăr, cel dintâi de la școala Sfântului Savii”, pentru “dascălul latin Ladislau (Erdeli)”, pentru al doilea și al treilea dascăl”⁶⁵.

Noua Eforie urma să aibă un rol important în așezarea școlilor pe baze naționale. Școala greacă de la București, discreditată în cursul evenimentelor de la 1821, avea să rămână definitiv desființată⁶⁶, în timp ce mișcarea de renaștere socială și națională pe care o constatăm în Principate după 1821 își propunea, în primul rând, întemeierea de școli în limba națională. Eforii, cunoscuți ca adepți ai învățământului național încă din vremea domniei lui Caragea, și-au luat, se pare, în serios atribuțiile, așa cum arată și anaforaua lor din 20 noiembrie 1822. Greutățile însă, printre care lipsa de dascăli⁶⁷, erau deosebit de mari.

Școala întemeiată de Lazăr nu a fost întreruptă nici de retragerea lui Gh. Lazăr, bolnav, în Avrigul natal, și apoi de moartea sa. Bugetul Casei școlilor muntene pentru perioada aprilie 1824 – aprilie 1825 consemnează la venituri suma de 149.000 lei⁶⁸. Pentru anul școlar precedent, 1823-1824, nu dispunem de buget, însă, așa cum observa V. A. Urechia⁶⁹, menționarea unei sume drept “restanță” în lista veniturilor pentru anul 1824-1825 indică existența unor venituri care s-au consumat și în cursul anului școlar 1823-1824. Lefurile cu care figurează în bugetul pe anul școlar 1824-1825 dascălii Ioan Heliade, continuatorul lui Gheorghe Lazăr, și Răducanu Mănescu⁷⁰, între altele, indică funcționarea fără întrerupere a școlii de la Sf. Sava după moartea lui Gh. Lazăr.

3.2. În acest interval, de la moartea lui Lazăr⁷¹ și până la reîntoarcerea în patrie, în 1825, a unora din bursierii aflați la studii în Occident – E. Poteca și

⁶⁵ *Ibidem*, p. 183.

⁶⁶ Desființarea școlilor de limbă greacă era confirmată și de Turcia. În firmanul pentru îndepărtarea grecilor din slujbele eclesiastice, dat la cererea boierilor români, printre altele, se prevedea: “să lipsească cu totul și școlile de învățatură apostasii, pentru care aceasta s-au făcut poruncă și către patriarh după a lor cerere”. Cf. Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale (în continuare, D.A.N.I.C.), *Adm. Vechi*, ds. 2430, rez. nr. 303.

⁶⁷ “Lipsa ce avem de dascăli într-această vreme aici în țară – scria din Craiova, Nicolae Brăiloiu, la 5 noiembrie 1822 –, ne-au silit să depărtăm copiii de lângă noi”. Cf. *Bibl. Academiei Române*, Msse, pach, DCCXLVII, doc. nr. 69. Pentru trimiterea copiilor săi în școala de la Sibiu, “Clostâr”, el se adresa încă de la 18 septembrie 1822 prietenului său Hagi C. Pop (*Ibidem*, doc. nr. 57). În primăvara anului următor, 1823, copiii erau la școală; părintele le comanda haine noi, nemțești, “fiindcă numai ei sunt cu haine turcești și le vine cu grăutate la umbrel” (*Ibidem*, doc. nr. 123).

⁶⁸ V. A. Urechia, *Istoria școalelor*, t. I, p. 111.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ Despre ultima parte a activității lui Gh. Lazăr și moartea sa, mai vezi N. Iorga, *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea*, vol. I, p. 53-56.

C. Moroiu –, rolul principal în conducerea școlii de la Sf. Sava a revenit lui Ion Heliade-Rădulescu. De fapt, după indiciile izvoarelor, din cursul anului 1822, Gh. Lazăr îmbolnăvinduse-se, conducerea a fost preluată de Heliade. Ajutoare prețioase i-au fost acestuia dascălii Daniil Tomescu și Teodor Palade. Daniil Tomescu, înaintea lui Teodor Palade, care i-a succedat, de fapt, a tradus tabelele lancasteriene în limba română⁷². Sunt anii în care se plămădesc începuturile cunoscutei gramatici a lui Heliade. Numărul crescut de elevi impunea de la sine, pe de o parte, simplificarea alfabetului limbii române, pe de altă parte, răspândirea sistemului de învățământ monitorial⁷³. Dintre elevii acestor ani, mulți vor ajunge dascăli de prestigiu ai școlilor din Principate: Grigore Pleșoianu, Stanciu Căpățâneanu ș.a.

Rolul lui Heliade-Rădulescu în conducerea activității școlare de la Sf. Sava în anii 1823-1825 este incontestabil. “Succedând lui Georgiu Lazăr, după departul lui din București – notează el –, dideiu singur lecțiuni de gramatică, geografie și matematici. După vre-o doi ani mai fură numiți D. I. Pop, profesor de gramatică și repositatul Theodor Paladi, de clasele începătoare după methodul lancasterian”⁷⁴. Meritele continuării școlii nu pot fi limitate însă în mod strict numai la figura sa. După cum actul întemeierii școlii în anul 1818 de către Gheorghe Lazăr, așa cum am văzut, nu ar fi fost posibil fără concursul unor importanți factori de școală și cultură ai vremii, tot astfel continuarea școlii de la Sf. Sava nu poate fi concepută decât în contextul unui curent asemănător. De la școala lui Lazăr la “școala lui Heliade” (am adăuga, apoi, la “școala lui Poteca”) un factor de continuitate l-a constituit același grup de oameni, sprijinitori, în anumite limite, atât ai lui Lazăr, cât și ai lui Heliade: domnitorul însuși, Grigore D. Ghica⁷⁵, marele ban Constantin Bălăceanu,

⁷² În această privință, despre Heliade, Tomescu și Palade, vezi și C. Moscu, *Istoria Didacticii la români*, Bacău, 1938, p. 39-40; de asemenea, G. Bogdan-Duică și G. Popa-Lisseanu, *Viața și opera lui Gheorghe Lazăr*, p. 266-267.

⁷³ Metoda lancasteriană fusese introdusă mai întâi la București în școala greacă sub direcția lui Vardalagos, în 1820, de către Dimitrie Vilios, din Chios. De aici ea este preluată de dascălii români. Vezi în această privință, A. Camariano, *Academiile domnești de la București și Iași*, p. 92, 93-94.

⁷⁴ Cf. I. Heliade-Rădulescu, *Issachar*, p. 62.

⁷⁵ În privința domnitorului, o cronică atribuită lui Arsachi remarcă ca unul din meritele sale principale atenția acordată dezvoltării școlii naționale (Cf. M. Regleanu, *O cronică necunoscută cu privire la domnia lui Grigore D. Ghica*, în “Revista arhivelor”, 1971, nr. 1, p. 55). În același sens se exprimă I. Heliade-Rădulescu (*Issachar*, p. 62) sau, mai târziu, Iosif Genilie, în manualul său de “Geografie istorică”, București, 1835, p. III-IV.

marele vornic Iordache Golescu⁷⁶, Dinicu Golescu, marele logofăt Nestor și alții. Eforia numită de Grigore Ghica în noiembrie 1822, alcătuită din asemenea oameni, oferea ea însăși, în bună parte, o anumită garanție a continuării școlii de la Sf. Sava după moartea lui Gheorghe Lazăr în 1823.

Dintre efori, rolul cel mai important l-a avut, în continuare, după cum indică o serie de izvoare, Constantin Bălăceanu. El a fost adevăratul conducător al Eforiei și în perioada domniei lui Grigore Ghica, la care ne referim.

Înlăturarea egumenilor greci de la conducerea mănăstirilor din țară⁷⁷, înfăptuită în primăvara anului 1823⁷⁸, cu aprobarea Porții, precum și chemarea ierodiaconului Grigore de la Căldărușani în scaunul mitropolitan⁷⁹, în condițiile repetatului refuz al lui Dionisie Lupu de a se întoarce în țară⁸⁰, au constituit un moment de o anumită importanță în evoluția mișcării de renaștere culturală și națională din Țara Românească. Atât din punctul de vedere al unor tradiții izvorâte din condițiile istorice speciale, dar mai ales din punctul de vedere al surselor de venituri, școala de limbă națională continuă a fi legată, în bună parte, la această dată, pentru încă o scurtă perioadă de timp, de biserică. Stagnarea scurgerii peste graniță a veniturilor numeroaselor mănăstiri închinete urma să aibă drept consecință, în sensul măsurilor preconizate, printre alții, de Dinicu Golescu⁸¹, returnarea unei părți a veniturilor acestor mănăstiri în fondul pentru întreținerea școlilor naționale⁸²; din acest fond o parte urma să fie destinat, în continuare, pentru întreținerea bursierilor în străinătate.

⁷⁶ Despre acesta, vezi N. Bănescu, *Marele vornic Iordache Golescu*, f.a. București; Idem, *Viața și scrierile marelui vornic Iordache Golescu*, Vălenii de Munte, 1910.

⁷⁷ Hurmuzaki, vol. X, mai ales, p. 210-212, 219; rapoarte ale lui Kreuchely către Miltitz.

⁷⁸ Vezi și Gh. I. Moisescu, *Mănăstirile închinete din Țara Românească în vremea păstoriei mitropolitului Grigorie Dascălul*, București, 1934 (extras din "Biserica Ortodoxă Română", 52, 1934, p. 422-456).

⁷⁹ Despre activitatea culturală a acestuia, vezi mai ales C. N. Tomescu, *Mitropolitul Grigorie IV al Ungro-Vlahiei*, Chișinău, 1927; N. M. Popescu, *Viața și faptele părintelui Grigorie Dascălul, mitropolitul Țării Românești*, București, 1934; I. Ionașcu, *Mitropolitul Grigorie IV și întrebuișnarea unor venituri în vremea păstoriei lui (1823-1834)*, București, 1940; Idem, *Știri noi despre mitropolitul Grigorie Dascălul*, în "Biserica Ortodoxă Română", 56 (1938), p. 18-29; Idem, *Mitropolitul Grigorie IV*, în "Raze de lumină", 10 (1938), p. 270-301.

⁸⁰ Cu privire la perioada șederii acestuia la Brașov, vezi I. Corfus, *Știri noi din timpul pribegiei mitropolitului Dionisie Lupu (1821-1825)*, în "Mitropolia Olteniei", X, 1958, nr. 3-4. În general, despre Dionisie Lupu, vezi studiul lui Radu Mihail, *Dionisie Lupu*, în "Mitropolia Olteniei", XI, 1959, nr. 5-6, p. 255-285.

⁸¹ Dinicu Golescu, *Însemnare a călătoriei mele*, făcută în anii 1824, 1825 și 1826, ediție P. V. Haneș, București, 1915, p. 54-55.

⁸² Problema mănăstirilor închinete, eșuând în cele din urmă în timpul domniei lui Grigore D. Ghica, avea să fie rezolvată definitiv, mai târziu, în vremea lui Al. I. Cuza. Vezi Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, București, 1966, p. 193-217 (cap. "Secularizarea averilor

3.3. În istoria școlii naționale de la București din acești ani trebuie să fie încorporată, desigur, și istoria studiilor efectuate de cei patru bursieri în Occident, plecați la Pisa, cum am văzut, în 1820⁸³.

Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu, care a marcat o puternică criză de conștiință în societatea românească la această dată și a avut urmări importante pentru dezvoltarea ei, i-a găsit pe bursierii români în Italia, la Pisa. Este neîndoiește că ei au urmărit cu interes evenimentele din patria lor. Într-o scrisoare de la Pisa de mai târziu, din 30 august 1822, trimisă în țară unui “scump prieten”, Eufrosin Poteca, responsabilul micii colonii, cum i s-a spus, referindu-se la evenimentele din 1821 și la ceea ce a urmat după ele, la sacrificiile care se făcuseră, arăta că aceste sacrificii nu vor fi zadarnice și își exprima regretul pentru toți acei fii ai patriei – “precum Sluger Tudor” – pe care “pe nedreptate” moartea îi răpise⁸⁴.

La Pisa, cei patru tineri români se pregătesc temeinic și cu sârguință în domeniile lor de specialitate, dovedind rezultate mai bune “decât putea cineva să spereze”, stârnind uimirea și admirația colegilor străini. C. Moroiu, scrie Poteca la 10 februarie 1822, “a dat fama în Pisa cu latineasca și, înscris la legi, progresează escelent”⁸⁵.

Situația lor materială, însă, mai ales în primii doi ani, a fost deseori cât se poate de grea. Bursele nu veneau regulat și în aceste împrejurări, îndurerăți, tinerii făceau apel la diferite personalități⁸⁶ din Țara Românească pentru a fi ajutați⁸⁷. Într-o scrisoare din februarie 1822, adresată lui Ștefan Bălăceanu, fiul lui Constantin, E. Poteca cerea să li se trimită bani pentru a-și putea continua studiile, căci altfel se vor pierde “blestemând” sau, în cel mai rău caz, să li se trimită măcar bani de drum pentru a se putea întoarce în țară⁸⁸.

Instaurarea domniilor pământene, la rândul ei, a fost primită cu mult entuziasm de bursieri. La 30 august 1822, Eufrosin Poteca își exprima bucuria pentru vestea pe care o aflase “că îndreptătorii și mai marii Românilor, vor fi Români de aici înainte”, precum și convingerea “că norodul Valahiei deși s-au

mănăstirești”); Idem, *Suprafața moșiilor mănăstirești secularizate la 1863*, în “Studii”, XII (1954), nr. 2.

⁸³ Data plecării lor la studii, în 1820, este confirmată de angajamentele lor, premergătoare plecării. Cf. D.A.N.I.C., *Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice*, Țara Românească, ds. 1/1820, f. 1-6.

⁸⁴ I. Bianu, *Întâii bursieri la studii în străinătate. Scrisori ale lui Eufrosin Poteca. 1822-1825*, în “Revista Nouă”, I, 1888, p. 424 (scrisoare de la Pisa către Mincul Zografu, la București).

⁸⁵ *Ibidem*, p. 422 (scrisoare din 10 februarie 1822, din Pisa, adresată lui Dionisie Lupu, la Brașov).

⁸⁶ Este vorba de Dionisie Lupu, de episcopul de Argeș, Ilarion, de banul Constantin Bălăceanu și fiul acestuia, Ștefan Bălăceanu.

⁸⁷ I. Bianu, *op. cit.*, p. 422, 423, 424.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 423.

chinuit, dar nu de tot s-a prăpădit”⁸⁹, iar la 18 noiembrie 1822, prin scrisoarea trimisă de la Pisa, în numele său și al celorlalți trei confrăți, saluta călduros înscăunarea primului domn pământean, în persoana lui Grigore D. Ghica, căruia îi solicita direct “toată ocrotirea și ajutorul” său⁹⁰. Entuziasmul stârnit de această măsură îi face pe cei patru să li se pară, la un moment dat, “că toți stâlpii țării ș-au întors ochii”⁹¹ spre ei. “Și de suntem într-un loc foarte depărtat, scria Poteca din Pisa, la 22 aprilie 1823, însă tot ce auzim de bine de la patria noastră, ne veselește, și tot răul ne întristează [...]. În anul trecut (n.n. 1822) când era patria în jaf, inimile noastre se topea[u] de întristare; într-acest an, când patria ș-au dobândit privileghiurile sale, și că ocârmuirea politicească s-au încredințat în mâinile fiilor săi, am început și noi a sălta de bucurie”⁹².

De aici, de la Pisa, după 3 ani, în noiembrie 1823, în vederea desăvârșirii studiilor, Poteca, Pandelescu și Marcovici se aflau deja la Paris⁹³. Al patrulea bursier, Moroiu, rămânea în continuare la Pisa pentru a-și lua “diploma doctoriei în lege”⁹⁴. Din Paris, unde situația lor materială continuă să rămână la fel de precară ca și la Pisa⁹⁵, Eufrosin Poteca raporta Eforiei, la 26 noiembrie 1823, că, personal, urmasese doi ani “nelipsit” cursul de filosofie al Academiei din Pisa⁹⁶, iar un an cursul de legi⁹⁷; urmasese, de asemenea, cursurile de fizică experimentală, istorie naturală, botanică, dar nu ținuse să ia atestate pentru toate acestea. În schimb, scrie Poteca eforiilor de la București, ar putea să-și facă, pentru a suplini menționata lipsă, o “apologhie” în cele șase

⁸⁹ *Ibidem*, p. 424 (scrisoare din 30 august 1822 din Pisa către Mincul Zograful).

⁹⁰ *Ibidem*, p. 425 (scrisoare din 18 noiembrie 1822 din Pisa către Grigore Ghica).

⁹¹ *Ibidem* (scrisoare din 30 ianuarie 1825, din Pisa, către I. Pandelescu, la Florența).

⁹² *Ibidem* (scrisoare din 30 aprilie 1823, din Pisa, către mitropolitul Grigore).

⁹³ Nu este exclus ca din Pisa să fi plecat mai întâi Poteca și Pandelescu, iar apoi, peste câteva săptămâni, Marcovici. O scrisoare din 21 noiembrie/3 decembrie 1823, adresată de medelnicerul Dumitrache lui Zenobie Pop, la Viena, menționează ca trecuți la Paris numai pe “doi din ucenici[i] ce i-am avut la Pisa, anume Pandeli Ioan și Eufrosin”. Cf. *Bibl. Academiei Române*, Msse, pach, DCCXLVII, doc. nr. 202.

⁹⁴ I. Bianu, op. cit., p. 428 (scrisoare din 15 septembrie 1824 adresată eforiilor). Vezi și Ovid Stănculescu, *Cercetări asupra regimului penitenciar din veacul al XIX-lea. Cu un studiu necunoscut al lui C. Moroiu*, Cluj, 1933, p. 22.

⁹⁵ Medelnicerul Dumitrache la 21 noiembrie/2 decembrie 1823, arăta că ei îl rugaseră printr-o scrisoare să-i ajute, deoarece cu banii pe care îi aveau urmau să se descurce numai până la sfârșitul lunii; “și de nu le voi trimite sunt periți”, notează el, reproducând cuvintele din scrisoarea lor. Cf. *Bibl. Academiei Române*, Msse., pach. DCCXLVII, doc. nr. 202.

⁹⁶ Cu privire la preferința pentru centrul de cultură italian, în contextul tradițiilor de cultură greco-română, vezi și Al. Marcu, *Athene ou Rome? A propos de l'influence italienne en Roumanie, vers 1820*, în “Mélanges Beldensperger”, Paris, 1930, XII, p. 96-102.

⁹⁷ Vezi și A. Rădulescu, *Cercetări asupra învățământului dreptului în Țara Românească până la anul 1865*, București, 1928, p. 17.

limbi străine, clasice și moderne, pe care le cunoaște⁹⁸. Spre deosebire de Poteca, I. Pandele, mai atent, se pare, cu dispozițiile Eforiei, trimisese în țară “atestaturile” sale pentru cursurile urmate la Pisa⁹⁹. Chiar și fără “atestaturile” cerute de Eforie, Poteca însă își permitea să intre la Paris într-o dispută științifică, în “problema apei”, cu profesorul de astronomie, Arago¹⁰⁰.

După moartea fulgerătoare a lui I. Pandele, cel care trebuia să fie principalul specialist în domeniul predării matematicii la școala în limba națională de la București, în locul său fusese solicitat pentru a se pregăti în această disciplină un anume Gheorghe Atanasiu¹⁰¹. Refuzul acestuia, însă, i-a făcut pe efori să poruncească celor trei studenți de la Paris să-și însușească ei și domeniul matematicii. Ironia lui Eufrosin Poteca este surprinzătoare când, combătând această cerere, pentru unele sacrificii pe care le presupunea, dădea ca exemplu cazul acelui profesor din Țara Românească care, după ce studiasse șapte ani în Italia și doi la Paris, și după ce a “paradosit” alți 14 ani în Țara Românească, drept “răsplată”, în 1818, boierii “l-au izgonit” din țară¹⁰².

3.4. Incidentul, dată fiind luarea de poziție pe care a prilejuit-o lui Eufrosin Poteca, conducătorul grupului, capătă o oarecare semnificație¹⁰³. Eforii, cu acest prilej, aduceau la cunoștință celor trei că, întorcându-se în țară, ei vor putea să fie angajați ca profesori numai dacă “vor ști și vor putea paradosi matematica”, poruncă la care Eufrosin Poteca, indignat, răspunde că ar îndeplini-o numai când ea s-ar aplica și “celor ce pretindirisesc slujbele cele mari ale statului”¹⁰⁴. Hotărârea în sine, arăta el, de a reduce pregătirea lor numai la domeniul matematicii era absurdă, cu atât mai mult cu cât în Țara Românească “legile nu sunt de prisos” deloc, și ca atare, studiul unor domenii

⁹⁸ I. Bianu, *op. cit.*, p. 426 (scrisoare din 26 noiembrie adresată eforilor).

⁹⁹ *Ibidem*.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 428-429 (scrisoare din 8 septembrie 1824 adresată lui Arago). Despre preocupările astronomice ale savantului francez apar mai târziu unele știri în presa noastră. (Vezi, de pildă, “Universul”, I, 1845, nr. 11, 16 septembrie, p. 41). Despre scrisoarea adresată de Poteca savantului francez, ale cărui lecții le audiase, precum și influența exerciată asupra sa, vezi P. Eliade, *Histoire de l'esprit public en Roumanie*, t. I, Paris, 1905, p. 237-239, note.

¹⁰¹ I. Bianu, *op. cit.*, p. 427 (scrisoare din 3 iunie 1824 din Paris, către medelnicerul Dumitrache).

¹⁰² *Ibidem*, p. 428 (scrisoare din 15 septembrie 1824 din Paris către mitropolit și efori). “Protodidascăful” Veniamin din Lebos, la care se referea Poteca, după demisia lui Neofit Duca în 1818, luase conducerea școlii grecești de la Măgureanu, dar în toamna aceluiași an fusese izgonit din țară printr-o hotărâre a căimăcămiei. Vezi despre acest moment și G. Dem. Teodorescu, *Viața și operele lui Eufrosin Poteca*, București, 1883, p. 5. Alte date despre Veniamin cel alungat, vezi la N. Iorga, *Amănunte din istoria noastră în veacul al XIX-lea*, în “Analele Academiei”, Mem. Sect. Ist., seria II, vol. 38, p. 379; de asemenea, N. Bănescu, *op. cit.*, p. 16-18.

¹⁰³ Asupra acestuia, vezi și P. Eliade, *Histoire de l'esprit public en Roumanie*, I, p. 233-238.

¹⁰⁴ I. Bianu, *op. cit.*, p. 428.

ale științei ca dreptul, istoria, filosofia și altele, ar fi util. Mai mult, Eufrosin Poteca acuză pe boieri pentru moartea prematură a colegului Pandele, pe care ei, refuzându-i un ajutor cerut, l-au aruncat, după părerea sa, în “deznădăjluire” și “l-au pierdut”¹⁰⁵.

Indiscutabil, Eufrosin Poteca, mai în vârstă decât colegii săi, cu mai multă experiență de viață, a făcut o notă aparte în cadrul primului grup de bursieri trimiși în străinătate. Din anul 1824, el își exprimă fâțiș poziția sa față de orânduirea feudală din Țara Românească. Trecuseră câțiva ani de la instaurarea domniilor pământene, dar el vedea că domnul și boierii din jurul lui nu sunt deloc hotărâți să ia măsuri de îmbunătățire a soartei poporului, să contribuie la opera de regenerare socială și națională a patriei. Atunci când boierii-efori printr-o scrisoare, “prea aspră și întunecoasă”, atrăgeau atenția că, odată reîntorși în țară, cei trei vor trebui să arate “roduri în faptă, iar nu să amăgească neamul cu învățături nefolositoare”¹⁰⁶, Eufrosin Poteca, în scrisoarea din 15 septembrie 1824, arătând că și până atunci făcuse totul pentru patria sa și că mai vărtos avea să facă totul în viitor, ține să-și afirme deschis ideile înaintate care îl frământau. Erau idei născute pe fondul contactului său cu spiritul Europei occidentale.

Prima reformă pe care el o crede necesară, așa cum reiese din scrisoarea din 15 septembrie 1824, privea necesitatea răspândirii învățământului în lumea satelor. În această operă, preoții – dată fiind realitatea că în acel timp, ei reprezentau în lumea satelor o categorie relativ mai ridicată din punct de vedere cultural – urmau să îndeplinească rolul de învățători. În acest scop, ei aveau nevoie de protecția statului, ar fi trebuit să nu mai plătească impozite și, mai mult, să primească o leafă din partea statului, pentru ca astfel să poată, pe lângă preoție, să suplinească lipsa dascălilor, “să învețe copiii prin toate satele”, căci altfel “norodul nu e cu putință să se lumineze”. În al doilea rând, cerând boierilor să izgonească nedreptatea din țară, Eufrosin Poteca propunea întocmirea unei “legi politicești”, care să stabilească în viitor dajdiile asupra veniturilor tuturor locuitorilor țării, “fără deosebire de la divaniți până la plugari și la hrănitorii de dobitoace”, astfel încât la cheltuielile statului să contribuie toți locuitorii¹⁰⁷. Așadar, egalitatea în fața legilor statului și desființarea privilegiilor de clasă, ceea ce formula un principiu propriu unei societăți moderne. O a treia reformă, înserată de E. Poteca în acest document,

¹⁰⁵ *Ibidem*. Foarte probabil moartea lui Pandele a survenit în prima jumătate a anului 1824.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 429. Referințe privind cuprinsul acestei scrisori, în raport cu situația financiară a țării, vezi la I. C. Filitti, *Frământările politice și sociale în Principatele Române de la 1821 la 1828*, București, 1932, p. 131.

¹⁰⁷ I. Bianu, *op. cit.*, p. 429.

o constituia desființarea robiei țiganilor, idee asupra căreia autorul revine în mai multe rânduri în viitor. Toate aceste reforme erau urmate de îndemnuri adresate boierimii de a înțelege că este necesar și în interesul ei “să ajute și să lumineze pre norodul rumânesc”. Este de la sine înțeles că tonul acestei scrisori nu a plăcut boierilor-efori, care și-au mărturisit nemulțumirea printr-o scrisoare de dojană adresată lui E. Poteca.

Imaginea patriei smulge din pana lui Eufrosin Poteca cuvinte de adânc patriotism, atunci când îl sfătuiește pe colegul său, Constantin Moroiu, aflat la Pisa, ca la capătul studiilor să se întoarcă în “frumoasa Valahie”, care deși se găsea atunci, în decembrie 1824, după părerea sa, “în jugul varvariceștii tiranii”, el nădăjduia că prin oameni luminați, ca ei, “va răsări și preste dânsa soarele libertății”¹⁰⁸. În sensul acestui îndemn, într-o altă scrisoare, din ianuarie 1825, Eufrosin Poteca arăta că lui i se propuseseră angajamente de profesor, “cu o groasă plată și oficii bisericești”, la Paris, Petersburg, Londra și Roma și că ar fi acceptat pe unul din ele, dacă nu și-ar fi iubit îndeajuns patria¹⁰⁹. Astfel, la jumătatea anului 1825, el se întorcea în țară, fiind numit profesor de filosofie în școala de la Sf. Sava.

Relativ de la aceeași dată se întorcea în țară, de la Pisa, și Constantin Moroiu. Încă la sfârșitul lunii noiembrie 1824, el își trecuse penultimul examen de doctorat în drept la Pisa și se pregătea pentru susținerea examenului final¹¹⁰. Nemaivând, foarte probabil, posibilitatea să urmeze vreun curs la Paris, el se întoarce direct în patrie, ca și Poteca, luându-și în primire postul de profesor la Sf. Sava¹¹¹.

Scopul trimiterii bursierilor în Occident fusese, într-adevăr, așa cum arată însuși Poteca, ca, specializându-se, după reîntoarcerea în patrie, aceștia să așeze “o școală în București în limba noastră cea românească, mai întâi de filozofie și de matematică, care este (sic!) temelul celorlalte științe și fără de care un neam nu poate fi luminat”¹¹². Deocamdată, prin activitatea lui Poteca și Moroiu¹¹³, rosturile școlii de la Sf. Sava se vor realiza mai ales în direcția disciplinelor umaniste, a filosofiei în primul rând.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 430 (scrisoare din 13 decembrie 1824 din Paris către C. Moroiu, la Pisa).

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 431.

¹¹⁰ A. Rădulescu, *Cercetări asupra învățământului dreptului*, p. 20; I. Bianu, *op. cit.*, p. 430.

¹¹¹ Ca și pe Poteca, îl găsim înscris în bugetul școlar pentru perioada 1825 - aprilie 1826. Cf. V. A. Urechia, *Istoria școalelor*, vol. I, p. 113; de asemenea, “Universul”, III, 1847, nr. 16, p. 60.

¹¹² I. Bianu, *op. cit.*, p. 427 (scrisoare din 3 iunie 1824 adresată medelnicerului Dumitrache).

¹¹³ Acesta va preda încă din primii ani dreptul roman; după reorganizarea învățământului sub regimul Regulamentului Organic avea să deschidă pentru prima dată cursuri de drept penal și drept comercial. Cf. O. Stănculescu, *op. cit.*, p. 23; Vezi și A. Rădulescu, *Primele încercări de doctrină comercială în Țara Românească*, București, 1930, p. 4-5.

Cel de al treilea bursier din seria celor plecați la 1820, Simion Marcovici, mai rămâne la Paris încă doi ani pentru specializare în domeniul matematicii. În Italia, “al doilea mumă a științelor”, cum o numește el, studiasse literatura italiană. La Paris, “care fără greșală poate să se numească săvârșirea omenirii”, a învățat matematica teoretică și practică, dar în același timp și “literatura franțuzească”, pentru a nu pierde “șirul ideilor de literatură”, cu osteneți “obositoare” dobândite în Italia¹¹⁴. Întors în patrie, “după o călătorie de șapte ani în părțile cele mai slăvite ale Europei”¹¹⁵, își începe la 15 septembrie 1827, cu un discurs inaugural, activitatea de profesor de matematică la Sf. Sava¹¹⁶. Cum se observă, cu o atitudine mai moderată, se pare, în relațiile cu boierii-efori, el acceptase instrucțiunile privind pregătirea în domeniul matematicii, în paralel continuând a se pregăti în sfera studiilor literare făcute la Pisa.

Cât privește “criza” provocată de moartea lui I. Pandele, ea va fi lichidată odată cu recrutarea de către Eforie a unui alt candidat pentru matematici, P. Poenaru, care avea să se afle la studii în Occident mulți ani, din 1824 până în 1831.

4. O nouă etapă în dezvoltarea școlii și a spiritului “Luminilor”: sub conducerea lui E. Poteca – „filosoful nostru cel de la Paris” (1825-1831)

4.1. Din anul 1825, odată cu întoarcerea de la studii din străinătate a lui Eufrosin Poteca și Constantin Moroiu, școala națională de la Sf. Sava intră într-o nouă fază. În bugetul pentru anul școlar aprilie 1825 – aprilie 1826, cei doi foști bursieri ai Eforiei figurează ca “dascăli”, fiecare cu o leafă de 250 lei pe lună¹¹⁷. În afară de I. Heliade, mai figurează în aceeași calitate, Ioan Pop, primul dintre dascălii transilvăneni pe care îl găsim la Sf. Sava¹¹⁸.

Pe lângă doctorul Panaiotache, care figura și în bugetul anului precedent, apare în bugetul pe anul școlar 1825-1826 – ca urmare a creșterii numărului de elevi – un al doilea doctor, Hariton. Sunt prevăzute în acest buget, de asemenea, bursele pentru Simion Marcovici la Paris și pentru Petrache

¹¹⁴ “Biblioteca românească”, partea a III-a, 1834, p. 25.

¹¹⁵ *Ibidem*.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 25-31: “Cuvânt ce s-au zis la deschiderea Școlii Naționale din București, în 1827, sept. 15, de D. Simeon Marcovici, Profesor de Matematică în numita Școală”.

¹¹⁷ V. A. Urechia, *Istoria școalelor*, t. I, p. 113.

¹¹⁸ Pentru rolul pe care l-au jucat în cultura românească, mai ales începând cu această perioadă, dascălii ardeleni stabiliți la București, vezi Constantin C. Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român*, București, 1970, p. 115-116.

Poenaru la Viena, precum și o sumă de aproape 4000 lei pentru tipăritul “împrumutatei învățăturii”, pentru instrumente didactice, pentru “zece gramatici românești”¹¹⁹. Continuă în această perioadă să fie subvenționați din bugetul școlii dascălii de biserici din București, în frunte cu Macarie Psaltul, “întocmitorul cântărilor românești al sistemului nouă”, cum îl numește Urechia, și Ierotei, dascălul de la “Antim”. La școala de la “Sf. Gheorghe” continuă să funcționeze bătrânul dascăl Chiriță¹²⁰.

Conducerea școlii de la Sf. Sava a fost preluată, foarte probabil, din acest an, de Eufrosin Poteca. Documentele nu atestă cu certitudine calitatea lui oficială de director¹²¹, dar nici în privința lui I. Heliade-Rădulescu o asemenea funcție pentru anii 1825-1828 nu este atestată. Heliade, căruia nu-i scapă de obicei prilejul de a-și scoate în evidență meritele, nu face nici o precizare cu privire la acești ani¹²². Foarte probabil că va fi fost afectat, după reîntoarcerea lui Poteca în țară, de prestigiul acestuia – incontestabil mai mare la acea dată – și că un asemenea fapt i-a ponderat elanurile în ce privește activitatea școlară propriu-zisă. Oricum, documentele ni-l prezintă pe Eufrosin Poteca drept principalul animator de la Sf. Sava în acești ani. Mai în vârstă decât Heliade, cu o bogată experiență în problemele școlare, având în plus, în urma studiilor de la Pisa și Paris, aureola de “filosof” – contemporanii îl numesc frecvent “Eufrosin filosoful”¹²³ – Poteca va ridica în acești ani școala întemeiată de Gheorghe Lazăr la semnificația ei majoră, de “focar al luminilor” din Principatele Române.

Calitatea lui Eufrosin Poteca de conducător și organizator al centrului de cultură și gândire națională de la Sf. Sava, oficială sau nu, reiese, printre altele, din poziția lui de profesor de filosofie. Tradiția consacrase, mai întâi în “Academia” grecească, apoi în școala condusă de Lazăr, principiul ca directorul școlii să fie titularul filosofiei, disciplină concepută până în această perioadă ca știință totală, suprapusă celorlalte. Însuși Gh. Lazăr văzuse, se

¹¹⁹ V. A. Urechia, *Istoria școalelor*, t. I, p. 113.

¹²⁰ *Ibidem*.

¹²¹ Mai târziu, în toamna anului 1831, când după o întrerupere de trei ani, școala se redeschidea, Poteca nu avea, în orice caz, această calitate; profesorii printre care însuși Poteca, la 31 noiembrie, vor cere Eforiei numirea ca director a unuia dintre ei. Cf. D.A.N.I.C., Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Țara Românească, ds. 4129/1831, f. 2.

¹²² Vezi P. Poenaru și I. Heliade-Rădulescu, *Gheorghe Lazăr*, București, 1923, ediție G. Bogdan-Duică.

¹²³ De pildă, Naum Râmniceanu: “filosoful nostru cel de la Franța” (Bibl. Academiei Române, Msse., Ms. Grec., nr. 1330, cu o anexă în limba română, un concept de scrisoare, f. 143 (verso); Stolnicul Voicu Periețeanu: “Înțeleptul filosof [...] profesorul școalelor Bucureștilor” (cf. N. Isar, *Școala națională de la Sf. Sava*, Anexa, nr. 5, p. 152).

pare, în Eufrosin Poteca, pe omul cel mai capabil ca, după absolvirea studiilor necesare, în Occident, să introducă definitiv studiul filosofiei în limba națională¹²⁴. În acest sens, Lazăr indicase în persoana lui Poteca pe unul dintre continuatorii operei sale. În cadrul mișcării pentru cultivarea limbii naționale, introducerea definitivă în limba română în școala națională de la Sf. Sava a disciplinei socotită cea mai înaltă dintre învățături, filosofia, constituia într-adevăr unul din factorii esențiali¹²⁵. În sensul acestui rol care i se atribuie în epocă lui Eufrosin Poteca în cadrul școlii de la Sf. Sava se exprimă, la 1826, și corespondentul său din Moldova, Voicu Periețeanu, la care ne-am referit, care îl privea pe profesorul de filosofie de la București “ca pe un Socrate al Românilor”, pentru că își asumase îndatorirea, așa cum indica discursul său inaugural de la 1 octombrie 1825, de “a da” filosofia în limba română “iubiților patrioți”¹²⁶.

Un alt indiciu al calității lui Eufrosin Poteca de conducător al școlii de la Sf. Sava, al rolului deosebit pe care el l-a îndeplinit în cadrul ei în anii 1825-1828, îl sugerează discursurile sale ținute în acești ani la Sf. Sava sau la curtea domnească; mai ales cele ținute cu ocazia sărbătorilor de Paște și Crăciun reveneau, de obicei, în sarcina celui mai mare dintre profesori. Obiceiul ca de două ori pe an, cu ocazia celor două sărbători religioase, profesorii de la Sf. Sava să meargă la curtea domnească și să țină discursuri în fața domnitorului și a marilor boieri era mai vechi; cum am văzut, se încetățenise în Țara Românească încă înainte de data plecării lui Poteca la studii în Occident. Aceste discursuri, după cum ne spune Poteca, până în anul 1819, nu conțineau altceva decât “vorbe scolasticești asupra Tainei întrupării și învierii Domnului Hristos și laude fățarnicești din care se îngreioia urechile tuturor”¹²⁷. Din 1819 însă, pe când Poteca era profesor de geografie la școala națională de curând întemeiată, “unii din boierii cei mai luminați” i-ar fi dat lui sarcina de a vorbi în fața domnitorului, recomandându-i în același timp să lase la o parte “din scolasticitățile acelea” și să laude pe domn “cu oarecare îndemânare spre fapte bune”¹²⁸.

¹²⁴ Cf. Andrei Vizanti, *Abecedarul lui G. Lazăr*, în “Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, Iași, vol. II, 1883, p. 465.

¹²⁵ Despre primele cursuri de filosofie în limba națională de la Sf. Sava, vezi Gh. Adamescu, *Primii profesori de filosofie ai Școlii de la Sf. Sava*, București, 1927, 16 p. (extras din “Revista generală a învățământului”).

¹²⁶ N. Isar, *Școala națională de la Sf. Sava. Anexe*, nr. 5, p. 151.

¹²⁷ Cf. C. Rădulescu-Motru, *Din autobiografia lui Eufrosin Poteca*, în “Analele Academiei Române”, Mem. secț. lit., S. III, t. XII, 1943, p. 21.

¹²⁸ *Ibidem*. Această știre comportă o oarecare discuție, deoarece sarcina acestor discursuri, revenind de obicei celui mai mare dintre profesori, îl viza în primul rând pe Gheorghe Lazăr. În anul 1819, un discurs în fața domnitorului Al. Suțu a ținut, într-adevăr, Gheorghe Lazăr (vezi G. Bogdan-

La aproximativ nouă ani după această dată, prin 1826, Poteca își amintea de cuprinsul discursului; își amintea că îndemna pe Alexandru Suțu să întemeieze școli în limba națională; că lansa chemări la redeșteptare socială și națională, pentru ca poporul să nu mai trăiască “zăcând în întunericul neștiinței” și să fie “de ocară între noroadele cele luminate ale Europei”; că asemenea idei erau noi la curtea domnească și făcuseră “mare sunet”¹²⁹. Acest discurs, rămas viu în amintirea lui Poteca atâția ani mai târziu, așa cum reiese din însemnările sale autobiografice, constituia momentul cel mai de seamă din perioada de până la revenirea din străinătate, pe care putea să-l remarce. O asemenea subliniere pe care o face Poteca indică semnificația deosebită pe care el însuși a dat-o discursurilor sale¹³⁰; a văzut în ele, ca și Gh. Lazăr, o posibilitate specifică, deosebit de eficace, pentru a putea lupta împotriva nedreptăților sociale din vremea sa¹³¹. Aceste discursuri ne oferă nu numai imaginea gânditorului iluminist care a fost Eufrosin Poteca, ci ele aruncă o lumină asupra rolului pe care școala de la Sf. Sava, în ansamblul ei, l-a jucat în acești ani în cadrul mișcării de renaștere socială și națională din Țara Românească.

4.2. După Gh. Lazăr și L. Erdeli, E. Poteca era al treilea profesor de filosofie în școala națională de la Sf. Sava. Considerat de unii exegeți ca primul filosof român, în înțelesul modern al cuvântului¹³², el are importante merite în ceea ce privește formarea terminologiei științifice românești în domeniul filosofiei, în acest sens lecțiile inaugurale și discursurile sale de la Sf. Sava constituindu-se într-o antologie semnificativă. Concepția sa filosofică

Duică, *Gheorghe Lazăr*, Anexe, p. 141: “Cuvântul la înscăunarea mitropolitului Dionisie Lupu). Faptul nu exclude, totuși, ca în acel an, într-o împrejurare deosebită – în care caz avem o dovadă că regula nu era strictă – să fi vorbit în fața domnului și Eufrosin Poteca.

¹²⁹ C. Rădulescu-Motru, *Din autobiografia lui Eufrosin Poteca*, p. 22.

¹³⁰ Primele trei discursuri, din octombrie 1825, decembrie 1825 și aprilie 1826, au fost publicate de Poteca în culegerea intitulată *Cuvinte panighirice și moralnice, de Eufrosin Poteca, ieromonah și profesor de filozofie*, București, Tipografia Mitropoliei, 1826. Alte două discursuri, din 20 iulie 1827 și din decembrie 1827, au fost publicate de Poteca la sfârșitul traducerii după I. G. Heineccius, *Filosofia cuvântului și a năravurilor*, Buda, 1829; aceste ultime discursuri au fost reproduse în “anexe” de G. Dem. Teodorescu, *op. cit.*, p. 53-63. Alte discursuri, multe dintr-o perioadă mai târzie, au fost publicate de Gh. I. Moisescu, *Două cuvântări ale Arhimandritului Eufrosin Poteca*, în “Mitropolia Olteniei”, 1954, nr. 4-6; Gabriel Cocora, *Câteva cuvântări ale Arhimandritului Eufrosin Poteca*, în “Mitropolia Olteniei”, 1964, nr. 9-10.

¹³¹ Vezi N. Isar, *Concepția iluministă a lui Eufrosin Poteca în baza analizei discursurilor sale din anii 1825-1827*, în “Revista de filozofie”, t. 12, 1965, nr. 12, p. 1635-1644.

¹³² Între alții, vezi Gh. Adamescu, *Primii profesori de filozofie ai școlii de la Sf. Sava*, București, 1927, 16 p. (extras din “Revista generală a învățământului”).

despre natură și societate este pusă în lumină de la primul dintre aceste discursuri, și aume “cuvântul” inaugural la cursul de filosofie de la Sf. Sava ținut la 1 octombrie 1825¹³³. Citând pe Bacon¹³⁴, el face aici apologia capacității omului de a cunoaște lumea înconjurătoare, chiar dacă această capacitate este relativă; criticând pe filosofii “scheptici”, el face teoria celor trei elemente constituind “întăile începuturi ale celor ce sunt”, trup, suflet și minte, forme ale realității înconjurătoare, din care “este alcătuit și omul”. Prin trup el înțelegea nu numai trupul omului, “ci tot ce să pipăe”, prin suflet nu numai sufletul oamenilor și al viețuitoarelor, ci tot ceea ce duce la “rodirea de viață, precum este aerul și lumina”, iar prin minte înțelegea nu numai mintea oamenilor, ci și “toată nemărginita minte și puterea cea înțelegătoare, care umple ceriul și pământul”¹³⁵. Din aceste trei elemente, “ipostaze”, cum le numește el, rezultau uriașa varietate și complexitate a tot ceea ce există.

Necutezând să dezvolte această teorie, să definească esența fiecăruia dintre cele trei elemente, să demonstreze, de pildă, “ce este intrinseca ființă a trupurilor”, E. Poteca se încumetă, în schimb, să dea o definiție filosofiei, disciplină al cărui titular era. Filosofia este, spunea el, “știința începuturilor în cătățime și în felurime, precât încape mintea omenească”. Dar, pe filosof îl preocupă nu atât o definiție generală a filosofiei, ci mai ales definirea sensului ei social, a scopului ei, în acest sens afirmând că “scoposul filosofiei este fericirea omeneirii pre pământ”. Așadar, după el, filosofia nu are un scop în sine, asocial, ci dimpotrivă, ea îndeplinește un rol activ în viața socială; trebuie, cum se exprimă el, să contribuie la “lucrarea dreptății spre fericirea omeneirii pre pământ”¹³⁶.

Subliniind în acest fel spiritul militant al filosofiei, ca disciplină școlară, și referindu-se la componentele filosofiei – logica, metafizica, etica –, toate “bune și de mare trebuință la soțietate”, Poteca pune accentul mai ales pe rolul eticii, al “filosofiei moralnice”; pe aceasta își propune el s-o predea în primul rând tineretului, “spre fericirea de obște”¹³⁷. O asemenea preferință pentru etică îl făcuse să aleagă drept sursă pentru cursul său de filosofie lucrarea filosofului german I. G. Heinecke (Heineccius), *Elementa filosofiae*

¹³³ A fost tipărit de E. Poteca în broșura *Cuvinte panighirice și moralnice*, București, 1826, p. 24-45, împreună cu alte două discursuri.

¹³⁴ Poteca pune pe seama lui Bacon afirmația că “împotriva celor ce tăgăduiesc întăile începuturi ale celor ce sunt, trebuie să întrebuițeze cineva bastonul”. Cf. *Ibidem*, p. 25.

¹³⁵ *Ibidem*.

¹³⁶ *Ibidem*, p. 27.

¹³⁷ *Ibidem*, p. 28.

rationabilis et moralis, căci, menționează el, “după stare și după vreme altă sistemă filosoficească nu putea să fie așa potrivită și folositoare”¹³⁸.

Filosoful german, de oarecare reputație în vremea sa¹³⁹, spre care își îndreptase atenția Poteca, descindea din școala lui Chr. Wolf, marele filosof german pe care îl admira și Gh. Lazăr. Dascălul de la Sf. Sava traduce în limba română lucrarea filosofului german și o publică câțiva ani mai târziu, la Buda, sub titlul *Filosofia cuvântului și a năravurilor*, cu acest prilej subliniind încă o dată că alesese o asemenea lucrare “nu pentru numele cel strălucit ce avea în frunte, ci pentru că este cu adevărat folositoare”. Astfel, această admirație nu răpește lui Eufrosin Poteca independența de gândire; dată fiind erudiția sa, el încearcă să-i înțeleagă pe filosofii străini, iar nu să preia mecanic teoriile lor.

În această privință, este semnificativă analiza cursului de filosofie ținut de el la Sf. Sava, în primul an școlar, 1825/1826, după revenirea de la studii din Occident. Manuscrisul cursului păstrat în Biblioteca Academiei Române¹⁴⁰, în bună parte a fost publicat în vremea din urmă¹⁴¹ și supus unei analize menită să lărgescă sfera surselor de inspirație ale profesorului român. Astfel, se constată că, dacă partea de început a cursului, privind istoria filosofiei, are la bază textul filosofului german Heinecke – ceea ce nu era greu de constatat –, partea de curs cuprinzând *Elementuri de filozofie*, așa cum a demonstrat P. Costinescu, are la bază ca izvor lucrarea lui Francesco Soave, *Instituzioni di Metafisica*, Pisa, 1814¹⁴², “pe care Poteca o compilează destul de fidel”, în parte traducând, în parte rezumând, dar introducând și comentarii proprii¹⁴³. Contactul cu lucrările autorului italian¹⁴⁴ fusese realizat de Eufrosin

¹³⁸ Lucrarea fusese tipărită de autor la Amsterdam în anul 1729; în Țara Românească, banul Grigore Brâncoveanu o traduce în limba greacă veche, iar învățatul grec Neofit Duca, în 1808, o tipărește la Viena; E. Poteca o traduce apoi în limba română, folosind-o în manuscris până în 1829, când o tipărește la Buda.

¹³⁹ Johann Gottlieb Heinecke s-a născut la 11 septembrie 1681 în Eisenberg și a murit la 31 august 1741. A fost profesor la Universitățile din Halle și Franckfurt pe Oder.

¹⁴⁰ Cf. *Biblioteca Academiei Române*, Serv. Msse., Ms. rom. 1175, la sfârșit cu indicația: “În București, în școala Sf. Sava, 1826, iunie 14”.

¹⁴¹ Vezi *Scrieri literare inedite (1820-1845)*, ediție de Paul Cornea, Andrei Nestorescu, Petre Costinescu, Edit. “Minerva”, București, 1981 [de fapt, ar fi vol. IV al seriei “Documente și manuscrise literare”], p. 284-298, unde se publică partea din manuscris cuprinzând *Elementuri de metafizică*, cu cele 4 subcapitole: *Psihologia*, *Ontologia*, *Cosmologia*, *Teologia naturalnică* (în mss. f. 38 r. – 53 r.).

¹⁴² P. Costinescu, *Eufrosin Poteca*, studiu introductiv la textul publicat, în *Scrieri literare inedite*, p. 281.

¹⁴³ Între acestea, cum observă P. Costinescu, s-ar număra, ca o abatere de la textul lui Soave, paragraful privind împărțirea în cele trei elemente fundamentale existențiale, trup, suflet și minte. Cf. *Ibidem*, p. 282.

Poteca, foarte probabil, în răstimpul studiilor la Pisa, în anii 1820-1823, după care a urmat stagiul de studii la Paris în anii 1823-1825. Așa cum am arătat și în altă parte¹⁴⁵, cert este că pomind de la o lucrare a lui Heinecke – pe care ulterior o aprofundează și o traduce integral –, dar și de la opera lui Francesco Soave¹⁴⁶, acest curs ținut de Eufrosin Poteca în anul școlar 1825-1826¹⁴⁷ cuprinde numeroase comentarii personale, interpretări originale, mergând pe linia adaptării la o viziune proprie asupra lumii și existenței umane, în care spiritul laic de ordin științific se împletește cu cel religios¹⁴⁸.

Ar trebui adăugată aici observația că manuscrisele vechilor cursuri, descoperite de cercetători sub această titulatură, nu trebuie să ne ducă în eroare; ele constituiau adesea texte de bază ale unor lecții libere, care au rămas de cele mai multe ori în această formă, neredactate; oricum, este o diferență între textul acestui manuscris de curs, la care ne-am referit, care păstrează forma rigidă, fără culoare, a unei traduceri după unul sau mai mulți autori străini, și cele câteva lecții – lecții inaugurale de la Sf. Sava care ni s-au păstrat, din fericire –, prelegeri libere, îmbrăcate într-o haină originală, cu expresii vii, cu largi deschideri ideatice, aducând mai degrabă a discursuri, în genul lui Bossuet, din opera căruia în mod sigur E. Poteca s-a inspirat și din care mai târziu, peste ani, va traduce. Așa vor fi fost, cum am arătat în subcapitolul anterior, și lecțiile propriu-zise ale lui Gh. Lazăr – lecții de filosofie și educație națională – care, în forma lor de expunere verbală, nu ni s-au păstrat.

4.3. Cum reiese din această lecție inaugurală a cursului de filosofie, din 1 octombrie 1825, păstrată și publicată de autor în forma susținută, viziunea dascălului de la Sf. Sava asupra istoriei filosofiei este deosebit de

¹⁴⁴ Francesco Soave (1743-1806), profesor la mai multe universități italiene, autor al unei cunoscute sinteze de filosofie, *Istituzioni di logica di metafisica e di etica*, tradusă în grecește în 1804, lucrare prefată de Poteca, în ea spiritul critic raționalist împletindu-se cu spiritul religios. Cf. P. Costinescu, *Eufrosin Poteca*, loc. cit., p. 281-282.

¹⁴⁵ Vezi N. Isar, *Principatele Române în epoca Luminilor (1770-1830)*. *Cultura, spiritul critic, geneza ideii naționale*, București, 1999, p. 83-84.

¹⁴⁶ Despre circulația operei în limba greacă și română, vezi și A. Camariano-Cioran, *Academiile domnești de la București și Iași*, p. 153, 165, 195 ș.a.

¹⁴⁷ Aceeași parte a manuscrisului, privind metafizica, a fost publicată, fără un studiu de rigoare, de Preot. Alex. Stănculescu-Bârda, sub titlul *Eufrosin Poteca inedit. Elementuri de metafizică*, în "B.O.R.", XCIX, 1981, nr. 5-6, p. 675-689.

¹⁴⁸ Ni se pare semnificativă, în această privință, concluzia lui P. Costinescu, la capătul analizei textului publicat din cursul în discuție: "Originalitatea lui Poteca e că acceptă, în liniile lui fundamentale, discursul filosofilor, asumându-și în același timp, fără reticență, postura de slujitor al bisericii" (*loc. cit.*, p. 283).

cuprinzătoare. El face aici o trecere în revistă a istoriei filosofiei, de la ideile filosofice cele mai vechi până la cele mai noi. Începe cu raportarea la cultura egiptenilor și caldeenilor, subliniind însemnătatea marilor gânditori greci din antichitate, în frunte cu Platon și Aristotel, pentru a ajunge apoi la filosofii moderni; de la “sistema” lui Descartes, care lovise în “haosul scolastic”, el trece la alți filosofi, și “mai tari”, ca Locke, Newton, Wolf, Kant. Propunându-și o analiză în spirit critic – deci, în spirit modern –, anume să vadă “unde și în ce să încuibă greșalele fiecăreia sistemă”, el se oprește în cele din urmă asupra scopului utilitar, în sens social, al filosofiei.

În acest spirit definește Poteca și logica, o știință care privește “învățătura metodului drept pentru cercarea și aflarea adevărului”¹⁴⁹; tot în acest spirit definește el, cum am observat, etica, “filosofia moralnică”, ca “știința cea mai bună decât toate științele”¹⁵⁰, cum se exprimă el. Ca disciplină școlară, etica trebuie să realizeze “buna educație” a elevilor, încât aceștia, ajungând buni cetățeni, să știe să deosebească răul de bine, să-și cunoască datorii și obligațiile ce le revin în societate. Numai astfel, prin această operă de educație civică, urma să se ajungă, spera E. Poteca, la o situație în care “faptele dreptății” s-ar înmulți și “se va lucra dreptatea de cătră fieșcare cătră aproapele său”¹⁵¹.

Și cu alte prilejuri E. Poteca reia tema educației, ca în discursul din primăvara anului următor, din 3 aprilie 1826, când, în spiritul cunoscutei teorii a lui J. J. Rousseau, el afirmă că de la natură omul este bun, dar numai lipsa de “bune paradigme” (exemple, n.n. N. I.), de educație, îl face să se dea “la tot felul de răutate”, și numai această lipsă explică faptul că există în lume “atâția mincinoși, atâția hrăpitori, atâția hoți, atâția tâlhari”. De aceea, sublinia el, referindu-se la îndatoririle domnitorului luminat, “educația bună a fiilor e cea mai mare faptă care ar pricinui un bun prinț la fiii norodului său”¹⁵².

E. Poteca, din tinerețe, îmbrăcase haina monahală și fusese cu mai mulți ani în urmă, cum am văzut, dascăl de religie. Or, trebuie spus că nu numai “filosofiei moralicești” pe care o predă la Sf. Sava, ci și religiei, el îi conferă un spirit militant asemănător. După el, așa cum spunea în aprilie 1826, Evanghelia trebuia pusă în slujba oamenilor, nu numai în sensul pregătirii lor pentru viața viitoare, ci și pentru îmbunătățirea vieții lor pe pământ; cum se exprimă el, aceasta, departe de a avea un caracter static, “povățuiește spre

¹⁴⁹ Vezi *Cuvinte panighirice și moralnice*, p. 33.

¹⁵⁰ *Ibidem*, p. 38.

¹⁵¹ *Ibidem*, p. 42.

¹⁵² *Ibidem*, p. 12.

folosul înnoirilor”: legea Evangheliei “este tot aceeași a dreptului natural, a dreptului de avere, a dreptului cetățenesc, a dreptului de obște și a dreptului neamului”¹⁵³. Deci, cu alte cuvinte, între religie și lupta pentru făurirea unei orânduiri sociale mai drepte pe pământ, nu numai că nu este o contradicție, ci, dimpotrivă, țelul însuși al religiei presupunea implicarea în social. Era aceasta o concepție asupra religiei cu multe elemente înnoitoare, care anticipau gândirea mesianică de la 1848; era o concepție care, respingând mentalitatea retrogradă, plină de ignoranță și inerție a unor preoți și călugări din vremea sa¹⁵⁴, îi aduceau dascălului de filosofie învinuiri nedrepte de ateism¹⁵⁵, îl făceau incomod pentru unii ierarhi ai bisericii, așa după cum lecțiile sale de la Sf. Sava, audiate nu numai de elevi, ci și de vârstnici din afară, îl făceau incomod pentru unii mari boieri sau mari dregători ai statului.

Nu este locul să discutăm aici justetea sau injustetea acuzației de “erezii panteistă” pe care i-o aducea lui Poteca un contemporan, cărturar, ca Naum Râmnicianu¹⁵⁶. Dar, este cert că modul în care Poteca se raporta la spiritul religios al timpului era unul, cum am mai spus, înnoitor, și el nu putea să nu stârmească ecouri, frământări în rândurile contemporanilor. În gândirea sa, ceea ce îi îndeamnă pe oameni să facă bine este nu frica de Dumnezeu, ci “iubirea de oameni”; făcătorii de fapte rele – între care “asupritorii” poporului de diferite spețe – nu urmau să se aștepte la chinurile iadului, ci la “muștrările cugetului”, izvorâte dintr-un “glas al naturii”, așa după cum pentru făcătorii de fapte bune răsplata nu trebuia să fie raiul, ci “plăcerea negrăită” izvorâtă din același “glas al naturii”. Invocând pe Dumnezeu, identificat de el cu ordinea naturii, dascălul de la Sf. Sava sublinia în toate ocaziile că “legea lui Dumnezeu” este aceeași cu “legea dreptății”¹⁵⁷, sub protecția acestei formule el recurgând, în discursurile sale, de obicei, chiar în fața domnitorului și a marilor boieri, la o aspră critică a nedreptăților sociale, îndemnând la reevaluări etice și la reforme sociale.

4.4. În planul gândirii politice și sociale, cum se știe, E. Poteca era adeptul doctrinei absolutismului luminat. La el găsim, poate, cea mai amplă și

¹⁵³ Cf. Gh. I. Moiescu, *Două cuvântări ale arhimandritului Eufrosin Poteca*, loc. cit., p. 251.

¹⁵⁴ Referindu-se chiar la mitropolitul Grigorie Dascălul, E. Poteca nota: “A zăcea întru întunecul neștiinței, în varvarie, întru tirănie și robie, acestea, după socoteala mitropolitului Grigorie, sunt mijloacele cele mai bune spre mântuire... O, ce neagră teologie!” Cf. C. Rădulescu-Motru, *Din autobiografia lui Eufrosin Poteca*, loc. cit., p. 26-27.

¹⁵⁵ *Ibidem*, p. 30-31.

¹⁵⁶ În privința acuzației acestuia, vezi Gh. Nicolaiassa, *Trei scrisori ale lui Eufrosin Poteca*, în “Convorbiri literare”, LVII, 1925, p. 815.

¹⁵⁷ Gh. I. Moiescu, *Două cuvântări ale arhimandritului E. Poteca*, p. 253.

originală interpretare din Principate a acestei doctrine din deceniul al treilea – “deceniul Luminilor”, în cel mai adevărat înțeles al cuvântului. Pentru dascălul de filosofie de la Sf. Sava, domnitorul instalat la domnie în 1822, trebuia să fie “steaua cea povățuitoare” către care se îndreptau speranțele celor mulți; de la el, de la acest “părinte”, poporul aștepta tot binele și fericirea. Un asemenea conducător, el însuși “nu mai voiește să fie despot robilor, ci tată norodului său, un al doilea Dumnezeu”, un monarh care “privește pre supuși ca pe fiii săi” și nu întrebuințează puterea lui decât “numai pentru fericirea norodului său”¹⁵⁸. Unui asemenea domnitor luminat îi erau indispensabile, după Poteca, două importante calități morale: iubirea de dreptate și iubirea de învățătură.

În discursurile sale, ținute în fața domnitorului, la curtea domnească, sau în localul școlii de la Sf. Sava, de la enunțarea unor principii generale asupra domniei luminate, oratorul trecea la enunțarea unor sfaturi concrete, la expunerea unor adevărate programe de reforme, reclamate de realitatea socială; concepția absolutismului luminat, născută din contactul cu ideile apusene, în răstimpul anilor de studii în străinătate, căpăta astfel un anumit conținut, o evidentă notă de originalitate, reprezenta, de fapt, o adaptare firească a ideilor receptate în Apus la realitățile din Țara Românească¹⁵⁹. Astfel, de pildă, când se referă la iubirea de învățătură a domnitorului – calitate indispensabilă unui domn luminat –, el subliniază că aceasta trebuie să se traducă prin înființarea de școli și “așezarea” profesorilor, precum și prin acțiunea organizată de încurajare a limbii naționale, prin traducerea autorilor străini¹⁶⁰. Revine adesea, în acest context, la idei radicale – pe care le enunțase în perioada studenției la Paris –, așa cum face în decembrie 1825, când cere ca funcțiile publice “să se dea numai la cei prea gătiți spre dânsule cu învățăturile cele trebuincioase” sau când cere, cu toată claritatea, egalitatea la plata impozitelor, ca “toate contribuțiile pentru cheltuielile statului să se facă de la toți cetățenii analoghicește”¹⁶¹.

Ca și la Gh. Lazăr, raportarea la progresul unei țări europene, sub oblăduirea unor monarhi luminați, îl duce pe Eufrosin Poteca la îndemnul la redeşeptare națională adresat contemporanilor săi: “Dar în Valahia noastră, până când să dormim? Pentru ce suntem sub epitropie decât socotiți niște copii fără minte?” Și, făcându-se ecoul crezului absolut în forța “luminilor”, el adaugă: “a zecea parte din toți Rumânii de am fi învățat știința legilor și a

¹⁵⁸ I. G. Heineccius, *Filosofia cuvântului și a năravurilor*, p. 349.

¹⁵⁹ Mai pe larg, vezi N. Isar, *Concepția iluministă a lui E. Poteca*, loc. cit., p. 1635-1644.

¹⁶⁰ E. Poteca, *Cuvinte panighirice și moralnice*, p. 18.

¹⁶¹ *Ibidem*, p. 20-22.

moralului, toate neamurile vecine, în loc de a ne cere ceva, ne-ar cinsti, cerând prieteșugul nostru!”¹⁶².

Referindu-se la numărul mare de școli și universități din țări ca Franța, Anglia, Germania și altele, E. Poteca pleda cu insistență pentru înmulțirea școlilor din Țara Românească, acțiune care ar fi trebuit să reducă decalajul față de țările europene, în același spirit al lui Gh. Lazăr, el întrebându-se: “Oare noi, românii, strănepoții slăviților acelora romani, trebuie să rămânem apururea departe de neamurile cele luminate? Departe de frații noștri europeni?”. Concluzia sa, optimistă, era că în societatea românească, obligatoriu, trebuie să se producă o înnoire, o cotitură, căci, spune el, anticipând spiritul critic al unor gânditori de mai târziu, altfel nu se va mai putea “să ne îndreptăm puind vina când pă greci, când pă tătari, când pă cutare și cutare”¹⁶³. O anumită notă de optimism în privința evoluției viitoare a societății românești o deducea el din observații mai generale, din rolul pe care îl avea în epocă “comunicația ideilor” care destramă izolarea dintre popoare și civilizații, din faptul “că politisirea neamului omenesc nu poate să se mai oprească și să se întoarcă iarăși la varvarie”, că acestei tendințe generale de progres, “spre săvârșirea politisirei și a fericirei”, noi, românii, nu ne putem sustrage, nu putem rămâne “apururea înapoi”.

Concepția social-politică reformatoare a lui Eufrosin Poteca, ajunsă la o deplină maturizare în anii profesoratului de la Sf. Sava, s-a concretizat în elaborarea a două proiecte propriu-zise de reforme, pe care le aflăm într-un singur manuscris¹⁶⁴, purtând data de 16 decembrie 1827 și care se referă, primul, la organizarea învățământului, al doilea, la sistemul de alegere a domnului. Aceste două instituții – școala și domnia – sunt, de fapt, elementele fundamentale care, în concepția lui Poteca, pot să garanteze în viitor reînnoirea societății și progresul ei.

Pentru ca țara să aibă soldați, preoți și judecători buni, erau necesare școli multe în capitală și în provincie; pentru aceste școli, Poteca stabilește un program minuțios de învățământ, care să ducă la o temeinică pregătire; toată munca de organizare a învățământului – reforma învățământului fiind, în acest caz, condiția preliminară pentru realizarea tuturor celorlalte reforme – urma să fie condusă direct de “un om de stat, un bărbat luminat carele știe ce este stat politicesc”, deci un ministru al instrucției publice; sub supravegherea acestuia

¹⁶² G. I. Moisescu, *Două cuvântări ale arhimandritului E. Poteca*, p. 252.

¹⁶³ I. G. Heineccius, *Filosofia cuvântului și a năravurilor*, p. 365.

¹⁶⁴ Ep. Iacov al Hușilor, *Un manuscris cu două scrieri rătăcite ale învățatului Arhimandrit Eufrosin Poteca*, în “Buletinul Episcopiei Hușilor”, an. II, nr. 9, septembrie 1926, p. 79-82.

trebuia să se aplice măsura ca toți locuitorii țării să contribuie “la cheltuielile ce se vor urma pentru învățătura de obște”. Prin această reformă a învățământului se preconiza organizarea unui învățământ egal pentru toate categoriile sociale și o educație de caracter unitar; toți feciorii de boieri urmau să fie obligați “să vie să învețe la școala națională în limba statului”, iar predarea cunoștințelor în școli trebuia “să însufle patriotism și unire”¹⁶⁵.

Al doilea proiect, privind alegerea cârmuitorului țării, subliniază, de asemenea, spiritul democratic al lui Eufrosin Poteca. El definește aici raportul conducător-popor în spiritul cunoscutei definiții a lui J. J. Rousseau: “Cârmuitorul este și slujește pentru binele norodului, iar nu norodul este și slujește pentru cârmuitoriu”. De aceea, atunci când primul folosește în alte scopuri puterea cu care a fost înzestrat, el poate fi înlocuit. Conducătorul țării urma să fie ales din toate straturile societății, în acest sens Poteca preconizând un sistem electoral cuprinzând trei stadii: alegerea în fiecare localitate, sat sau oraș, a câtorva delegați, apoi din sânul acestora alegerea de delegați la nivelul județelor, pentru ca, în cele din urmă, adunarea delegaților de județe să aleagă pe conducătorul țării, care se recruta astfel – credea autorul – numai dintre persoanele cu cele mai mari garanții de „vrednicie, patriotism, înțelepciune și cultură”¹⁶⁶.

4.5. Departe de a suna în pustiu, așa cum s-ar putea crede la prima vedere, îndemnul la luminare și reforme ale dascălilor de la Sf. Sava – ale lui Poteca, în primul rând – s-au făcut auzite nu numai în Țara Românească, ci și peste granițele acestei provincii. Deosebit de prețioase sunt, în acest sens, datele pe care ni le oferă corespondența Stolnicului Voicu Periețeanu de la Iași, din anul 1826, la care ne-am mai referit. “Compatriotul” aflat în Moldova la 1826 cunoaște discursurile profesorului de filosofie de la Sf. Sava și le comentează. “Cuvântul glăsuat la nașterea Domnului – notează el – cuprinde diamanturile învățăturilor ce duc la nemurire pre ocârmuitorul, de le va urma, și pre supuși printr-însul la fericire”¹⁶⁷. Stolnicul de la Iași nu numai că citește, admiră și comentează discursurile lui Poteca, dar le transmite și altora. “Cuvântul pomenit (același) – scrie el lui Poteca – l-am citit la mulți; păstorii (mitropolitul și episcopii, n.n., N.I.) și patrichi[ii] țării aceștia laudă pe cel de vorbește printr-însul”¹⁶⁸. Broșura tipărită de Poteca în 1826, *Cuvinte panighirice și moralnice*,

¹⁶⁵ *Ibidem*, p. 80.

¹⁶⁶ *Ibidem*.

¹⁶⁷ N. Isar, *Școala națională de la Sf. Sava*, Anexe, nr. 6, p. 153.

¹⁶⁸ *Ibidem*, p. 155.

cuprinzând primele trei discursuri ale sale, i-a parvenit corespondentului de la Iași, foarte probabil, în același an, imediat după apariție. Socotindu-le “pline de minte și de îndemnări”, adresându-se autorului lor, el subliniază: “[...] mi le-au luat persoane alese să le citească”¹⁶⁹.

Reiese din corespondența Stolnicului de la Iași legătura care a existat între Eufrosin Poteca și mitropolitul Moldovei, Veniamin Costache. “Cu bucurie neasemănată – scrie el lui Poteca – am priimit doritul și neprețuitul răspuns ce mi-ai trimis împreună cu cel către prea sfințitul mitropolit, pre care dându-l l-au priimit vesel și cu dragoste părintească: că noi te iubim, și toate-ți iubim după dreptate, nu numai pentru că ești vrednic de aceasta, ci mai ales pentru că te privim pricină a luminării și a binelui neamului nostru”¹⁷⁰.

Nu cunoaștem corespondența dintre Eufrosin Poteca și Veniamin Costache la care se referă Stolnicul de la Iași. Foarte probabil că “filosoful” de la București va fi apelat, poate, la experiența culturală a prelatului moldovean, iar acesta, la rândul său, l-a încurajat, cel puțin prin îndemnul său. Sigur este că oamenii din cercul mitropolitului moldovean cunoșteau evoluția treburilor școlare de la București și-și puneau speranțe în acțiunea lui Poteca. “Câțiva evgheniști – îl informează, într-una din scrisori, corespondentul din Moldova, pe profesorul de la Sf. Sava – voiesc a-și trimitte copiii acolo”. El le ar fi sugerat să trimită mai întâi un om la București ca să găsească “casă lângă școală” pentru elevi, dar părinții nu au fost de aceeași părere: “ei poftesc pentru odraslele lor a fi în școală cu șederea”. Relevând cazul, el notează mai departe în scrisoarea sa: “Râvna aceasta o văd înmulțindu-să”; iarna i-a împiedicat pe tineri să vină la București, dar, încălzindu-se vremea “în ceate vor năzui la laptele cel hrănitor al muselor de acolo, mai ales auzind de blândețea stăpânirii și de Mechina patriei noastre, marele Bălăcean, și de învățați dascăli că-i primesc ca pre niște frați, fii ai Moldaviei numindu-i”. Cerându-i un răspuns “nu cu întârziere” în privința acestor cereri, corespondentul din Moldova nu uită să anticipe asupra răspunsului: “Ar trebui o chipzuire mai usebită pentru dânșii”, întrucât, scrie el, “slava românilor (muntenilor) și aceasta este a să face părinți și moldoveanilor”¹⁷¹.

Așa cum cerea Stolnicul de la Iași, tinerii moldoveni veniți la București, mai ales în anii 1826-1828, pentru a urma cursurile școlii de la Sf. Sava¹⁷²,

¹⁶⁹ *Ibidem*, nr. 7, p. 156.

¹⁷⁰ *Ibidem*, nr. 6, p. 153.

¹⁷¹ *Ibidem*, p. 155.

¹⁷² În bugetul mitropoliei Țării Românești pe anul 1827 era prevăzut, printre alte cheltuieli, un ajutor pentru “copiii ot Moldova”; în bugetul pe anul următor, de asemenea, era prevăzută o sumă

s-au bucurat într-adevăr de sprijinul autorităților școlare din Țara Românească, școala națională de la Sf. Sava sub conducerea lui E. Poteca devenind principalul centru de cultură și ideologie națională spre care se îndreptau privirile tuturor românilor.

Cât privește identificarea autorului acestei valoroase corespondențe, la care ne-am referit, în persoana Stolnicului Voicu Periețeanu, de la Iași, care nu este altul decât fratele cunoscutului cărturar-tipograf Macarie Ieromonahul, să menționăm numai că ea ne-a fost sugerată, în primul rând, de una dintre lucrările lui N. Iorga¹⁷³, coroborată cu lucrările altor exegeți¹⁷⁴, demonstrația de rigoare făcând-o în alt loc¹⁷⁵.

4.6. Din același an, 1825, școala de la Sf. Sava a beneficiat și de luminile celui de al doilea bursier în Occident, întors în patrie la această dată ca profesor de drept, Costache Moroiu. Din păcate, ne lipsesc informații despre activitatea și cursurile sale din acest răstimp, al anilor când școala s-a aflat sub conducerea lui Eufrosin Poteca. Ca primul profesor de drept cu pregătire superioară de la Sf. Sava, el va fi întâmpinat, odată cu inaugurarea cursului său, serioase dificultăți pentru că, așa cum avea să menționeze P. Poenaru, la moartea sa în 1847, “nu avea școlari pregătiți pentru această știință cu învățături preliminare”. Treptat, prin “înțeleapta dispoziție a cursului ce-și promise”¹⁷⁶, an de an, avea să impună în școală valoarea disciplinelor de drept, începând cu dreptul roman, îndrumând în această direcție prima serie de ucenici¹⁷⁷. Mai târziu, după reorganizarea școlii în lumina prevederilor Regulamentului Organic, el avea să introducă, între disciplinele de drept, dreptul penal și dreptul comercial¹⁷⁸, având concursul altor câțiva tineri dascăli cu studii în străinătate.

de 450 taleri dați “copiilor moldoveni după scrisoarea (părintelui) Mitropolit Veniamin”. Cf. I. Ionașcu, *Mitropolitul Grigore IV și întrebuintarea unor venituri*, Anexe, p. 18, 20.

¹⁷³ Vezi N. Iorga, *Contribuții la istoria literaturii române în veacul al XVIII-lea și al XIX-lea. Scriitori bisericești*, București, 1906 (extras din “Analele Academiei Române”, Mem. Sect. Literare).

¹⁷⁴ Între alții, N. M. Popescu, *Viața și activitatea dascălului de cântări Macarie Ieromonahul*, București, 1908; Idem, *Știri noi despre Macarie Ieromonahul, dascălul de cântări și directorul tipografiei din Mănăstirea Căldărușani*, în “B.O.R.”, XXXIX, 1915, nr. 8-12.

¹⁷⁵ Vezi lucrarea noastră, citată, *Școala națională de la Sf. Sava*, p. 40-41; piesele corespondenței, în Anexe, nr. 5-7, p. 151-157.

¹⁷⁶ Vezi cuvântul lui P. Poenaru la înmormântarea lui Moroiu, în “Universul”, III, 1847, nr. 16 din 20 aprilie, p. 60-61.

¹⁷⁷ Cf. C. Bosianu, “Vestitorul românesc”, an. XVII, 1852, nr. 52 din 3 iunie, p. 207.

¹⁷⁸ Despre începutul predării acestor discipline în școala națională de la Sf. Sava, vezi Ovid Stănculescu, *Cercetări asupra regimului penitenciar în veacul al XIX-lea. Cu un studiu*

Al treilea dintre bursierii de la Sf. Sava, plecat în 1820 în Apus, S. Marcovici, cum am văzut, rămas în continuare la Paris, pentru a urma și cursuri de matematici, după cele de literatură făcute la Pisa, se întoarce în țară în 1827, la 15 septembrie inaugurându-și cursul de matematică de la Sf. Sava cu un “Cuvânt” introductiv¹⁷⁹.

Însărcinat de Eforia școlilor să predea “matematica elementară cu aplicațiile ei”, el face cu prilejul acestei inaugurări o retrospectivă a studiilor efectuate la Pisa și Paris, de el și de către ceilalți bursieri, pentru a insista în mod deosebit asupra rosturilor școlii naționale de la Sf. Sava¹⁸⁰. Se referă, pe rând, la “științele trebuincioase în școala națională”, la rostul lor; nu numai la disciplinele exacte, începând cu matematica, ci și la cele umaniste, ca unul destinat inițial a se forma în sfera acestor discipline din urmă. Definind în primul rând rostul educativ al istoriei, spune că aceasta, zugrăvind atât faptele bune, cât și pe cele rele din trecutul neamurilor, precum și cauzele lor, ea ne învață “a urma cu căldură cele dintâi, fiind pricinuitoare de laudă și cinste, și a fugi cu urăciune <de> celelalte, fiind aducătoare de necinste, de căință și mai ales de mare stricăciune soțietății”¹⁸¹.

Se încumetă S. Marcovici să definească și filosofia, și o face în spiritul titularului ei, colegul său, E. Poteca. Aceasta este, spune el, “știința moralului și a advărului, care ne face destoinici a cunoaște fericirea noastră și cum să ne străduim a o dobândi”¹⁸². Despre o altă disciplină umanistă, predată de colegul C. Moroiu, spune că “este o aplicație a filosofiei, adecă regule rezumate asupra dreptății, prin care oamenii ce trăiesc în politică să știe de ce fapte să se ferească, ce trebuie să facă și pentru ce”¹⁸³. De aici, de la disciplina dreptului, autorul ajunge la comentarii despre necesitatea legilor și natura lor. O societate fără legi, spune el, citând pe Cicero, “este ca un om fără lumina cuvântului, ca o corabie fără cârmă”. În acest context, el enunță, cum făcuse și E. Poteca,

necunoscut al lui C. Moroiu, Cluj, 1933; A. Rădulescu, Primele încercări de doctrină comercială în Țara Românească, București, 1930.

¹⁷⁹ Vezi *Cuvânt ce s-au zis la deschiderea Școlii Naționale din București, în 1827, sept. 15, de D. Simeon Marcovici, profesor de matematică în numita școală, în “Biblioteca Românească”, 1834, partea a III-a, p. 25-31.*

¹⁸⁰ Sub raportul ideilor social-politice, în comparație cu alte texte ale autorului, acest “cuvânt” a fost analizat de I. Verbină (I. Pervain), în remarcabilul studiu, *Simeon Marcovici, traducător și teoretician al problemelor sociale și literare*, în “Studii literare”, vol. IV, Cluj, 1948, p. 3-4, 10-11, 13 ș.a. Sub raportul istoriei matematicii, pentru prima dată el a fost analizat de cunoscutul matematician Tr. Lalescu, într-un scurt articol, *Unul dintre primii profesori de matematică munteni: Simeon Marcovici*, în “Gazeta matematică”, XXIX, 1932, p. 41-42.

¹⁸¹ S. Marcovici, *Cuvânt*, loc. cit., p. 27.

¹⁸² *Ibidem*, p. 27-28.

¹⁸³ *Ibidem*, p. 28.

ideea egalității în fața legilor – idee revoluționară la această dată în raport cu realitățile românești –, cerând ca “legile să fie deopotrivă pentru toți oamenii, pentru că nemitarnica natură au dăruit tuturor a aceleași drepturi”¹⁸⁴.

În stilul propriu altor iluminiști ei epocii, S. Marcovici face apologia “luminilor”, a rosturilor benefice ale științei de carte. “Precum hrana cea trupească – spune el – este negreșit trebuincioasă la tot omul ca să-și ție viața, așa și învățătura sau mirarea minții este hrana cea moralicească ca să petreacă întru fericire și ca să <se> deosebească de celelalte dobitoace”¹⁸⁵. Ca și alți iluminiști care își elaborează scrierile în deceniul al treilea, în epoca de la 1821¹⁸⁶, ca și E. Poteca, cum am văzut, S. Marcovici raportează programul luminării neamului în primul rând la înființarea de școli și, odată cu aceasta, la o largă acțiune de tipărire a cărților în limba națională¹⁸⁷.

Referindu-se la rolul școlii naționale și la necesitatea dezvoltării ei, la o dată când poziția dascălilor în viața politică nu era corect percepută în ochii majorității dregătorilor statului și a boierilor, a înaltului cler chiar, ca și alți iluminiști ei epocii. S. Marcovici face ample comentarii asupra rolului dascălilor de “luminători” ai neamului, precum și a datoriei societății față de ei. Este nevoie, afirmă el, de profesori buni, “adică destoinici a cunoaște știința cu care se însărcinează, și a o arăta ucenicilor după metoda cel mai sporitoriu și lesne de înțelegere”; în schimb, precizează el, referindu-se la unele incidente de la Sf. Sava, care puseseră în lumină atitudini de neînțelegere și chiar ostilitate față de dascăli¹⁸⁸, trebuie ca “profesorul să aibă cinste, odihnă și tot felul de înlesniri, ca să se poată îndeletnici cu toată virtutea și cu cuviincioasa liniște numai la știința sa, fără de a-și mai perde vremea a îngriji de cerutele mijloace spre a trăi după cuviință”¹⁸⁹. Adresându-se autorităților, marilor boieri, el formula un deziderat care era și al viitorului: “De suntem hotărâți să întocmim școli pentru adevărata luminare a neamului, trebuie să socotim pe profesori, întocmai ca niște părinți ai Patriei și să-i cinstim după slujbele lor”¹⁹⁰.

În sfârșit, apelul la redeșteptare națională adresat contemporanilor este făcut de S. Marcovici, ca și la Gh. Lazăr, cu aproape un deceniu în urmă, prin raportare la originea nobilă a poporului român, patria sa fiind, cum se exprima

¹⁸⁴ *Ibidem*.

¹⁸⁵ *Ibidem*, p. 26.

¹⁸⁶ Vezi N. Isar, *Ideologia generației din epoca de la 1821*, loc. cit., p. 432.

¹⁸⁷ Acestea ar fi, și după I. Pervain, două elemente esențiale care stăteau la baza programului cărturarului român de emancipare a neamului (*op. cit.*, p. 14).

¹⁸⁸ Pentru contextul acestui moment, vezi și N. Isar, *Conceptia iluministă a lui E. Poteca*, loc. cit., p. 1640-1641.

¹⁸⁹ S. Marcovici, *Cuvânt*, loc. cit., p. 28.

¹⁹⁰ *Ibidem*, p. 28-29.

cărturarul, “fiică a slăviților romani”¹⁹¹. Față de această patrie, dascălul își angajează compatrioții pe calea redeșteptării naționale, afirmând: “Noi mărturisim toți cu un glas înaintea împăratului ceresc și înaintea oamenilor că ne vom uni și prin sfânta neclintita putere a unirii și dragostei frățești te vom face vrednică a nu te rușina de strămoșii noștri. Războiul întunecului asupra luminii au încetat; am cunoscut rătăcirea noastră și am părăsit-o”¹⁹².

Evident, prestigiul școlii naționale de la Sf. Sava în acești ani îl dădea, în primul rând, numele acestor dascăli, E. Poteca, C. Moroiu, S. Marcovici. Cum am menționat, foarte probabil că I. Heliade-Rădulescu s-a retras în acest interval de la Sf. Sava, poate chiar din 1825, odată cu luarea conducerii școlii de către E. Poteca. Alături de acești dascăli cunoscuți, au funcționat cu siguranță în acest răstimp și alți câțiva dascăli, despre care însă nu dispunem de informații concludente. Foarte probabil că din acești ani datează venirea la școala din București a câtorva dascăli ardeleni, ca I. Genilie și frații Pop, care-și desfășoară activitatea mai ales în perioada regulamentară, și la care ne vom referi mai pe larg ceva mai departe.

4.7. Școala de la Sf. Sava a fost în acești ani în atenția altor cărturari ai epocii, în afara dascălilor ei. Și, în orice caz, idei despre rosturile acestei școli, despre speranțele care se puneau în ea, sunt proprii nu numai dascălilor ei, ci și altor iluminiști care nu se numără printre dascăli. Dinicu Golescu, Iordache Golescu, poetul Barbu Paris Mumuleanu, episcopul Grigore al Argeșului și alții își înscriu în răstimpul domniei lui Grigore Dimitrie Ghica numele în lupta pentru școală și cultură națională, sprijinind din punct de vedere moral școala de la Sf. Sava și pe dascălii săi. Preocupări deosebite pentru școală a avut în acest răstimp Dinicu Golescu care, în cursul călătoriei sale din anii 1824-1826, făcută în țările “luminate” din centrul și apusul Europei¹⁹³, cercetase cu mult interes instituțiile de învățământ din aceste țări. Remarcase mai ales starea bună a școlilor sătești și fusese șocat de imaginea țăranului care citește gazete, “vrând să știe ce curge în lume”, și pe care o pune în contrast cu aceea a țăranului român, aflat într-o incredibilă stare de ignoranță și mizerie materială¹⁹⁴. Revenit din călătorie, în 1826, el redeschide școala de la

¹⁹¹ Cf. *Cuvânt*, loc. cit., p. 31. Este de observat că în problema originii poporului român, S. Marcovici se plasează categoric, la această dată, pe poziția proprie corifeilor Școlii Ardelene.

¹⁹² *Ibidem*.

¹⁹³ Dinicu Golescu, *Însemnare a călătoriei mele, făcută în anii 1824, 1825, 1826*, ed. P. Haneș, București, 1905.

¹⁹⁴ *Ibidem*, p. 54-55, 80-83, 143 ș.a.

Golești¹⁹⁵, al cărui fondator fusese părintele său, Radu, aducând aici pe Florian Aaron, dascălul ardelean care își va lega atât de solid numele de procesul afirmării școlii naționale în Țara Românească.

Luminatul boier muntean atribuia școlii naționale importante rosturi, în primul rând acela de a forma pe “luminătorii” neamului, pe dascălii care urmau să se facă propovăduitorii “luminii”. În poziția lui de mare boier și dregător, criticând neglijența din trecut în privința școlilor, Dinicu Golescu va preconiza unele măsuri de ordin administrativ pentru dezvoltarea învățământului național¹⁹⁶.

La rândul său, poetul B. P. Mumuleanu, în volumul său de poezii, *Characteruri*, publicat în 1825, criticând sistemul ocupării slujbelor pe baza “vechimii” sau “nobleții”, precum și al vânzării pe bani, cerea înlocuirea acestora cu sistemul ocupării funcțiilor în raport cu gradul de învățatură¹⁹⁷.

Cât privește îndemnul la redeșteptare națională, acesta este făcut de cărturarii munteni amintiți în aceeași manieră ca dascălii de la Sf. Sava. Nu există, scria D. Golescu, alt neam “mai oropsit și mai hulit” decât cel românesc, dar acesta “odinioară au fost vrednic de a atrage căutările a multor neamuri și pohtele multor împărați asupra-și”¹⁹⁸. B. P. Mumuleanu, la rândul său, pledând pentru îmbogățirea limbii naționale pe calea unor împrumuturi raționale din limbi străine, din latină mai ales¹⁹⁹, elogia efortul cărturarilor ardeleni, în frunte cu P. Maior, “ca să ne arate că suntem Romani, iar nu

¹⁹⁵ Vezi *Înștiințare pentru școala din satul Golești*, București, 1826: “Cătră Părinții cei ce vor să învețe copiii[i] dumnealor limba românească, nemțească, grecească, latinească și italienească”, apud “*Bibliografia românească veche*”, III, p. 495.

¹⁹⁶ Acuzând în mod deosebit practicile din trecut, de întrebuițare a veniturilor alocate școlilor “în alte scopuri, nu spre folosul patriei”, ca și alți cărturari ai epocii, odată cu înlăturarea călugărilor greci de la conducerea mănăstirilor închinat, după 1823, el ceruse o mai bună administrare a veniturilor acestora, folosirea lor pentru întreținerea dascălilor “ce trebuie la toate județele”, pentru trimiterea de tineri la studii în Occident ș.a. Cf. *Ibidem*, p. 59.

¹⁹⁷ B. P. Mumuleanu, *Characteruri*, București, 1925, p. 101-106 (poezia “Nobilul vechi și sărac”).

¹⁹⁸ Vezi prefață la traducerea după Th. Thornton, *Starea Valahiei și a Moldovei*, Buda, 1826, apud “*Bibliografia românească veche*”, III, p. 520.

¹⁹⁹ Indicând ca soluție pentru dezvoltarea limbii române împrumutarea de la “maica noastră”, latina – care era, scrie el, “izvorul de unde s-adapă toate limbile Europi[i] –, în același timp, el arăta că exagerarea acestor împrumuturi, o adoptare pur și simplu a limbii latine, ar fi însemnat “o nebunie”, ca altădată folosirea limbii slavone sau grecești. Înainte de toate era necesar, după el, “să lucrăm limba cea vorbitoare”, să împrumutăm numai ceea ce era imperios necesar. Cf. *Characteruri*, prefață, p. 53-58. Asupra acestei probleme, vezi și Elisabet Close (Australia), *Neologismele în opera lui B. P. Mumuleanu*, în “*Limba română*”, XVII, 1968, nr. 3, p. 241-249 și XVIII, 1969, nr. 1, p. 49-56, cu concluzia că Mumuleanu este “unul dintre cei care au pus bazele dezvoltării ulterioare a limbii române literare”, proporția mare a neologismelor folosite de el indicând orientarea spre cultura occidentală.

Dachi”²⁰⁰, în timp ce un alt cărturar, călugărul Naum Râmniceanu, ardelean la origine, format în centrul cultural de la Râmnic, afirma cu tărie descendența românilor nu numai din romani, ci și din daci²⁰¹.

Cărturarii clerici, neobosiți traducători de carte în limba națională, promotori ardenti ai acesteia, de asemenea, se raportează la originea latină în spiritul lui Gh. Lazăr și al urmașilor săi de la Sf. Sava. Ieromonahul Macarie – al cărui frate, Stolnicul Voicu Periețeanu, cum am văzut, era corespondentul și admiratorul lui E. Poteca – face și el apologia descendenței românilor din “neamul cel mai slăvit oarecând, cel mai iscusit și cel mai înțelept întru științe și cel mai nebiruit întru arme”²⁰². Un alt cleric, egumenul Grigorie de la biserica Sf. Ioan, își formula îndemnul la cultivarea limbii naționale prin aceeași raportare la originea latină a neamului; traducând istoria universală a lui Domairon, după o ediție grecească, el voia a se arăta “vrednic strănepot al Romanilor”²⁰³.

Lupta pentru afirmarea limbii naționale, strâns legată de succesul școlii naționale, continua să fie și după moartea lui Gh. Lazăr, ca și la 1818, un aspect esențial al mișcării de renaștere națională. În anul 1827, din grija lui Heliade și Dinicu Golescu, lua ființă la București “Societatea literară” care, pe urmele celei întemeiate la Brașov, în 1822²⁰⁴, își propunea înființarea de școli naționale de toate gradele, precum și “încurajarea de traducțiuni în limba

²⁰⁰ Cf. B. P. Mumuleanu, *Caracteruri*, Prefață, p. 53-58. Este vorba de un reflex al Școlii Ardelene, dar și de subzistența și germinarea ideii descendenței romane în mediul local, din trecutul apropiat aceasta venind de la Chesarie de Râmnic, care, cronologic, precede operele corifeilor Școlii Ardelene. Vezi, mai ales, *Mineele*, pe luna noiembrie 1778 și ianuarie 1779, la Al. Duțu, *Coordonate...*, Anexe, p. 175-176; 182-183 ș.a.

²⁰¹ Pentru cele mai importante texte ale acestuia privind originea românilor, vezi Protosinghel Naum Râmniceanu, *Despre originea românilor*, la C. Erbiceanu, “Cronicari greci care au scris despre români în epoca fanarioților”, București, 1898, p. 235-246; Șt. Bezdechi, *Cronica inedită de la Blaj a protosinghelului Naum Râmniceanu*, Cluj, 1944, text, p. 58-155; *Idem*, *Protosinghelul Naum Râmniceanu despre originea neamului și a limbii noastre*, în “Transilvania”, 1943, nr. 3-4, p. 231-237.

²⁰² Ieromonahul Macarie, *Irmologhion*, prefață, apud “Bibliografia românească veche”, III, p. 418.

²⁰³ Cf. Atanasie Staghirtul, *Prescurtarea istoriei universale*, prefață, apud “Bibliografia românească veche”, III, p. 498. Asupra discuției dacă nu este cumva vorba în cazul acestui egumen de cunoscutul Grigore Râmniceanu, vezi D. Alexandru, *O luminoasă figură de monah cărturar: Grigore Râmniceanu*, în “Mitropolia Olteniei”, 1957, nr. 9-10, p. 615 și urm.

²⁰⁴ În această societate, întemeiată de Nicolae Văcărescu, Grigore Băleanu și Constantin Câmpineanu, după afirmația lui Heliade, cei tineri “erau invitați spre traduceri de cărți din limba helenică sau familiară atunci și spre formarea unui dicționar român”, în timp ce bătrânii erau destinați rosturilor politice între care se presupune a fi fost chiar Unirea Principatelor. Cf. *Issachar*, p. 77; E. Vârtoșu, 1821. *Date și fapte noi*, p. XXV.

patriei și tipărirea acestora”²⁰⁵. Din această societate fac parte, la data înființării ei, și proaspeții absolvenți ai școlii de la Sf. Sava, Stanciu Căpățâneanu²⁰⁶ și Grigore Pleșoianu²⁰⁷, ambii plecați deja – sau urmând a pleca – la Craiova, pentru a da aici viață școlii naționale. La întrunirile acestei societăți, ne spune Heliade, s-ar fi făcut lectura textului gramaticii sale²⁰⁸, tipărită ulterior, în 1828. Era gramatica plămădită în anii anteriori de profesorat la Sf. Sava, colegii dascăli de aici, cum spune autorul, fiindu-i “tovarăși, îndreptători, curățitori gândurilor și judecători”²⁰⁹.

Principiile înscrise în gramatica lui Heliade sintetizau învățăturile unor numeroase preocupări în domeniul lucrării limbii naționale. Simplificarea alfabetului, suprimarea vechilor slove fuseseră dictate, cum se exprimă autorul, de însuși “glasul societății”. Heliade prelua și dezvolta ideile generației din epoca de la 1821 în privința necesității cultivării limbii naționale²¹⁰. Ca și Mumuleanu, el pleda pentru o preluare rațională a cuvintelor din limbi străine – din latină, “maica noastră”, dar și din limbile romanice moderne²¹¹ – și formula dezideratul cultivării cu orice preț a limbii naționale, să se scrie cât de mult, fie și în dauna calității. Era o chemare anticipată cu mai mulți ani în urmă de unii contemporani ca, de pildă, Ieromonahul Macarie care, în 1823, îndemna pe cititorul *Inmologhion*-ului său să lucreze pentru “podoaba neamului”, oricare i-ar fi fost “talantul”²¹², de Dinicu Golescu²¹³ sau Egumenul Grigorie²¹⁴.

²⁰⁵ Cf. I. Heliade-Rădulescu, *Issachar*, p. 78.

²⁰⁶ După modelul lui E. Poteca, acesta va ține la Craiova, se pare, cu prilejul sărbătorilor religioase ale anului, cuvântări patriotice, cu mișcătoare îndemnuri la redeșteptare națională. Vezi N. Isar, *Note privind ideea națională după 1821. În marginea unor texte ale iluministului Stanciu Căpățâneanu*, în “Revista de filozofie”, t. XXXI, nr. 6, 1986, p. 545-549.

²⁰⁷ Despre acesta, între altele, vezi I. Popescu-Teiușan, *Grigore Pleșoianu*, în vol. “*Din istoria pedagogiei românești*”, București, 1956.

²⁰⁸ I. Heliade-Rădulescu, *Issachar*, p. 78.

²⁰⁹ Idem, *Scrieri politice, sociale și lingvistice*, Craiova, f. an., p. 25.

²¹⁰ Vezi N. Isar, *Ideologia generației din epoca de la 1821*, loc. cit., p. 438-439.

²¹¹ Cf. I. H. Rădulescu, *Scrieri politice, sociale și lingvistice*, ed. cit., p. 22.

²¹² Cf. “Bibliografia românească veche”, t. III, p. 425.

²¹³ Adresând contemporanilor îndemnul la “lucrarea” limbii naționale, acesta scrie: “cine va ști mai mult, va scrie mai mult și mai bine, și cel ce va ști mai puțin, va scrie mai puțin și mai prost”, deoarece “norodul nu va răsplăti numai multa știință, ci și bunăvoința, buna cugetare ce va avea fieșicare după a sa putere, să slujească patriei”, toți urmând a fi socotiți, pentru generațiile următoare, “începători”. Cf. *Însemnare a călătoriei mele*, ed. cit., p. 90.

²¹⁴ Și acesta recomandă: “să scrie fieșicare precum știe, precum poate și precum i se va părea mai cuuviință”, fără teama de “osânda altora”. Cf. “Bibliografia românească veche”, III, p. 498.

Așa cum am semnalat undeva mai sus, sub raportul influenței ideologiei occidentale, *Gramatica* lui Heliade se face ecoul influenței franceze, ideile cărții trimitând la gramatica lui Condillac²¹⁵, lucrare de largă circulație în școala greacă, folosită de unii tineri români, ajunși în Franța, ca manual de inițiere în studiul limbii franceze²¹⁶; la fel, după cum gramatica lui Heliade avea să fie folosită în procesul de instruire a elevilor în școala națională de la Sf. Sava și nu numai în ea, chiar dacă autorul, cum am arătat, nu se mai număra între dascăli la data apariției lucrării sale. În acești ani din urmă, pentru predarea gramaticii, fusese solicitat I. Pop, dascălul ardelean care, la rândul său, avea să-și strângă lecțiile predate la Sf. Sava într-un manual de “analize gramaticale”, pe care avea să-l publice peste mai mulți ani²¹⁷.

În plină afirmare, cu o serie de dascăli de reală valoare, pregătind an de an elevi care aveau să devină la rândul lor dascăli în diferite localități ale țării, cum am văzut, cu vii ecouri și în celelalte provincii românești, școala de la Sf. Sava, sub conducerea lui E. Poteca, stârnea mari speranțe în rândurile tineretului, ale cărturarilor, ale tuturor patrioților. Dar, brusc, din toamna anului 1828, școala își întrerupe cursurile, odată cu declanșarea războiului ruso-turc și noua invazie a trupelor ruse. În timp ce localul ei este rechiziționat de comandamentul rus, E. Poteca, îndurerat, în noiembrie 1828, se îndreaptă spre Buda²¹⁸, pentru a pune sub tipar traducerea realizată după Heinecke, în drum, oprindu-se la Golești, cu intenția de a-l vedea pe Dinicu Golescu, pe care, probabil, îl cunoștea²¹⁹.

Fiind așa cum s-a apreciat, “singurul așezământ școlar mai important” până la acest nou război²²⁰, școala națională de la Sf. Sava – sub conducerea unor cărturari patrioți ca Gh. Lazăr, I. Heliade-Rădulescu și E. Poteca – încă din această etapă a începuturilor sale, s-a impus ca un factor major al mișcării de redeştere națională, de progres al societății românești.

²¹⁵ Despre raportul între gramatica lui Heliade și gramatica marelui gânditor iluminist francez, rămâne concludentă, credem, demonstrația făcută de D. Popovici în lucrarea sa, *Ideologia literară a lui I. Heliade-Rădulescu*, București, 1935, p. 14-15, 20-25, 250-254 ș.a. De asemenea, A. Marino, *Ilumiștiții români și problema cultivării limbii*, I, loc. cit., p. 479-480; II, loc. cit., p. 572-574.

²¹⁶ Vezi N. Isar, *Condillac și ideologia franceză în preocupările lui N. Rosetti-Roznovanu*, loc. cit.

²¹⁷ I. Pop, *Lecții de analiză logică*, București, 1835 (ed. II, 1848).

²¹⁸ Cf. C. Rădulescu-Motru, *Din autobiografia lui E. Poteca*, p. 29.

²¹⁹ În orice caz, Dinicu Golescu, în *Însemnare a călătoriei mele* (ed.cit., p. 20-25) îi recunoaște dascălului de filosofie meritele în mișcarea de renaștere culturală din acest răstimp.

²²⁰ Gh. Platon, *Istoria modernă a României*, București, 1985, p. 99.

II

ORGANIZAREA ȘI FUNCȚIONAREA COLEGIULUI NAȚIONAL SF. SAVA ÎN ANII 1831-1848

1. Organizarea învățământului românesc în lumina principiilor Regulamentului Organic și redeschiderea Școlii de la Sf. Sava

1.1. Regulamentul Organic, votat de Adunarea Extraordinară a Țării Românești în mai 1831 și intrat în vigoare la data de 1 iulie 1831, în penultimul său capitol, *Pentru învățătura publică*, stabilea principiile care urmau să șadă la baza organizării învățământului românesc în perioada următoare. Spre deosebire de celelalte capitole ale sale, cu cele peste 400 de articole, în care se intră în detalii privind organizarea vieții de stat, acest capitol este foarte restrâns, cuprinzând numai 7 articole¹, precizându-se că detalii de organizare pentru diferitele trepte de învățături urmau să facă obiectul unor regulamente separate. Însă, fie și prezentate sumar, principiile stipulate în aceste articole erau de o mare importanță în perspectiva organizării și afirmării învățământului național.

În primul rând, se consemnează datoria statului (în termenii textului regulamentar, a “Stăpânirii”) de a se îngriji de învățământul public, pentru “ca creșterea tinerilor să fie întemeiată pe începuturile celui mai sănătos moral” (art. 364). În al doilea rând, se subliniază principiul după care limba de predare pe toate treptele de învățământ este limba națională. “Cursul învățăturilor – citim în art. 366 – va urma limba rumânească, nu numai pentru înlesnirea școlarilor și desăvârșirea limbii țării, ci încă și pentru că toate treburile publice trebuie a să tracta într-această limbă, care este cea ce să întrebuițează și întru toate slujbele sfintei credințe”². Se consemnează, de fapt, prin această dispoziție, triumful limbii naționale ca limbă de învățământ, așa cum se conturase el începând din anii 1818-1821.

¹ *Regulamentele Organice ale Valahiei și Moldovei*, ediție P. Negulescu și G. Alexianu, vol. I, București, 1944, p. 129-130.

² *Ibidem*, p. 129.

În spiritul acestor principii, se preconizează înființarea de școli începătoare, pentru ambele sexe, în fiecare reședință de județ, urmând a se preda cunoștințe elementare “după metoda Lancaster”. Privind alte trepte de învățământ, textul Regulamentului Organic este și mai laconic. Se face o referință la școala națională din București, în forma angajării Stăpânirii de a avea o “într-adins ocrotire” pentru “trupul Academiei” și școlarii săi, totodată preconizându-se înființarea la București a două unități școlare noi: un internat, destinat instruirii unui număr de o sută de școlari, fii ai funcționarilor publici, precum și un internat pentru fete, “fiice și sărmane ale slujbașilor statului”, cu 50 de locuri, desemnat sub numele de “casă de creștere”³. Pentru aceste două unități școlare era îndatorată Eforia școlilor să elaboreze un regulament special.

Principii similare sunt formulate în Regulamentul Organic al Moldovei, aprobat în toamna anului 1831 și intrând în vigoare la 1 ianuarie 1832, accentul căzând și aici pe cele două principii: datoria statului de a lua asupra sa organizarea școlilor și folosirea limbii naționale ca limbă de predare⁴.

Aceste principii înscrise în Regulamentul Organic vor fi dezvoltate, pe larg, în Regulamentul școlar din 1833, un act legislativ de mare însemnătate privind organizarea învățământului public din Țara Românească. Însă, și până la elaborarea și intrarea în vigoare a acestuia, școlile existente anterior, după întreruperea datorată războiului ruso-turc, își vor relua activitatea.

1.2. Închisă în septembrie 1828, odată cu începerea războiului, localul ei fiind pus la dispoziția trupelor ruse și transformat în spital pentru răniți⁵, școala de la Sf. Sava avea să se deschidă oficial peste trei ani, în septembrie 1831. Sporadic funcționase aici, se pare, și în cursul anului 1830⁶. În orice caz, din primăvara anului 1830, deci, înainte chiar de elaborarea Regulamentului Organic, generalul Pavel Kiseleff, președintele plenipotențiar al Divanurilor Țării Românești și Moldovei, se arăta preocupat de deschiderea școlii. Printr-un ofis din 4 martie 1830, trimis Divanului Țării Românești, el numea o comisie, sub președinția banului Brâncoveanu, din care făceau parte și alți mari boieri – spătarul Al. Ghica, viitorul domn, Al. Villara, Ștefan Bălăceanu, Barbu Știrbei – cu misiunea de a cerceta situația “caselor de bine”, aici fiind subînțelese și școlile⁷. La rândul ei, această comisie trimite o adresă Eforiei școlilor, cu data de 21 iulie 1830, subliniind porunca lui Kiseleff “ca fără mai multă prelungire să se

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*, p. 340-341.

⁵ Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVII, p. 102.

⁶ I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 79.

⁷ V. A. Urechia, *Istoria școalelor*, t. I, 1892, p. 132.

deschidă negreșit școala obștească (s.n., N.I.), orânduind pentru aceasta, deocamdată, loc la hanul lui Șerban Vodă, până va veni vremea a se slobozi școala de la Sf. Sava”⁸. Probabil că Eforia școlilor a dat curs acestei dispoziții; sigur este că bugetul școlilor pentru perioada 1 aprilie 1830 – 31 decembrie 1830, prevedea salarii pentru 7 dascăli ai școlii: E. Poteca, S. Marcovici, C. Moroiu (vechii bursieri), Iosif Genilie, Teodor Palade, Ioan Pop, Gh. Pop⁹. Provizoriu, s-a publicat, prin februarie 1831, și o programă a cursurilor care stârnea nemulțumirea profesorului de filosofie, E. Poteca¹⁰.

Totuși, începerea cursurilor de la această dată rămâne discutabilă; cert este că la 12 august 1831 – după intrarea în vigoare a Regulamentului Organic – Kiseleff trimite Eforiei un ofis, cerând un raport detaliat despre starea școlilor. “Aș dori – scrie el – să mi se facă un raport cu amănuntul asupra școlilor obștești și poflesc pe Eforie să-mi dea asupra acestei pricini știință curată, atât asupra lucrurilor ce sunt acum în ființă, cât și asupra celor ce mai rămân a se face dupe Regulament”. Totodată, cere Eforiei să ia măsurile cele mai bune, “ca să <se> câștige vremea ce s-a perdut din pricina încetării învățăturilor, fiindcă acest lucru este de neapărată trebuință pentru interesul obșteștii învățături”¹¹.

Trebuie observat aici că, independent de scopurile politice ascunse pe care le avea în vedere Kiseleff, în zelul său organizatoric, implicarea lui în acțiunea de redeschidere a școlilor și de organizare a învățământului românesc, în baza unor principii noi, a fost remarcabilă.

Odată cu redeschiderea oficială, în septembrie 1831, cursurile școlii se țin în clădirea hanului Șerban Vodă, peste câteva luni, în decembrie, odată cu încheierea lucrărilor de reparații, ele revenind în vechiul local de la Sf. Sava. Odată cu redeschiderea, au fost adoptate câteva măsuri preliminare. Între altele, la 25 noiembrie 1831, profesorii de la Sf. Sava cer Eforiei numirea, dintre ei, a unui director¹². Între semnatarii cererii se afla și E. Poteca care,

⁸ *Ibidem*, p. 134.

⁹ *Ibidem*, p. 133.

¹⁰ Acestuia i se repartiza, prin noua programă, clasa a IV-a, unde urma să predea, într-un singur an, două discipline: “istoria sfântă și istoria neamurilor de obște ale lumii”. La 3 martie 1831, adresându-se Eforiei, el arată că cele două discipline nu se pot preda într-un singur an, mai ales istoria lumii, cu istoria grecilor și a romanilor, o parte a acestei materii urmând a fi tălmăcită de el din italiană (după opera lui Goldsmith, în 2 tomuri, în completarea operei lui Domairon, tradusă în românește, la București, în 4 volume); dar, mai ales, Poteca se arată surprins de scoaterea din programă a cursului de logică și etică, între timp, tipărit de el la Buda (după I. G. Heinecke, *Filosofia cuvântului și a năravurilor*). Cf. *Ibidem*, p. 137-138.

¹¹ *Ibidem*, p. 138.

¹² *Ibidem*.

evident, nu-și mai asuma la această dată calitatea de director sau nu-i fusese reconfirmată de către Eforie. Peste câteva zile, Eforia răspunde la această cerere cu o adresă, solicitând profesorilor “un proiect de toate căderile directorului și datoriile ce să cuvin la un director al școalei, ca să poată Eforia cunoaște ce înțelegeți Dumneavoastră cu numele de Director și cui i se cuvine o asemenea însărcinare”¹³.

Profesorii vor trimite proiectul de regulament solicitat, cu data de 12 decembrie 1831; considerând pe director drept “vicarul Ministrului de Instrucție publică”, ei apreciază că “slujba Directorului este disciplina profesorilor asupra temeiului și metodei învățăturilor”, înșiruiind aici multiple atribuții: în afară de supravegherea procesului de învățământ și a disciplinei în școală, era stipulată obligația trimiterii lunare a unui raport privind “starea școalei și sporirea învățăturilor”, totodată, fiind menționat și dreptul directorului de a supune atenției Eforiei “orice trebuințe se vor întâmpla atingătoare de învățătură”¹⁴. De asemenea, semnatarii adresei apreciau că directorul școlii trebuie să fie “rumân curat, dintre profesorii cei de acum ai școalei, spre a putea să se înțeleagă cu profesorii asupra trebuințelor ce să ating de învățăturile ce după Regulament să învață toate în limba rumânească”¹⁵. Semnau adresa, cu acest proiect, profesorii școlii de la această dată, în număr de opt: E. Poteca, C. Moroiu, S. Marcovici, I. Pop, G. Ioanid, I. Genilie, George Pop, Alecu (Alexandru) Pop.

Cel mai probabil, Eforia nu s-a grăbit cu numirea noului director, așteptând decizia lui Kiseleff. În martie 1832, după întoarcerea de la studii a lui P. Poenaru, acesta era numit inspector al școlilor din Capitală și din țară, totodată, curând, profesor de geometrie și algebră în Colegiu, preluând ulterior și calitatea de director al Colegiului¹⁶. Cert este faptul că din primăvara anului 1832, P. Poenaru va avea un rol excepțional, de lungă durată, în organizarea Colegiului de la Sf. Sava și, în general, în organizarea învățământului public din Țara Românească.

În ceea ce-l privește pe fostul director, profesorul de filosofie, în același timp, ieromonahul Eufrosin Poteca, acesta se va retrage curând, în septembrie 1832, printr-un ofis al lui Kiseleff, drept “răsplată” pentru serviciile aduse învățământului public, fiind numit egumen al mănăstirii Motru¹⁷. Cum am

¹³ D.A.N.I.C., fd. *Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice*, Țara Românească, ds. 4.120/1831, f. 3.

¹⁴ *Ibidem*, f. 4.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Vezi G. Potra, *Petrache Poenaru, ctitor al învățământului în țara noastră*, București, 1963; pentru numirea lui, succesivă, în aceste funcții, p. 85-86.

¹⁷ Hurmuzaki, *Documente*, X, p. 626-627.

observat deja, contribuiseră la o asemenea situație unele neînțelegeri ale sale cu autoritățile școlare, dacă nu cumva, așa cum s-a presupus de către o serie de autori¹⁸, amintirea lecțiilor sale de filosofie morală ținute la Sf. Sava în anii trecuți nu constituiau o bună recomandare pentru noile autorități. Pe de altă parte, nu este exclus ca lui Kiseleff să-i fi displăcut, în general, imaginea publică a lui E. Poteca, de sfetnic moralist, precum și influența lui asupra celorlalți dascăli, cu atât mai mult postura lui de profesor de filosofie îmbrăcat în haine de călugăr, în mijlocul unui colectiv de profesori de formație laică. În orice caz, așa cum vom arăta mai departe, după această dată, mulți ani, până în 1842, catedra de filosofie de la Sf. Sava va rămâne vacantă.

1.3. În paralel cu pregătirile de ordin administrativ pentru redeschiderea cursurilor, s-au desfășurat, în cursul anului școlar 1831-1832, operațiunile de reorganizare propriu-zisă a învățământului public, de elaborare a noii legislații școlare.

La ofisul lui Kiseleff, din august 1831, mai sus amintit, Eforia școlilor a răspuns la 24 septembrie 1831, după deschiderea oficială a școlilor. Făceau parte din Eforie la această dată trei mari boieri, Al. Filipescu-Vulpe, Șt. Bălăceanu și Barbu Știrbei, cărora se adăuga, se pare, și E. Poteca, în calitate de director provizoriu al școlii de la Sf. Sava¹⁹. Raportul Eforiei, consemnând deschiderea cursurilor “școlii centrale” din București, în clădirile hanului Șerban Vodă, constată “entuziasmul” cu care tineretul a întâmpinat evenimentul, precum și zelul profesorilor: “[...] totul promite progrese rapide care vor recupera în curând timpul pierdut”²⁰, apreciază eforii. Din nenorocire, precizează ei, apariția holerei impusese întreruperea momentană a cursurilor abia începute, dar Eforia depunea toate eforturile pentru încheierea lucrărilor de reparații la vechiul local, unde urma strămutarea; cât privește cursurile de nivel mai înalt (“complementare”), plasate în raport sub termenul de “școală complementară”, ele urmau să se deschidă în primele zile ale lunii noiembrie. Raportul mai menționează preocuparea Eforiei pentru deschiderea la București a unei “școli normale de învățământ mutual”, pentru pregătirea învățătorilor de la școlile publice care aveau să se deschidă în curând, lipsa personalului didactic pentru școlile din provincie fiind profund resimțită²¹.

¹⁸ Între aceștia, noi înșine: între altele, studiul citat, *Concepția iluministă a lui E. Poteca*, loc. cit.

¹⁹ Este opinia prof. I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 90, nota 41, în noiembrie, cum am văzut, sigur, dascălul de filosofie nemaiaivând, în orice caz, această calitate.

²⁰ V. A. Urechia, *op. cit.*, t. I, p. 163.

²¹ *Ibidem*, p. 164.

Deoarece Kiseleff se aștepta să găsească în raportul Eforiei nu numai o informare asupra deschiderii școlilor, ci și propuneri efective de reformă, el nu s-a declarat mulțumit, dispunând numirea unei noi comisii și elaborarea unui nou raport, vizând propuneri substanțiale de reorganizare și modernizare a învățământului. Noua comisie de cercetare a situației școlilor era constituită de această dată din colaboratori apropiați ai președintelui Divanurilor: ofițerul Fanton de Verrayon, Const. Suțu, dr. N. Piccolo și consilierul C. Dendrino. Aceasta, în urma cercetării solicitate, își încheie raportul, pe care îl adresează lui Kiseleff, la 31 mai 1832²².

Interesante au fost propunerile făcute de comisie pe linia afirmării învățământului superior în Țara Românească. Astfel, membrii comisiei propun înființarea unei facultăți de medicină, de trei ani, cu catedre de farmacie, chirurgie, anatomie și fiziologie, igienă și istorie naturală, urmând a dispune de un laborator și chiar de o grădină botanică; de asemenea, membrii comisiei mai propun un curs de inginerie, pentru formarea de ingineri hotarnici, cu trei catedre, un curs de arhitectură cu catedre de istoria artei, construcții și mecanică, precum și o serie de catedre, cu discipline de nivel înalt: de literatură și poezie, de filosofie, fizică, chimie, de istorie a dreptului roman²³. În concepția membrilor comisiei, toate acestea urmau să constituie baza viitoarelor facultăți.

Referitor la școala de la Sf. Sava (în raport, cu numele de “școală centrală”), membrii comisiei fac constatări interesante privind mersul învățaturilor: cel mai mare număr de elevi aparține primelor două clase începătoare intrate în funcțiune (421 de elevi), unde se învață scrisul, cititul, aritmetica “practică”, elemente de geografie și de istorie românească, toate predate după metoda lancasteriană; se găsesc aceste învățături, apreciază membrii comisiei, “pe un drum bun și promit cele mai frumoase rezultate”²⁴. La treapta următoare a studiilor de nivel gimnazial, de asemenea, se constată rezultate bune: aritmetica “rațională”, geografia, gramatica limbii române, greaca, franceza și caligrafia se învață “cu o metodă bună și după cărțile cele mai potrivite”. Membrii comisiei constată și unele deficiențe²⁵, dar, în general,

²² *Ibidem*, p. 168-172. De observat aici o inadverență, cu data acestui important document: V. A. Urechia indică ca dată a sa 31 martie, în timp ce prof. I. Ionașcu, apreciază ca dată a sa, corect, după noi, 31 mai 1832.

²³ *Ibidem*, p. 167.

²⁴ *Ibidem*, p. 171.

²⁵ Pare surprinzător faptul că membrii comisiei constată deficiențe tocmai la cursul de istorie sfântă predat de E. Poteca, acesta neatingând în nici-un fel scopul propus; extrasele din vechiul Testament, menționează raportul, sunt prezentate elevilor fără explicațiile necesare de natură să formeze cu adevărat spiritul moral al elevilor. Cf. *Ibidem*.

arăta raportul, progresul la această categorie de învățături este apreciabil, fiind nevoie de timp pentru desăvârșirea lor. Numărul elevilor care frecventau aceste cursuri, înglobând și celelalte cursuri de nivel mai înalt, era deocamdată de 139. Cele mai puțin frecventate erau acestea din urmă: drept, literatură, franceză și latină, limbile germană și slavonă²⁶. Se menționează în raport și situația catedrelor rămase încă neacoperite: între altele, de limbile turcă și rusă; pentru limba rusă nu s-a găsit un profesor, “dar, de asemenea, nici-un elev nu a cerut să urmeze acest curs”.

În concluzie, raportul comisiei desemnată de Kiseleff, aprecia că “tineretul din Valahia și în special din București dovedește aptitudini pentru studii serioase și posedă calități intelectuale promițătoare”; totodată, era apreciată în mod deosebit activitatea lui P. Poenaru, recent numit în calitate de “provizor” (și director al școlii), Kiseleff urmând să adauge pe marginea aprecierii: “Mulțumiri publice! [...] își îndeplinește datoriile cu un zel demn de laudă”²⁷.

Declarându-se, în general, satisfăcut de raport, Kiseleff a făcut o serie de observații pe marginea lui, iar în iunie 1832 l-a trimis Eforiei pentru a lua cunoștință de el și a face pe baza lui propriile propuneri de reformă. Eforia școlilor, la rândul ei, răspunde adresei cu un raport, expunând, și ea, situația mersului învățătorilor la București: se deschisese două școli primare, se inauguraseră la Sf. Sava, între timp, cursurile de desen (K. Walenstein), de geometrie (P. Poenaru), aritmetică rațională (Gh. Pop). Erau subliniate în raport și greutățile întâmpinate, în București și Craiova. Se propunea cumpărarea de instrumente în vederea deschiderii cursurilor de topografie și geodezie (P. Poenaru)²⁸.

Pe marginea raportului primit, fiind de acord cu propunerile făcute, Kiseleff a solicitat Eforiei elaborarea unui Regulament definitiv de organizare a învățământului din Țara Românească. În acest fel se va ajunge, curând, la elaborarea cunoscutului Regulament școlar, ajuns în februarie 1823 în dezbaterile Adunării Obștești, votat de aceasta, iar apoi întărit de Kiseleff, printr-un ofis, în martie 1833, dată de la care el devenea lege și intra în vigoare.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, p. 170-171. Să observăm aici că, dacă stabilirea datei acestui raport, după descifrarea lui V. A. Urechia – 31 martie – ar fi fost corectă, nu ne-am fi putut explica constatarea meritelor “provizorului” P. Poenaru, numit în funcție, relativ la această dată; or, două luni mai târziu, aprecierile membrilor comisiei sunt explicabile, ca să nu mai vorbim și de faptul că generalul Kiseleff, intens implicat în organizarea școlilor, nu ar fi lăsat să treacă atâta timp, până în iunie, când știm, cum vom vedea mai departe, că a transmis acest raport Eforiei, pentru a pune lucrurile în mișcare. De altfel, fapt cert, data de 31 mai este menționată și în adresa din iunie către Eforie, semnată de Kiseleff.

²⁸ I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 81.

Trebuie amintit aici că experiența anului școlar 1831-1832 va fi din plin folosită de autorii Regulamentului școlar, împărțirea învățământului pe trepte, cu binecunoscuta terminologie – școli începătoare, învățături umanoare și complementare – fiind anticipată în practica acestui an școlar.

1.4. După o întrerupere de câțiva ani a activității școlare, programul de învățături nu putea fi pus în aplicare decât în mod trunchiat. Nu toate clasele, pentru diferitele trepte, pe care oamenii de școală le aveau în vedere, au putut funcționa de la început, din lipsa dascălilor sau chiar a elevilor. Chiar de la clasele începătoare, redeschiderea cursurilor, cum am observat, referindu-ne la raportul comisiei de anchetă din mai 1832, activitatea a început numai cu clasele I și II; incompletă rămânea, în faza de început, predarea disciplinelor din categoria “umanoarelor”, ca să nu mai vorbim de “complementare” și “cursuri speciale”.

În primul an școlar, 1831-1832, după redeschiderea oficială, înainte de elaborarea Regulamentului școlar, au funcționat la Sf. Sava 7 clase, sub titulatura pe care urma s-o consacre Regulamentul școlar: 2 clase începătoare (I și II), 3 clase de umanoare (III, IV și V), două, complementare, enumerate în continuarea umanoarelor (VI și VII)²⁹. Planul de învățământ a fost adoptat la această situație, iar mobilitatea dascălilor, de la o treaptă la alta, a ușurat desfășurarea activităților didactice, precum și acoperirea normelor cadrelor didactice, inclusiv a celor profilate pe disciplinele mai înalte, neintrate încă în funcțiune.

Deschiderea anului școlar 1832-1833, după dificultățile de desfășurare din anul precedent, s-a făcut în condiții ceva mai normale, cu o ceremonie care voia să sublinieze intrarea activității școlare pe linie dreaptă. În prezența lui Pavel Kiseleff și a celorlalți mari dregători ai statului, unul dintre marii boierifori, A. Filipescu, referindu-se la deschiderea școlilor din București și provincie, vorbea de așezarea acestora pe aceleași temeuri, “precum sunt ale neamurilor luminate”³⁰. Absolvind școlile începătoare, afirmă el, “tinerii de orice stare” vor putea să urmeze învățăturile umanoare la București sau la Craiova, iar apoi în continuare să urmeze, numai la București, treapta următoare de studii, pe care el o numește “Școala de filosofie” (deci, studiile complementare), pentru ca în cele din urmă să poată urma “vreuna din facultăți: învățătura doftoriei, ori a legilor sau a matematicii aplicate”³¹. Evident, la o dată când Regulamentul școlar nu fusese încă elaborat, vorbitorul

²⁹ M. Popescu, *Colegiul național “Sf. Sava”*, București, 1944, p. 96.

³⁰ V. A. Urechia, *op. cit.*, t. I, p. 193.

³¹ *Ibidem*.

pomea de la datele stipulate în raportul din mai 1832, elaborat de apropiații lui P. Kiseleff și agreat de acesta, unde figurau propunerile pentru aceste facultăți (și pentru facultatea de medicină, a cărei înființare, totuși, nu avea să fie stipulată în Regulamentul școlar, la categoria cursurilor speciale).

Cert este că intrarea în vigoare a Regulamentului școlar, în răstimpul acestui an școlar, în martie 1833, avea să dea serioase impulsuri acestei opere de reorganizare a învățământului pe baze moderne, care se voia făcută de oameni de școală – marii boieri-efori sau dascălii de la Sf. Sava – în spiritul european al timpului.

2. Regulamentul școlar din 1833 și însemnătatea sa pentru organizarea Colegiului de la Sf. Sava

2.1. *Regulamentul școlaelor publice din prințipatul Țării Românești*, votat de Adunarea Obștească în martie 1833, sub acest titlu, este, de fapt, o lege care stă la baza organizării învățământului din Țara Românească în deceniile următoare.

În preambul, era subliniată însemnătatea educației în perspectiva dezvoltării societății românești. “Buna creștere – citim aici – este cea mai dintâi trebuință a unui neam; ea e temelia și cheazășia pentru paza tuturor așezămintelor obștești”³². Mai departe, în același preambul, era subliniată ideea datoriei statului de a se îngriji de instrucția și educația tineretului: “Datoria unei oblăduiri este a înlesni tinerimei mijloacele trebuincioase pentru ca să-și dezvolte puterile înțelegătoare și morale și a le da o povățuire cuviincioasă pe calea vieței în societate”³³. Este vorba de un principiu consemnat mai întâi, cum am văzut, în textul Regulamentului Organic. De asemenea, pornindu-se de la aprecierea după care “creșterea copiilor este un meșteșug foarte mare, întemeiat pe reguli și deprinderi cu toate meșteșugurile”, Regulamentul subliniază prioritatea pe care școala publică urma s-o aibă, în comparație cu școala privată, numai statul fiind în măsură să se ocupe în mod sistematic de formarea profesională și pedagogică a corpului didactic, pregătit să-și îndeplinească misiunea.

Regulamentul împarte instrucția în patru trepte: școli începătoare (primare) de patru ani; școli sau clase umanoare, de patru ani (gimnaziu); învățături complementare (liceu), cu durata de trei ani; cursuri speciale (superioare), cu durata de trei ani, constituind germenii viitoarelor facultăți.

³² V. A. Urechia, *op. cit.*, t. IV, p. 273.

³³ *Ibidem*.

Școlile primare urmau să ia ființă în “fieșicare oraș de căpetenie de prin județe”, pentru început numai cu trei clase. Ciclul complet de 4 clase era prevăzut, pentru început, numai pentru școlile din București și Craiova. În clasele I și II, copiii căpătau primele cunoștințe de scris, citit și socotit, folosindu-se sistemul monitorial (“metodul lancastric”). Din clasa a III-a, pe lângă extinderea cunoștințelor de limbă română (cu “elemente de gramatică”) și a aritmeticii, se introduc două discipline noi, necesare unei minime instrucții: “catechismul legii ortodoxe” și elemente de grafie.

Odată cu absolvirea clasei a III-a, se face o triere: cei mai buni, pot trece direct în clasa I de umanoare, fără a mai face clasa a IV-a, ceilalți, cu rezultate mai modeste la învățatură sau, mai ales, care nu aveau posibilități materiale de a continua învățăturile, înscriindu-se la “umanoare”, urmau, inevitabil, clasa a IV-a. Regulamentul precizează că această clasă era destinată copiilor care, din lipsă de mijloace materiale, rămăneau numai cu învățături începătoare și care, deci, urmau “a se da la învățatura vreunui meșteșug”. Accentul trebuia pus în această clasă pe cunoștințele “care pot să înlesnească lucrarea meșteșugurilor”: aritmetică, geometrie, mecanică și desen liniar (“pe cât se întrebuițează în practică”, precum și gramatică, în “același scop”).

Recunoscând această discriminare, în ordine naturală, între copiii care aveau posibilități materiale de a-și continua studiile, înscriindu-se la umanoare, și cei săraci, lipsiți de asemenea posibilități, Regulamentul școlar, totodată, consemnează principiul după care, la nivelul cunoștințelor elementare, toate categoriile sociale au dreptul la învățatură. “Trebuința învățăturilor pentru treapta lucrătorilor – se subliniază în text – nu este acum tăgăduită de nimeni, acesta este un adevăr simțit și cunoscut de toți oamenii luminați [...]”³⁴.

Școlile umanoare, cu o durată de 4 ani, urmau a se organiza, deocamdată, numai la București și Craiova; Regulamentul stipulează, cu amănunte, disciplinele care se predau; în clasa I-a, gramatica “va fi cel mai dintâi obiect de învățatură”, ea continuând să se predea și în anul II, cu exerciții de aplicație. În legătură cu necesitatea acestei discipline, Regulamentul face o interesantă trimitere la stadiul de evoluție al limbii române și la soluția dezvoltării sale. “Limba părintească, de tot simplă – citim aici – cu care tinerimea vine în școală este foarte neregulată și greșită; de aceea, trebuie a se îndeletnici fieșicare spre a o învăța, a o curăți, fără a sili duhul ei, întrebuițând mai cu deosebire cuvintele cele mai obicinuite ale ei, iar cuvinte ce vor lipsi, precum sunt cele tehnice și de idei înalte, să se ia numai

³⁴ *Ibidem*, p. 278.

dintr-o limbă hotărâtă odată pentru totdeauna, precum este cea franțuzească, apropiindu-se de cea latinească, firească mumă a limbei românești”³⁵.

În clasa I-a de umanioare se mai predă caligrafia, elevii urmând a fi obișnuiți de timpuriu a “scrie curat”, totodată, începe “învățătura desenului”, care urmează a continua în toate clasele de umanioare. Predarea desenului în toate cele patru clase de la umanioare este bine motivată în Regulament, trebuința sa fiind “de obște cunoscută pentru influența ce are la înaintarea meșteșugurilor și a meseriilor”; mai mult, “învățătura desenului este încă trebuincioasă pentru că însuflă gustul de simetrie și de forme frumoase: cu cât mai mult acest gust se va extinde, cu atât zidăriile vor fi mai frumoase și mai comode”³⁶. Ca atare, în anul I se face “desen de chipuri”, în al II-lea, desen “de situație”, în al treilea – “desen de topografie”; în al IV-lea – desen de “arhitectură și de mecanică în proiecții geometriale și în perspectivă”.

Tot în clasa I-a de umanioare începe o altă disciplină, urmând a se preda, treptat, în toți anii: limba franceză (în ultima clasă, a IV-a, încheindu-se ciclul cu studiul literaturii franceze și exerciții de compunere pe diferite teme).

În clasa a II-a, se introduce o disciplină nouă: “elementuri de geografie și cronologie”. Materia se predă în etape: geografie fizică, “geografie matematică”, aici, în “câteva lecții de astronomie și de meteorologie”. La sfârșitul cursului de geografie propriu-zisă se fac și câteva lecții de cronologie, adică de istorie, aceasta fiind împărțită în istoria sfântă, istoria veche, istoria veacului de mijloc (istoria medievală) și istoria veacului nou (istoria modernă). În cadrul acestor lecții, se precizează în Regulament, profesorul “va îmbrățișa prin sincronie cronologia a tuturor neamurilor, fără a pierde dinaintea ochilor starea țării românești în fieșicare veac”³⁷. Cum vom vedea, responsabilitatea predării acestei discipline în cadrul Colegiului Sf. Sava va reveni dascălului ardelean Iosif Genilie.

În clasa a III-a, se prevede, de data aceasta, un curs propriu-zis de istorie, cu titulatura, “Istorie universală”, care continuă și în clasa a IV-a, cu materia împărțită în 4 etape, cuprinzând istoria sfântă, istoria grecilor și romanilor, istoria veacului de mijloc, istoria veacului nou. Din cele 18 luni de predare, cât cuprinde materia în anii III și IV, 12 luni sunt dedicate primelor trei epoci, și 6 luni, celei de a patra, istoria veacului nou (istoria modernă), aici fiind încorporată și *istoria românească*, “care se va dezvolta cu mai multă întindere decât istoria particulară și a celorlalte neamuri de prin-prejur, făcându-se iscodiri a se găsi în fieșicare veac din istoria neamurilor de prin-prejur,

³⁵ *Ibidem*, p. 279.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*.

obiceiurile și pravilele cele mai însemnate ale acestei țări, iar istoria se va scrie pentru țara românească deosebit”.

Era enunțat aici, de fapt, un adevărat program de elaborare a istoriei românilor, pe linia sa, cum vom vedea, fiind angajată activitatea profesorului de istorie din cadrul Colegiului, Florian Aaron.

Tot în clasa a III-a, pe lângă cursurile care continuă, apar ca discipline noi cursurile de limbă greacă și latină, precum și cursul de “aritmetică raționată”, toate continuând și în clasa a IV-a. Cursurile de limbă greacă și latină din anul III sunt concepute ca primul an al unui ciclu care va fi continuat pe treapta următoare de învățături, a claselor complementare, dar deja în clasa a IV-a (deci, în anul II al acestor studii), se preconizează ca elevii să poată face “teme și tălmăcirii din rumânește în grecește și latinește”. În ceea ce privește “aritmetica raționată”, se are în vedere ca atât în anul III și, mai ales, în al IV-lea, să se pună accentul pe latura practică a disciplinei, “ținerea registrurilor pentru tot felul de operații de negoț și de economia practică”³⁸.

Prin urmare, în clasa a IV-a de umanioare, fără a se introduce discipline noi, se finalizau cursurile de desen, limba franceză, istorie și aritmetică, cursurile de limbă greacă și latină urmând a continua în clasele complementare.

Ne-am oprit aici asupra primelor două trepte de învățământ, ale învățăturilor primare și mai ales umanioare, pentru a sublinia premisele treptelor mai înalte de învățături, Colegiul de la Sf. Sava cuprinzând toate treptele de învățământ, iar organizarea acestora, de la începătoare până la cursuri speciale, urmând a constitui un model de organizare și pentru alte școli din Țara Românească, acolo unde aveau să se înființeze și câte se vor înființa. Pe de altă parte, în cadrul Colegiului, mulți dintre dascăli au funcționat atât la umanioare, cât și la complementare sau cursuri speciale, de la treptele învățământului mediu la cel superior existând posibilitatea unei permanente tranziții în sânul corpului didactic. De altfel, trebuie observat că și autorii Regulamentului școlar – P. Poenaru și alți dascăli ai Colegiului – în clasificarea diferitelor trepte ale învățământului românesc au folosit o terminologie adaptată, într-un fel, centrului școlar de la Sf. Sava, care încorporează toate aceste trepte; pentru primele două trepte, se folosește frecvent termenul de *școli*, începătoare și umanioare; pentru următoarele două trepte, de învățături mai înalte, corespunzătoare treptei a doua a liceului și învățământului superior, se preferă termenii de “învățături complementare” și “cursuri speciale”, iar nu de școli, acestea din urmă, cum am precizat, urmând a funcționa, deocamdată, numai în București în cadrul Colegiului Sf. Sava.

³⁸ *Ibidem*, p. 281.

În cadrul învățăturilor complementare, pe durata celor trei ani de predare, sunt desăvârșite o serie de studii începute la umanioare și se introduc o serie de discipline noi, de nivel mai înalt. Astfel, în clasa I-a, în afara finalizării studiului limbilor greacă și latină (aflate în al treilea an de predare, după cei doi de la umanioare), accentul se pune pe *predarea retoricii*, care urmează și în clasa a II-a (anul II); în partea întâi a acestei discipline, profesorul trebuia să pună accentul pe “meșteșugul vorbirii, al stilului și al elocvenței”, cu “exempluri din limba națională”, cu deprinderea permanentă a elevilor la “compuneri, mai ales în chipul istoric, epistolar și celelalte”; în partea a doua a cursului, accentul trebuia să cadă pe “poezia de obște, pentru facerea versurilor, pentru limba poetică, pentru inspirație, pentru entuziasm, și pentru feluri de poezie”, și aici profesorul urmând a deprinde pe elevi la compuneri “ca să însuflețeze și să dezvolteze talenturile ce se ivesc”³⁹.

Partea a treia a cursului de retorică ia forma unui “curs de istorie generală a literaturii”, începând cu literatura greacă și latină și continuând cu “literatura neamurilor noi cele mai civilizate”, subliniindu-se “semnele caracteristice ale literaturii fieșcăruia neam”, relațiile acestor literaturi între ele și raporturile cu literaturile vechi, profesorul urmând a face cunoscute elevilor săi “cărțile cele mai vestite ale fieșcăruia neam în tot felul de stiluri arătând calitățile și greșelile lor pe cât se vor putea”. Scopul cursului, precizează Regulamentul, “trebuie să fie mai ales pentru a da mai multă întindere ideilor și a depărta gustul exclusiv și pedantesc care adoarme duhul și oprește nașterea ideilor noi”⁴⁰.

De asemenea, în clasa întâia, din categoria “învățăturilor slobode”, urmând și în al doilea an, se învață geometria (aceasta incluzând trigonometria) și algebra, până la ecuații de gradul II inclusiv.

În clasa a II-a de la complementare, numai pentru acest an, în completarea studiului retoriceii, se introduce o disciplină nouă, *logica*, profesorul urmând a tălmăci “principiurile gramaticei generale sau teoria de a înfățișa ideile”⁴¹. Tot în clasa a II-a, numai pentru acest an, se introduce *fizica*, și aici teoria urmând a fi însoțită cu “experimenturi”.

În clasa a treia, numai pentru acest an, se predă *chimia* (în semestrul I, chimia generală, “însoțită de experiențe”, în semestrul II, însoțită cu “meșteșuguri chimice”). Pentru însușirea acestei discipline și pregătirea experiențelor cu elevi, se preconizează înființarea unui laborator de chimie,

³⁹ *Ibidem*, p. 282.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*, p. 284.

încredințat unui om cu “bună știință”. Acesta, avea să fie, în Colegiu, peste mai mulți ani, profesorul Alexe Marin, care își începe activitatea didactică, inițial, la treapta învățăturilor primare.

O disciplină nouă, introdusă în al treilea an al învățăturilor complementare era “moralul”, adică *etica*, între altele, la această materie, profesorul urmând să arate elevilor “mijloacele de a se deprinde cinevași cu bune sentimenturi și de a îndrepta sau pierde < pe > acelea care invitează pe om la fapte împotrivoare fericirii sale și aproapelui său”⁴².

În sfârșit, o altă disciplină nouă, la anul III, era *arheologia*, considerată a fi “un supliment la cursul de literatură grecească și latinească și de istorie veche”. Profesorul urma să prezinte mai întâi antichitățile Egiptului și ale neamurilor asiatice, apoi, pe larg, ale grecilor și romanilor, în sfârșit, succint, ale altor neamuri. În prezentarea acestei discipline, nu se fac aici referințe speciale la antichitățile daco-romane, dar ele pot fi subînțelese, la o dată când se prefigurau unele preocupări în această direcție. Altfel, ar fi de observat că în seria disciplinelor complementare nu figurează istoria românilor, nici măcar sub forma unor segmente ale altor discipline cu profil umanist, cum am constatat la clasele de umanioare, o scăpare greu de explicat după unii exegeți⁴³.

Absolvirea celor trei ani de învățăture complementare dă dreptul tinerilor să urmeze, “după plăcere”, cursurile speciale. Acestea durează trei ani, împărțite, după profilul lor, în trei categorii: Cursul de legi, de matematică și de agricultură practică.

Cursul de legi are următoarea structură: în primul an, se predă dreptul civil și comercial; în al doilea, dreptul criminal și procedura; în al treilea, istoria dreptului și economia politică. În partea explicativă a Regulamentului școlar, se precizează că studiul diferitelor legi străine urmează să se coreleze cu pravilele pământului nostru, iar studiul economiei politice urmează să încorporeze și statistica, “pentru a se da prin fapte principiurilor generale adevărate netăgăduite”⁴⁴.

Sunt discipline care alcătuiesc germenii viitoarei facultăți de drept și de care își vor lega numele primii juriști români, cu studii temeinice, în frunte cu Costache Moroiu, doctorul în drept de la Pisa.

Un al doilea curs special, cel de *matematică aplicată*, cum precizează Regulamentul școlar, avea drept scop “a face ingineri civili”, el având următoarea structură, pe discipline și ani: în anul I, se predau *trigonometria* și

⁴² *Ibidem*.

⁴³ I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 81.

⁴⁴ V. A. Urechia, *op. cit.*, t. IV, p. 285.

algebra superioară, fiecare dintre acestea având o primă parte de teorie, o a doua, destinată practicii. În partea de practică, se lucrează cu “școlarii” pe teren, aceștia învățând “a ridica planuri topografice”. În al doilea an, studenții care trec cursul de trigonometrie fac, cu același profesor, *geodezia*, la fel, cu două părți, teorie și practică. Tot în anul al II-lea, se face un curs de calcul diferențial și integral.

În anul al III-lea, se predau două materii noi: de mecanică și de arhitectură civilă. Cursul de mecanică cuprinde, în prima parte, mecanica practică, adică expunerea mecanismului de funcționare a diferitelor mașini, iar în a doua, “învățătura meșteșugurilor”, la care se întrebuițează diferitele mașini. Pentru eficiența studiului, profesorul de mecanică este același care predă, la anul II, calculul diferențial și integral. Cursul de arhitectură, cum precizează Regulamentul, viza cu deosebire pregătirea tinerilor pentru “meșteșugul zidăriei în calitate de ingineri civili și arhitecți”, el urmând a oferi cunoștințe despre materialele folosite în construcții, despre diferitele construcții, despre calculul prețurilor în construcții și legislația din acest domeniu. Este vorba de cursuri care vor avea drept titulari, în Colegiu, profesori precum P. Poenaru, D. Pavlid ș.a.

Al treilea curs special, cel de *agricultură practică*, viza formarea inginerilor agronomi și avea ca punct de referință însemnătatea care trebuia acordată agriculturii, în sensul modernizării ei. În sensul din urmă, în Regulament se afirmă: “Agricultura este cea mai mare bogăție a acestui pământ, și cu toate acestea o astfel de industrie trebuincioasă, care are toate mijloacele a face neamul românesc fericit și mai ales pe proprietarii acestui pământ roditor, a rămas de multă vreme neîngrijită; proprietarii nu știu încă să prețuiască îndestul bunătățile acestei industrii din care izvorăște puterea, mulțămirea și odihna, prin înmulțirea produselor, prin îmbunătățirea condiției sociale și morale a producătorilor, și prin îmbelșugarea de cele mai de trebuință omului. De aceea, ar fi un lucru folositor neamului, dându-se tinerimei mijloace de a dobândi științe pozitive asupra lucrării pământului și a deschide gustul la această îndeletnicire⁴⁵”.

Cursul special de agricultură, ca și celelalte două, are o durată de trei ani, având următoarea structură: în anul I, se predau, în primul rând, “principiurile culturii de obște”, altfel spus, principiile lucrării pământului, cu trimiteri la diferite tipuri de culturi, și la sistemele de îmbunătățire a pământului, în aceeași disciplină intrând și principiile de creștere a animalelor. Tot în anul I, se predau: un curs de botanică și unul de geognesie (adică “mineralogie

⁴⁵ *Ibidem*, p. 286.

aplicată la agricultură”), făcute de același profesor. În anul al II-lea, se predă un curs de medicină veterinară, precum și un curs de silvicultură (de “îngrijire a pădurilor”). Anul al treilea, este destinat cu deosebire practicii, școlarii urmând a primi loturi pentru îngrijire din moșia care urma să fie destinată practicii agricole, ei urmând în acest an un curs de *economie industrială*, ce urma a se face de viitorul îngrijitor al moșiei, curs care va avea ca obiect “dezvoltarea operațiilor industriale care pot fi înclinate cu agricultura” (“industria lucrării pământului”) ⁴⁶.

Așa cum precizează Regulamentul școlar, odată cu acest “curs de agricultură aplicată”, se preconiza înființarea unei școli superioare de agricultură, lângă București, “la vreo moșie ce va sluji drept model de lucrarea pământului”. Cădea în sarcina stăpânirii dobândirea acestei moșii, “cumpărând-o sau făcând schimb cu vreuna dintr-ale statului”; se preconiza ca ea să aibă o întindere de cca. 4.000 de pogoane, pe ea urmând a se ridica clădirile necesare pentru exploatarea ei și pentru ținerea cursurilor. Pentru acoperirea cursurilor în cei trei ani se aveau în vedere trei profesori, dintre care unul era însărcinat “cu toată îngrijirea acestui așezământ”. Cum știm, moșia destinată acestui proiect, va fi găsită la Pantelimon, unde se va întemeia Școala de agricultură, care marchează începuturile învățământului agricol cu caracter modern din țara noastră.

Pe lângă aceste trei cursuri speciale, constituind trei secții de învățământ superior, Regulamentul școlar a preconizat și înființarea unor *cursuri slobode*, de nivel superior, menite a completa aria științifică tematică a cursurilor speciale, și ele contribuind la realizarea bazelor învățământului superior din țara noastră. Este vorba de cursurile de istorie naturală, de limbă greacă modernă, de limba slavonă și limba rusă. Cursul de istorie naturală urma a se face în doi ani, în anul I predându-se mineralogia și zoologia, aceasta continuând și cu anul al doilea; totodată, se predă “metodul istoriei naturale”, cu trimiteri la clasificarea regnului animal, dar și la “substanțele animale ce se întrebuințează în meșteșuguri” ⁴⁷. Pentru celelalte preconizate cursuri slobode, Regulamentul școlar nu ne oferă detalii, dar ele figurează în statul de cheltuieli anexat.

2.2. Partea a doua a Regulamentului școlar, la care ne referim aici, privește administrația școlilor publice, sistemul de inspecții, procedura de angajare a profesorilor, datoriile și drepturile lor, disciplina în școală, organizarea pensionatelor de elevi și eleve etc.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 287.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 208.

Cum spune art. 118 din Regulament, în fruntea administrației școlilor publice se află un “sfat de instrucție”, alcătuit din patru efori, un director și un revizor. Trei dintre cei patru efori se aleg “din clasul de sus al boierilor”, care se vor dovedi “mai vrednici printr-a lor știință și a lor râvnă pentru binele obștesc”. Al patrulea efor, care va îndeplini și atribuțiile de “inspector pentru școala din București” (de fapt, al școlilor din București!), “trebuie să se deosebească mai cu seamă prin ale sale științe”⁴⁸. În paragraful următor, Regulamentul folosește pentru acest “sfat de obște” termenul de *Eforie a școlilor*; aceasta este de fapt instituția de conducere a învățământului, născută cu cca. două decenii în urmă, în vremea domniei lui I. Caragea, prin intermediul căreia se conferea marilor boieri și înaltului cler rolul de conducere a învățământului. De data aceasta, în structura ei, nu mai apare mitropolitul, dar rămân marii boieri. Stipulațiile din text, după care este vorba de un “sfat de instrucție”, compus din 4 efori, iar pe lângă aceștia, un director și un revizor, lasă o oarecare concluzie, deoarece, în practică, funcția de inspector al școlilor din București, deținută de cel de al patrulea efor, va fi cumulată cu aceea de director. Cert este că treburile acestui organ sunt lăsate pe seama celui de al patrulea efor, remunerat, spre deosebire de primii trei efori mari boieri. În orice caz, hotărârile cele mai importante se iau în plenul Eforiei, și primii trei boieri-efori, care nu primesc leafă, formal, având sectoare de răspundere în cadrul administrației școlilor publice: unul dintre ei, “însărcinat cu partea economică”, în același timp, este director general al Casei Școlilor; responsabilitatea învățăturilor revine inspectorului școlilor și unui al doilea efor; “buna orânduială” sau “buna purtare” a dascălilor și a elevilor revine președintelui Eforiei și directorului. Se stipulează în textul Regulamentului, cum observăm, și funcția de *președinte al Eforiei*, acesta fiind desemnat de domn, din rândul boierilor-efori, el urmând a prezida întrunirile săptămânale ale Eforiei (aceasta rămâne mai degrabă o funcție onorifică, greul căzând asupra directorului numit, în mod obișnuit, directorul Eforiei școlilor publice).

Eforia, în general, avea importante și multiple atribuții, îngrijindu-se de toate problemele învățământului, la sfârșitul fiecărui an școlar prezentând domnului un raport asupra situației școlilor în anul încheiat, cuprinzând și propuneri de “îmbunătățiri”. În raport cu *Logofeția treburilor bisericești și a învățăturilor* (sau “Departamentul Credinței”, transformat peste câteva decenii în Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice), așa cum s-a observat⁴⁹, Eforia avea o autonomie deplină, șeful acestui departament, în postura de ministru,

⁴⁸ *Ibidem*, p. 289.

⁴⁹ I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 83.

nefiind implicat în problemele școlare curente decât cu prilejul examenului general de la sfârșit de an școlar, când, de obicei, el prezidează comisia menită să stabilească lista elevilor bursieri ai statului.

Cum am mai menționat, cele mai importante atribuții revin directorului, desemnat într-un articol, “loctiitor al Eforiei”, acesta fiind “dator să aibă știre de orice se urmează în școalele principatului”⁵⁰. El ține corespondența cu școlile din provincie și le vizitează, dându-le instrucțiuni și supunând Eforiei “îmbunătățirile ce s-ar putea face în școalele naționale”. Este șef al cancelariei școlilor, îngrijindu-se de redactarea actelor Eforiei și păstrarea documentelor care provin de la școli. În același timp, este “provizor” al Colegiului de la Sf. Sava, adică director, iar în această calitate răspunde și de pensionatul anexat Colegiului. Cum se știe, cel de al patrulea efor, cumulând aceste funcții, va fi un timp apreciabil Petrache Poenaru, acestuia revenindu-i merite excepționale pe linia îndeplinirii acestor multiple funcții, pe lângă acelea decurgând din calitatea de profesor în domeniul științelor exacte, pentru toate acestea, el meritându-și, pe bună dreptate, titlul dat de un cunoscut exeget, anume de citor al învățământului din țara noastră⁵¹.

Regulamentul școlar stipulează structura cancelariei școlilor, pe lângă director (același director al Eforiei școlilor), ea având un secretar, un casier, un registrator și doi scriitori-copiști. Totodată, sunt stipulate atribuțiile revizorului școlar, însărcinat cu buna orânduială a școlilor din provincie, el urmând a-și îndeplini atribuțiile prin intermediul comitetelor de inspecție care se înființează în fiecare județ (compus din “doi mădulări din Sfatul orășenesc” sau din doi “dintre orășenii cei mai cu știință și stare”, aleși de către Eforie și având în frunte, în calitate de prezident, pe ocârmuitorul județului)⁵². În cazul școlii din Craiova, se stipulează în Regulament o slujbă de inspector școlar, el urmând a fi desemnat în persoana unuia dintre profesorii acestei școli.

Capitolul următor din Regulament, referitor la profesori și elevi, în primul rând, precizează modalitatea angajării diferitelor categorii de dascăli. Profesorii sunt aleși în aceste funcții de către Eforie, numirea fiind întărită de aprobarea domnului. Odată numit, un profesor “va fi nestrămutat, afară dacă mai la urmă nu-și va împlini datoriile, sau nu va avea bună purtare”⁵³. Pentru candidații de învățători se cere numai cunoștințe la nivelul școlilor începătoare, pentru însușirea metodei învățământului lancasterian, folosită în

⁵⁰ V. A. Urechia, *op. cit.*, t. IV, p. 200.

⁵¹ Vezi lucrarea citată a lui G. Potra, cu același titlu, consemnat pe copertă.

⁵² V. A. Urechia, *op. cit.*, t. IV, p. 290-292.

⁵³ *Ibidem*, p. 293.

primele două clase începătoare, ei urmând a urma cursurile pregătitoare organizate în școala de la Sf. Sava.

Interesantă este prevederea din Regulament după care un profesor va putea să aibă două catedre deodată, cu lefuri corespunzătoare, numai la o a treia catedră leafa înjumătățindu-se (înțelegem astfel că, în practică, veniturile lunare ale profesorilor de la treptele umanoare, complementare și speciale puteau deveni apreciable, o leafă lunară, de 300 sau 500 lei, de pildă, putându-se dubla!). Exceptându-se școlile începătoare, în celelalte categorii de școli se pot alege repetitori, din rândul celor mai buni elevi, aceștia urmând a-i ajuta pe elevii mai slabi, cu “oareșicare plată”, sau chiar, în mod excepțional, să predea în lipsa profesorilor, în acest caz ei urmând a primi o “gratificație” din partea Casei școlilor.

Se stipulează în Regulament îndatoririle profesorului în clasă, în munca cu elevii, precum și aceea de redactare a cursurilor, acestea “urmând a se da în tipar, când se va afla privilegiu”, în acest sens, subliniindu-se “datoria Eforiei de a îndemna la această lucrare” și de a acorda gratificații pentru cele mai bune lucrări tipărite. În afară de instruire, o atenție specială trebuie să acorde profesorii educației morale și civice a elevilor, să-i obișnuiască a deprinde “obiceiuri bune și caracter cinstit prin pilde și povățuiri”, totodată, să le insuflă “cucernicia către cele sfinte, respectul către pravile și stăpânire, iubirea de bună orânduială și dragostea către patrie [...]”⁵⁴.

În privința drepturilor, a “răsplătirilor”, cum le numește Regulamentul, se precizează că profesorii din învățământul public care au slujit neîntrerupt în funcție timp de 8 ani, în caz de retragere, au dreptul la o pensie pe viață constituind 1/3 din ultima leafă; dacă au slujit 16 ani, vor avea o pensie de 2/3, iar dacă au slujit 24 de ani, pensia va fi echivalentă cu ultima leafă. Se mai preconizează că, în raport cu slujbele prestate, învățătorii și profesorii pot fi înaintați în ranguri boierești, ca toți ceilalți slujbași ai statului. În sfârșit, Regulamentul clasifică pe oamenii de școală în trei “clasuri”: I, profesorii de învățături complementare și speciale, directorul școlilor și inspectorul (de fapt, cum am văzut, unul și același); II, profesorii de umanoare și revizorul; III, învățătorii din școlile începătoare.

Pentru admiterea în școli, prin intermediul părinților, în cazul școlilor începătoare din județe, elevii se adresează învățătorilor de la clasa a III-a; pentru clasele începătoare din Craiova și București, unde vor funcționa și clasele a IV-a, ei se adresează învățătorilor acestor clase; pentru clasele umanoare de la Craiova, inspectorului școlii din acest oraș; pentru Colegiul din București,

⁵⁴ *Ibidem*, p. 294.

provizorului acestuia. Este scutită de taxe înscrierea în clasele începătoare. În schimb, la celelalte trepte de învățături – umanoare, complementare și speciale –, în vederea preîntâmpinării cheltuielilor pentru tipărirea de cărți, cum se precizează în Regulament, înscrierea elevilor se face pe bază de taxe, ele urmând a fi percepute an de an, așa după cum susținerea anuală a examenelor în cadrul acestor trepte este precedată de achitarea unor taxe speciale. În privința examenelor, Regulamentul consemnează, formal, două serii de examene, la date diferite, pentru fiecare categorie de școli, programări care nu vor funcționa, odată cu punerea sa în aplicare, în practică, examenele, pentru toate treptele, concentrându-se în sesiunea de vară, din iunie-iulie, la sfârșitul anului școlar⁵⁵. Se stipulează în Regulament că examenele sunt publice, iar notarea elevilor în ordine prioritară de merite se face de la 1 la 4⁵⁶. Examenul final de la sfârșitul anului școlar are un caracter public solemn, el subîncadrând concursul școlarilor pentru burse achitate din fondul Casei școlilor, la acest examen Comisia de examinare fiind prezidată, în județe, de ocârmuitori, iar la București, de “logofătul treburilor bisericesti și al învățăturilor”. Acest examen, cum va consacra practica deceniilor următoare, era însoțit de un *cuvânt* susținut la clasele începătoare de unul dintre învățători, la Craiova de inspectorul școlii, iar la București, la Colegiu, de către directorul școlilor publice. Odată cu încheierea examenului, se împărțeau daruri premianților, iar comisia examinatoare stabilea – și comunica – lista “pensionarilor” (bursierilor).

Așa cum consemnează textul Regulamentului școlar, sfârșitul ciclului de învățături umanoare, complementare și speciale este marcat de un examen general, pentru obținerea diplomei, care conferă absolventului titlul de “laureat în învățături slobode”, pentru umanoare, de “laureat în științe și meșteșuguri”, pentru complementare, de “advocat” pentru cursul legilor, de “inginer civil”, pentru cursul special de matematică⁵⁷. Pentru susținerea acestor examene și eliberarea diplomelor se percep taxe substanțiale (2 galbeni împărâtești pentru absolvenții de la umanoare, 5 galbeni pentru cei de la complementare și 8 galbeni pentru avocați și ingineri).

⁵⁵ Astfel, sunt programate câte două pe an: primul, obligatoriu pentru toate școlile, se susține primăvara, cu o săptămână înaintea de sărbătorile de Paști; al doilea, pentru complementare și cursuri speciale în a doua jumătate a lunii iulie; pentru umanoare, în luna septembrie.

⁵⁶ Cine primește nota 4 rămâne repetent, admitându-se, însă, pentru motive de sănătate, repetarea examenului a doua sau a treia oară.

⁵⁷ Diplomele de “laureat” se iscălesc de profesorii examinatori, “se întăresc” de membrii Eforiei și “se adevăresc” de directorul școlilor; în plus, diplomele pentru absolvirea cursurilor speciale urmează să fie avizate și de “ministrul pricinilor bisericesti și instrucției publice” (cum se vede, se folosește de data aceasta termenul de ministru, iar nu de mare logofăt!).

2.3. Ultimul capitol al Regulamentului școlar se referă la *Pensionaturi și alte întocmiri*. Mai întâi, este vorba de organizarea pensionatului de la Colegiul Sf. Sava, numărul elevilor admiși urmând să fie “potrivit cu încăperea localului”. Prețul pensionatului pentru fiecare elev se fixează la suma de 60 de galbeni pe an, plățibili la începutul fiecărui trimestru. Toate cheltuielile pensionatului se asigură din aceste taxe, cu excepția lemnului și cărbunilor de încălzit care cad în seama Casei școlilor. Pensionatul este considerat parte a Colegiului, aflându-se, deci, în subordinea Eforiei și condus, propriu-zis, de un provizor, care este același director al Colegiului⁵⁸.

O parte dintre locurile din pensionat revin bursierilor, în raport cu numărul școlărilor care plătesc taxe: la 50 de plătitori ai taxei de 60 de galbeni, revin 10 fără plată; dacă numărul plătitorilor ajunge la 100, se primesc 20 fără plată. Separat de numărul elevilor fără plată, ale căror cheltuieli sunt asigurate din economiile rezultând din taxele elevilor plătitori, se prevede un număr de alți 12 școlari, ale căror cheltuieli sunt asigurate de Casa școlilor. “Pensionarilor” fără plată, totodată, li se asigură în mod gratuit îmbrăcămintea. În mod expres, Regulamentul școlar prevede ca “pensionarii” fără plată să fie riguros selecționați “dintre școlarii ce vor da cele mai bune nădejdi la învățătură”, la absolvirea cursurilor acești tineri rămânând datori “a preda în școli învățăturile la care se vor găsi mai destoinici, dându-li-se leafa ce vor avea profesorii de același grad”⁵⁹.

Pentru moment, pensionatul urma să ocupe o parte a clădirii Colegiului în care se țineau cursurile, aceasta, provizoriu, până la ridicarea unui local propriu, mai spațios, în curtea mănăstirii Sf. Sava, el urmând a cuprinde până la 200 elevi. Pentru timpul petrecut în pensionat se stabilește un program riguros, pe ore, pentru învățătură și odihnă, pentru mese, recreație, vizite ale familiei, învoiri în oraș ș.a. De asemenea, sunt prevăzute măsuri pentru asigurarea sănătății elevilor, cu sală de bolnavi, infirmieră și doctor. În sfârșit, Regulamentul școlar sugerează unele sfaturi de natură pedagogică vizând comportarea personalului administrativ față de elevi, cenzorului și subînvățătorilor recomandându-li-se să întrebuițeze “povățuri cu vorbe dulci spre îndreptarea greșelilor ce vor face școlarii și să dea pedepse numai la vreo vină mare și făcută de multe ori”, iar acestea să se facă “cu dojeneli părintești și cu durere de inimă”, iar nu „cu mânie și strășnicie fără măsură”⁶⁰.

⁵⁸ Pe lângă acesta, în structura personalului mai figurează un cenzor, un econom, un casier, un număr de subînvățători și repetitori, în raport cu numărul școlărilor (2 subînvățători și un repetitor pentru 50 de elevi). Supravegherea disciplinei și comportării elevilor intră în atribuțiile cenzorului; asigurarea materială a pensionatului, în atribuțiile economului; ținerea strictă a socotelilor, în cele ale casierului.

⁵⁹ V. A. Urechia, *op. cit.*, IV, p. 300. Vârsta minimă a elevilor-bursieri era fixată între 8 și 15 ani.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 304.

Pe lângă pensionatul anexat Colegiului de la Sf. Sava, Regulamentul școlar se referă și la pensionatul de fete care urma a se așeza în București, sub îngrijirea Eforiei școlilor, și să fie pus “sub protecția unei persoane din cele mai însemnate”, cu numele acesteia urmând a se cinsti pensionatul “spre pomenire de începerea acestui folos obștesc”⁶¹. Pentru moment, revenea Eforiei misiunea de a închiria și mobila o casă potrivită pentru acest așezământ, preconizându-se ca în decurs de 10 ani să se ridice un local corespunzător. Și aici numărul elevilor trebuia să corespundă spațiului oferit de local. Taxa anuală pentru fiecare elevă era fixată la 65 de galbeni, ca și în cazul pensionatului de la Sf. Sava, toate cheltuielile acestui pensionat urmând a fi asigurate din taxele elevelor, cu excepția chiriei, a mobilierului și a cheltuielilor de încălzire, care sunt asigurate de Casa școlilor.

Conducerea superioară a internatului revine Eforiei, conducerea “mai de aproape” este încredințată unei *directorițe*, ajutată de *subdirectoriță*, două *dăscălițe*, un econom și un casier, atribuțiile acestora fiind similare cu ale personalului de la pensionatul de băieți.

Cursul învățăturilor pentru acest pensionat era fixat numai la 5 ani, el încorporând materii corespunzătoare ciclului învățăturilor începătoare de 4 clase, cărora se adaugă o clasă în plus: în toate cele 5 clase figurează o disciplină considerată specifică sexului frumos, *lucrul de mână*, după cum în ultima clasă, a IV-a, figurează discipline, precum “învățături morale” sau “meșteșugul cuhniei” (adică, al bucătăriei). În unele discipline sunt încorporate și lecții de muzică sau dans. Cele mai multe lecții urmau să fie ținute în limba franceză de către directoare, subdirectoare și dăscălițe, numai pentru catehism și gramatică fiind adus un dascăl din afară.

Ca și în cazul pensionatului de băieți, o parte dintre eleve urma să fie fără plată, în contul elevelor plătitoare: pentru 60 de eleve cu plată se pot ține 10 fără plată, pentru 75 cu plată – 20 fără plată. Acestea din urmă urmau să aparțină unor părinți cu slujbe importante în serviciul statului român, condiția de vârstă fiind de 7-12 ani. Pentru moment, Eforia trebuia să deschidă o subscripție publică, pentru doritorii de a ajuta fetele cu taxa de 65 galbeni, așezământul urmând a se deschide odată cu împlinirea numărului de fete plătitoare.

În partea finală, Regulamentul școlar stipulează înființarea a două biblioteci: una, în Colegiul de la Sf. Sava, o a doua, în școala din Craiova, urmând a se rezerva anual suma de 5.000 lei pentru cumpărarea de cărți. Bibliotecii Colegiului de la Sf. Sava i se conferă calitatea de *bibliotecă națională*, aici urmând a fi adunate “cărțile și manuscriptele ce se vor afla

⁶¹ *Ibidem*, p. 306.

împărțite la feluri de locuri publice, precum: Mitropolia, Episcopiile, monastirile și altele”⁶². În legătură cu acest proiect, sunt inserate și câteva măsuri: autorii, cu prilejul tipăririi, sunt îndatorați să ofere câte 5 exemplare, în cazul bibliotecii din București, câte 3, în cazul celei din Craiova; la rândul lor, redactorii diferitelor gazete sau periodice, trebuie să dea câte un exemplar la fiecare dintre cele două biblioteci. Slujba de bibliotecar urma să fie prestată de unul dintre profesori, el având și un ajutor. O sumă anuală de 5.000 lei urma să fie destinată cumpărării de materiale didactice necesare procesului de învățământ: “instrumenturi” de fizică și chimie, de geometrie și mecanică, “modeluri” pentru arhitectură și agricultură, colecții de istorie naturală, stampe etc. Pentru tipărirea cărților necesare în școlile publice se rezervă anual suma de 20.000 lei. Aceste sume sunt asigurate din veniturile realizate de școli pe seama “inscripțiilor” elevilor (deci, a taxelor de înscriere achitate de ei). Pentru încurajarea autorilor, jumătate din exemplarele tipărite, cu banii școlilor, vor fi lăsate acestora “spre al lor folos”, cealaltă jumătate rămânând pe seama Eforiei, pentru a fi împărțite elevilor săraci sau elevilor premianți.

În acest context, merită reținută și măsura stipulată în Regulament, după care, în vederea formării de “profesori destoinici de a preda învățături înalte în școalele naționale”, urmează a se trimite, “din vreme în vreme”, tineri la studii în străinătate, la “Universitățile cele mai luminate ale Europei, pentru ca să se desăvârșească la a lor învățatură”⁶³, aceștia urmând a fi aleși pe bază de concurs, dintre elevii cei mai silitori aflați în pensionat.

Pentru cheltuielile școlilor publice, cum se precizează în penultimul articol al Regulamentului școlar, până în anul 1840, urma a se rezerva din bugetul statului, suma de 350.000 de lei, socotită începând de la 1 iulie 1831, odată cu intrarea în vigoare a Regulamentului Organic al Țării Românești.

Ca anexă la Regulamentul școlar, se publică *Statul cheltuielilor școlilor publice din Țara Românească*, în care găsim detalii interesante privind lefurile lunare (totalizate și pe an) ale cadrelor didactice aparținând diferitelor trepte de învățământ (între altele, ale dascălilor de la Sf. Sava); o a doua anexă, este *Tabla de învățăturile ce au a se urma în școalele naționale din Principat*, în care sunt inserate toate disciplinele școlare, pe trepte de învățământ, împreună cu programul de predare, pe zile și ore (lipsind numai detalierea predării pe ore și zile la cursurile speciale).

⁶² *Ibidem*, p. 309.

⁶³ *Ibidem*, p. 310.

2.4. Am insistat asupra conținutului acestui important act legislativ, Regulamentul școlar din 1833, pentru că el stă la baza desfășurării procesului de învățământ din Țara Românească până la 1848, principiile sale fiind preluate apoi, după această dată, de textele legislative elaborate sub domnia lui Barbu Știrbei și sub căimăcămia lui Alexandru D. Ghica, într-un fel, el servind ca punct de plecare și pentru cunoscuta Lege a instrucțiunii publice din 1864, elaborată în timpul domniei lui Al. I. Cuza.

Înainte de toate, acest Regulament școlar ne oferă posibilitatea de a înțelege atmosfera generală în care s-a desfășurat activitatea celei mai importante instituții de învățământ din Țara Românească, Școala de la Sf. Sava, desemnată în textul său, cum am văzut, cu titlul de *Colegiu*.

Prin conținutul său, cu cele 258 de articole ale sale, această legiuire școlară pune în practică cele două importante principii înscrise în textul Regulamentului Organic: școală în limba națională, inclusiv pe treapta superioară a învățământului, și angajarea statului de a lua sub grija și cheltuielile sale organizarea învățământului.

Pentru prima dată s-a făcut în textul acestei legiuiri școlare o ierarhizare detaliată a treptelor de învățământ, pe linia preconizată, sumar, cu un timp în urmă, de către Gh. Lazăr. Legea a pus bazele învățământului public primar în întreaga țară, pentru început concentrat în orașe și chiar dacă – în condițiile date – nu a stipulat înființarea învățământului primar sătesc, așa cum s-a observat⁶⁴, ea nu excludea școlile sătești, cererea, profund resimțită în lumea satelor, urmând să ducă, peste numai 5 ani, în 1838, la completarea în practică a legii, prin întemeierea învățământului sătesc, în timpul domnitorului Al. D. Ghica.

Legiuitorii nu au înscris în lege principiul învățământului pimar gratuit și obligatoriu – și nici nu puteau s-o facă la această dată, ținând seama de stadiul incipient al învățământului public –, dar împrejurarea că înscrierea școlărilor la clasele începătoare, cum am observat, se făcea gratuit (spre deosebire de înscrierea la celelalte trepte de învățământ), anticipa, într-un fel, legiferarea acestui principiu, afirmându-se, cât de cât, grija pentru o instrucție elementară a păturilor de jos ale societății.

Totodată, legiuirea a fixat cadrul de afirmare a unui învățământ mediu în două trepte – de învățături umanoare și complementare –, precum și a unui învățământ superior, în forma cursurilor speciale, toate aceste trepte fiind experimentate, deocamdată, în București, în cadrul Colegiului de la Sf. Sava, iar pentru treapta învățăturilor umanoare și în orașul Craiova. Ea a indicat,

⁶⁴ Vezi G. D. Iscriu, *Legiferarea organizării învățământului în Țara Românească în anii 1831-1834*, în vol. *Contribuții la istoria învățământului românesc*, București, 1970, p. 186.

direct sau indirect, Colegiului din București atribuții speciale nu numai în ceea ce privește funcționarea învățământului secundar și superior, ci și în ceea ce privește organizarea învățământului public primar din țară, între altele, cum am observat, în cadrul Colegiului, începând din 1831, făcându-se cursuri concentrate pentru pregătirea dascălilor noilor școli.

Pe un alt plan, importante sunt dispozițiile din Regulament care trimit la necesitatea unui învățământ legat de viață, de nevoile societății, inclusiv de îndrumarea spre activități economice și meșteșugărești, chiar dacă la nivelul învățăturilor umanoare și complementare accentul cade pe disciplinele cu profil umanist.

De asemenea, importante sunt și dispozițiile din lege care, pe alocuri, iau forma unor îndrumări pedagogice, la o dată când știința pedagogică la noi era departe de a se afirma ca atare.

De reținut, însă, înainte de toate, din ansamblul legii, este spiritul său iluminist, din care se degajă îndemnul la renaștere culturală, la progresul întregii societăți. Este spiritul caracteristic autorilor acestei legi – al lui P. Poenaru și altor dascăli cunoscuți de la Sf. Sava –, dar și al unor mari boieri, membri ai Eforiei școlilor (precum Barbu Știrbei). Așa cum s-a observat, legiuirea școlară la care ne-am referit, are dispoziții similare cu *Regulamentul școlilor publice din Moldova*, elaborat ceva mai târziu, în 1835, cu prilejul inaugurării la Iași a Academiei Mihăilene⁶⁵, unele diferențe nesemnificative, ținând de terminologia folosită⁶⁶. Există însă și o deosebire care merită menționată, anume, în Regulamentul școlar din Moldova, spre deosebire de Regulamentul muntean, se consemnează și existența învățământului teologic, care nu figurează în acesta din urmă. Acest învățământ va fi reglementat în Țara Românească printr-o legiuire separată, *Proiectul pentru seminarii, protopopi și preoți*, devenit lege în 1834⁶⁷, în care se preconizează înființarea a patru seminarii preparande, unul pe lângă Mitropolie, altele trei pe lângă Episcopiile de Argeș, Buzău și Râmnic. Ulterior, această lege de organizare a seminariilor, din aprilie 1834, este completată de un “Regulament pentru învățături în seminarii și ținerea lor în bună orânduială”, aprobat de Adunarea obștească a Țării Românești, în mai 1835⁶⁸, efectiv aceste așezăminte începând să funcționeze, în toată regula, din anul următor.

⁶⁵ V. A. Urechia, *op. cit.*, t. IV, p. 309-421.

⁶⁶ I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 85.

⁶⁷ “Analele parlamentare”, t. IV, partea I-a, pp. 277-278.

⁶⁸ “Analele parlamentare”, t. V, partea I-a, pp. 230-234.

3. Aplicarea Regulamentului școlar și evoluția Colegiului de la Sf. Sava până la 1848

3.1. În concepția legiuitorilor, textul Regulamentului școlar nu avea un caracter definitiv, ulterior, Eforia școlilor, în raport de experiența punerii în practică, putând să-i aducă unele adaosuri sau modificări, cu deosebire în cursul primilor ani de aplicare. Astfel, în martie 1834, Eforia a hotărât sporirea numărului claselor de umanioare de la patru la șase, așa după cum ea a putut opera, fără dificultăți, datele de susținere a examenelor înscrise în textul Regulamentului și, în raport cu ele, datele de vacanță (în mod verosimil, vacanța mare pentru clasele începătoare, plasată inițial în sezonul de toamnă, fiind adusă în sezonul temperaturilor ridicate, iulie-august)⁶⁹.

Din mers, începând din anii 1832-1833 și 1833-1834, aveau să se introducă în Colegiu noi discipline și să fie angajați noi profesori.

La data deschiderii cursurilor – septembrie 1831 – se aflau aici o serie de dascăli mai vechi, în primul rând foștii bursieri la studii în Italia și Franța, Eufrosin Poteca, profesorul de filosofie, Costache Moroiu, de drept, Simion Marcovici, de retorică⁷⁰. Anterior serviseră școlii naționale din București, de asemenea, profesorii ardeleni: I. Pop, de gramatică, Gh. Pop, de matematică, și Al. Pop, de calligrafie⁷¹, precum, foarte probabil, anterior venise la București și Iosif Genilie, profesorul de geografie și “hronologie”⁷². Din anul reînțepirii cursurilor îl găsim angajat și pe profesorul de limba greacă, Gheorghe Ioanid⁷³.

După un an de la reînțepirea cursurilor, cum am văzut, unul dintre cei de sus, profesorul de filosofie, Eufrosin Poteca, fostul director al școlii părăsește școala, din toamna acestui an, 1832, fiind angajați alți profesori: Scarlat Walenstein, pentru desen, George Hill, pentru latină, Florian Aaron, pentru istorie, Constantin Aristia⁷⁴, pentru limba franceză. În ceea ce îl privește pe Petrache Poenaru, recentul întors de la studii de științe matematice și tehnice, în Apus, cum am arătat, el fusese angajat ca director al Eforiei și profesor în

⁶⁹ V. A. Urechia, *op. cit.*, t. IV, p. 367.

⁷⁰ Ultimii doi au fost reangajați la 1 iunie și 1 iulie. Cf. D.A.N.I.C., fd. *Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Țara Românească*, ds. 6056/1838, f. 130.

⁷¹ Toți trei figurând în documentul de arhivă la care ne referim cu aceeași dată de reangajare, 1 iulie 1831. Cf. *Ibidem*.

⁷² Data reangajării sale este aceeași, 1 iulie 1831. Cf. *Ibidem*.

⁷³ De asemenea, reangajat la data de 1 iulie 1831. Cf. *Ibidem*.

⁷⁴ Aceștia sunt angajați, pe rând, în vara și toamna anului 1832, între 1 august – 1 noiembrie. Cf. D.A.N.I.C.. *Min. Cult. și Instr. Publice, Țara Românească*, ds. 6056/1938, f. 130.

Colegiu la începutul anului 1832⁷⁵, din toamna acestui an, după plecarea lui Eufrosin Poteca, preluând și funcția de director al școlii, funcții pe care avea să le dețină o îndelungată perioadă⁷⁶.

Domeniul științelor exacte, alături de P. Poenaru și Gh. Pop, era consolidat din toamna anului 1834, odată cu angajarea lui Dimitrie Pavlid (Pavlu), și el fost bursier al statului la Paris⁷⁷.

Schema completă a învățăturilor umanoare și complementare pentru anul școlar 1835-1836⁷⁸, când se intrase într-o desfășurare normală a activităților școlare, avea următoarea acoperire: la umanoare, la cl. I, II și III, prof. I. Pop predă “gramatică românească și compuneri de această limbă”; la cl. II și III, prof. I. Genilie – “Geografia în general și Cronologia”; la cl. I și II, prof. C. Aristia – limba franceză; la cl. III, prof. E. Languillon – limba franceză; la cl. IV, V și VI, prof. Gros – limba franceză; la cl. IV și V, prof. G. Hill – limba “elinesească”; la cl. V și VI, prof. A. Céciot – limba rusă; cl. IV și V, prof. Fl. Aaron – istoria generală; cl. VI, prof. Simion Marcovici – retorică; cl. VI, prof. G. Pop – matematica elementară (după aritmetica lui Francoeur).

La clasele complementare: cl. I, prof. G. Pop – geometria (după Legendre); cl. I și II, prof. D. Pavlid – algebra și trigonometria⁷⁹.

În general, nucleul colectivului de dascăli cu care s-a pornit activitatea în anii 1831-1832, cu unele excepții, se menține până la 1848, unii dintre cei amintiți mai sus funcționând și după această dată; bineînțeles, numărul profesorilor va crește, celor amintiți mai sus adăugându-li-se alții, pe măsura cerințelor impuse de afluența elevilor, de necesitatea unor noi discipline sau amplificarea altora.

Prin acte administrative succesive, treptat, sunt acoperite disciplinele vacante din planul de învățământ al Colegiului. Între altele, există o dispoziție a Eforiei din 16 august 1837, prin care aceasta numea ca profesor la Sf. Sava pentru “predarea logicii și a dreptului roman” (logica la cl. I de complementare) pe cunoscutul cărturar bănățean Eftimie Murgu. Acesta

⁷⁵ Privind angajările sale ca director al Eforiei, profesor și director al Colegiului, unele date sunt contradictorii, nesemnificative însă; astfel, în situația întocmită de Eforia școlilor în 1840, el figurează ca angajat la data de 1 ianuarie 1832. Cf. *Ibidem*.

⁷⁶ Vezi G. Potra, *Petrache Poenaru, ctitor al învățământului din țara noastră*, București, 1963.

⁷⁷ Era angajat pentru a predă algebra și trigonometria la data de 1 octombrie 1834. Cf. D.A.N.I.C.; fd. Min. Cult. și Instr. Publice, Ț. Rom., ds. 6056/1838, f. 130v.

⁷⁸ Cf. “Muzeu Național”, an. I, 1836, nr. 18 din 10 iunie, p. 69-72: “Programă de cursul învățăturilor ce s-a urmat în Colegiul Sf. Sava de la 1835 până acum [...]”.

⁷⁹ Este interesant că în această programă, pentru anul școlar 1835-1836, la disciplinele exacte nu figurează numele lui P. Poenaru, dacă nu este cumva o scăpare a redactorilor gazetei.

predase filosofia la Iași, în Academia Mihăileană, în anii 1834-1836, dar, intrând în conflict cu Gh. Asachi, a venit în București, pentru început, dând lecții de filosofie în particular (între alți învățaței ai săi numărându-se, cum se știe, tânărul N. Bălcescu). Or, intrarea în funcție a cărturarului bănățean, în conformitate cu amintita numire, a fost contestată de unii istorici⁸⁰, susținută, în schimb, pe baza unei informații documentare, de prof. I. Ionașcu, cunoscutul exeget al istoriei Universității bucureștene⁸¹.

În orice caz, catedra de filosofie era vacantă și în vara anului 1840, când P. Poenaru încerca, fără succes, să-l aducă la București pe cunoscutul cărturar ardelean, Timotei Cipariu, pentru a ocupa această catedră. Cu acest prilej, Poenaru sublinia că “reputația acestui așezământ pătimește pentru lipsa acestei catedre a căreia trebuință este simțită de dorința obștească”; pe cărturarul ardelean, recomandat, îl cunoscuse cu doi ani în urmă, când acesta călătorise în Țara Românească⁸². Cert este că la insistențele aceluiași director al școlilor, catedra de filosofie va fi ocupată, în 1843, tot de un cărturar ardelean, August Treboniu Laurian⁸³.

3.2. Un rol important în cadrul disciplinelor umaniste urma să-l aibă limbile străine, în primul rând, limba franceză, în a cărei predare vor fi implicați și o serie de profesori francezi.

Primul dintre aceștia, care avea să aibă contact cu activitatea Colegiului Sf. Sava, a fost cunoscutul cărturar francez filo-român, J. A. Vaillant. Venit în Țara Românească, se pare, în anul 1829, ca preceptor în casa marelui boier Gheorghe Filipescu⁸⁴, el a deschis în anul următor, cu aprobarea lui Kiseleff, o “școală de limba franțozească”, împărțită în două clase, pentru gramatică și literatură⁸⁵. Era încă profesor particular în 1831, când Eforia a decis să introducă, odată cu redeschiderea școlii de la Sf. Sava, un curs de limba franceză, cu a cărei predare însă erau însărcinați Simeon Marcovici și Ioniță Pop, ambii buni cunoscători ai limbii franceze⁸⁶.

⁸⁰ St. Pop, *op. cit.*, p. 404.

⁸¹ I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 86.

⁸² Vezi cererea lui P. Poenaru din 10 iunie 1840 cu această recomandare; D.A.N.I.C., fd. *Min. Cult. și Instr. Publice, Ț. Românească*, ds. 6056/1838, f. 138-140.

⁸³ Despre acest moment, vezi și I. Popescu-Teiușan, V. Netea, *August Treboniu Laurian*, București, 1970, p. 53-54.

⁸⁴ Gh. Adamescu, *Primii profesori francezi de la „Sf. Sava”*, în “Revista generală a învățământului”, an. XII, 1924, nr.2, p. 70.

⁸⁵ “Curierul românesc”, II, 1830, nr. 14, 1 mai, p. 50. Alte înștiințări pentru această școală, în același ziar, nr. 16, din 8 mai, p. 61 bis; nr. 27, din 15 iunie, p. 108.

⁸⁶ Gh. Adamescu, *op. cit.*, loc. cit., p. 70.

În anul 1832, odată cu deschiderea pensionatului anexat Colegiului de la Sf. Sava, Eforia l-a chemat pe cărturarul francez să ia conducerea acestui așezământ⁸⁷. Or, odată angajat, cum se știe, el a încercat să transforme internatul într-o școală de limba franceză, independentă de Colegiu, prin atragerea elevilor, subminând activitatea acestuia⁸⁸. Faptul a stârnit reacția hotărâtă a directorului Colegiului, P. Poenaru și a celorlalți dascăli de la Sf. Sava. În primăvara anului 1833, din ordinul Eforiei, activitatea lui Vaillant ca director al pensionatului se încheia, încercarea acestuia, ca "să tragă pă școlarii pansionari din clasurile publice și să le dea învățături numai înăuntru în Pansion", fiind socotită "cu totul împotriva așezământurilor întocmite pentru acest Pansion"⁸⁹.

După înlăturarea sa din pensionat, Vaillant își desfășoară activitatea în cadrul pensionatului de fete, deschis de soția sa⁹⁰, în toamna anului 1832, pensionat care va avea o durată mai îndelungată, în comparație cu alte pensionate particulare, reușind să-și facă o bună reputație⁹¹. În 1838, după încetarea funcționării pensionatului de fete al doamnelor Comble și Bonet, pensionatul soților Vaillant avea să rămână singurul din București⁹².

Deși îndepărtat de activitatea Colegiului, cărturarul francez, și în calitate de profesor la pensionatul particular, a continuat să fie preocupat de istoria poporului român și a limbii române, așa după cum, pe un alt plan, se dovedește un ardent partizan al mișcării de renaștere națională a românilor.

Cum se știe, implicat în conspirația din 1840, condusă de Mitică Filipescu⁹³, el a fost obligat să părăsească Țara Românească, unde va încerca să revină, fără succes, în două rânduri, în 1842⁹⁴ și 1845⁹⁵, în timpul domniei

⁸⁷ "Curierul românesc", IV, 1832, nr. 40, din 19 iunie, p. 160.

⁸⁸ La 30 aprilie 1833, un articol din "Curierul românesc" arată că Vaillant "a hotărât cu a sa cheltuială a aduce și a ținea profesori cari, înăuntru în pansion și sub supravegherea sa, să dea învățatură copiilor după un plan foarte potrivit cu vârsta și puterile lor". Totodată, se publică aici programa "școlii sale". Cf. "Curierul românesc", 1833, nr. 12, p. 47-48.

⁸⁹ "Curierul românesc", 1833, nr. 13, din 11 mai, p. 58-59.

⁹⁰ "Curierul românesc", 1832, nr. 77, din 3 octombrie, p. 300.

⁹¹ Vezi, de pildă, aprecierile făcute cu ocazia examenelor școlărițelor, din septembrie 1836, ținute în fața membrilor Eforiei.

⁹² Cf. "România", 1838, nr. 105, din 5 mai.

⁹³ Despre implicarea sa, vezi G. Zane, *Mișcarea revoluționară de la 1840 din Țara Românească*, în "Studii și materiale de istorie modernă", vol. III (1963), p. 195-200, 206, 208, 210, 216-218 (studiu reeditat și în volumul aceluiași exeget, N. Bălcescu. *Opera. Omul. Epoca*, ediția a II-a, București, 1977, p. 139-219).

⁹⁴ Despre acest moment, vezi Oltea Cudalbu-Slușanschi, *Contribution à la biographie et à l'oeuvre de J. A. Vaillant (1805-1886)*, în "Mélanges de l'École Roumaine en France", XIV, 1937-1938, p. 46-48.

⁹⁵ Despre această încercare, vezi și N. Isar, *J. A. Vaillant și profesorii francezi în cadrul Colegiului "Sf. Sava" (1829-1848)*, în "Analele Universității București", Istorie, an. XXI, 1972, p.41 și anexele de la p. 43-46 (corespondența Billecocq-Vaillant).

lui Gh. Bibescu. Va elabora, în schimb, în acest răstimp, cea mai amplă lucrare a sa despre români, publicată la Paris, în 1844, cu titlul semnificativ, *La Romanie*⁹⁶, și în perioada următoare, de-a lungul vieții, rămânând un prieten devotat al poporului român, un ardent partizan al aspirațiilor sale de emancipare politică și socială.

Încercarea lui J. A. Vaillant de a transforma pensionatul de la Sf. Sava în școală de limba franceză independentă de Colegiu și condamnarea acestui gest de către profesorii români ai Colegiului nu au dus nicidecum la diminuarea interesului pentru studiul limbii franceze în cadrul Colegiului. Acoperirea disciplinei, predată, cum am văzut, la toate clasele de umanioare, presupunea mai mulți profesori, și cu excepția lui Costache Aristia, catedrele de limbă franceză vor fi ocupate, treptat, de profesori francezi, unii dintre ei solicitați în mod expres de Eforia școlilor.

Seria era deschisă în decembrie 1833⁹⁷, odată cu angajarea lui Eugène Languillon la clasele III și IV de la umanioare. După aproape 6 ani de activitate, în martie 1839, din motive de sănătate, acesta își dădea demisia⁹⁸, pentru a se întoarce în Franța. Despre profesorul Gros, din seria primilor profesori francezi angajați la Sf. Sava, pe care îl găsim încadrat în cursul anului școlar 1835-1836⁹⁹, cunoaștem puține date.

După demisia lui Languillon¹⁰⁰, la 22 martie 1839, Eforia a propus împărțirea celor două clase la care predase demisionatul la doi profesori, Joben, la clasa a III-a, și Machizot, la clasa a IV-a¹⁰¹. Ultimul, Machizot, după numai câteva luni de activitate, la 10 septembrie 1839, își dă demisia, "forțat de circumstanțele cele mai presante", recomandând în locul său pe un "tânăr foarte capabil", Buvelot¹⁰². Aflat în țară la data demisiei lui Machizot, de la 21 septembrie, Buvelot preia clasa a III-a de la umanioare, la clasa a IV-a trecând Joben¹⁰³. Peste un an, la 24 octombrie 1840, o bună parte a elevilor

⁹⁶ J. A. Vaillant, *La Romanie ou histoire, langue, littérature, orographie, statistique des peuples de la langue d'or, ardaliens, vallaques et moldaves, résumés sous le nom de romans*, Paris, 1844, vol. I, 404 p.; vol. II, 455 p.; vol. III, 464 p.

⁹⁷ D.A.N.I.C., fd. *Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Țara Românească*, ds. 6056/1838, f. 17. El a venit, deci, la Sf. Sava cu mult înainte de 1837, cum a scris Gh. Adamescu, *op. cit.*, p. 66.

⁹⁸ D.A.N.I.C., fd. *M.C.I.P., Țara Românească*, ds. 6056/1838, f. 16.

⁹⁹ Vezi "Muzeul național", I, 1836, nr. 18, din 10 iunie.

¹⁰⁰ La 6/18 martie 1839, aprobându-i demisia, Eforia își "mărturisește satisfacția sa pentru zelul, exactitatea și capacitatea pe care le-a arătat în exercitarea îndatoririlor, unind calitățile sale cu o conduită demnă de toată lauda". Cf. D.A.N.I.C., fd. *M.C.I.P., Ț. Românească*, ds. 6056/1840, f. 17.

¹⁰¹ *Ibidem*, f. 18.

¹⁰² *Ibidem*, f. 26.

¹⁰³ *Ibidem*, f. 130.

clasei a IV-a se plâng Eforiei, reclamând asprimea lui Joben în privința acordării pedepselor cu arest¹⁰⁴. Buvellot, mai adaptabil, va sluji mulți ani la Sf. Sava; îl vedem, ceva mai târziu, alcătuiind și el, împreună cu I. Pop, un manual de gramatică a limbii franceze¹⁰⁵ sau elaborând unele lucrări cu caracter literar și istoric¹⁰⁶.

Un alt profesor francez, funcționând în Colegiu la umanoare, Théot¹⁰⁷, a venit la București, în 1838, datorită demersului Eforiei. Un ofiș domnesc, dat încă în februarie 1837, autorizase Eforia să înființeze în Colegiu o nouă catedră de limba și literatura franceză, o a doua după aceea deținută la acea dată de E. Languillon. La 25 aprilie 1838, eforii scriau lui Théot, chemându-l în țară¹⁰⁸, alegerea lor vizând studiile făcute de profesorul francez “într-unul din colegiile regale din Franța”¹⁰⁹.

Un alt episod al venirii profesorilor francezi în Colegiul de la București, așa cum vom vedea ceva mai departe, va fi prilejuit în anii 1847-1848, de proiectata reformă a Colegiului, inițiată de domnitorul Gh. Bibescu.

Nume noi în sânul colectivului de dascăli de la Sf. Sava, în intervalul până la 1848, apar și la alte câteva catedre de limbi străine, de pildă, la limba și literatura greacă, unde, din anul 1840, alături de mai vechiul Gh. Ioanid, avea să funcționeze Grigore Papadopol¹¹⁰; din anul 1845, catedra de limba germană era ocupată de Karol Schweder¹¹¹.

3.3. În privința cursurilor speciale, se distinge funcționarea Cursului de legi, pomind de la activitatea mai vechiului profesor, doctor în drept de la

¹⁰⁴ *Ibidem*, f. 118. Eforia va pune pe jalba elevilor următoarea rezoluție: “[...] să se silească <elevii> să dobândească iertarea și dragostea d-lui profesor și pentru astădată să fie primiți în clase”.

¹⁰⁵ Vezi H. Buvellot, I. Pop, *Eserciii pentru învățatura limbii franceze*. Tradusă în românește de I. Pop, București, 1842, 128 p.

¹⁰⁶ Vezi referințe la adresa “romanțului” său istoric, în faza de manuscris, iar apoi de tipar, în “Curierul românesc”, 1845, nr. 29, p. 116, unde citim: “Această scriere ce poate trece și în străinătate e tractată de D. Biuvelot cu tot talentul ce se cere de la un autor și cu toată căldura și naționalitatea ce se cer de la un român”; de asemenea, același ziar, din 1846, nr. 51, p. 204; “Vestitorul românesc”, 1847, nr. 43, din 3 iunie ș.a. Asupra acestei lucrări, *Radul al VII-lea de la Afumași*, vezi și P. Cornea, *Despre începutul începuturilor romanului românesc*, în vol. *De la Alecsandrescu la Eminescu – Aspecte – figuri – idei*, București, 1966, p. 249-264.

¹⁰⁷ D.A.N.I.C., fd. M.C.I.P., *Țara Românească*, ds. 6056/1838, f. 130.

¹⁰⁸ *Ibidem*, f. 4. A venit în țară, deci, cu doi ani mai devreme decât în 1840, cum credea Gh. Adamescu, *op. cit.*, p. 66.

¹⁰⁹ D.A.N.I.C., fd. M.C.I.P., *Țara Românească*, ds. 6056/1838, f. 4. Vezi și jurnalul Eforiei în același sens (*Ibidem*, f. 3).

¹¹⁰ *Ibidem*, f. 53-54.

¹¹¹ M. Popescu, *op. cit.*, p. 152.

Pisa, Costache Moroiu. În decembrie 1837, la propunerea lui Barbu Știrbei, între timp devenit mare logofăt al Dreptății, în cadrul acestui curs, pe lângă catedra de drept civil, iau ființă alte două catedre: de drept comercial și de procedură judecătorească¹¹². Imediat, în ianuarie 1838, de data aceasta din inițiativa Eforiei, celor trei catedre de drept existente, li se adaugă o a patra, de drept civil roman, servind ca introducere la cursul de legi, de asemenea, propunere aprobată de domn¹¹³. De fapt, prin jurnalul său din 31 ianuarie 1838, la care ne referim, Eforia hotărâse o reorganizare a cursului de legi pe patru ani, în loc de trei, cu următoarea structură pe clase: I – dreptul roman; II – dreptul civil românesc; III – condica criminală; IV – procedură și drept penal (criminal)¹¹⁴. În orice caz, în baza acestei hotărâri, cu începere de la 1 septembrie 1838, erau numiți ca titulari la aceste catedre câțiva cunoscuți juriști, și ei cu studii în Apus: Ștefan Ferechide, la dreptul civil, Constantin Brăiloiu, la drept penal și de procedură, Al. Racoviță, la dreptul comercial¹¹⁵.

Cu cele patru cicluri ale sale – începătoare, umanoare, complementare și speciale –, chiar dacă învățăturile mai înalte aparținând ultimelor două cicluri s-au introdus în parte, treptat, a existat de la început în Colegiu o mare afluență de elevi. În cel de al doilea an de funcționare a școlii, de pildă, numărul acestora atingea cifra de 800¹¹⁶; fără îndoială, numărul cel mai mare aparține claselor începătoare, în care era folosită metoda învățământului monitorial, introdusă anterior în școală. Dată fiind setea de învățătură a tineretului, afluența va continua să fie mare, cu toată exigența impusă de regulamentul școlar și de dascăli; examenele de la sfârșitul anului, susținute în fața publicului, duceau, pe de o parte, la o masivă triere a elevilor, o proporție însemnată dintre ei fiind declarați repetenți¹¹⁷, pe de alta, la evidențierea – marcată de premii și mențiuni – a elementelor autentic valoroase. E necesar să menționăm numai că în perioada premergătoare revoluției de la 1848, de pe băncile Colegiului de la Sf. Sava au ieșit o bună parte a tinerilor fruntași ai revoluției, o bună parte a figurilor reprezentative ale culturii române moderne, și enumerarea lor aici ni s-ar părea, credem, pe cât de greoaie, pe atât de inutilă¹¹⁸.

¹¹² V. A. Urechia, *op. cit.*, t. II, p. 35-37.

¹¹³ *Ibidem*, p. 37-40.

¹¹⁴ *Ibidem*. Vezi și I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 85 și nota 80.

¹¹⁵ Angajarea lor efectivă poartă data de 29 august 1838. Cf. D.A.N.I.C., fd. *Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Țara Românească*, ds. 6056/1838, f. 130v.

¹¹⁶ M. Popescu, *op. cit.*, p. 102.

¹¹⁷ De pildă, la sfârșitul anului școlar 1834-1835, din numărul de 865 de elevi, promovau numai 575, restul de 390 fiind declarați repetenți. Cf. *Ibidem*, p. 119-120.

¹¹⁸ Despre activitatea dascălilor în această perioadă, în afara lucrărilor deja citate, mai vezi Elena Grigoriu, *Istoricul Academiei Domnești de la Sf. Sava. Contribuții documentare*, București, 1978, p. 194-206.

Pentru activitatea instructiv-educativă din cadrul Colegiului de la Sf. Sava, un rol însemnat l-a avut sistemul bursei, acordate elevilor, pentru studii în țară sau în străinătate. Deși numărul bursei prevăzute de Regulamentul școlar, în baza căruia, în parte, erau recrutați elevii interni, era foarte mic, aceste burse au venit într-o oarecare măsură, de-a lungul anilor, în sprijinul unor tineri dotați, lipsiți de posibilități materiale¹¹⁹.

Din anul 1842, în spiritul năzuințelor de echitate ale dascălilor se elabora un nou regulament de acordare a bursei, vizând o mai bună destinație a acestora¹²⁰.

De o mare însemnătate pentru viitorul tinerilor valoroși, cu implicații pozitive asupra școlii și culturii în general, erau, de asemenea, bursele pentru studii în străinătate acordate celor mai valoroși absolvenți ai Colegiului, pe baza concursului susținut în fața profesorilor. Cu ajutorul bursei acordate de Eforie, precum, în deceniul al III-lea, reușiseră E. Poteca, C. Moroiu, P. Poenaru, în perioada premergătoare revoluției de la 1848, vor reuși să-și desăvârșească studiile o serie de valoroși tineri, deveniți profesori ai Colegiului: Alexe Marin, G. Costafuru, C. Bosianu, V. Boerescu și alții¹²¹.

O importantă parte din activitatea școlară a colectivului de profesori de la Sf. Sava a fost destinată pregătirii dascălilor școlilor din județe, prin cursurile speciale organizate în timpul vacanțelor, o bună parte a celor din urmă recrutându-se din rândul celor mai buni școlari ai Colegiului. În această privință, sarcini multiple revin acestui colectiv de dascăli încă din anul 1831¹²², mai apoi după 1838, ei implicându-se activ în patriotica acțiune de organizare a învățământului sătesc¹²³.

¹¹⁹ Între stipendiști, se vor număra, între alții, unii dintre viitorii dascăli ai Colegiului, ca, de pildă, V. Boerescu, C. Bosianu, Al. Crețescu și alții. Vezi D.A.N.I.C., *Min. Cultelor și Instr. Publice, Țara Românească*, ds. 2895/1842, f. 94-95, 123, 160 etc.

¹²⁰ Vezi proiectul de regulament cu data de 18 iulie 1842, la D.A.N.I.C., *Min. Cultelor și Instr. Publice, Țara Românească*, ds. 1697/1845, f. 6, precum și amendamentele Eforiei (*Ibidem*, f. 7).

¹²¹ Cu burse ale Eforiei pleacă la Paris în 1846 C. Bosianu și Al. Marin (*Ibidem*, ds. 1500/1846, f. 1-3; ds. 1501/1846, f. 1-4). Un alt bursier, și el viitor profesor, G. Costafuru, începând din anul 1845 studia dreptul la Paris, iar I. Zalomit, după studii la Viena, venea și el pentru perfecționare la Paris. Vezi Pompiliu Eliade, *Din arhivele Școalei de drept din Paris*, în "Viața nouă", I, 1905-1906, p. 374-375, precum și V. Grozav, *Știri noi privitoare la bursierii români în străinătate (1820-1877)*, în "Revista arhivelor", an XLVII, vol. XXXII, 1970, nr. 1, p. 112.

¹²² Din acest an erau recomandați pentru școlile județene: D. Jianu, I. Gherasim, N. Simonide și alții. Cf. V. A. Urechia, *Istoria școalelor*, t. I, p. 142 și urm.

¹²³ Asupra contribuției lor, mai ales a lui P. Poenaru, la opera de organizare a învățământului sătesc, vezi mai ales remarcabila lucrare, teză de doctorat, a lui G. D. Iscriu, *Contribuții privind învățământul la sate în Țara Românească până la jumătatea sec. al XIX-lea*, București, 1975, p. 89-90 și altele.

Încă din primii ani ai activității Colegiului în condițiile noi, în sprijinul procesului de învățământ, preîntâmpinând cerințele de lectură ale numeroșilor tineri cititori, a fost pusă și inițiativa constituirii Bibliotecii Colegiului, aflată la început sub conducerea profesorului Gh. Ioanid, apoi a lui I. Genilie¹²⁴. An de an, prin donațiile dascălilor, ale altor iubitori de carte și ai Colegiului, fondul acesteia avea să crească, prin conținutul și proporțiile sale devenind una dintre marile biblioteci românești, un important instrument de cultură și instrucție publică. Acelorași stringente necesități de instruire a tineretului școlar le-a corespuns, de asemenea, inițiativa înființării Muzeului școlar, sub conducerea profesorului de desen, C. Walenstein¹²⁵.

O altă instituție strâns legată de procesul de învățământ de la Sf. Sava și de activitatea dascălilor săi a fost, de asemenea, Tipografia Colegiului național Sf. Sava, în care aveau să se tipărească de-a lungul deceniilor numeroase manuale sau alte lucrări aparținând dascălilor, precum și o serie remarcabilă de alte publicații, reviste sau ziare, menite să servească elanul patriotic al dascălilor, vocația lor de educatori ai spiritului public.

3.4. Activitatea școlară, organizată în baza Regulamentului școlar din 1833, intră într-o nouă fază odată cu noua lege inițiată de domnitorul Gh. Bibescu și votată de Adunarea Obștească a Țării Românești la 21 februarie/2 martie 1847¹²⁶.

Ea stipulează trei categorii de școli: școli sătești sau comunale, școli orășenești sau elementare și școli desăvârșitoare (superioare) sau academice. Școlile începătoare sătești, cum precizează textul legii, erau destinate predării unor cunoștințe sumare, de scris, citit și socotit, în plus cu câteva noțiuni de catehism; școlile începătoare orășenești, funcționând în orașele principale, urmau să aibă câte două clase în plus, pentru cunoștințe de gramatică, istorie, geografie și aritmetică “cu fracții”. Pentru București se prevedeau trei asemenea școli, iar în Craiova, una singură, în programul lor adăugându-se desenul linear și cunoștințe uzuale “aplicate la arte și meșteșuguri”¹²⁷.

Învățăturile desăvârșitoare (superioare) urmau a fi concentrate în București într-o Academie, în care aveau să se învețe limbi străine – latină, elenă, franceză, germană și slavonă –, precum și discipline ca istoria

¹²⁴ C. Dima-Drăgan, *Contribuții la istoria Bibliotecii naționale de la Colegiul “Sf. Sava”, în “Revista arhivelor”, VIII, 1865, nr. 2, p. 274.*

¹²⁵ Walenstein Pius, *Biografia și activitatea lui Carol Walenstein de Vella, inițiatorul fondării Muzeului național*, Ploiești, 1908, 39 p.

¹²⁶ Pentru textul legii, vezi G. Bibescu, *Domnia lui G. Bibescu. Corespondență și acte*, traduse de Bonifaciu Florescu, vol. I, București, 1893, p. 342-345.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 343.

universală, retorică, “elemente” de filosofie și de științe fizico-matematice. Ele erau dispuse pe 12 clase, la Craiova urmând a funcționa numai prima serie de 4 clase. Pe lângă Academie, urma să funcționeze o facultate de legi cu durata de doi ani, precum și, ca “sucursală” a acesteia, o școală de aplicație, în subordinea Departamentului oștirii, pentru pregătirea ofițerilor, dar și a inginerilor de poduri și șosele, de mine sau alte “slujbe ingineresti”. În Academie urmau să se primească elevi externi și interni, dintre cei interni un număr de 24 urmau să fie bursieri pe cheltuiala statului.

Învățământul primar sătesc, ca și cel orășenesc, cum stipulează legea, era gratuit; numai pentru treptele următoare elevii sunt supuși la taxe: la București, pentru externi, 3 galbeni (36 lei) pe trimestru; pentru cei interni, 20 galbeni (360 lei) pe trimestru; pentru cei din Craiova, câte 2 galbeni pe trimestru.

Pentru fete se prevede un învățământ separat, limitat la așezarea unui pensionat în București, întreținut din fondul m-rii Sf. Spiridon Nou și cu subvenții din partea statului, aici 12 dintre eleve urmând a fi ținute pe cheltuiala statului.

Cum se avea în vedere ridicarea unui nou local pentru proiectata Academie – primul proiect de reconstrucție a școlii de la Sf. Sava, care va rămâne însă pe hârtie –, s-a prevăzut o alocație bugetară de 500.000 lei pentru pregătirea încăperilor trebuincioase și pentru alte cheltuieli reclamate de reformă și o suplimentare a bugetului anual al școlilor (până la această dată de 350.000 lei) cu încă 500.000 lei.

Așa cum se poate observa, legea votată de Adunarea Obștească la 20 februarie st. v. nu stipula în mod expres înlocuirea limbii române cu cea franceză în clasele proiectatei Academii; aceasta s-a concretizat în intervalul imediat următor într-o serie de dispoziții ale domnitorului și mai ales cu prilejul tratativelor pentru aducerea la București a unor universitari francezi; efectiv, aveau să vină la București, pe linia aplicării acestui proiect, câțiva profesori francezi, Leopold Monty, Dominique Varaigne și Hyacinte Hurard¹²⁸; în schimb, au eșuat, în cele din urmă, tratativele Eforiei pentru aducerea profesorului Perrot, de la Colegiul “Ludovik cel Mare” din Paris¹²⁹. Din toamna anului 1847, L. Monty, odată venit la București, este numit director (provizor) al

¹²⁸ Pentru aducerea acestora la București, vezi corespondența domnitorului Gh. Bibescu purtată cu ministrul francez al învățământului, Salvandy, în studiul nostru, *J. A. Vaillant și profesorii francezi din cadrul Colegiului Sf. Sava*, loc. cit., p. 42 și anexele, nr. 6-10, p. 47-50.

¹²⁹ Pentru cazul acestuia, cf. D.A.N.I.C., fd. *Min. Cult. și Instr. Publice, Țara Românească*, ds. 1038/1847, f. 10-12, 14-15.

Colegiului¹³⁰, în locul lui P. Poenaru, care rămâne, totuși, membru al Eforiei școlilor. În același timp, în scopul procurării de cărți franceze, necesare viitoarei Academii, era reactivat, în calitate de corespondent la Paris, vechiul colaborator al Eforiei, dr. Nicolas Piccolo¹³¹.

Trebuie subliniat că Eforia școlilor, constituită din doi mari boieri, Alex. Filipescu și Manuil Băleanu, dar și din P. Poenaru, de fapt, nu a dovedit deloc zel în aplicarea reformei, tergiversând măsurile necesare, încât reforma nu a intrat în funcțiune odată cu începutul noul an școlar, 1847-1848. Înainte de toate, suplimentările bugetare amintite s-au dovedit greu de asigurat¹³²; pe de altă parte, domnitorul însuși, în septembrie 1847, printr-un ofis, aduce unele modificări legii, insistența lui căzând asupra organizării învățământului primar; în privința învățăturilor gimnaziale, pentru anul școlar 1847-1848 se avea în vedere funcționarea numai a 5 clase din cele 8 prevăzute în lege¹³³. În orice caz, dacă treptele învățământului de nivel secundar și superior, vizate cu precădere de reformă, cunosc o serioasă perturbare, învățământul primar sătesc cunoaște o evoluție ascendentă, odată cu încheierea anului școlar 1846-1847, el atingând cifrele record: 2309 școli sătești, cu 48.545 școlari, cu 1000 școlari mai mult decât în anul școlar precedent, școlile primare orășenești, de asemenea, cunoscând o creștere a efectivelor de elevi¹³⁴.

Odată cu declanșarea frământărilor revoluționare în primăvara anului 1848, proiectata reformă se găsea în curs de pregătire și desfășurarea evenimentelor avea să ducă în cele din urmă la anularea ei.

Fără îndoială, o asemenea reformă marca un pas înapoi în raport cu organizarea existentă și a fost apreciată ca atare de mulți contemporani, odată ce au fost înțelese intențiile domnitorului de a introduce limba franceză ca limbă de predare în locul limbii române, pe treptele gimnaziale și superioare ale Colegiului din București. Or, și cunoscute – sau bănuite – intențiile domnitorului, totuși, legea a putut obține cu ușurință votul Adunării Obștești, la o dată când autoritatea lui Gh. Bibescu era pe deplin consolidată în

¹³⁰ Despre acest profesor francez, vezi N. Iorga, *Cărți neașteptate*, București, 1940, extras din "Mem. Acad. Române", s. III, t. XI, nr. 13.

¹³¹ D.A.N.I.C., fd. *Min. Cult. și Instr. Publice, Ț. Rom.*, ds. 1038/1847, f. 2. Pentru colaborarea lui N. Piccolo, în perioada anterioară, cu Eforia din Țara Românească, dar și cu autoritățile școlare din Moldova, vezi și N. Isar, *N. Piccolo – corespondant à Paris de la Curatelle des écoles publiques en Moldavie (1840-1844)*, în "Revue des études sud-est européennes", t. XII, 1974, nr. 2, p. 235-244.

¹³² V. A. Urechia, *op. cit.*, t. II, p. 341 (este vorba de suma de 500.000 lei destinată lucrărilor noului local).

¹³³ *Ibidem*, p. 315.

¹³⁴ *Ibidem*.

raporturile cu forul legislativ, dar în cercurile tineretului român de la Paris, organizat în cadrul *Societății studenților români*, ea a fost aprig combătută, oferind tinerilor patrioți români un nou argument pentru condamnarea regimului politic din țară. Protestele lor s-au concretizat, în acest context, în constituirea la Paris a unei asociații, cu profil revoluționar, semnificativ intitulată, *Însocierea lazariană*, voind să aducă în actualitate numele lui Gh. Lazăr, ca simbol al învățământului și culturii în limba națională¹³⁵.

Pe de altă parte, așa cum s-a observat în literatura de specialitate, este cert că proiectul de reformă al domnitorului Bibescu, sub presiunea Consulatului rus de la București, ascundea intenția stopării deplasărilor la studii în Franța și evitarea contaminării tineretului cu spiritul revoluționar, aceeași intenție fiind mărturisită și de reforma similară, preconizată în Moldova, relativ la aceeași dată, de către domnitorul Mihail Sturdza. Oricum, o analiză mai atentă a motivației reformei, pusă sub semnul întrebării, dacă ea a corespuns sau nu convingerilor intime ale domnitorului, stârnește nedumeriri, dacă ne gândim la ipostaza acestuia de restaurator, într-un fel, în spirit romantic, al imaginii trecutului de glorie și figurii lui Mihai Viteazul, cum se știe multe dintre atitudinile sale, afirmate în anii anteriori, sugerând contemporanilor figura unui adept al mișcării de redeşeptare națională. Se mai poate pune, desigur, și întrebarea dacă nu cumva reforma a fost sugerată – pe lângă necontestata presiune a diplomaților ruși – și de unele constatări negative ale domnitorului privind calitatea cursurilor și desfășurarea activității de la Sf. Sava¹³⁶. În orice caz, din moment ce nu avea să fie aplicată, reforma nu a adus învățământului românesc răul care, cu generozitate, i-a fost atribuit în literatura istorică de specialitate, condamnându-l pe domnitor, fără drept de apel, sub eticheta de “reacționar”.

¹³⁵ C. Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională. 1834-1849*, București, 1967, p. 91-94; pentru dezbaterile din sânul “Societății studenților români” de la Paris, în această chestiune, vezi și N. Isar, *Ideile social-politice ale lui Scarlat Vârnav – fondatorul Bibliotecii române din Paris (1846)*, în “*Revista de istorie*”, t. 31, 1978, nr. 8, p. 1437.

¹³⁶ Vezi, în acest sens, scrisoarea domnitorului Bibescu din 14 mai 1847, adresată lui Perrot, citată de prof. I. Ionașcu și calificată într-un anume fel (*op. cit.*, p. 88).

III

OPERA DIDACTICĂ ȘI UNIVERSUL EI (1831-1848)

Manualele sau lucrările cu caracter didactic tipărite de dascăli, în primul rând în tipografia Colegiului, indică într-o bună măsură gradul de implicare a lor în mișcarea de idei a timpului, multe dintre ele având, așa cum s-a arătat¹, semnificația unor elemente ale unității naționale. În afara manualelor și lucrărilor propriu-zise, un rol de seamă în afirmarea ideologiei social-politice a dascălilor l-au avut numeroasele articole publicate de ei în ziarele și revistele vremii, acestea din urmă întregind opera lor socio-politică, imaginea gândirii lor social-politice. Fără îndoială că aceste numeroase contribuții la presa vremii – a căror analiză constituie în mod deosebit obiectul lucrării noastre, și pe care o vom urmări mai departe – sunt legate, în parte cel puțin, de cărțile tipărite, manuale sau lucrări², unele dintre acestea alcătuind surse pentru articolele de presă, altele, dimpotrivă, fiind într-o oarecare măsură sinteza acestor articole.

1. Manualele, ca și diferite alte lucrări tipărite de dascălii de la Sf. Sava – o bună parte dintre ele, traduceri din literatura străină – au fost elaborate în primul rând din necesități didactice, ele fiind de o neprețuită valoare pentru elevi în procesul instrucției, implicit al educației civile. Sortite a avea o mai mare circulație în epocă au fost manualele de istorie, filosofie, literatură, geografie, cu o problematică care se implica într-un mod direct în mișcarea de idei a timpului.

Cum se știe, primul manual propriu-zis de istorie care a circulat în Colegiu, alcătuind și prima sinteză de istorie a românilor din epoca modernă, a fost cel aparținând lui Florian Aaron, *Idee repede de istoria Prințatului Țării Românești*, în trei tomuri, primul dintre ele apărut în anul 1835³, precedând

¹ V. Netea, *Manualele școlare românești, elemente ale unității naționale*, în „Revista de istorie”, nr. 1/1977.

² Asupra acestora, vezi, de asemenea, El. Grigoriu, *op. cit.*, p. 173-193.

³ Tom. I, 1835, XXIV + 232 p.; T. II, 1837, 331 p.; T. III, 1838, IV + 149 p.

deci sinteza lui Mihail Kogălniceanu, precum și lucrările lui Bălcescu sau Aug. Tr. Laurian. În precuvântarea primului volum al acestei lucrări, Fl. Aaron arăta însemnătatea excepțională pe care cunoașterea istoriei naționale o avea în lupta de emancipare politică și socială a poporului român.

Succesul acestei prime sinteze de istorie națională îl făcea pe autor să publice curând, în 1839, un alt compendiu de istorie națională, *Manual de istoria Principatului României*, o formă prescurtată și revăzută a celui dintâi⁴, răspunzând nevoii de a avea, cum scrie el, „un manual de întregă istorie a patriei”, răspunzând dorinței comune de „a dobândi o idee deplină de întâmplările acestei țări”⁵. În orice caz, publicarea acestei noi lucrări dovedea interesul contemporanilor pentru o problematică adânc implicată în aspirațiile lor social-politice. În ce-l privește pe autor, cum vom vedea în capitolul următor, el se va angaja în acțiunea de popularizare a trecutului de glorie a neamului și în presa vremii; în spiritul aspirațiilor ardente ale epocii, va iniția, în 1838, împreună cu G. Hill, primul cotidian românesc, cu titlul semnificativ de „România”.

Dar profesorul de istorie de la Sf. Sava este autor al mai multor altor manuale decât cele de istorie națională la care ne-am referit. Astfel, în 1845, el publică un compendiu de istorie universală, mergând din antichitate până la 1830, sub titlul *Elemente de istorie a lumii*⁶, manual reeditat și el în anii următori. Era acesta un manual menit să ofere elevilor, cum scrie autorul în prefață, „o idee despre istoria lumii”, pentru a-i pregăti „pentru un studiu istoric mai întins”⁷.

Anumite idei sociale și politice, mărturisind spiritul patriotic și umanist al dascălului ardelean, găsim și în seria manualelor sale de istorie a religiei sau de morală religioasă, începând cu *Catehismul omului creștin, moral și soțial*, din 1834⁸ (în ordine cronologică, de fapt, primul manual al lui Aaron) și continuând cu altele de acest fel⁹. Mai tipărește profesorul de istorie și un

⁴ Titlul integral, *Manual de istoria Principatului României, de la cele dintâi vremi istorice până în zilele de acum*, București, 1839, Tipografia Colegiului „Sf. Sava”, 212 p.

⁵ *Ibidem*, Precuvântare, p. I.

⁶ Titlul integral, *Elemente de istoria lumii. Pentru trebuința tinerimei începătoare din așezămintele de învățătură și creștere publice și private*, Tipografia Colegiului „Sf. Sava”, București, 1845, 172 p.

⁷ *Ibidem*, p. 3.

⁸ Ediții prescurtate ale acestuia văd lumina tiparului în 1839, 1841, 1842, 1844, 1846.

⁹ În 1835 apăruse *Elementuri de istoria sfântă a legii vechi și a celii nouă*, trasă din Biblie și Evanghelie, sau prescurtare de *Testamentul cel vechiu și cel nou, pentru trebuința tinerilor începători*, București, [1835], X + 84 p., reeditat în 1841 și 1847. De asemenea, *Patriarși sau pământul canaan*; *Istorie în tablouri*, trasă din Sfânta Scriptură, București 1846, 428 p.

manual de geografie pentru începători¹⁰ – disciplină concepută de autor în strânsă legătură cu istoria, așa cum o concepe, la rândul său, vom vedea, și profesorul de geografie din Colegiu. Dintre alte lucrări tipărite de Fl. Aaron, merită să reținem o broșură cu un titlu semnificativ pentru spiritul de care era animat autorul, anume, *Patria, patriotul și patriotismul*, publicată în 1843 și recomandată imediat spre lectura cititorilor și în paginile gazetei brașovene, „Foaie pentru minte, inimă și literatură”¹¹, așa după cum și alte lucrări ale sale vor fi în atenția presei românești din Transilvania¹². În sfârșit, ar fi de adăugat că dascălul de istorie de la Sf. Sava este autor, în colaborare cu P. Poenaru și G. Hill, al unui voluminos și de circulație în epocă *Vocabular franțezo-românesc*¹³, și el elaborat în spiritul unei concepții înaintate.

În domeniul istoriografiei se înscriu, parțial, și preocupările altui cunoscut dascăl ardelean de la Sf. Sava, Aug. Tr. Laurian, a cărui contribuție la activitatea didactică și educativă desfășurată în Colegiu merită reținută, chiar dacă ea s-a limitat la un interval mai redus, de numai cinci ani, până la 1848, după înfrângerea revoluției – la care vor participa activ atât Aug. Tr. Laurian cât și Fl. Aaron –, pentru mulți ani, nemişcându-se printre dascălii Colegiului.

2. Alături de istorie, o disciplină școlară de mare însemnătate sub raportul implicațiilor socio-politice era filosofia, predată în cursul anului școlar 1831-1832 de Eufrosin Poteca. În predarea cursului, acesta s-a servit de lucrările elaborate și publicate anterior, în primul rând de traducerea după I. G. Heinecke, publicată la Buda în 1829, sub titlul *Filosofia cuvântului și a năravurilor*, care va avea o oarecare circulație și în anii următori retragerii lui Poteca de la Sf. Sava, de altfel, ca și o altă lucrare a sa, *Cuvinte panighirice și moralnice*, tipărită în 1826.

Așa cum s-a arătat, opțiunea lui E. Poteca pentru lucrarea filosofului raționalist german Heinecke – lucrare care a stat în primul rând la baza cursului său de filosofie – este semnificativă pentru gândirea sa înaintată. Această opțiune era în deplină convergență cu concepția lui Eufrosin Poteca despre caracterul militant al filosofiei, ca disciplină școlară, concepție afirmată din anii anteriori în strânsă legătură cu activitatea sa didactică desfășurată la Sf. Sava.

¹⁰ *Manual de geografia cea mică pentru trebuința tinerilor începători*, București, 1839, 64 p.

¹¹ Vezi an. VI, 1843, p. 88.

¹² Vezi extrase din manualul său în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, I, 1838, p. 113-119; III, 1840, p. 161-164.

¹³ Titlul integral, *Vocabular franțezo-românesc*, după cea din urmă ediție a dicționarului de Academia franțoească, cu adăogare de multe ziceri, culese din deosebite dicționare, de P. Poenar, Director al școalelor naționale, F. Aaron și G. Hill, profesori la Colegiul „Sf. Sava”, t. I (A-H), București, în Tipografia Colegiului Sf. Sava, 1840, VIII+ 824 p.; t. II (I-Z), 1841, 836 p.

Trebuie subliniat că, deși retras din toamna anului 1832, cum am văzut, E. Poteca a rămas în contact cu școala de la Sf. Sava, pe care a sprijinit-o din punct de vedere material prin importante donații în bani și cărți¹⁴, tot așa după cum lucrările sale din această perioadă, traduceri după autori străini, ca și lucrările sale mai vechi, au fost folosite în procesul de învățământ. În general, activitatea lui E. Poteca din perioada egumeniei de la Motru se caracterizează prin același spirit înaintat în problemele sociale¹⁵, ca în perioada anterioară; chiar și în lucrările sale de caracter religios din această perioadă surprindem aceeași modalitate personală de interpretare a dogmelor religiei creștine¹⁶, în sensul adaptării lor la cerințele societății vremii, o modalitate care îi făcea pe unii dintre contemporanii săi, cum am văzut, să-l învinuiască de ateism¹⁷.

Spiritul militant-patriotic domină și activitatea lui Eufrosin Poteca de traducător de cărți, din această perioadă. Traducând, în 1845, după o variantă în limba greacă, una dintre scrierile religioase ale abatelui Claude Fleury, traducătorul era convins că lucrarea avea să fie citită nu numai „de seminariști și de ceilalți școlari din toate școlile Patriei”, ci și de „toți dregătorii politicești și duhovnicești, câți iubesc luminile științei”¹⁸, iar o altă traducere a sa, din anul următor, după Masillon, era destinată pentru „povața dregătorilor de

¹⁴ În martie 1846, pe când umbla să „așeze” un băiat la școala de la Sf. Sava, îndemnat și de Petrache Poenaru, întemeiază un fond de 1.200 galbeni, cu o dobândă anuală de 10%, pentru întreținerea în școală a câte doi elevi. Cf. D.A.N.I.C., *Min. Cultelor și Instr. Publice, Țara Românească*, ds. nr. 1845/1846. Pentru elevii care vor beneficia de bursă din acest fond, vezi, tot aici, ds. 457/1850; ds. 254/1854; ds. 566/1859; 615 și 626/1860; de asemenea fondul *Obștescul Control*, ds. 555/1859 („Condică de veniturile și cheltuielile fondului Poteca”), precum și Gh. I. Moiescu, *Cei dintâi bursieri ai lui Eufrosin Poteca la Colegiul Național din București*, în „Raze de lumină”, V, 1933, nr. 1-2.

¹⁵ Vezi, în acest sens, N. Isar, *Poziția lui Eufrosin Poteca privind problema agrară în epoca de la 1848*, loc. cit., p. 25-40.

¹⁶ Ideea de dreptate socială, în cazul lui E. Poteca, revine cu insistență până și într-o lucrare cu caracter eminent religios, cum ar fi *Sfânta Scriptură pe scurt*, publicată în 1836 și reeditată în 1847; concepută ca un manual pentru seminarii, ea cuprinde o parte originală, anume constituită din comentariile sale la fiecare capitol, în care găsim idei sociale înaintate, elemente de critică la adresa boierimii și a condițiilor sociale ale vremii.

¹⁷ Unul dintre cei care i-au adresat această învinuire, Naum Rîmniceanu, într-un concept de scrisoare, intitulat „Cuvânt tainic duhovnicește”, din ianuarie 1837, nota: „De această putredă socoteală (panteism, păgânitate, n.n., N.I.) să veade a fi și filosoful nostru cel de la Franța, Efrosin, precum am văzut un cuvânt... într-o carte a lui Efrosin”. Cf. Biblioteca Academiei Române, *Serv. Msse*; Anexă la ms. grec nr. 1330, f. 143 v.

¹⁸ Vezi *Obiceiurile Israelitenilor și ale creștinilor*. Scriere culeasă din Biblie și din Istoria bisericească a părintelui Flori, tâlmăcite din grecește... de Arhim. Motreanu Eufrosin Poteca, București, 1845, f. (21, numerotarea ns., N.I.).

obște”, pentru „folosul obștesc al nației rumânești”¹⁹. Același spirit patronază și traducerea sa, în două volume, din anii 1853-1854, după o remarcabilă lucrare a abatelui Bossuet²⁰, traducere efectuată, ca și precedenta, după originalul francez.

În afara acestor lucrări tipărite, din epoca pașoptistă, ne-au rămas de la Eufrosin Poteca, din aceeași perioadă, și câteva lucrări în manuscris²¹, între care o istorie a mănăstirilor din Țara Românească, integrată în istoria națională²², pe care fostul dascăl de la Sf. Sava spre sfârșitul vieții zadarnic a încercat să o publice.

Trebuie adăugat că, spre deosebire de unii dintre foștii colegi de la Sf. Sava, Fl. Aaron, S. Marcovici și alții, date fiind și preocupările sale administrativ-gospodărești de la Motru, precum și rigoarea pe care trebuia să și-o impună, ca egumen al acestei mănăstiri, Eufrosin Poteca va colabora numai sporadic la publicațiile vremii și cu texte ne semnificative²³, încurajând, totuși, pe unele dintre ele, așa cum vom vedea ceva mai departe²⁴. În schimb, activitatea sa culturală și obștească va fi urmărită cu atenție de diferitele gazete românești, tot astfel, după cum, la 1848, cel chemat de revoluționari pentru a sfinți steagul revoluției – gest simbolic pentru prestigiul fostului dascăl de filosofie de la Sf. Sava – nu este altul decât Eufrosin Poteca²⁵.

Angajat ca profesor de filosofie, cum am văzut, ocupând catedra deținută cu un timp în urmă de Eufrosin Poteca, un alt important dascăl de la Sf. Sava,

¹⁹ *Cuvintele Înțeleptului Masillon sau Petit Câreme, Mic Post*, tălmăcite și tipărite de Eufrosin Poteca, arhim. Motrean, București 1846, f. VI (numerotarea ns., N.I.).

²⁰ [Bossuet], *Vorbire asupra istoriei universale*, tălmăcită din franțuzește de Eufrosin Poteca, Arhimandrit și Egumen Mănăstirii Motru, t. I-II, Tipografia Mitropoliei, 1853-1854.

²¹ Una dintre acestea, *Catehism mititel, cuprinzând dogmele și Tainele Bisericii Răsăritului, pentru învățatura pruncilor*, scrisă în 1833, a fost publicată de C. Rădulescu-Motru, sub titlul *Catehismul Mititel al lui Eufrosin Poteca*, în „Revista de pedagogie”, vol. X (1904).

²² Titlul exact al manuscrisului este: „Istoria monastirilor Valahiei sau faptele prinților domnitori Țării Rumânești, mai ales cele religioase, după rînduiala chronologicească, începîndu-se de la Radu Negru Voevod pînă în zilele noastre, compusă într-acest chip de Eufrosin Poteca, Arhimandritul Motreanu, unul din mădularele Comisiei pentru cercetarea și înscrierea prin condiții a documentelor tuturor monastirilor dintr-acest prințipat al Valahiei”. Din această lucrare, G. Dem. Teodorescu, primul biograf al lui Eufrosin Poteca a publicat doar „Prolegomena” sau „Precuvântarea către cititori”, în *Viața și operele lui Eufrosin Poteca*, București, 1883, pp. 35-42.

²³ Între altele, traduce fragmente din corespondența contelui de Ligne, în „Universul”, IV, 1848, p. 121-123; 129-130.

²⁴ Vezi, la capitolul următor, p. 130.

²⁵ Vezi, între altele, relatarea privind adunarea de la Craiova, organizată de administratorul districtului, Florian Aaron, în prezența lui E. Poteca, în „Naționalul”, I, 1848, p. 20; de asemenea, vezi și Gh. I. Moiescu, *Din corespondența Arhimandritului Eufrosin Poteca*, în „Mitropolia Olteniei”, an. X, 1958, nr. 11-12, p. 808.

Aug. Tr. Laurian, în cursul primei perioade de profesorat aici, se afirmă nu numai ca filosof, ci și ca istoric, în anii 1845-1847, el redactând, împreună cu Nicolae Bălcescu, cunoscutul „Magazin istoric pentru Dacia”, publicație științifică cu caracter militant de mare valoare în contextul începuturilor istoriografiei române moderne²⁶. Din anii profesoratului de la Sf. Sava, premergători revoluției de la 1848, datează și alte două lucrări de istorie, *Coup d'oeil sur l'histoire des Roumains*, în format de broșură²⁷ și *Discurs introductiv la istoria românilor*, publicat ca introducere la volumul de cronică muntene²⁸.

Ca profesor de filosofie, pe linia curentului de influență franceză, cultivat la Sf. Sava, și de predecesorul său în acest post, A. Tr. Laurian traduce pentru elevii săi manualul de filosofie al lui Delavigne²⁹, traducere semnificativă prin ea însăși pentru gândirea social-politică înaintată a cărturarului transilvănean; tot el este și traducătorul manualului de filosofie al lui W. Krug³⁰.

Ca și Fl. Aaron, în anii premergători revoluției de la 1848, Aug. Tr. Laurian va colabora cu articole istorice și filosofice la gazetele aflate sub redacția unor colegi, la „Universul” lui Iosif Genilie sau „Învățătorul satului” condus de P. Poenaru.

3. Un alt profesor de la Sf. Sava din grupul celor mai vechi, Simion Marcovici, cu studii de literatură la Pisa și Paris³¹, dar și de matematică, din necesitate chiar, cum am văzut, profesor de matematică în Colegiu, în anii 1827-1828, a fost nu numai un traducător neobosit din literatura franceză și engleză³², ci și autorul unui cunoscut manual de retorică³³, destinat elevilor săi de la Sf. Sava, un manual conținând idei social-politice înaintate pentru acea vreme, semnificative pentru gândirea autorului³⁴. S. Marcovici, într-o mai

²⁶ V. Netea, *Contribuția lui August Treboniu Laurian la înființarea și editarea „Magazinului istoric pentru Dacia”*, în „Cumidava”, 1969.

²⁷ Apărută la București în anul 1846.

²⁸ *Cronicarii Țării Românești*, t. I, Tipografia Colegiului Național, 1846, p. 15-82.

²⁹ [A] Delavigne, *Manual de filosofie*, lucrat după programa Universității de la Paris din 1840..., tradus de A. Tr. Laurian, București, 1846, IV + 217 p.

³⁰ *Manual de filosofie și literatură filosofică*, București, 1847.

³¹ Vezi N. Isar, *România la studii în Franța (1800-1834)*, loc. cit., p. 51-52; de asemenea dintre lucrările mai vechi, Al. Marcu, *Un student român la Pisa și Paris către 1820: Simion Marcovici*, în „Revista istorică”, an. XV, 1929, nr. 1-3.

³² Vezi despre aceste traduceri, în contextul ideologiei sale, I. Verbină (= I. Pervain), *Simeon Marcovici, traducător și teoretician al problemelor sociale și literare*, în „Studii literare”, vol. IV, Cluj, 1949, p. 3-12.

³³ *Curs de retorică*, de S. Marcovici, Profesorul acestui curs în Colegiul din „Sf. Sava”, București, 1834.

³⁴ S-au publicat unele părți din acest manual în antologia semnată de Mircea Frânculescu, *Retorică românească*, București, 1981, p. 49-111.

mare măsură decât foștii săi colegi la studii în Apus, va fi un colaborator valoros al unor gazete sau reviste ale vremii, în care va publica importante articole cu caracter social-politic³⁵, menite a întregi imaginea gândirii lui social-politice.

În seria dascălilor literați din Colegiu se înscrie și Constantin Aristia, profesorul de franceză, traducător și el, ca și Marcovici, a numeroase lucrări din literatura franceză, cât și din cea italiană³⁶. Grec la origine, dar sincer atașat și integrat aspirațiilor de emancipare ale poporului român³⁷, fostul student al Universității Ionice, întemeiată de elenistul englez, lordul de Guilford³⁸, C. Aristia va fi, în același timp, unul din primii traducători în limba română ai *Iliadei* lui Homer³⁹, încercându-și totodată pana ca poet, ca prozator sau autor dramatic⁴⁰.

Ca profesor de franceză în Colegiu, C. Aristia publică pentru elevii săi mai multe manuale de limbă și gramatică franceză⁴¹, precum și o culegere de texte. Va colabora, ca și colegii săi, la presa vremii, încercând să difuzeze și pe această cale unele din producțiile sale lirice sau din traducerile făcute⁴², fără a elabora însă articole social-politice propriu-zise, meritând a fi reținute.

Din seria dascălilor de limbă națională din Colegiu merită amintit aici unul dintre profesorii ardeleni aflat la Sf. Sava din deceniul al treilea – primul, se pare, din seria dascălilor veniți din Ardeal și angajați în școală –, anume, Ioan Pop, autor al unui manual de gramatică publicat într-o primă ediție în

³⁵ Pentru acest aspect, vezi N. Isar, *Iluministul Simeon Marcovici – un remarcabil publicist și gânditor social-politic*, în „Revista de filosofie”, t. XXXV, 1988, nr. 5, p. 464-471.

³⁶ Spiritul traducerilor sale este mărturisit încă din prima dintre ele, anume tragedia *Virginia* de Alfieri, pe care autorul o numește „materie patriotică” și o dedică lui Iancu Văcărescu, un „rumân vrednic de strămoșii săi cu duhul”. Vezi *Virginia, tragedie în cinci acte*, tradusă de la Alfieri, de C. Aristia, profesor de declamație în Școala filarmonică și de limba franțuzească în Colegiul Sf. Sava, București, în Tipografia lui Eliad, 1836, p. II.

³⁷ Vezi în acest sens și observațiile lui D. Popovici *La littérature roumaine à l'époque des Lumières*, Sibiu, 1945, p. 76.

³⁸ C. Aristia, *Prințul român. Stanțe epice închinare românilor*, compuse de..., București, 1843, p. VI. Despre întemeierea Universității Ionice de către elenistul englez, vezi și N. Isar, *Deux correspondants de N. Rosetti-Rosnovanu: Coray et Guilford. Un lettre de Piccolo*, în „Revue des études sud-européennes”, t. VIII, 1970, nr. 2, p. 365-372.

³⁹ *Omer, Iliada, Traduse de D. C. Aristia*, t. I, în Tipografia lui Eliad, București, 1837, LXIV + 185 p.

⁴⁰ Despre el, în general, vezi Ana Maria Popescu, Alexandru Machedon, *Constantin Aristia*, București, 1967, 158 p.

⁴¹ *Prescurtare gramatică franțuzească*, alcătuită de..., București, în Tipografia lui Eliade, 1835, 62 p.; *Abecedar franțozesc*, alcătuit de... în Tipografia Colegiului Sf. Sava, 1839, I + 96 p.

⁴² *Culegere de lecții istorice, fizice și morale*, înșirate de D. J. Wilm și traduse de Serdarul C. Aristia, București, în Tipografia Colegiului Sf. Sava, 1839, 65 p.

1835, în a doua în anul 1848⁴³, având la bază lecțiile ținute în anii anteriori. Un asemenea manual, destinat claselor începătoare, prin conținutul său educativ-patriotic ne sugerează, în general, spiritul manualelor redactate de dascăli, fie ele și manuale altele decât de istorie sau filosofie, fie ele destinate unei instrucții elementare, și în acest sens analiza sa aici ni se pare semnificativă pentru multe alte manuale aparținând dascălilor de la Sf. Sava. Manual destinat în primul rând elevilor mici, el este conceput înainte de toate ca un manual de educație etică și civică⁴⁴; în cea mai mare parte el cuprinde sub formă de propoziții sau fraze, enunțate în vederea analizelor gramaticale cu elevii sau de către aceștia, tot felul de idei social-politice sau morale, unele culese din lucrările autorilor străini, altele constituind elaborările autorului însuși. Acesta din urmă nu se angajează, e drept, în comentarii asupra cuprinsului „exemplilor sale”, dar simpla enunțare a lor e suficientă pentru a oglindi preferința sa pentru ideea cuprinsă în exemplul ales, precum și îndemnul dat elevilor pentru a reflecta asupra ei.

Numeroase exemple de propoziții îndeamnă la dragostea pentru patrie: „Rumânii sunt îndrăzneți și viteji”; „Patriotismul este o virtute publică”; „Ostașul cel îndrăzneț jertfește cu generozitate viața sa pentru patrie”; „Ale patriei nenorociri sunt și ale noastre”; „Nu este adevărată mărime pre pământ decât numai în jertfirea de sine”⁴⁵. Patria, scrie Pop în alt loc, „este în centrul domesticilor noastre afecții, în suvenirul strămoșilor noștri, în amorul copiilor noștri, în împreunarea simțimintelor noastre celor mai dulci și a interesurilor noastre celor mai scumpe”⁴⁶.

Primatul virtuții asupra avuției materiale, critica bogăției și a celor bogați, pledoaria pentru egalitatea dintre oameni le găsim, de asemenea, enunțate în numeroase exemple: „Ce suntem datori a prețui mai mult decât bogățiile?: meritul și virtutea”; „Amăgirile desfrânărilor sunt mai puternice și prin urmare mai primejdioase în sânul mărinimiei și al bogăției decât în sărăcie și nenorocire”; „Mari și mici, bogați și săraci, nimeni nu scapă de moarte”⁴⁷ etc. Îndemnul la înțelepciune adresat conducătorului politic sau critica acestuia se conturează în astfel de exemple: „Pietrele cele scumpe, ce lucesc pe o coroană, acoperă spinii cu care aceea este căptușită”; „Fericiți sunt împărații pe care-i iubesc populi lor”; „Amorul noroadelor este cea mai sigură

⁴³ I. Pop, *Lecții de analiză logică*, București, 1848, ediția pe care o folosim aici.

⁴⁴ În ce privește condițiile tipăririi sale, vezi D.A.N.I.C., fd. *Min. Cultelor și Instr. Publice, Țara Românească*, ds. 8313/1835, f. 1-3, 6.

⁴⁵ Cf. I. Pop, *Lecții de analiză logică*, ed. cit., p. 69, 76, 30, 105, 123.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 143.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 120, 122, 38.

pavăză a unei împărății”⁴⁸ etc. Deosebit de numeroase sunt exemplele, destinate a fi obiect de analiză gramaticală, care oglindesc îndemnul autorului la învățatură: „Omul poliit cultivează științele și meșteșugurile”; „Nesțiința este o boală”; „Studiul științelor, luminând duhul, pregătește inima la virtute; deobște răspândite și încurajate, ele contribuiesc la îndulcirea moravurilor, la fericirea individuală, la prosperitatea publică”⁴⁹.

În privința surselor de inspirație, trebuie menționat că, în afară de M.A. Jullien de Paris, autor de largă circulație în cultura românească din prima jumătate a secolului al XIX-lea⁵⁰, I. Pop citează pe Benjamin Franklin⁵¹, Bossuet, Racine, Fénelon, cu al său „Telemah”, Voltaire, precum și pe clasicii antici, între care Tacit și Tit Liviu, „cei mai mari istorici romani”⁵².

Trebuie adăugat, însă, că, deși era înarmat cu un pătrunzător spirit critic, cum reiese și din analiza manualului său, spre deosebire de atâția alți colegi de la Sf. Sava, la care ne-am referit sau ne vom referi în continuare, I. Pop nu se va afirma și în presa vremii; va fi de altfel și cazul celorlalți doi profesori Pop din Colegiu, Al. Pop, profesorul de caligrafie, autor și el al unui manual de caligrafie, și Gh. Pop, profesorul de matematică și autor al unor manuale de matematică.

4. O figură reprezentativă pentru spiritul înaintat al colectivului de dascăli de la Sf. Sava – comparabilă cu cea a lui Fl. Aaron și S. Marcovici, dintre cei la care ne-am referit deja – este aceea a profesorului de geografie și „hronologie” din Colegiu, tot un transilvănean, anume Iosif Genilie. Ne referim la el și la manualele sale pentru că, deși s-au elaborat o serie de lucrări în vremea din urmă⁵³, totuși, în comparație cu Fl. Aaron sau P. Poenaru, de pildă, numele lui – ca și al lui I. Pop, la care ne-am referit – nu își află încă interesul corespunzător în literatura noastră istorică de specialitate. Manualele sale de geografie, cum indică reeditarea lor succesivă⁵⁴, au avut în epocă, ca și

⁴⁸ *Ibidem*, p. 10, 104, 90, 76.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 66, 35, 170.

⁵⁰ Vezi N. Isar, *Les relations de N. Rosetti Roznovanu avec les érudits français et la culture française*, în *Revue roumaine d'histoire*, t. XVIII, nr. 4, 1979, p. 700-702.

⁵¹ Din acesta el traduce scurte fragmente (p. 181-182), după lucrarea lui M.A. Jullien de Paris, *Essai sur l'emploi du temps*, ed. 1829, p. 430-438; pentru Franklin, Jullien citează *Mémoires de Franklin*, Paris, 1828.

⁵² I. Pop, *Lecții de analiză logică*, ed. cit., p. 66, 71, 44, 107.

⁵³ Vezi N. Isar, *Ideile social-politice ale lui Iosif Genilie, profesor la Colegiul național „Sf. Sava” (1831-1852)*, în „*Revista de istorie*”, t. 28, 1973, nr. 6, p. 1251-1262.

⁵⁴ *Geografie istorică, astronomică, naturală și civilă, a continentelor în general și a României în parte*, de Iosif Genilie, profesor de geografie și hronologie în Colegiul Național, București, 1835, Tipografia lui Eliade, XVI + 256 p., lucrare reeditată în anul 1855; *Prințipuri de geografie... pentru*

manualele de istorie ale lui Fl. Aaron, o circulație apreciabilă, corespunzând unui larg interes în școală și în afara ei.

Arătând că geografia are o oarecare influență morală asupra omului, I. Genilie conferă acestei discipline un caracter militant, așa cum relativ în aceeași epocă fuseseră concepute de alți cărturari discipline ca filosofia și istoria. Studiul geografiei este conceput de autor în strânsă legătură cu cel al istoriei, de unde și numele de „geografie istorică” dat manualului său. Între altele, sunt comentate aici, pe larg, noțiunile de patrie și patriotism, de naționalitate („serioasa aplecare a cugetului și a inimii spre îmbunătățirea și fericirea patriei”); sunt relevate faptele de glorie ale strămoșilor, precum și datoriile urmașilor de a le urma pilda.

Un loc aparte își află în paginile manualelor concepția lui Genilie privind rolul învățaturii în cadrul mișcării de renaștere politică și socială a poporului român, în acest context fiind definite de el conceptele de „cultură” și „civilizație”, afirmându-se în cele din urmă convingerea lui în inevitabilitatea progresului general al societății românești.

Dar opera de tipar a lui I. Genilie înglobează nu numai aceste remarcabile manuale de geografie, ci și, așa cum vom vedea mai jos, cea mai mare parte din ziarul „Universul”, redactat de el în anii 1845-1848, în care a valorificat în bună măsură o serie de alte cunoștințe sau a reluat fragmente din textele publicate.

În domeniul disciplinelor școlare cu profil umanist, predate în Colegiu, un loc important revenea dreptului, predat în cadrul cursurilor speciale, mai întâi de C. Moroiu⁵⁵, fostul student la Pisa, apoi și de C. N. Brăiloiu, St. Ferehide și Al. Racoviță. Contribuția acestora însă la acțiunea de redactare a manualelor școlare a fost minoră, așa după cum participarea lor la publicistica social-politică a epocii, la gazetele sau revistele vremii, a fost cu totul nesemnificativă. Sub ambele raporturi, mai ales sub cel de al doilea, mult mai importantă va fi activitatea desfășurată de generația următoare a profesorilor de drept de la Sf. Sava, încadrați după 1848: C. Bosianu, G. Costaforu și, mai ales V. Boerescu, la care ne vom referi ceva mai departe. Ar fi totuși de remarcat că efortul de elaborare a unor lucrări folosind procesul didactic poate fi constatat și la unii dintre dascălii mai vechi, la care ne referim, numai

tinereea școlaelor publice, București, 1841, IV + 82 p., reeditată în 1845, cu titlul: *Principe de geografie și astronomie sau începuturi de geografie politică, fizică și astronomică, pentru tinereea școlaelor publice*, din nou reeditată în 1847, iar apoi, după 1848, de 6 ori.

⁵⁵ Acesta a predat încă din 1825 cursuri de drept, iar după 1831 pentru prima dată a predat cursuri de drept penal și comercial. Cf. A. Rădulescu, *Primele încercări de doctrină comercială în Țara Românească*, București, 1930, p. 4-5.

că lucrările lor au rămas în manuscris⁵⁶. Cât privește noua tipărire, în limba greacă și limba română, a Condiții lui Alexandru Ipsilante, de către C. N. Brăiloiu⁵⁷, cu siguranță că ea a fost folosită și în Colegiu la cursurile de drept.

5. În acțiunea de elaborare de manuale școlare un loc important l-au avut și profesorii de științe exacte, gândirea lor socio-politică, cum am mai observat, putându-se însă afirma, prin forța lucrurilor, nu în paginile acestor manuale, ci, într-o oarecare măsură, cum va fi cazul lui P. Poenaru, mai ales, pe calea colaborării la publicistica socio-politică a vremii. Spiritul înaintat care caracterizează activitatea dascălilor de științe umane este propriu în orice caz și celor de științe exacte, nu numai lui P. Poenaru, ci și lui D. Pavlid sau Gh. Pop, profesori care și-au desfășurat activitatea mai ales în intervalul premergător revoluției de la 1848.

Fără îndoială că s-ar putea discuta despre preferințele de ordin cultural, cu implicații pe plan socio-politic, pentru unele cărți traduse și autorii lor străini – cărți urmând a servi ca manuale de matematici elevilor din Colegiu – dar aceste traduceri, fie că este vorba de traducerea lui P. Poenaru, din 1837, după geometria lui Legendre, fie că este vorba de traducerile lui D. Pavlid⁵⁸ sau Gh. Pop⁵⁹, nu sunt concludente prin ele însele în ce privește orientarea socio-politică a traducătorilor. Concludentă, în acest sens, în orice caz, va fi colaborarea lui P. Poenaru la unele publicații tipărite în tipografia Colegiului, una dintre ele, „Învățătorul satului” luând ființă din inițiativa sa și fiind redactată în primul rând de el; numeroasele sale articole de popularizare științifică, unele dintre ele, cum vom vedea, strecurând idei și opțiuni social-politice înaintate, alcătuiesc un important factor, care, alături de ampla și complexa lui activitate în sfera organizării învățământului național, dă nota gradului de implicare în mișcarea de emancipare social-politică a epocii, de aderență la ideile majore ale vremii.

Cum activitatea și ideile lui Petrache Poenaru au mai făcut direct sau indirect obiectul a numeroase cercetări, nu ne propunem să insistăm asupra lui; ar fi de reținut numai, aici, alături de articolele publicate de el în presa timpului, și mai concludente în cazul său, ca texte de ideologie social-politică,

⁵⁶ Pentru analiza unuia din manuscrisele rămase de la C. Moroiu, vezi Ovid Stănculescu, *Cercetări asupra regimului penitenciar din veacul al XIX-lea. Cu un studiu necunoscut al lui C. Moroiu*, Cluj, 1933.

⁵⁷ C. N. Brăiloiu, *Pravilnicească condică a Domnului Alexandru Ioan Ipsilant V.*, tipărită acum din nou grecește și rumânește..., București, 1841.

⁵⁸ Traducător al lucrării lui Léfébure de Fourcy, *Elemente de trigonometrie*, București, 1850.

⁵⁹ Traducător al lucrării lui Bézout Etienne, *Elemente de aritmetică*, București, 1850.

rămân numeroasele lui cuvântări, date tiparului în diferite ziare sau reviste, despre acestea din urmă ca element important, uneori esențial, în sfera afirmării ideilor social-politice – în cazul lui Poenaru, ca și în cazul altor directori ai Colegiului, care i-au urmat, ca și al unor profesori de seamă, urmând a ne ocupa în capitolul următor.

6. Manuale sau diferite traduceri din literatura străină, prea puțin concludente însă pentru ideologia social-politică a autorilor, au elaborat și profesorii de la celelalte discipline din Colegiu: desen, limba greacă, limba latină, limba germană și mai ales limba franceză. Citându-i, deci, pe C. Walenstein și I. M. Poenaru, pe Gh. Ioanid⁶⁰, G. Hill, A. Schweder, H. Buvellot⁶¹, J. A. Vaillant, este cazul să ne oprim mai pe larg la harnicul autor de manuale, dar și de alte importante lucrări, care a fost ultimul dintre ei.

Cel mai cunoscut dintre dascălii francezi de la Sf. Sava și cel mai prolific autor dintre ei⁶², J. A. Vaillant și-a legat numele de Colegiul de la Sf. Sava, mulți dintre foștii elevi ai Colegiului luând contact cu el, fie în perioada când conducea, așa cum am văzut, internatul Colegiului, fie trecând în prealabil prin pensionatul său particular; pe de altă parte, el s-a aflat în relații de colaborare cu ceilalți dascăli de la Sf. Sava, adeziunea lui la mișcarea de regenerare românească – cu toate exagerările de care s-a putut face vinovat, în ce privește impunerea cu orice preț a influenței franceze – exercitând un anumit rol în direcția activizării spiritului revoluționar-patriotic în sfera învățământului.

⁶⁰ Vezi Ioanid Georgie, Medelnicerul, *Gramatică de limba elinească, în trei părți, spre întrebuițarea claselor Colegiului național de [la] Sf. Sava*, București, Tip. lui Fred. Walbaum, 1843, 185 p., cu o prefață în care găsim afirmată credința autorului că răspândirea învățăturilor constituie „singura nădejde a îmbunătățirii noastre” (p. [VII]). Să relevăm, între altele, că profesorul G. Ioanid nu trebuie confundat cu omonimul său, librarul; primul este viitorul membru al Academiei Române și trăiește în perioada 1800-1888. Cf. P. Cornea, *O întreprindere editorială bucureșteană la jumătatea secolului al XIX-lea*, în „Revista de istorie și teorie literară”, 15 (1966), nr. 4, p. 668, nota 2.

⁶¹ *Esercicii pentru învățatura limbii franceze*, compuse de H. Buvellot, profesor de limba franceză, și tradusă în românește de I. Pop, profesor de limba românească în Colegiul național Sf. Sava. În trebuința școalelor din Sf. Sava, București, în Tipografia Colegiului Sf. Sava, 1847, 128 p., în care, între altele, remarcăm fragmentele traduse din J. J. Rousseau (p. 29-40), Barthélemy (p. 119-120) sau Fénelon (p. 14-18).

⁶² Vezi Oltea Cudalbu-Slușanschi, *Contribution à la biographie et à l'oeuvre de J. A. Vaillant (1805-1886)*, în „Mélanges de l'école roumaine en France”, XIV, 1937-1938; despre rolul jucat de el în evenimentele de la 1840, vezi G. Zane, *Mișcarea revoluționară de la 1840 din Țara Românească*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, vol. III (1963), p. 195-200, 206, 210, 216-218.

În 1836, Vaillant publică în limba franceză o lucrare de gramatică românească pentru uzul francezilor, în a cărei prefață face elogiul limbii române, al caracterului comun al limbii vorbite de locuitorii diferitelor provincii românești⁶³. În 1840, el publică o a doua gramatică pentru francezi, în a cărei prefață își exprimă încrederea în viitorul și dezvoltarea pe plan politic, economic și cultural a Principatelor Române⁶⁴. Angajat în studiul temeinic al limbii române, el își exprimă aici satisfacția de a fi descoperit „raritatea unei limbi latine și a unui popor întreg de romani la extremitatea orientală a vechii Europe”⁶⁵.

Presa românească a vremii a semnalat de la început adeziunea lui Vaillant la lupta poporului român pentru emanciparea politică și socială. „Albina românească” de la Iași, din 1838, solicitând prenumerații pentru dicționarul româno-francez, pregătit de Vaillant pentru tipar⁶⁶, elogia pe cărturarul francez, socotindu-l „unul din cei mai înrâvnați streini cu bune cugetări ce au avut Țara Românească”⁶⁷. În „România”, de la București, se arăta că dicționarul lui Vaillant este o lucrare „ce se poate zice națională”, că autorul ei se poate bizui pe „ajutorul patriotismului”, că „nici un român nu poate fi nesimțitor la statornicirea limbii sale, mai ales când o vede alăturată cu sora ei franțuzească”⁶⁸.

⁶³ J. A. Vaillant, *Grammaire vallaque, à l'usage des Français*, Buk., 1836, 142 p.; în această lucrare sunt redatăe texte din Heliade (p. 132-139), Fl. Aaron („Istoria Valahiei”, p. 130-133), V. Cârlova, I. Văcărescu și alții.

⁶⁴ Idem, *Grammaire Roumâne à l'usage des Français*, Buk., 1840, 115 p.

⁶⁵ *Ibidem*, p. I.

⁶⁶ S-a tipărit în anul următor. Vezi J. A. Vaillant, *Vocabular purtăreț rumânesco-franțozesc și franțozesco-rumânesc*, urmat de un mic vocabular de omonime, vol. I-II, București, 1839, 180-190 p. Lucrarea este dedicată marelui logofăt Al. Villara, drept „un semn de cinste și recunoștință”, pentru „bunătățile și prieteșugul” oferite „într-o curgere necurmată de zece ani”.

⁶⁷ Cf. „Albina românească”, 1838, Iași, nr. 26, 31 martie, p. 106-107. Vezi și nr. 41 din 26 mai, p. 78.

⁶⁸ „România”, 1838, supl. la nr. 68 din 21 martie, foaie volantă, cu titlul „Prenumeratie pentru Dicșionarul rumânesco-franțozesc de Ioan Alexandru Valian, fostul Profesor de Literatură Franțuzească în Colegiul Național și Intemeietorul Pansionatului din Sfântul Sava”.

IV

PERIODICELE COLEGIULUI NAȚIONAL SF. SAVA ȘI ALTE COLABORĂRI ALE DASCĂLILOR LA PRESA TIMPULUI (1829–1848)

Începând din anul 1829, când apare „Curierul românesc” al lui I. Heliade-Rădulescu, publicistica românească și-a adus o contribuție remarcabilă la mișcarea de renaștere social-politică și culturală a poporului român; realizând nobila misiune a redactorilor de informare și „luminare” a publicului cititor, diferitele periodice au contribuit la pregătirea spiritelor pentru marile evenimente ale renașterii noastre naționale, la formarea propriu-zisă a spiritului public în societatea românească.

Pe urmele întemeietorului „Curierului românesc”, dascălii de la Sf. Sava au desfășurat o bogată activitate în calitate de inițiatori sau colaboratori ai unor gazete sau reviste, prin articolele lor, aducându-și o contribuție de seamă la propagarea ideilor social-politice înaintate, pe linia aspirațiilor fundamentale ale poporului român. Pe de altă parte, ar fi de urmărit apariția unor periodice care au constituit opere aproape exclusive ale dascălilor de la Sf. Sava, așa cum au fost, de pildă: „Muzeul național” din anii 1836-1838, „România”, primul cotidian românesc, din anul 1838, „Învățătorul satului”, din anii 1843-1848, „Universul”, din anii 1845-1848. Pe de altă parte, ar fi de remarcat colaborarea dascălilor de la Sf. Sava și la alte gazete ale vremii, în primul rând la „Curierul românesc” al lui I. Heliade-Rădulescu.

1. Cele mai vechi periodice ale dascălilor de la Sf. Sava: „Muzeul național” și „România”

1.1. Cel mai vechi periodic al dascălilor de la Sf. Sava, care s-a făcut ecoul spiritului înaintat al școlii naționale, întemeiată cu două decenii în urmă de Gh. Lazăr, a fost „Muzeul național”, apărut în anii 1836-1838.

Primele numere, începând cu nr. 1, din 5 februarie 1836, apar în limba română și franceză; apoi, începând cu nr. 11, gazeta apare numai în limba

română¹. În primul an de apariție, se tipăresc 41 de numere, într-un ritm aproape săptămânal, până în ianuarie 1837; anul al doilea de apariție cuprinde 12 numere, apărute lunar, după o scurtă întrerupere, din aprilie 1837 până în martie 1838. Întreruperea de câteva luni, trecerea în al doilea an de apariție lunară a gazetei, apoi dispariția acesteia, cum vom vedea, își au explicația în primul rând în condițiile materiale precare ale publicisticii epocii, numai elanul patriotic și sacrificiile materiale ale redactorilor făcând posibilă apariția gazetei în primul an, cu unele întâzieri, în ritmul săptămânal propus inițial.

Așa cum se menționa în articolul-program din primul număr, scopul gazetei era de a răspândi în țară „cunoștințele de economie industrială cele mai potrivite pământului țării, să se ocupe în mod special de problemele agricole”². Totodată, gazeta își propunea, sesizând însemnătatea pe care cunoașterea istoriei naționale, a cercetării arheologice, o avea în mișcarea de regenerare a neamului, să publice articole de „istoria naturală”, să se ocupe în mod special „de cercetările și observațiile făcute în Principate”. În aceste scopuri gazeta urma să întrețină o bogată corespondență în provincie prin „medici, profesori și alte persoane”. De asemenea, ea urma să cuprindă și rubrici de literatură națională și străină, de educație pedagogică și de informație asupra mersului învățăturilor, să fie pentru cititori, cum indica titlul ei, un adevărat „muzeu național”. În același articol-program, se dădeau interesante amănunte asupra deschiderii Muzeului de istorie naturală și antichități, sub îngrijirea marelui vornic Mihail Ghica, un muzeu al cărui nume coincidea, în parte, și nu întâmplător, cu cel al gazetei.

Trebuie spus că marea majoritate a articolelor se vor publica fără semnături, atât cele cu conținut economic și științific, cât și cele cu un conținut istoric și arheologic, literar sau pedagogic. Autorii lor vor fi mai ales dascălii Colegiului Sf. Sava; pentru partea economică și științifică, profesorii de matematică și științele naturale, ca P. Poenaru și alții, pentru umanistică, profesorii de istorie și literatură – ca Florian Aaron, Simion Marcovici și alții – , deși o asemenea împărțire a sarcinilor nu este o regulă strictă. De asemenea, gazeta va avea pentru diferite rubrici și o serie de colaboratori din afară – inclusiv din alte provincii românești – dar marea majoritate a articolelor

¹ „Museu național”, I, 1836, nr. 11, din 22 aprilie, p. 41, unde, într-o notă, citim: „Mai mult de a treia parte din numărul abonaților au cerut să se facă redacția acestui jurnal numai în limba românească, ca prin lipsirea tâlmăcirii franțuzești să rămâie în cadrul acestei foi loc slobod pentru a se da articulelor ce se pun într-acest jurnal încredere și varietate”.

² „Museu național”, an I, 1836, 5 febr., nr. 1, p. 1. Dăm în mod excepțional citatele din articolul-program după traducerea textului de limba franceză, în exemplarul microfilmăat de la Biblioteca Academiei Române, coloana cu textul în limba română fiind aproape invizibilă.

aparțin dascălilor, prin aceasta, ca și prin spiritul ei, gazeta fiind opera Colegiului Sf. Sava – prima din seria gazetelor aparținând acestei importante instituții de cultură din epoca pașoptistă, cu un rol atât de remarcabil în mișcarea de renaștere politică și socială a poporului român în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

1.2. Pledând pentru dezvoltarea economică a țărilor române, gazeta își propune să dea informații cu caracter practic, mai ales în interesul dezvoltării agriculturii. În rubrica „Agricultura”, prin numeroase articole de popularizare științifică, se dau sfaturi, care se vor utile nu numai pentru stăpânii de moșii, ci și pentru țărani: privind mai buna lucrare a pământului, dezvoltarea albinăritului, creșterea duzilor, economia casnică etc. În corelație cu desfășurarea anotimpului, de pildă, se informau cititorii, în nr. 7, la această rubrică, despre „lucrări ce trebuie să se facă într-această lună martie”; un întreg număr al gazetei, urmând seria altor articole cu această temă, era destinat articolului „Bogatele câștiguri ce ar putea avea pe fieșcare an proprietarii de moșie... dacă ar sădi duzi pentru prăsirea gândacilor de mătase”³.

Se dau pentru cititori informații din diferite domenii ale științei, se popularizează unele descoperiri științifice: despre climă și atmosferă⁴, despre puțuri arteziene, despre însemnătatea apelor termale⁵, despre mașinile cu aburi și vapoarele cu aburi⁶. Importante sunt mai ales comentariile pe care autorii le fac pe marginea unor asemenea articole. Iată cum se comenta într-un astfel de articol, de pildă, *Plutirea cu aburi pe Dunăre*, însemnătatea acestei descoperiri, de mai multă vreme folosită în Europa: „Plutirea aburilor, întrebuițată la feluri de mașini – citim aici – este în veacul de acum mijlocul cel mai energic pentru întinderea civilizației peste tot pământul. Prin mașinile de aburi, înlesnindu-se prețurile produselor manufacturate, tot omul se poate împărtăși de ele, prin aceleași mașini iarăși apropiindu-se legăturile deosebitelor țări, oamenii de deosebite neamuri vor da mâna unul cu altul, se vor potrivi în idei, în obiceiuri, și prin urmare, și în interese”. Punând pe un plan mai general problema acestei corelații între știință și mersul civilizației umane, articolele de popularizare științifică, în majoritatea lor, sunt axate pe

³ „Museu național”, I, 1837, nr. 40 din 20 ianuarie, p. 157-160. Articolul, ca și cele anterioare cu același subiect, sunt neseemnate, dar ele aparțin – ca și altele din această sferă – mai mult ca sigur lui Petru Poenaru, care va relua seria lor, în viitor, de data aceasta sub semnătură, în „Învățătorul satului”.

⁴ Vezi, de pildă, articolele „Semne pronostice ce dau instrumentele pentru schimbarea vremii” și „Semne pronostice ce se pot lua din atmosferă”, din nr. 10 și 11 din anul 1836.

⁵ Vezi, de pildă, articolul „Cercetare geologică asupra izvoarelor termale”, nr. 12 din anul 1836.

⁶ „Museu național”, I, 1836, nr. 17, p. 67.

ideea consecințelor imediate – pozitive – pe care cunoștințele științifice le au asupra vieții oamenilor. Ideea o găsim afirmată într-un articol, semnificativ intitulat, *Despre științele naturale privite despre a lor întrebuintare*⁷, dar și în numeroase alte articole cu titluri mai puțin semnificative.

Prin această parte de informație științifică și economică, gazeta se afirmă la această dată ca o pledoarie veritabilă a autorilor ei – a dascălilor de la Sf. Sava în primul rând –, pe de o parte, pentru progresul economic al societății românești, pe de alta, ca o pledoarie pentru progresul științei, împotriva obscurantismului și misticismului. Acest ultim sens al gazetei era afirmat deschis, între altele, în articole semnificativ intitulate: *Influența neștiinței și a luminilor*⁸ sau *Foloasele învățături asupra neștiinței*⁹. În spirit iluminist – în tradiția iluministă a școlii naționale întemeiată de Lazăr – în asemenea articole se pleda într-o manieră critică pentru răspândirea învățaturii în mase, pentru înlăturarea vechilor mentalități, care puneau starea și rangul înaintea meritului științei. În primul dintre aceste articole, se scria: „Toate vremile de neștiință au fost vremi de sălbăticie și de cumplire. Vremi de mari înșelăciuni care amăgesc noroadele”; și referindu-se la „cetele de privilegiați compuse de oameni fără înțelegere și barbarie”, care, în trecutul nu prea îndepărtat, opunându-se glasului obștesc de bine, căzuseră victima propriei lor ignoranțe, autorul, nesemnat, încheia patetic: „O voi, care goniți luminile, priviți într-acastă cadră grozavul chip al neștiinței!”. Iar în al doilea articol, indicat mai sus, autorul, scria: „Nașterea, starea și rangul nu numai nu scapă pe cineva de osteneala de a învăța, ci înlesnirile aceste strălucite pun o îndatorire neapărată pentru a se lumina cu învățătura [...]”.

Dar apelul la luminare, la răspândirea învățăturilor, așa cum vom vedea, e formulat cu și mai mare pregnanță de către dascălii de la Sf. Sava la rubricile din partea umanistă a gazetei, mai ales în strânsă legătură cu apelul la reдеșteptare națională, cu chemarea lansată contemporanilor pentru cunoașterea trecutului istoric al neamului, pentru cultivarea limbii naționale, pentru promovarea școlii și literaturii naționale.

1.3. Așa cum anticipa și articolul-ogram, gazeta a oferit un larg spațiu articolelor cu caracter istoric. Interesul pentru cunoașterea trecutului istoric era afirmat din primul număr în articolul *Suveniruri istorice și arheologice asupra României*, semnat de V. Bl., adică, sigur, V. Blaramberg. „Interesul ce insuflă nația românească, stăpâna unei țări atât de bogate, [...] care odinioară a fost

⁷ *Ibidem*, nr. 15.

⁸ În nr. 15 din anul 1836.

⁹ „Museu național”, I, 1836, nr. 8, p. 32.

coprinderea cea favorită a vechilor romani, iar acum se bucură de fericire în noul său period de civilizație și de înaintare; acest interes – scrie autorul – m-a îndemnat, chiar de la începutul aceștii foi literale, să mă folosesc de cel dintâi prilej ajutător ca să public această repede idee asupra României”¹⁰. Discutând aici originea daco-romană a poporului nostru, în numerele următoare, autorul descrie ruinele antice de la Turnu Severin, Caracal, Celei și Turnu¹¹ și desprinde semnificația lor istorică.

Revine și acestei publicații meritul de a atrage atenția, printre primele în epocă, asupra însemnătății istoriei strămoșilor noștri daci. Într-un editorial, din numărul pe luna mai 1837, afirmând ideea unității naționale, că românii de la acea dată, aflători în diferite provincii – Țara Românească, Moldova, Transilvania, Bucovina și altele – alcătuiau cu toții „nația română”, care era moștenitoarea teritoriului vechii Dacii, autorul, nesemnat, scria, ceea ce astăzi se admite în mod curent: „Istoria Dacilor este începutul istoriei Românilor; și este atât de interesantă pentru orice Român, încât cine vrea să cunoască istoria Românilor, trebuie să cunoască mai întâi istoria Daciei”¹².

Afirmând spiritul de obiectivitate științifică, propriu istoricului modern, propunându-și să adune știri nepărtinitoare rămase atât de la scriitorii greci cât și de la cei romani, autorul spera să demonstreze pe baza lor că strămoșii daci „n-au fost așa de barbari după <cum> se zugrăvesc de scriitorii vechi”¹³. Și autorul se referă în articolul său la cetățile dacice, la cultura materială și spirituală a acestora, la limba dacilor – din care observă că se moșteneau cuvinte –, la exilul lui Ovidiu, la unii dintre conducătorii care l-au precedat pe Decebal, în sfârșit, la luptele dintre daci și romani, sub Decebal și Traian. Aceluiași autor, nesemnat, probabil Fl. Aaron, îi aparțin, se pare, și interesantele comentarii dintr-un alt număr al publicației, privitoare la personalitatea lui Vlad Țepeș, cum scrie autorul, domnul care „cu toată cruzimea sa, a fost un patriot adevărat și un prinț viteaz”¹⁴.

Apariția cărții de istorie a lui Fl. Aaron, care deschidea seria lucrărilor de istorie națională cu caracter militant din epoca pașoptistă – premergând lucrărilor lui Kogălniceanu și Bălcescu – prilejuia unuia dintre principalii redactori ai gazetei, Simion Marcovici, un amplu și interesant comentariu istoric – de data aceasta, sub semnătură –, un comentariu însoțit de îndemn patriotic, adresat cititorilor gazetei, pentru cunoașterea istoriei patriei. „Acum

¹⁰ „Museu național”, I, nr. 1, p. 2.

¹¹ *Ibidem*, nr. 4, p. 14-15; nr. 7, p. 27-28; nr. 9, p. 34-36.

¹² „Museu național”, II, 1837, nr. 2, p. 9.

¹³ *Ibidem*, p. 11.

¹⁴ *Ibidem*, nr. 3, p. 25.

dar – citim aici – când toate au început a lua un zbor spre desăvârșire și sentimentul național a reînviat; acum a venit vremea să întoarcem privirea noastră și înapoi, și să ne întrebăm mai cu dinadinsul cine suntem, de unde ne tragem, cu ce s-au însemnat veacurile trecute”¹⁵. Din acest comentariu, merită reținută, de asemenea, chemarea adresată de Marcovici – cu aproape un deceniu înainte de Bălcescu – pentru adunarea și editarea izvoarelor istoriei naționale. „Acum este vremea – scrie el – să adunăm manuscriptele și cărțile ce s-au scris rumânește, pentru noi să le obștim în limba noastră, să le consultăm, să alegem dintr-însele ca albina din flori, și să înlesnim mijloacele de a se compune cu vremea istoria națională pe temeuri adevărate „cercetate și priimate de o critică nepărtinitoare”¹⁶. Apreciind istoria lui Fl. Aaron, din care apăruseră două fascicule, ca o sinteză izbutită, dar numai ca un început, ca o „idee repede”, cum îi spunea și titlul, Simion Marcovici aprecia – aceasta, la 1837 – că efortul realizării adevăratei istorii naționale nu putea fi decât colectiv, și în acest sens propunea constituirea unui fond special destinat tipăririi izvoarelor și scrierilor de istorie națională, prin instituirea unui comitet și inițierea unei liste de subscriitori, care să permită începutul, prin tipărirea măcar a două-trei volume pe an.

1.4. O altă importantă serie de articole și de note din paginile gazetei sunt cele legate de problemele școlii și educației. Publicație a principalei instituții de învățământ din țară, Colegiul Sf. Sava, în ea au apărut, între altele, de pildă, programa învățăturilor din Colegiu, cu dascălii lor¹⁷, dări de seamă asupra situației Colegiului și a școlilor din județe, la finele anului școlar, relatări privind festivitățile școlare, listele premianților etc. Astfel, în nr. 21 din anul 1836, în darea de seamă anuală se relatează că în Țara Românească la sfârșitul anului școlar 1835-1836 se numărau 3141 școlari, în școlile publice, din care: 1619 în școlile începătoare de la județe, 337 în școlile Craiovei, 320 în școlile începătoare din București, 865 în Colegiul Sf. Sava¹⁸. De asemenea, se publică aici cuvântările rostite la Sf. Sava sau la școlile din județe, cu prilejul încheierii anului școlar sau cu alte prilejuri. Aceste cuvântări au o valoare deosebită nu numai pentru sublinierea concepției autorilor, dar și pentru că, într-un fel, întregesc profilul spiritual al gazetei în care se publică.

¹⁵ „Museu național”, II, 1837, p. 47.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ „Museu național”, I, 1836, nr. 18 din 10 iunie, p. 69-72: „Programă de cursul învățăturilor ce s-au urmat în Colegiul „Sf. Sava” de la Iunie întâi 1835 până acum, și de regula după care au a se urma eczamenele publice într-acest Colegiu”.

¹⁸ „Museu Național”, I, 1836, nr. 21, p. 82.

Între altele, cuvântul lui Simion Marcovici, prilejuit de sfârșitul anului școlar 1836-1837, semnificativ intitulat *Civilizația*, publicat în această gazetă, sub acest titlu¹⁹, a devenit astfel un valoros articol socio-politic²⁰ – unul dintre materialele importante publicate în această gazetă.

Făcând o trecere în revistă a momentelor principale care au marcat procesul dezvoltării umanității, de la omul primitiv la civilizația antică, și de aici la cea modernă, marcând, deci apariția gândirii, a limbii, a agriculturii, a scrisului, a culturii grecești și romane, a tiparului, „care săvârșește al șaselea și cel mai însemnat period al civilizației”, Simion Marcovici, în articolul sus menționat, realizează un remarcabil eseu de filosofie a istoriei.

Reflectând asupra cauzelor dispariției succesive a diferitelor societăți, el combate cu argumente de ordin moral teza după care o societate sau o civilizație trebuie să se nască, să se dezvolte și apoi să dispară. În primul rând, arată el, o națiune nu se poate compara cu un individ; în al doilea rând, „orice națiune, atâta vreme a fost fericită, cât nu s-a abătut de la prințipurile cele păzitoare ale tinerii ei”²¹. Numai vicleșugul, ambiția, interesul în parte pot duce la destrămarea unei societăți sau la dispariția unui popor. După el, așadar, „îndestul este să lipsească, să se dărapene, să se stârpească sămânța acestor rele, care nu sunt însușite omului, și omenirea va înainta măreață și fără stavilă spre desăvârșire până când va ajunge în starea fericirii”²². Imperiul Roman de Apus a dispărut, exemplifică el, datorită decăderii moravurilor, și la fel Imperiul Bizantin datorită „neunirii și desfrânării împăraților bizantini”.

Progresul societății omenești în ultimele trei veacuri, după descoperirea tiparului, fusese extraordinar, arată S. Marcovici, și ea putea să ajungă la scopul suprem, la fericire: „Atunci numai omenirea va fi fericită – scrie el -, când se vor chezașui fără părtinire și pe temeuri neclintite siguranța persoanelor, a proprietăților, slobozenia industriei, a opiniei, a conștiinței, și când soțietatea se va întocmi cu astfel de chip, încât fiecare cu o muncă cinstită și potrivită cu puterea omului să poată a-și agonisi mijloace de viețuire plăcută”²³.

Referindu-se, în final, la Țara Românească, Simion Marcovici își exprima părerea că la noi civilizația pătrunsese încet, dar sigur, că momentul 1822, prin restabilirea domniilor pământene, 1829, prin consfințirea existenței

¹⁹ „Museu național”, II, 1837, nr. 4 din luna iulie, p. 31-36.

²⁰ Acest eseu a fost reprodus în parte în antologia *Gândirea românească din epoca pașoptistă*, ediție P. Cornea și M. Zamfir, vol. II, București, 1969, p. 237-239.

²¹ „Museu național”, II, 1837, nr. 4, p. 36.

²² *Ibidem*, p. 37.

²³ *Ibidem*, p. 38.

politice a țării, 1831, prin organizarea dată, se afla pe calea unui inevitabil progres, alături de celelalte, învățătura, „mijlocul cel mai puternic de fericire”, așezându-se pe baze solide.

Pe lângă cuvântările lui Simion Marcovici²⁴, o valoare deosebită au cuvântările lui Petrache Poenaru, între care, unele s-au publicat și în această gazetă²⁵, și care au fost semnalate de multă vreme în istoriografia noastră²⁶. Și alte cuvântări publicate aici, de pildă, aparținând lui Gavril Munteanu, profesorul Seminarului de la Buzău²⁷, lui Ioan Maiorescu, inspectorul școlilor craiovene²⁸, profesorului D. Jianu, de la Câmpulung²⁹, episcopului de Argeș, Ilarion³⁰, și chiar unele cuvântări funebre, la moartea unor dascăli³¹, alcătuiesc texte de un remarcabil interes în paginile acestei gazete.

Din această categorie de materiale, interesante sunt și unele schițe de istorie a învățământului, ca, de pildă, *Idee repede la istoria școlilor și a creșterii tinereții de toate națiile atât vechi cât și nouă*, nesemnat, publicat în mai multe numere ale gazetei³². Dar mai ales merită să fie semnalate aici articolele pe teme de educație școlară, legate, bineînțeles, de preocupările moralizatoare, prin esența lor, ale dascălilor-redactori, ca și ale gazetei însăși. Într-un remarcabil articol, cu titlul *Educația*, tema aceasta se tratează în strânsă legătură cu caracterul democratic al școlii și culturii, cu îndemnul de a răspândi luminile în rândurile păturilor largi ale societății. „Iubitorii de omenire – citim aici – trebuie să caute a întinde între toate clasele de oameni învățăturile trebuincioase. Știința nu trebuie să fie monopol”³³. Într-un alt articol, intitulat *Băgări de seamă asupra educației*, nesemnat, ca și cel anterior, critica lipsei de educație îi vizează direct pe privilegiați, când se scrie: „Cei mari nu sunt îndestul de pătrunși de acest adevăr (n.n., N.I., al necesității educației), ci socotesc că cu o naștere înaltă și cu bogăție, sunt apărați de a se strădui să se facă vrednici de cinste și să se împodobească cu științe trebuincioase în soțietate: iată pentru ce la unii pisma se unește cu ura și cu

²⁴ Mai vezi, între altele, și cuvântul său la Palat, cu prilejul tradiționalei ceremonii din ziua de Paști, în „Museu național”, II, 1837, nr. 2, p. 19-20.

²⁵ *Ibidem*, nr. 5, p. 38-41.

²⁶ V. A. Urechia, *Istoria școlilor*, t. I-II, 1892; t. IV, 1901.

²⁷ „Museu național”, I, 1836, nr. 28, p. 109-112.

²⁸ *Ibidem*, II, 1837, nr. 9, p. 69-74.

²⁹ *Ibidem*, I, 1836, nr. 31, p. 121-122.

³⁰ *Ibidem*, I, 1836, nr. 4, p. 16, și supliment la acest număr, p. 1-2.

³¹ De pildă, la moartea profesorului Matei Sinai de la învățături începătoare ale Colegiului Sf. Sava, în „Museu național”, II, 1837, nr. 3, p. 26-27.

³² „Museu național”, II, 1837, de la nr. 1 la nr. 7.

³³ „Museu național”, I, 1836, nr. 10, p. 38.

defăimarea”³⁴. Autorul articolului, conferind religiei, cum o cerea mentalitatea epocii, un rol important în educația școlarului, adăuga acestei teme și altele: „să însufle (dascălul) – scrie el – dorirea de a se face trebuincios patriei sale, a se deosebi prin o lucrare folositoare obștii și a iubi slava ce rezultază din fapte bune”³⁵. Alte articole abordează tema educației femeilor, a rolului lor în familie, în educația copiilor și a tineretului³⁶.

1.5. O serie de câteva articole din gazetă privește un alt domeniu de mare interes în epocă, acela al dezbaterilor privind modalitatea de cultivare a limbii naționale. Este vorba în primul rând de reproducerea aici a *Corespondenței între doi Români*³⁷, făcând obiectul cunoscutei polemici dintre I. Heliade și C. Negruzzi, în chestiunea ortografiei limbii române³⁸. Că o asemenea discuție îi interesa în mod deosebit și pe redactorii gazetei, o mărturisea, între altele, jurnalul Eforiei școlilor din Țara Românească, publicat într-un număr anterior, prin care se înființa un „comitet literal”, căruia i se indica o misiune precisă: „să se ocupeze a cerceta cu deamăruntul duhul limbei și lipsele (sic!) ce are, și a îndeplini aceste lipse prin introduceri sau construcții de ziceri și de fraze rezemate pe reguli gramaticești și potrivite cât va putea mai mult cu însușirea limbei rumânești”³⁹. Comitetul instituit de Eforie, alcătuit din P. Poenaru, S. Marcovici, G. Ioanid, I. Pop și Fl. Aaron, urma să aleagă prin vot pe membrii *Societății literare* care se preconiza, prezident al ei urmând a se socoti Eforia însăși, iar locțiitor, directorul școlilor, P. Poenaru, așa cum rezultă din statutele publicate în același număr al gazetei, adică „reguli după care au a se urma lucrările Societății literale”⁴⁰. Dacă acest prim-proiect de constituire a Societății⁴¹ - a ceea ce avea să fie mai târziu, la 1866, Societatea Literară, iar apoi, Academia Română⁴² - rămânea numai în această fază, nu este mai puțin adevărat că interesul dascălilor de la Sf. Sava, precum și al gazetei la care ne referim, pentru problemele cultivării limbii naționale, merită să fie din plin relevat.

³⁴ *Ibidem*, nr. 38, p. 149.

³⁵ *Ibidem*, p. 150.

³⁶ Vezi, de pildă, articolele: *Pentru educația femeilor* (*ibidem*, nr. 14, p. 54-56); *Pentru creșterea copiilor* (*ibidem*, nr. 19, p. 74); *Tânărul* („Museu național”, II, 1837, nr. 8, p. 64-68).

³⁷ Vezi *Corespondența între doi Români, unul din Țara Românească și altul din Moldova*, în „Museu național”, I, 1836, nr. 141-144; nr. 37, p. 145-148 și supliment la acest număr.

³⁸ Vezi asupra acestei polemici, Marta Anineanu, *Un contract editorial și o corespondență literară între Vasile Pogor și Eliade Rădulescu*, în „Studii și cercetări de bibliologie”, vol. V, 1966, p. 278.

³⁹ „Museu național”, I, 1836, nr. 34, p. 135.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 135-136, precum și suplimentul la acest număr.

⁴¹ Ideea constituirii acestei Societăți era și mai veche. O intuiuse, de pildă, și Dinicu Golescu, dar la un proiect propriu-zis, adică cu rosturi bine definite și statute, se ajunge acum.

⁴² Pentru acest moment și antecedentele sale, vezi Dan Berindei, *Înființarea Societății Literare (Academeice) și sesiunea ei din 1867*, în „Studii”, IX, nr. 5/1956.

În sfârșit, sub raportul preocupărilor literare ale gazetei, sunt de semnalat aici mai ales o serie de traduceri din literatura universală, franceză în primul rând, producția beletristică autohtonă publicată aici fiind, în general, mai redusă și de valoare îndoielnică. Majoritatea textelor traduse aparțin literaturii de caracter moralizator, precum sunt, de pildă, cele aparținând lui Benjamin Franklin⁴³.

Cu un asemenea conținut progresist, această gazetă a fost, după „Curierul românesc” al lui Ion Heliade-Rădulescu și „Albina Românească” a lui Gh. Asachi, cea de a treia importantă publicație din Principate; începând să apară cu doi ani înainte de apariția „Gazetei Transilvaniei” a lui Gh. Barițiu, tot cu doi ani înainte de apariția unei alte importante publicații a acelorași dascăli de la Sf. Sava, „România”, cu un titlu semnificativ pentru idealul unității naționale în slujba căruia era pusă, - căci „Muzeul național” se voia un muzeu al tuturor românilor, din toate provinciile locuite de români -, această gazetă se înscrie în seria publicațiilor premergătoare revoluției de la 1848, care, în ciuda opreliștilor vremii, au cultivat ideile de unitate și libertate națională, de progres social ale poporului român.

1.6. Cea de a doua importantă publicație, operă colectivă a dascălilor de la Sf. Sava, a fost cotidianul „România”, primul cotidian românesc, apărut la începutul anului 1838, primul periodic din publicistica românească purtând numele statului național român, a cărui constituire o anticipa. Este vorba de un important organ de presă care a făcut în istoriografia noastră obiectul unor analize speciale⁴⁴, motiv pentru care ne vom opri foarte pe scurt asupra lui.

Anunțat la sfârșitul anului 1837 într-un număr de probă, numărul 1 al ziarului apare la 1 ianuarie 1838, cu indicația că urma să iasă zilnic, afară de duminică, așa cum se va întâmpla, pe parcursul duratei unui singur an, 1838, în care a apărut. Era înainte de toate un jurnal de informare politică, care își propunea în cele patru pagini ale sale să țină pe cititori la curent cu ultimele evenimente politice survenite în țară și peste hotare. Cel mai cuprinzător spațiu era acordat știrilor externe, din țările europene, dar și din alte continente; accentul era pus pe țările vest-europene, Franța, Anglia, Italia, Țările Iberice, fără a pierde însă din vedere tabloul general al evenimentelor europene și al

⁴³ Vezi, ca atare, *Meșteșugul de a fi cinevași fericit, știința bunului Richard*, scrisă de Franklin („Muzeu național”, I, 1836, nr. 19, p. 68-69); sau *Oarecari aduceri aminte din Biografia lui Benjamin Franklin (Ibidem, nr. 22, p. 86-88)*.

⁴⁴ Vezi, V. Netea, „România” - primul cotidian al poporului român, în „Studii. Revistă de istorie”, XIX, 1966, nr. 1, p. 47-48.

celor extra-europene. Deosebit de importante și semnificative pentru spiritul patriotic-național al gazetei și redactorilor săi sunt știrile care se referă la Transilvania, la alte provincii locuite de români, înserate în rubricile destinate știrilor externe.

La rubrica „Țara Românească”, uneori enunțată sub titlul de „București”, apar în primul rând știrile interesând situația școlilor: rapoarte, festivități, cuvântări școlare. Alte două rubrici, de „Înștiințări” și „Varietăți”, largesc cadrul de interes al cotidianului în afara sferei politice. Se publică, inclusiv în asemenea rubrici, și articole cu conținut științific, mai ales economic, unele din ele datorate lui Petrache Poenaru, ca, de pildă, *Știința inginerescă*⁴⁵ sau *Bogăția națională*⁴⁶, acesta din urmă, cum s-a arătat, cu idei deosebit de importante pentru istoria gândirii economice din România din secolul al XIX-lea⁴⁷. Redactorii încearcă să lărgescă interesul cititorilor, rezervând un oarecare spațiu și literaturii naționale, între altele, publicând aici, cum s-a remarcat, unele din versurile poetului Grigore Alexandrescu.

Așa cum a arătat istoricul Vasile Netea, apariția ziarului la începutul anului 1838, precum și conținutul său, se integrează semnificativ în contextul istoric al momentului, care releva cu pregnanță, pe de o parte, etapa superioară în care intra procesul de afirmare a conștiinței naționale a românilor – marcată, printre altele, de mișcarea condusă de Ioan Cămpincanu –, pe de alta, interesul crescând al presei europene, al mișcării democratice europene, pentru țările române, și totodată ecoul pe care acest interes putea să-l aibă, la rândul său, în publicistica românească, „România”, între altele, făcându-se, prin rubricile sale, mediatorul acestui reciproc interes.

Dintre cei doi redactori ai gazetei, Fl. Aaron și G. Hill, ca autori înșiși ai unei bune părți a gazetei, rolul cel mai important a revenit lui Fl. Aaron. Aici, într-un supliment al „României”, a publicat profesorul de istorie, „Vițe – directorul Colegiului Național”, excursul său în istoria națională a românilor⁴⁸, sintetizând în mod remarcabil ideile manualului său, cărora le adaugă un suflu patriotic de o mare elocvență și o concepție mai clară privind sensul progresiv al dezvoltării noastre istorice, anunțând în această privință tezele lui N. Bălcescu. „Mii de revoluții – citim în partea de început a „Cuvântului”

⁴⁵ „România”, 1838, nr. 72 din 25 martie, p. 286-288.

⁴⁶ *Ibidem*, nr. 109, 110, 111.

⁴⁷ V. Netea, loc. cit., p. 55.

⁴⁸ Vezi „Cuvântul ce s-a zis de D. Medelnicerul Fl. Aaron, vițe-Directorul Colegiului Național și Profesorul de Istoria Generală”, în „România”, 1, 1838, supliment la nr. 180, p. 2-17.

publicat aici – au zguduit Țara Românească amenințând-o că vor să o cotopească; întâmplări nenumărate au năpădit cu furie pe Români înfricoșându-i că vor să le desființeze naționalitatea și să-i șteargă din numărul celorlalte nații. Cu toate acestea, Românii cu mândrie pot a-și ridica capul înaintea veacurilor trecute, a revoluțiilor și întâmplărilor, ce i-au izbit, și cu un glas triumfător pot să zică: noi tot suntem!”. Și mai departe, subliniind caracterul ineluctabil al progresului, el scrie, că aceste „revoluții și întâmplări” din trecutul istoric „au schimbat pe Români mult și foarte mult, încât de s-ar scula din mormânt vreun strămoș al lor din vremile vechi, abia ar cunoaște pe strănepoții săi și țara lor în care ei lăcuiesc. Astfel e legea cea veșnică a lumii ca să nu rămâie nimic într-însa după cum a fost; astfel a fost și soarta Românilor ca să se schimbe și să se prefacă neconținut, încât să nu mai semene cu Românii de demult”⁴⁹.

Cotidianul a avut o viață scurtă, de numai un an, încetând, cum încetase și „Muzeul național”, așa cum vor înceta și alte publicații, datorită condițiilor materiale precare ale epocii, redactorii înșiși mărturisind sacrificiile pe care ei au trebuit să le facă pentru reușita experienței de apariție a acestui prim-cotidian, fie și numai în cursul unui singur an. În ultimul număr al ziarului, din 31 decembrie 1838, apărut în chenar negru, prin care redactorii, afirmându-și măhnirea pentru încetarea gazetei, își mărturiseau totodată satisfacția fie și numai pentru acest singur an de apariție, „că au fost norociți de a putea ajunge până la sfârșitul anului, fără a avea altă mulțumire, decât aceea că s-au ținut de hotărârea lor, și că și-au împlinit îndatoririle”⁵⁰.

Prin conținutul său progresist, prin spiritul patriotic și militant în care a fost redactat, prin stilul și limba folosite⁵¹, acest prim-cotidian din istoria presei românești, așa cum s-a spus, „reprezintă cea mai îndrăzneată și cea mai viguroasă realizare a presei române politice anterioare anului 1848”⁵². El își merită, de asemenea, pe deplin, caracterizarea pe care i-o făcea N. Iorga: „Multă vreme poporul nostru – scria marele învățat – nu era să aibă nicăieri o foaie în aceste condiții de apariție și cu un material la alegerea căruia să se fi cheltuit atâta pătrundere critică și atâta îngrijire morală”⁵³.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 2.

⁵⁰ „România”, nr. 302, din 31 decembrie 1838, p. 1006-1007.

⁵¹ Vezi în acest sens Gh. Bulgăre, *O contribuție la dezvoltarea stilului nostru publicistic: „România”, primul nostru cotidian (1838)*, în „Limbă și literatură”, București, 1960.

⁵² V. Netea, *loc. cit.*, p. 57.

⁵³ N. Norga, *Istoria presei românești de la primele începuturi până la 1916*, București, p. 58.

2. Gazete ale dascălilor de la Sf. Sava din ajunul și din timpul revoluției de la 1848.

2.1. O importantă publicație aparținând dascălilor de la Sf. Sava, a treia în ordinea apariției, după „Muzeul național” și „România”, a fost „Învățătorul satului”, o gazetă care a făcut obiectul unor preocupări în istoriografia română⁵⁴, dar al cărui conținut permite și alte analize. Cu un asemenea titlu, acest periodic reflecta orientarea democratică a dascălilor de la Sf. Sava, interesul lor pentru cea mai numeroasă clasă a societății românești, manifestat cu vigoare încă în „Muzeul național” din anii 1836-1838, interes în deplin consens cu activitatea lor de oameni de școală, cu idealul lor de luminare a celor mulți. Pusă în slujba operei de ridicare culturală a săteanului, a acțiunii patriotice de înființare a învățământului sătesc, această gazetă, care va apare bilunar, începând din 1843, durând cu acest titlu până în anul revoluției de la 1848, constituie prima publicație vizând, prin chiar titlul ei, preocuparea directă pentru lumea satelor.

Așa cum indică articolul-program, din nr. 1, apărut la 1 octombrie 1843 și semnat de P. Poenaru⁵⁵, se voia ca prin această gazetă „să se poată da țaranului știință despre orice ar putea să-i îmbunătățeze starea, precum lucrarea pământului după un chip mai înlesnitor, creșterea vitelor și apărarea lor de boli, paza sănătății locuitorilor, și îndeletnicirea la deosebite feluri de meserii folositoare pentru economia casei”⁵⁶. Totodată, redactorii își propuneau să ofere sătenilor „deosebite povățuiri pentru îndreptarea năravurilor”⁵⁷. În cazul neștiutorilor de carte, alcătuind în epocă marea majoritate a sătenilor, ei sperau în transmiterea orală a conținutului gazetei de către puținii știutori de carte, în primul rând de către învățători, realizându-se astfel o stare de emulație în ceea ce privește preluarea îndemnurilor folositoare din gazetă. „Prin pilda vecinului dar - se scria în încheierea articolului-program -, care știe să citească și să puie în lucrare bunele povățuiri, nădăjduim și noi că se va înștiința țaranul cel ce nu știe carte, ca să întrebuințeze și el mijloacele în care va vedea pe aproapele său că izbuteste”⁵⁸.

În domeniul sfaturilor practice date sătenilor pentru lucrarea pământului și îndeletnicirile anexate, redactorii gazetei reiau și dezvoltă subiectele

⁵⁴ Vezi și G. D. Isescu, „Învățătorul satului” (1843-1852), în „Presa noastră”, nr. 3 (202), 1973, p. 34-35; Idem, *Contribuții privind învățământul la sate în Țara Românească până la jumătatea sec. al XIX-lea*, București, 1975, p. 169-173.

⁵⁵ Vezi Despre întocmirea acestei foi, în „Învățătorul satului”, I, 1843, nr. 1, p. 1-2.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 1.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 2.

enunțate sau tratate sumar în „*Museul național*”. Astfel, P. Poenaru scrie despre îngrășarea pământului, despre păstrarea semințelor și semănat, despre secarea bălților, despre sădirea pomilor și mai ales despre îngrijirea duzilor și a gândacilor de mătase⁵⁹, aceasta din urmă fiind o veche preocupare a sa. Alexe Marin, viitorul profesor universitar de chimie, profilat deja din anii tinereții în domeniul științelor naturale, cu interferențe directe în sfera îndeletnicirilor sătești, scrie, la rândul său, despre fabricarea și păstrarea băuturilor, despre fabricarea pâinii și pregătirea bucatelor, despre construirea gospodăriilor și caselor țărănești etc. O rubrică a gazetei, cu implicații directe în viața cotidiană a țaranului, este aceea a „*Cunoștințelor medicale*”⁶⁰, cu sfaturi practice date sătenilor pentru îngrijirea sănătății, pentru prevenirea sau tratarea unor boli⁶¹.

Fără îndoială că, într-o epocă în care autoritățile erau atât de ostile spiritului radical, mai ales în privința discutării caracterului raporturilor de clasă dintre țărani și proprietarii moșiilor, într-o asemenea gazetă, apărută cu aprobarea autorităților și care avea să dureze, cum se observă, ani de-a rândul - fiind sub acest raport, în presa din epoca pașoptistă, una dintre gazetele cu viață lungă -, nu se puteau aborda în mod deschis problemele de esență care ar fi putut explica starea grea a țărânimii, și cu atât mai puțin nu se putea pune problema abordării adevăratei soluții pentru schimbarea acestei stări de lucruri, dezacordul dascălilor de la Sf. Sava cu instituțiile anacronice ale vremii fiind formulat cu cele mai mari precauții.

Este semnificativ sub acest raport un comentariu al lui P. Poenaru, publicat în numărul din 15 ianuarie 1846 al gazetei, privind aplicarea prevederilor Regulamentului Organic în privința raporturilor dintre țărani și proprietari, după 13 ani de la intrarea în vigoare a acestuia, cum se scrie aici, nici proprietarul, nici clăcașul, nefiind încă pătrunși de duhul legiurii. „Unii din proprietari - scrie Poenaru - socotesc că folosul lor este să stoarcă de la clăcași cât mai mulți bani, clăcașii iarăși socotesc că sunt folosiți când se vor îndărătnici cât de mult a nu îndeplini nici cele legiuite ale lor îndatoriri către proprietari”⁶². Socotind că „alunecările” în asemenea păreri și atitudini mărturiseau necunoașterea sensului prevederilor Regulamentului, fără a-și permite o critică deschisă la adresa acestuia, Poenaru își propunea ca odată cu republicarea

⁵⁹ Vezi, de pildă, „*Învățătorul satului*”, IV, 1846, nr. 1; p. 1-2; nr. 4, p. 14-16; nr. 6, p. 21-22; IV, 1847, nr. 7, p. 25; nr. 10, 11, 12 etc.

⁶⁰ Articolele de acest gen sunt semnate de Dr. G-scu, adică Gănescu, aceiași care semnează și o serie de articole privind tratarea bolilor la vite.

⁶¹ Vezi, de pildă, an. III, 1845-1846, nr. 2-24; an IV, 1846, nr. 1, 4, 6; etc.; etc.

⁶² „*Învățătorul satului*”, III, 1846, nr. 8, p. 29.

textului părții respective din Regulament⁶³ să comenteze pe îndelete articolele în cauză, în speranța că multe abuzuri și neînțelegeri se vor anula de la sine. Este interesant de observat că în „Deslușirile” de la sfârșitul comentariilor sale, sub forma unui comentariu nepărtinitor, privind ambele părți, se insistă în mod deosebit asupra necesității măsurării cât mai corecte a obligațiilor țăranilor, raportate la numărul pogoanelor de pământ avut în folosință, iar nu în zilele de lucru, calculate în mod abuziv de stăpânii de moșii⁶⁴.

2.2. O importantă parte a gazetei, așa cum se anticipa și în articolul-program, era rezervată articolelor cu caracter moralizator, menite să facă educația civică și familială a țăranilor. Autorul cel mai prolific în această direcție este profesorul Costache Aristia, care publică aici, în paginile gazetei, de-a lungul anilor de apariție a acesteia, poveștile sale moralizatoare, din ciclul, semnificativ intitulat, *Datoriile omului*. Sunt sfaturi moralizatoare de coloratură religioasă, redată într-o formă ce se vrea literaturizată, dar în care răzbat adesea îndemnuri autentice nu numai la păstrarea sănătății morale a țărânului român, ci și la educația sa patriotică, în care, adesea, pe lângă îndemnul prevăzătoare la supunere în fața legilor și autorităților, se strecoară, în spiritul ideologiei luminilor, note critice la adresa nedreptăților și abuzurilor celor mari. Iată de pildă, în chiar nr. 23 al gazetei din 1844, la această rubrică, cu subtitlul *Să iubești și să cinstești satul tău*, ce se poate scrie: „Omul care știe a iubi pe aproapele său, anevoie mai gustă mulțumirea vieții în țara streină, fiindcă (sufletul) rămâne pironit la satul său, la pământul acela unde a văzut întâiași dată lumina, unde a copilărit, unde a auzit întâia cântare, întâia vorbire, întâia învățătură prin povața părintească să laude pe Domnul, unde a văzut îngropați pe părinții săi, și dorește ca ei a se îngropa și el”⁶⁵.

Într-un alt subtitlu al rubricii, *Disprețul de durere și de moarte*, cultivându-se sentimentul spiritului de sacrificiu pentru patrie, se poate citi îndemnul: „Pune zilele vieții tale și în cea mai mare primejdie pentru a scăpa de necazuri pe altul, când este trebuință, și mai cu seamă când este de a ajuta țara și satul tău”⁶⁶. Uneori, titlurile înseși ale acestor povestioare morale sunt sugestive pentru unele idei enunțate printre rânduri: *Iubirea de omenire; Despre prietenie; Despre cumplire; Despre bogăție; Disprețul de durere și de moarte; Bogatul și săracul în spiritul lumei și al Providenței; Adevărata și falsa filantropie; Bogăția muncitorului și altele*. Uneori, aceste povestiri morale au ca fond trecutul istoric, ca de pildă, aceea intitulată *Răsplătirea domnească*, relatând, în

⁶³ Articolele în cauză, nr. 139-144, ale Regulamentului, se publică în nr. 8 și 9 al gazetei.

⁶⁴ „Învățătorul satului”, III, 1846, nr. 9, p. 34-35.

⁶⁵ „Învățătorul satului”, I, 1844, nr. 23, din 1 septembrie, p. 90.

⁶⁶ „Învățătorul satului”, II, 1845, nr. 17 din 1 iunie, p. 66.

context, generozitatea și cinstea lui Matei Basarab⁶⁷, sau *Prințul dezamăgit*, având ca pretext personalitatea morală a lui Mircea cel Bătrân⁶⁸.

În afara lui C. Aristia, autori de povestiri morale, întretesute cu sfaturi practice, mai ales sub forma dialogului unor personaje imaginare, sunt și P. Poenaru sau Alexe Marin. Primul, de pildă, publică serialul *Bogăția muncitorului sau tainele lui Moș Stan*⁶⁹. La rândul său, Alexe Marin redactează, încă de la începutul publicației, serialul intitulat *Militarul întors la satul său*⁷⁰, plin cu sfaturi practice de bună gospodărire adresate sătenilor.

Un spațiu apreciabil, evident, este acordat de redactorii gazetei problemelor de organizare școlară – în primul rând a celei sătești –, precum și celor de educație școlară și pedagogie. Circulare adresate învățătorilor comunali, semnate de Petrache Poenaru⁷¹, rapoarte ale revizorilor școlari de prin județe⁷², diverse știri despre școlile sătești și normale sau despre schimbări în posturile sătești, corespondență cu figuri de seamă ale școlii⁷³, informări privind importante hotărâri ale învățământului⁷⁴, toate acestea vizau în mod deosebit interesul gazetei pentru învățatorii satului. Nu lipsesc, cum anticipam, și unele preocupări de pedagogie școlară, cum ar fi articolele lui C. Aristia, *Despre bunătatea învățătorului*⁷⁵ sau, mai ales, articolul lui Alexe Marin, *Școale și metode*, anticipând spiritul școlii moderne în această privință⁷⁶.

Literatură beletristică în înțelesul propriu al cuvântului se face în foarte puțină măsură în paginile gazetei, așa cum fusese și cazul „Muzeului național”, iar traducerile din literatura străină, de asemenea, sunt lipsite de însemnătate, cu excepția, poate, a unor texte din același Benjamin Franklin, traduse și aici într-un mod liber, în pana lui Al. Marin⁷⁷.

Cu un asemenea conținut, interesând în cel mai înalt grad pe țărani, „Învățătorul satului” a cunoscut o difuziune apreciabilă în lumea satelor⁷⁸,

⁶⁷ „Învățătorul satului”, IV, 1847, nr. 16, din 15 mai.

⁶⁸ *Ibidem*, nr. 9, din 1 februarie.

⁶⁹ „Învățătorul satului”, II, 1845, nr. 2-5; nr. 7 din 1 ianuarie 1846 și altele.

⁷⁰ „Învățătorul satului”, I, 1843, nr. 1, 2; II, 1844, nr. 16 și următoarele.

⁷¹ Vezi, de pildă, an III, 1845, nr. 4.

⁷² De pildă, an IV, 1846, nr. 1; sau nr. 15 din 1 mai 1847; nr. 17 și 18 etc.

⁷³ „Învățătorul satului”, IV, 1846, nr. 16, corespondență cu I. Maiorescu.

⁷⁴ În nr. 24 din 15 sept, 1847, p. 93-96, se publicau, de pildă, textele neinspiratei reforme propusă de domnitorul Gh. Bibescu.

⁷⁵ „Învățătorul satului”, 1847, nr. 25, din 1 octombrie și nr. 26, din 15 octombrie.

⁷⁶ „Învățătorul satului”, II, 1844, nr. 5.

⁷⁷ Vezi, de pildă, în nr. 20, din 1844, *Din poveștile lui Franklin*.

⁷⁸ Vezi, în această privință, cât și despre modalitățile de difuzare, datele deosebit de semnificative oferite de G. D. Iscru: de pildă din cele 4693 exemplare ale primului număr, din 1 octombrie 1843, 3579 erau destinate satelor. Cf. G. D. Iscru, *Contribuții privind învățământul la sate*, p. 170.

aducându-și un aport considerabil la ridicarea culturală a țării, la iradierea ideilor înaintate ale epocii, la pregătirea cadrului participării satelor și școlilor sătești la revoluția de la 1848⁷⁹. Așa cum se știe, condusă până la 14 iulie 1848 de Petrache Poenaru, în plină desfășurare a revoluției, conducerea gazetei a fost preluată de Nicolae Bălcescu și transformată într-un organ principal de propagandă revoluționară⁸⁰

2.3. În acest răstimp de apariție a gazetei, în cursul desfășurării revoluției până la înăbușirea acesteia prin intervenția armată străină, în paginile gazetei s-au publicat, din inițiativa lui N. Bălcescu, o serie de materiale valoroase, cu pondere în publicistica revoluționară de la 1848⁸¹. Este vorba în primul rând de articolul aparținând lui Bălcescu însuși, *Drepturile Românilor către Înalta Poartă*, publicat în nr. 16, din 8 august 1848⁸². Remarcăm apoi, aici, „cuvintele” a doi dascăli, deveniți comisari de propagandă; primul, tânărul Petre Cernătescu, participant entuziast la revoluție, iar apoi exilat, al doilea, profesorul C. Brezoianu, vechi aderent la ideile revoluționare⁸³, participant cu însuflețire la evenimente, și anume: P. Cernătescu, *Cuvânt prin puținele sate prin care am trecut ca comisar* (nr. 15, p. 58-60); *Cuvântul ce a ținut domnul C. Brezoianu, comisarul plaiului Nucșoarei, către săteni în urma tălmăcirii ce a făcut constituției*, în nr. 21, p. 82-84.

Trebuie să remarcăm, de asemenea, serialul lui C. Aristia, *Despre libertate*, publicat în nr. 17, 19 și 21 ale gazetei, formulând de această dată, cum indică și titlul, convingerile reale ale acestui vechi dascăl de la Sf. Sava, unul dintre colaboratorii de seamă ai gazetei, odată cu apariția ei. Mai apare în cuprinsul numerelor apărute sub îngrijirea lui Nicolae Bălcescu rubrica aparținând Dr. Gănescu, „Cunoștințe medicale”, publicată, cum am văzut, și în anii anteriori, precum și articolul acestuia, *Fizica trupului omenesc*, în nr. 14. Importante sunt aici, desigur, și noile colaborări la revistă aparținând unor

⁷⁹ Vezi, de asemenea, despre însemnătatea culturală a învățământului la sate, cât și despre rolul școlilor sătești în revoluția de la 1848, din aceeași lucrare a lui G. D. Isescu, capitolul final privind importanța învățământului la sate, p. 167 și urm., precum și studiul aceluiași, *Revoluția din 1848 și învățământul public la sate în Țara Românească*, în „Studii. Revistă de istorie”, t. 25 (1972), nr. 5.

⁸⁰ Vezi adresa Guvernului provizoriu prin care redacția gazetei, „căreia urma să i se dea o direcție cuvenită în împrejurările de acum”, este încredințată frunțașului revoluționar, în N. Bălcescu, *Opere, IV, Corespondență*, ediție critică de G. Zane, București, 1964, p. 498.

⁸¹ În lipsa exemplarelor pentru anul 1848 ale gazetei, folosim și noi datele oferite de G. Zane, din ale sale *Materiale privitoare la corespondență*, nr. 40, de la p. 497-499, ale ediției critice citată mai sus.

⁸² Vezi textul publicat de G. Zane și Elena Zane în excelenta ediție critică, N. Bălcescu, *Opere. II. Scrieri istorice, politice și economice, 1848-1852*, București, 1982, p. 8-10, și la „Note și materiale”, p. 180-184.

⁸³ De asemenea, C. Aristia continuă aici, în nr. 13, vechea sa rubrică, *Datoriile omului*.

nume prestigioase: A. G. Golescu, *Către frații săteni*, în nr. 20; C. Roman, *Fraților Români*, în nr. 17, și *Tălmăcirea punturilor din constituție*; A. Zane, *Credința și dragostea*, în nr. 20; în sfârșit, Iosafat Snagoveanu, cu al său apel, *Către frații preoți*, din nr. 20, adresat acestei categorii sociale, chemând-o în sprijinul revoluției.

După revoluția de la 1848, gazeta nu mai putea să apară sub vechiul nume, datorită regimului represiv din țară, sub o nouă titulatură de „Foaia satului” reapărând de la data de 1 ianuarie 1849⁸⁴, cenzura impunându-i o direcție strict oficială, ea transformându-se, cum s-a remarcat, mai degrabă într-o „colecție de publicații oficiale”⁸⁵. Propunându-și să apară tot bilunar, sub redacția aceluiași dascăl de la Sf. Sava, ea va cunoaște o apariție neregulată, până la sfârșitul anului 1850, când încetează definitiv. În paginile „Foi” se publică, între altele, materiale critice la adresa revoluției și revoluționarilor, consemnând mai ales punctul de vedere al reacțiunii în problema agrară. „Însă revoluționarii în nălucirile lor – se scrie într-unul dintre acestea – au voit să atingă dreptul cel mai sfânt al omului, dreptul de a se bucura de munca sa, adică dreptul proprietății; și ca să amăgească pe țărani, au întrebuițat feluri de înșelăciuni și amăgiri ca să le tulbure mințile și să le strâmbeze judecata”⁸⁶. Răzbate, firește, printre rânduri, și imaginea dramatică a țării, aflată sub regimul trupelor străine de ocupație⁸⁷.

Dar gazeta își trăise oricum adevărata ei istorie, sub titlul adevărat, de „Învățătorul satului”, până la 1848, și ea rămâne ca atare în presa pașoptistă, cum am mai subliniat, una dintre cele mai de seamă periodice ale epocii, exprimând, mai mult decât oricare alta, relația dintre dascălii de la Sf. Sava și lumea satelor, a cărei luminare constituie, înainte de toate, țelul suprem al nobilei lor misiuni. Ca „cea dintâi publicație ce are în vedere satele”, cum se exprima N. Iorga⁸⁸, prin rolul important pe care l-a avut în acest sens în epocă, ea își merită pe deplin locul în istoria presei progresiste din secolul al XIX-lea.

2.4. Un alt periodic important din anii premergători revoluției de la 1848, operă în primul rând a dascălilor de la Sf. Sava, a fost „Universul”,

⁸⁴ Vezi „Foaia satului”, an VI, 1849, nr. 1, din 1 ianuarie, cu indicația: „Cine va voi această foaie, se va adresa în Capitală la Redacție, în Colegiul Sf. Sava”.

⁸⁵ G. D. Iscriu, *Contribuții privind învățământul la sate*, p. 173.

⁸⁶ Vezi articolul *Câteva cuvinte asupra proprietății*, semnat „Un sătean”, Cf. „Foaia satului”, VI, 1849, nr. 1, p. 1-3.

⁸⁷ Între altele, totuși, citim aici și rânduri în care, parcă, resimțim măhnirea înfrângerii (*Ibidem*, p. 1).

⁸⁸ N. Iorga, *Istoria presei românești*, p. 78.

intemeiat și scris în cea mai mare parte de Iosif Genilie⁸⁹, dascălul de geografie din Colegiu.

Apărut săptămânal, între 8 iulie 1845 și 18 mai 1848, acest periodic, ca și alte publicații ale dascălilor de la Sf. Sava, și-a adus contribuția, în ajunul revoluției de la 1848, la opera de emancipare politică și socială a poporului român.

Așa cum subliniază subtitlul, *Noutăți din toată natura, cultura, literatura*, pe care îl găsim consemnat în primul număr, această gazetă poate fi caracterizată în primul rând ca o publicație de informare științifică⁹⁰, de larg orizont, care își propune să lupte împotriva superstițiilor și obscurantismului. Progresul științelor naturii, pe care periodicul își propune să-l urmărească, este raportat întotdeauna la stadiul de evoluție socială și politică a diferitelor societăți. Scopul gazetei „a fost și va fi – scria Genilie – să înștiințeze iubitorilor de știință: ce înaintări face omenirea în cunoștințele naturii, culturai și literaturii, cele ce caracteră diferirea dintre un învățat și un neînvățat”⁹¹.

Rubricile din gazetă privind „cerul, pământul, atmosfera, oceanele” sau cele privind „continentele, omenirea” sunt alcătuite întotdeauna de primul redactor; la rubricile de „literatură, lingvistică, memorabile”, apar, din când în când, și numele unor colaboratori.

Problema abonamentelor este stringentă ca și la alte publicații ale epocii. Când „Universul” – scria Genilie într-unul din ultimele numere ale anului 1846 – ar avea un număr mai mare de abonați, el ar putea să realizeze întocmai scopul propus: „el ar înfățișa un tablou deplin despre toate pasurile ce fac națiile în cultură și în civilizație, din zi în zi; ar spune amănunt toate triumfurile ce face geniul omenesc străbătând în secretele naturii, precum și toate acele fapte ilustre și minunate ce se află străbătând în secretele inimii sau în împărăția minții, ori în soțietatea omenirii: căci sfera științei, firești și omenesți, este nemărginită ca și sfera cerească; amândouă sunt universale, una cu realitatea, alta cu idealitatea”⁹². Titlul pe care Genilie l-a dat ziarului său, reluat apoi mai târziu de alte gazete, indica de la sine o tematică variată de natură să intereseze pe mulți cititori.

⁸⁹ Vezi, mai pe larg, N. Isar, *Un ziar din anii premergători revoluției de la 1848: „Universul” lui Iosif Genilie*, în „Presa noastră”, 1973, nr. 4, p. 38-40.

⁹⁰ În lucrarea sa privind istoria presei românești, N. Iorga, deși dedică prezentării acestui ziar doar o singură frază, semnalează caracterul său de „organ de informație științifică”. Cf. N. Iorga, *Istoria presei românești*, p. 82.

⁹¹ „Universul”, II, 1846, nr. 49, p. 196.

⁹² „Universul”, II, 1846, nr. 50, p. 200.

Remarcabil a fost interesul gazetei și al redactorilor pentru lumea extraeuropeană și cultura sa, știrile privind țările din Asia⁹³, Africa și America fiind numeroase și pătrunse de un remarcabil spirit critic. Între altele, sunt de remarcat aprecierile privind viața grea a popoarelor din colonii. Referindu-se la Congo, de pildă, redactorul unor asemenea informații, I. Genilie, arăta că barbaria colonizatorilor „este mult mai cumplită decât a europenilor către dobitoacele lor”⁹⁴. În acest sens, critică în termeni categorici comerțul cu negri din Africa, pe care îl numește „negot fără omenie” sau „spurcată speculație”⁹⁵.

Un spațiu larg a acordat Genilie în rubricile publicației traducerilor sau prelegerilor din literatura universală⁹⁶, elaborate de el sau de unii colaboratori. De un oarecare interes au fost și articolele de caracter filosofic⁹⁷, elaborate, se pare, de A. Tr. Laurian⁹⁸, propunându-și să popularizeze marile figuri ale lumii antice, precum și cele privitoare la marii iluminiști francezi din secolul al XVIII-lea, Voltaire sau Rousseau⁹⁹, toate tinzând a cultiva gustul cititorilor pentru marile valori ale gândirii universale.

Acordând o apreciabilă însemnătate problematicii extra-românești, istoriei și culturii universale, gazeta a conferit în același timp o atenție deosebită problematicii societății românești, în ea aflându-și locul corespunzător articolele privind istoria națională și educația patriotică a contemporanilor, privind limba și cultura națională, mai ales în strânsă legătură cu această problematică afirmându-se ideile social-politice înaintate ale redactorilor, adeziunea lor la mișcarea de renaștere politică și socială a poporului român la jumătatea secolului al XIX-lea.

În seria articolelor privind trecutul de luptă sunt de reținut, între altele, cele amintind de pilda marilor voievozi ai neamului. Figura lui Mihai Viteazul, de pildă, este pusă în discuție într-un articol mai mare, nesemnlat, ca majoritatea celorlalte, intitulat *Popa Stoica Fărcașu*, scris probabil de I. Genilie sau

⁹³ Interesante sunt mai ales știrile despre China („Universul”, II, 1846, nr. 21, p. 84). Nu lipsesc nici unele prelucrări din literatura chineză („Universul”, III, 1847, nr. 49, p. 193-195).

⁹⁴ „Universul”, an I, 1845, nr. 23, p. 90.

⁹⁵ „Universul”, I, 1845, nr. 1, p. 3.

⁹⁶ Vezi, de pildă, la rând, de la nr. 41 la 48, din 1847; între altele, „Guilem Tell”, „Uger Danezul”, etc.

⁹⁷ Vezi, între altele, serialul început cu nr. 2 din 1847 care tratează – acest prim număr – problema elementului fundamental al lumii în cadrul filosofiei antice (p. 14-15).

⁹⁸ Presupunerea că August Treboniu Laurian a fost colaborator al „Universului” a fost confirmată de eruditul cercetător I. Popescu-Teiușan, care a găsit atestată această colaborare în manuscrisele lui Laurian, pe care le-a studiat. Din aceleași manuscrise, același autor a dedus colaborarea la „Universul” și a lui I. Maiorescu. Cf. I. Popescu-Teiușan, V. Netea, *August Treboniu Laurian*, București, 1970, p. 79.

⁹⁹ Vezi, de pildă, „Universul”, I, 1845, nr. 4, p. 16; nr. 5, p. 19; an. II, 1846, nr. 14, p. 54; ș.a..

Aug. Tr. Laurian¹⁰⁰, articol publicat în două numere consecutive ale ziarului. Referindu-se la necesitatea unirii dintre țările române, în ciuda rivalității „nesocotite” care, un timp, caracterizase relațiile dintre Țara Românească și Moldova, autorul arăta că „numai o unire în noroadele la care se vorbește limba românească”, numai aceasta „înfățișa oarecare nădejde de izbutire la întreprinderea de a sfârâma jugul otoman”¹⁰¹; în lumina acestei năzuințe este prezentată, desigur, figura eroului de la Călugăreni.

Alături de pledoaria pentru ideea unității naționale, găsim pe alocuri afirmată în gazetă și ideea emancipării sociale a țărănimii, pe diferite căi. Într-un articol, de pildă, scris probabil de I. Genilie, se comenta cazul unor moșieri din Silezia care își împărțiseră moșiile lor, sub formă de arendă, la mai mulți săteni, cu acest mijloc, cei din urmă, „săraci de tot mai înainte”, reușind să-și îmbunătățească situația materială și, în același timp, adăuga autorul, pentru liniștirea unor cititori, să dea „întreit venit și statului și stăpânilor lor, decât lua aceștia numai de la un îngrijitor sau arendaș”¹⁰².

Găsim în gazetă și alte note critice vizând societatea vremii. Într-un articol, de pildă, autorul, foarte probabil, I. Genilie, pledând pentru un învățământ real și, odată cu el, pentru dezvoltarea unei industrii naționale – deoarece, cum se exprima el, numai „cu industria trăiește o mare națiune” –, avea în vedere, între altele, emanciparea unor anumite categorii sociale, a „mii de familii neavute acum”¹⁰³. Demn de semnalat, în acest context, ar fi protestul, inserat în paginile „Universului”, împotriva abuzurilor nobililor maghiari care „leagă și bat pe supușii lor cât le place”¹⁰⁴, aceasta numind ei „drept istoric” – protest vizând situația grea a țărănimii române din Transilvania, aflată, în ajunul revoluției de la 1848, sub greutatea legiurilor feudale, a unei duble asupra, sociale și naționale.

Ca gazetă a dascălilor, „Universul” a acordat o deosebită atenție problemelor școlii și educației; s-a pledat în paginile sale, în primul rând sub pana lui Genilie, pentru emanciparea culturală a celor mulți, în numeroase articole reliefându-se binefacerile științei de carte. Învățătura, scria redactorul

¹⁰⁰ Paternitatea lui Aug. Tr. Laurian a fost sugerată de I. Popescu-Teiușan. Cf. I. Popescu-Teiușan, V. Netea, *August Treboniu Laurian*, p. 79.

¹⁰¹ „Universul”, III, 1847, nr. 23, p. 89, continuare de la numărul anterior.

¹⁰² „Universul”, I, 1845, nr. 20, p. 88. Este de observat că soluția arendării directe a pământului la țărani cu ajutorul administrației de stat și excluderea totală a intermediarilor arendași fusese preconizată și de un alt dascăl de la Sf. Sava, E. Poteca (vezi N. Isar, *Poziția lui Eufrosin Poteca privind problema agrară*, loc. cit., p. 34).

¹⁰³ „Universul”, II, 1846, nr. 46, p. 181.

¹⁰⁴ „Universul”, I, 1845, nr. 20, p. 82.

principal al gazetei, în primul număr, trebuia să fie „lumina unei națiuni”, arma cea mai puternică împotriva „neștiinței ce stânjenește întinderea civilizației”¹⁰⁵. Într-un alt articol, același demonstra că știința de carte se află în natura omului, a fost pentru el „o vistierie nescursă de idei”¹⁰⁶.

Pe seama rezultatelor binefecătoare ale științei de carte, autorul acestor articole pune unele importante măsuri politico-sociale, ca atunci când, de pildă, referindu-se la desființarea robiei țiganilor, în anul 1847, în Țara Românească și Moldova, apreciază că o asemenea măsură nu s-a putut lua un timp mai de vreme „pentru că nu se revărsase prin lume cereștile zori ale învățăturilor, prin școli multe, prin bărbați învățați în dregătorii, prin mulțimi de cărți folositoare soțietății”¹⁰⁷.

În strânsă legătură cu conceptul de „luminare” sunt tratate în paginile gazetei și unele probleme de educație; în acest sens, unul din colaboratorii gazetei, Al. Crețescu, viitorul profesor de istorie din Colegiu, într-unul din numerele acestea, scria că numai prin educație, prin „formarea caracterelor” în școlile naționale, s-ar putea forma, cum se exprima el, și „un caracter național care la noi lipsește”¹⁰⁸.

2.5. O altă condiție importantă a luminării neamului o constituia cultivarea limbii naționale, și acestei probleme I. Genilie îi rezervă un larg spațiu în gazeta sa, cele mai multe dintre articolele publicate pe această temă fiind scrise de el însuși.

Preocupările lingvistice ale lui Genilie au la bază o concepție mai generală asupra însemnătății oricărei limbi. După el, „limba sau graiul omenesc este întâia filosofie a oamenilor”¹⁰⁹, este „cea mai veche și mai întâie filosofie, naturală și națională”, este „o prețioasă avere a unei nații, de aceea toți strigă, de cum simt vreun atac în contra acestei moșteniri străbune”¹¹⁰. Ea constituie un factor istoric esențial pentru existența unui popor. Ea reprezintă „lanțul ce face un popor”; acolo „unde nu e limbă comună, nu e nici popor întreg, nici națiune”¹¹¹. De aici se nasc grija și respectul pentru limba națională. „Cine disprețuiește limba – scrie Genilie -, necinstește pe un înger al vieții sale, și singura moștenire străbună, cea mai neprețuită”¹¹².

¹⁰⁵ „Universul”, I, 1845, nr. 1, p. 3.

¹⁰⁶ „Universul”, II, 1846, nr. 46, p. 183.

¹⁰⁷ „Universul”, III, 1847, nr. 8, p. 30.

¹⁰⁸ „Universul”, an. II, 1846, p. 36 (greșit numerotat, 32).

¹⁰⁹ „Universul”, an. I, 1845, nr. 1, p. 4.

¹¹⁰ „Universul”, an. II, 1846, nr. 42, p. 168.

¹¹¹ „Universul”, an. I, 1845, nr. 4, p. 15.

¹¹² *Ibidem*.

Despre originea latină a limbii române, Genilie notează: „Că începutul și mama României sau a limbei românești este limba latină, e un lucru cunoscut de toți. Latinitatea este fundamentul și norma sau regula formării românității”¹¹³. Calitățile limbii române, arată același, o așează între surorile sale, „cea italiană, decât care este mai sonoră; și cea franțeză, decât care – după părerea sa – este mai liberă la compunere”¹¹⁴.

Încă în primul număr al ziarului său, Genilie și-a exprimat teoria sa asupra formării limbii române: „Românii, afară de vorbele latine, singuri de sine și-au creat un alt număr de vorbe, nouă în limba lor, de multe ori însă și mai armonioase, și mai filosofice, și mult mai naturale, deși compuse sau derivate tot din vorbe originale latine”¹¹⁵. De la al doilea număr, „Universul” intră în polemică în probleme de limbă cu ziarul lui Heliade Rădulescu, „Curierul românesc”. În articolul „*Ce este armonia limbei?*”, autorul, citând în sprijinul său pe Dionisie din Alicarnas cu lucrarea sa despre armonia cuvintelor („*De compositione Verborum*”), dă o replică lui Heliade: „Profesorul carele a învățat pe Români cum să facă armonia și vorbe nouă este nemuritor, și nu șade înfundat în Italia; el predică în tot Universul, căci e însăși Natura universală!”¹¹⁶. Referința la natură, indică în autorul numeroaselor articole din „Universul”, altfel nesemnate, pe redactorul însuși, I. Genilie¹¹⁷. Într-unul din acestea citim: „Natura a zis, omul a prescris, asta este singura învățătorie de vorbe nouă, mai ales în România întreagă. Țst cuvânt niciodată nu trebuie să-l piarză din vedere toți câți – după ce sunt și foarte datori – doresc a-și cunoaște limba patriei, a poporului românesc, decât care nimic nu e mai scump pe pământ”¹¹⁸.

În apărarea fondului latin al limbii române, Genilie vizează, ca și contemporanii săi, apărarea ființei naționale. Atunci când un lingvist străin, A. Ierenei, călător prin „Româno-Moldavia”, făcându-se ecoul șovinismului nobilimii maghiare contestă într-o lucrare latinitatea limbii române, Genilie

¹¹³ „Universul, an. I, 1845, nr. 14, p. 55.

¹¹⁴ I. Genilie, *Geografie istorică*, ed. 1835, p. 211.

¹¹⁵ „Universul”, an. I; 1845, nr. 1, p. 4.

¹¹⁶ „Universul”, an. I, 1845, p. 8.

¹¹⁷ Și altfel identificarea autorului în persoana lui Genilie este posibilă; de pildă, constatarea făcută, în articolul *Barbarismi și eleganțe românești*, anume că „între vre-o patru sute de feluri de cărți românești ce are biblioteca Colegiului, în nici unele nu se găsesc atâți barbarismi ca în gramaticile românești” („Universul”, an. II, 1846, nr. 42, p. 172), nu poate să aparțină decât bibliotecarului de la Sf. Sava, care era, la cea dată, precum se știe, I. Genilie. Ipoteza enunțată de I. Popescu-Teiușan, că Laurian întreține la „Universul” pe lângă rubrica de filosofie pe cea de lingvistică nu ni se pare întemeiată (I. Popescu-Teiușan, V. Netea, *August Treboniu Laurian*, p. 79).

¹¹⁸ „Universul”, an. I, 1845, nr. 4, p. 15.

afirmă cu toată claritatea, în paginile ziarului său, teza drepturilor istorice ale poporului român, vechimea lui pe aceste meleaguri¹¹⁹.

Numeroasele articole pe tema formării cuvintelor limbii române publicate de I. Genilie în „Universul” stârnesc uneori observații din partea unor compatrioți, care își găsesc locul chiar în paginile ziarului. E. Poteca, printre alții, învățatul egumen de la Motru, apreciind orizontul tematic al „Universului” și dând redactorului unele sfaturi în această direcție, își exprimă o anumită rezervă în privința teoriei lui Genilie asupra formării unor cuvinte¹²⁰. Un alt compatriot, I. Poenaru, contestă cu totul valoarea concluziilor lui Genilie cu privire la natura unor cuvinte care ar face „eleganța” limbii române¹²¹.

Într-o serie de articole din 1846, ca și din anul următor, 1847, Genilie continuă cu perseverență să insiste asupra teoriei sale, în esență această teorie – asupra căreia noi nu ne propunem să insistăm, socotind că ea nu face decât colateral obiectul preocupării noastre – exprimă o orientare pozitivă, ea respingând exagerările latiniste sau italieniste. „Mulți critici, și streini, ca și români – scrie Genilie – au vorbit despre românie sau limbă românească, încă și cu oarecare seriozitate, însă ei n-au putut vedea în toată Româניה decât o latinie stricată, și așa falnic, mai cu toții au declarat că limba românească este latinească coruptă, iar alții mai înțețiți, aflând și câțiva streinismi, au socotit drept un amestec de diferite limbi”¹²². Dorind să cerceteze pe cale lingvistică „originea și progresul României”, dând la iveală „adevărul cel serios”, el își propunea, așadar, să învedereze „greșalele unora și abaterile altora”¹²³. Toate articolele sale pe teme lingvistice subliniază consecvența teoriei sale după care „în latinitate este principiul fundamental, iar în românită se află o generalitate înaintată, o aplicație elegantă și grațioasă mai peste tot”, sau, cu alte cuvinte, că limba română „este de origine latină, dar de progres românesc”¹²⁴.

Buna intenție a lui Genilie în clarificarea problemelor lingvistice, așa cum se poate vedea, este neîndoielnică, deși demonstrațiile sale, la obiect, asupra formării unor cuvinte sau altele, cel puțin în unele cazuri, din punct de vedere științific, nu corespundau, se pare, adevărului¹²⁵. Oricum, ideile lui I.

¹¹⁹ „Universul”, an. I, 1845, nr. 23, p. 91.

¹²⁰ „Universul”, an. I, 1845, nr. 21, p. 88.

¹²¹ „Universul”, an. II, 1846, nr. 47, p. 188.

¹²² „Universul”, an. II, 1846, nr. 45, p. 178.

¹²³ *Ibidem*.

¹²⁴ „Universul”, an. II, 1848, nr. 45, p. 180.

¹²⁵ Vezi, de pildă, în această privință, critica lui I. Poenaru, la care ne-am referit mai sus („Universul”, an. II, 1846, nr. 47, p. 188).

Genilie în domeniul lingvistic merită a fi reținute, ele întregind imaginea noastră asupra orizontului preocupărilor profesorului de la Sf. Sava, precum și asupra conținutului și spiritului militant-patriotic al gazetei condusă de el.

2.6. Cu o tematică atât de variată, gazeta lui Genilie a câștigat aprecierea contemporanilor, atât în Țara Românească cât și în celelalte provincii românești, spre care primul redactor își îndreptase, de asemenea, atenția. Primind părerea lui Dimitrie Pop, profesor la Academia Mihăileană, asupra gazetei, nu ca o laudă, ci „ca o sinceră critică a bravilor Moldoveni”, Genilie publică scrisoarea din 17 martie 1846 a acestuia, un om care „știe prețul celor ce se lucrează pentru cultura spiritului român”¹²⁶. D. Pop, în numele profesorilor Academiei Mihăilene, apreciază că „Universul” este „una din celor mai interesante foi a României, pentru că cuprinsul ei este folositor românului, nu numai în privința imaginației și a literaturii, dar totodată și în privirea minții și a inimei”¹²⁷. Văzând în noul ziar „un adaos așa de însemnat foilor folositoare literaturii noastre”, el îl felicită pe redactor pentru această „întreprindere adevărat patriotică”¹²⁸. „Albina românească” a lui Gh. Asachi salutase, la 6 februarie 1846, noul ziar din Țara Românească, apreciind că are un caracter „de tot științific” și un câmp „întins și frumos”¹²⁹. Totodată, ea îndemna „pe toți Moldo-românii a ajuta o asemenea folositoare foae”¹³⁰. La rândul ei, „Gazeta de Transilvania”, prin condeii lui G. Barițiu, a primit favorabil noul ziar și a sprijinit publicarea lui¹³¹.

Aprecierea viza și atenția pe care gazeta lui Genilie o acorda celorlalte provincii românești. La redacția sa din Colegiul Sf. Sava, printre altele, se primeau abonamente pentru „Gazeta Transilvaniei”, pentru „Glasul luminării” sau pentru lucrarea lui Șincai, „Cronica Românilor”¹³². Redactorul încurajează dorința de colaborare a unor scriitori din celelalte provincii românești¹³³, după cum încurajează colaborarea unor tineri, elevi sau foști elevi de la Sf. Sava¹³⁴.

¹²⁶ „Universul”, II, 1846, nr. 12, din 17 martie, p. 48.

¹²⁷ *Ibidem*.

¹²⁸ *Ibidem*.

¹²⁹ Articolul este republicat în „Universul”, an. II, 1846, p. 22-23.

¹³⁰ *Ibidem*.

¹³¹ Vezi „Gazeta de Transilvania”, 1846, p. 64, col. II (anunț pentru abonamente la „Universul”); de asemenea, elogiul făcut de G. Barițiu cu prilejul împlinirii a trei ani de la apariția „Universului”, în „Foae pentru minte”, 1848, p. 46-47.

¹³² „Universul”, III, 1847, nr. 2, p. 16.

¹³³ Vezi, în acest sens, de pildă, materialele publicate de Dim. Gusti sau N. Istrati („Universul”, II, 1846, nr. 50, p. 200; an. III, 1847, nr. 30, p. 120 ș.a.).

¹³⁴ Este cazul lui A. Krețescu, autor, printre altele, a unor interesante observații de caracter filosofic (vezi, de pildă, „Universul”, IV, 1848, nr. 17, p. 136) sau N. Capeleanu, autor de poezii („Universul”, III, 1847, p. 32, greșit numerotat 31).

Dat fiind caracterul cuprinzător al ziarului, pentru redactarea sa, Genilie face apel la compatrioți „să binevoiască a trimite la redacție orice minunate înștiințări vor afla de prin patria noastră”¹³⁵, astfel încât toți – scria el – „să contribuim la deșteptarea publicului nostru, fiecine cu cât o putea să-l ajute”. Numai în acest fel, continuă el, „vor triumfa înțelepciunea, știința și virtutea, asupra neomeniei, neștiinței și a viciilor, asupra cruzilor tirani ai fericirii: ignoranța, superstiția, barbaria”¹³⁶.

Străduința depusă de redactor pentru a scoate regulat ziarul a cerut – dacă avem în vedere și celelalte obligații ale lui Genilie, de profesor și director al bibliotecii Colegiului –, un deosebit efort. Mulți dintre cititorii ziarului, mărturisește el, „nu s-au socotit niciodată, ca să vadă câte ostenele și câte ceasuri trebuie să se jertfească pe toată ziua, ca să se culeagă și să se compue cu articole interesante, o foaie asemenea pe care lesne o ar fi putut împlena cu de alte nimicuri sau copieri, ori dacă s-ar fi putut înjosi să întine caracterul cel filosofic al seriozității docte și literare”¹³⁷. Pe lângă „neconținută oboseală” – mărturisește el în ultimul număr din anul 1846 – a întâmpinat „și o mare stavilă la alte îndeletniciri și mai serioase, drept care o încetare, i-ar fi negreșit încă și de folos și sănătății și ocupației lui”¹³⁸.

Greutățile întâmpinate de Genilie în vederea redactării ziarului, datorate în primul rând lipsei de abonați, nu au fost deloc ușoare. Desele apeluri făcute de el pentru a ridica numărul abonaților sunt o mărturie în această privință. Voind să scoată, începând cu luna martie 1847, un supliment lunar, intitulat „Mondul”¹³⁹, după apariția primului număr este nevoit să renunțe, din lipsă de abonați.

Dacă „Universul” a reușit să reziste totuși vreme de trei ani¹⁴⁰, aceasta s-a datorat, așa cum lasă Genilie să se înțeleagă, în primul rând confrăților săi dascăli de de Sf. Sava. Primul dintre cei care l-au sprijinit, arată Genilie, a fost Petrache Poenaru, „generosul director al învățăturilor publice, fără a cui marinimă ajutorință și încorajare ar fi și încetat „Universul”¹⁴¹. Este evident, ziarul, altfel, redactat în tipografia Colegiului Sf. Sava, a exprimat, de fapt, în

¹³⁵ *Ibidem*.

¹³⁶ „Universul”, an. I, 1845, nr. 24, p. 96.

¹³⁷ „Universul”, an. II, 1846, nr. 52.

¹³⁸ *Ibidem*.

¹³⁹ Acest număr, unic, cuprinde pe 16 pagini doar primul articol din sumarul anunțat (*Rozalina, novellă morală*). Alte două puncte din sumar cuprindeau „o minunată istorie despre eroismul moldo-român, pe niște timpuri, care ni se par uitate și despoiate de virtuți patriotice”, precum și *România și statistica lor*.

¹⁴⁰ Ultimul număr, 18, este din 2 mai 1848.

¹⁴¹ „Universul”, III, 1847, nr. 7, p. 28.

linii generale, direcția de conduită politică și socială a corpului profesoral de la Sf. Sava și a directorului P. Poenaru. Ziarul a urmărit, pas cu pas, evoluția procesului de învățământ de la Sf. Sava și evenimentele din viața acestei instituții¹⁴². Discursul lui Petrache Poenaru, prilejuit de moartea, în 1847, a lui C. Moroiu a fost publicat, ca și cel din partea elevilor, în „Universul”¹⁴³, ca semn de omagiu adus vechiului profesor de drept roman de la Sf. Sava.

Unul dintre aceia care l-au încurajat pe Genilie, tot un dascăl de la Sf. Sava, cu care apucase să fie coleg, cel puțin în anii 1831-1832, a fost Eufrosin Poteca. Apreciind „planul și stilul” redactorului, acesta îl sfătuia, la câteva luni de la apariția „Universului”, să adauge la fiecare număr „pomenire de câte o carte tipărită românește, arătându-i pe scurt și efectul și influența ei, spre civilizația și binele de obște”¹⁴⁴. Fostului profesor de filosofie de la Sf. Sava, Genilie îi aduce, la rândul său, un frumos și binemeritat elogiu în paginile „Universului”, drept unuia care fusese sprijinitorul lui Gheorghe Lazăr, care demonstrase prin faptele sale „dumnezeiasca putere a filosofiei, ce ai profesat – i se adresează Genilie – atât cu blândețe în acest Colegiu Național”¹⁴⁵.

Un coleg și colaborator al lui Iosif Genilie a fost învățatul August Treboniu Laurian, ardelean și el, cel care, din anul 1843, așa cum am văzut, ocupa catedra de filosofie, în urma demersurilor făcute de directorul Eforiei, Petrache Poenaru. De asemenea, Genilie s-a bucurat, fără îndoială, de încurajarea lui Florian Aaron, profesorul de istorie din Colegiu¹⁴⁶, viitorul participant la revoluția de la 1848¹⁴⁷. S-au aflat, probabil, printre încurajatorii săi, și cei mai vechi dascăli ardeleni din Colegiu, cei trei Pop. Pledează pentru această colaborare același spirit patriotic și militant care străbate activitatea și lucrările tuturor acestor dascăli.

2.7. Referitor la publicistica dascălilor din ajunul revoluției de la 1848, ar trebui adăugat aici că, în parte, aparține scriei acestor publicații și o revistă efemeră, „Album științific și literar”, apărută numai în două numere, din 1 și 16 februarie 1847, cu un supliment la acest al doilea număr. În parte, precizăm, pentru că, deși redactorul responsabil este un profesor de la Sf.

¹⁴² Vezi, de pildă, relatarea festivității împărțirii premiilor de la Sf. Sava, din 29 iunie 1846, Cf. „Universul”, II, 1846, nr. 28, p. 112.

¹⁴³ „Universul”, III, 1847, nr. 16, 20 aprilie, p. 61-62.

¹⁴⁴ „Universul”, I, 1845, nr. 21, p. 88.

¹⁴⁵ „Universul”, II, 1846, nr. 17, p. 68.

¹⁴⁶ Vezi Pompilu Teodor, *Contribuția lui Aaron Florian la dezvoltarea istoriografiei naționale*, în „Acta Musei Napocensis”, 1968; de asemenea V. Cristian, *Activitatea istoriografică a lui Aaron Florian*, în „Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza”, Iași, S. II, Istorie, t. XV, 1970, fasc. 1.

¹⁴⁷ Asupra acestui aspect, între altele, vezi M. Regleanu, *Aaron Florian, participant la revoluția de la 1848 din Țara Românească*, în „Revista arhivelor”, 1858, nr. 2, p. 32-50.

Sava, a nume profesorul de drept C. N. Brăiloiu, iar redacția se afla – ca și în cazul publicațiilor anterioare – în localul Colegiului, așa cum rezultă din sumarul celor aproape 20 de pagini, câte alcătuiesc cele două numere apărute, autorii – între care, nume prestigioase, ca V. Alecsandri, Gr. Alexandrescu, I. Ghica -, sunt din afara cercului cadrelor didactice de la Sf. Sava.

În afara lui C. N. Brăiloiu, colaborarea altor dascăli – cel puțin pentru aceste două numere – este incertă, revista, care a făcut în istoriografia noastră obiectul unei analize riguroase¹⁴⁸, voindu-se a fi „ca organ nemărturisit al Asociației Literare din București”, cum s-a scris¹⁴⁹ și cum rezultă din articolul-program¹⁵⁰, continuatoarea revistei ieșene „Propășirea” sau „Foaie științifică și literară”, apărută în 1844 și apoi interzisă de autorități. Nici N. Iorga nu socotea, se pare, această revistă ca aparținând propriu-zis dascălilor de la Sf. Sava, atunci când, încercând să explice încetarea ei după primele două numere, scria că „numai planul tineretului de acolo (de la București) de a reveni la un ziar cum fusese „România” profesorilor de la Sf. Sava a zădărnicit această continuare în celălalt principat [...]”¹⁵¹.

Oricum, fie și numai prin aportul redactorului șef, C. N. Brăiloiu, revista aparține în parte și Colegiului Sf. Sava. Redactorul-șef scrie aici la rubrica „Legislație”¹⁵², într-un spirit moderat, care îl caracteriza, care contrariază, oarecum, în raport cu colaborările lui V. Alecsandri, Gr. Alexandrescu sau I. Ghica. Ar mai rămâne de văzut dacă unele din materialele nesemnate nu aparțin, totuși, unor alți dascăli de la Sf. Sava sau redactorului responsabil însuși, sau dacă nu cumva acel I. G., adică Ion Ghica, după identificarea lui G. Baiculescu, nu ar putea fi tot atât de bine, de pildă, I. Genilie¹⁵³.

În orice caz, așa cum am subliniat și mai sus, cel puțin prin cele două publicații din intervalul imediat premergător revoluției și din timpul desfășurării acesteia, „Învățătorul satului” și „Universul”, publicistica de acest gen a dascălilor de la Sf. Sava ocupă un loc de seamă în publicistica

¹⁴⁸ Vezi, G. Baiculescu, *O revistă puțin cunoscută din prima jumătate a secolului XIX: „Album științific și literar” (București, 1847)*, în „Studii și cercetări de bibliografie”, III, București, 1960, p. 153-158.

¹⁴⁹ *Ibidem*, p.157.

¹⁵⁰ Cf. „Album științific și literar”, I, din 1 februarie 1847, p. 1-3, articolul -program.

¹⁵¹ Cf. N. Iorga, *Istoria presei românești*, p. 77.

¹⁵² Vezi, C. N. Brăiloiu, *Legislație. Despre stăpânirea prin călcare de pământ între vecini*, în nr. 2, p. 11-13.

¹⁵³ Este vorba de autorul articolului, *Despre mijloacele de comunicație*, din nr. 1, p. 1-3, cu continuarea în nr. 2, p. 11-13. Îndoiala noastră pomește de la faptul că G. Baiculescu nu-și fondează opțiunea pentru această identificare decât pe o supoziție formală, iar nu pe o analiză de conținut.

epocii pașoptiste, în istoria presei românești, care indică, și sub acest raport, rolul important al Colegiului Sf. Sava în istoria culturii românești din secolul al XIX-lea.

3. Alte colaborări ale dascălilor la presa premergătoare revoluției de la 1848; semnificația cuvântărilor școlare publicate în gazetele vremii

3.1. În afara ziarelor și revistelor la care ne-am referit mai sus, dascălii de la Sf. Sava au colaborat și la alte publicații ale vremii, în care, evident, în ansamblu, aceste colaborări au ocupat un spațiu mult mai restrâns. Este vorba în primul rând de colaborările la principalul ziar al vremii, „Curierul românesc”, înființat cum se știe, în 1829, de Heliade-Rădulescu, precum și de alte câteva organe de presă de mai mică însemnătate.

S-a apreciat cândva că la înființarea „Curierului românesc” de către Heliade – de altfel, cel puțin până la 1825, el însuși dascăl la Sf. Sava, mai întâi ca ajutor al lui Gh. Lazăr, apoi pentru câțiva ani, ca îndrumător al școlii – și-a adus contribuția și unul dintre dascălii mai vechi ai școlii, C. Moroiu¹⁵⁴. Dar despre colaborarea acestuia din urmă cu articole sau alte materiale, o analiză a bibliografiei acestui periodic nu ne oferă nici o indicație. În schimb, ceilalți doi vechi profesori, foști bursieri ai statului în Occident, alături de C. Moroiu, anume S. Marcovici și Eufrosin Poteca, au colaborat efectiv la „Curierul românesc”.

În primul rând, Simion Marcovici publică aici un valoros articol cu conținut social-politic, cu titlul *Idee pe scurt asupra tuturor formelor de obləduire*, în câteva numere din primul an de apariție a gazetei¹⁵⁵, un text reeditat mai de mult într-o valoroasă antologie¹⁵⁶. Acesta este, de fapt, primul text social-politic mai important aparținând lui Marcovici care vede lumina tiparului, dacă avem în vedere faptul că un important „cuvânt” al său de la Sf. Sava, din septembrie 1927, prilejuit de inaugurarea anului școlar, avea să vadă lumina tiparului abia în 1834, în „Biblioteca românească” a lui Zaharia Caracalechi de la Buda. Cu mulți ani înainte de colaborările sale la „Muzeul național” sau alte gazete apărute în tipografia Colegiului, acest articol dădea proba preocupărilor socio-politice, de natură teoretică, ale dascălului de la Sf. Sava.

¹⁵⁴ V. A. Urechia, *Istoria școalelor*, t. I, p. 123-124.

¹⁵⁵ „Curierul românesc”, an. I, 1829, nr. 29, 30 și 39, din iulie-august, p. 125-126; 151-154; 171-174.

¹⁵⁶ Paul Cornea, Mihai Zamfir, *Gândirea românească în epoca pașoptistă*, vol. II, p. 230-236.

Comentariile autorului despre tiranie, aristocrație, oligarhie, precum și despre republică, circumscriind adeziunea sa la spiritul înaintat al ideologiei „luminilor”, fac din acest articol un veritabil eseu, unul dintre cele mai de seamă texte de gândire social-politică publicate în deceniile III-IV ale secolului al XIX-lea, care au anticipat preocupările de acest gen din deceniile următoare.

Dintre formele de guvernare pe care le discută, autorul își exprimă clar preferința pentru „monarhia mărginită”, adică pentru monarhia constituțională, bazată pe legi și organisme reprezentative (în proiectul imaginat de el, cu un senat legiuitor și un senat „săvârșitor” (executiv). Imaginea monarhului, mărginit în puterile sale, este aceea proprie doctrinei absolutismului luminat; el este un părinte pentru supușii săi, este ocrotitorul tuturor, mai ales al celor săraci, „căci bogăția și fericirea supușilor săvârșesc bogăția și fericirea lui”¹⁵⁷. El, monarhul luminat, între altele, are datoria de a se îngriji de lucrarea pământului, „cea mai mare și mai temeinică bogăție a vericărui stat”, în acest sens îndemnând pe cei bogați „la lucrarea bunurilor lor”, apărând pe plugari de „asupririle bogaților”, învățându-i, și pe unii și pe alții, „să se cinstească și să se iubească ca niște frați ieșiți din sânul tot a unei mamei”¹⁵⁸.

La baza acestui sistem de guvernare, al monarhiei mărginite de caracter ereditar, autorul așează principiile și instituțiile proprii statului burghez modern: egalitatea tuturor în fața legilor, egalitatea la plata impozitelor, „după analogia veniturilor lor”, ocuparea funcțiilor în stat „după meritul și vrednicia fieștecărui”, separarea puterilor în stat, inamovibilitatea judecătorilor, libertatea tiparului, „ca să-și dea fieștecare patriot ideile sale în scris asupra stării patriei, asupra înnoirilor ce sunt să se facă și chiar asupra mișcărilor oblăduirii”; în sfârșit, existența unei armate naționale, „îndestulă spre a apăra patria de verice primejdii”¹⁵⁹. De apărarea patriei leagă autorul și îndatorirea monarhului și a dregătorilor statului de a face educația tuturor cetățenilor, „încât fieștecare să fie apurarea gata a-și jertfi viața pentru patrie”¹⁶⁰.

Când monarhul încalcă contractul social, sublinia Marcovici, el se poate transforma în tiran, iar sistemul lui de guvernare în tiranie, sistem pe care autorul acestei scrieri îl înfierează în termeni viguroși, căruia îi demască diferite forme de manifestare, între care pretenția pe care și-o rezervă, pentru a induce poporul în eroare, „că este ales și prehotărât de Dumnezeu a fi locuitorul său pe pământ”¹⁶¹. Și autorul respinge aserțiunea unor scriitori după care tirania „se

¹⁵⁷ *Ibidem*, p. 231.

¹⁵⁸ *Ibidem*, p. 232.

¹⁵⁹ *Ibidem*, p. 232-233.

¹⁶⁰ *Ibidem*, p. 232.

¹⁶¹ *Ibidem*, p. 234.

face legiuită, dacă supușii o primesc și o suferă”, pentru că, scrie el, istoria, „această nemitarnică a adevărului”, arată că nici un norod, „măcar cât de varvar”, nu poate accepta „acest fel de jertfă”¹⁶². Autorul nu acceptă însă nici sistemul republicii, în care „norodul are o pomire prea mare asupra oblăduirii” sau pe cel al aristocrației, și cu atât mai puțin pe cel al ohlocrației (anarhiei), în general, sistemul „oblăduirilor alegătoare” părăndu-i-se primejdioase, „nevinovatul norod” riscând a rămâne mereu victima celui sau celor aleși.

Lui Simion Marcovici îi aparține, de asemenea, și un alt valoros articol, publicat peste mai mulți ani de la apariția „Curierului” într-un supliment al acestuia, înființat de Heliade, anume „Curierul de ambe sexe”. Este vorba de data aceasta de un articol privind însemnătatea studiului istoriei naționale, semnificativ intitulat *Istoria patriei*. „Nici o învățătură – scrie autorul la începutul acestui text – nu poate fi mai temeinică și mai folositoare pentru orice nație, decât povestirea nepărtinitoare și critică a faptelor strămoșești, adică istoria națională”¹⁶³. Istoria patriei, cum se exprima el, trebuia să fie ca „un al doilea catihism al cetățeanului”, să pună în lumină faptele de jertfă și de patriotism ale strămoșilor, care „stau apurarea înaintea ochilor cetățeanului ca un model plăcut și oarecum domestic care dovedește că în vremi cumplite, cu mijloace puține s-a făcut mult, poate și mai presus de orice nădejde, pentru că unirea, dragostea și naționalismul au predominat; și că în alte epoce mai norocite și cu mijloace mai mari s-a lucrat sau nimic, sau foarte puțin, din pricina moliciunii, a neunirei, a zavistiei și a tot felul de dezghinări”¹⁶⁴.

Asemenea comentarii sunt prelejuite autorului de lectura celor două volume apărute din istoria lui Florian Aaron pe care el o recomandă cu căldură publicului. Din lucrarea colegului său de la istorie, o deosebită impresie i-au produs paginile închinată marelui voievod al Unirii, Mihai Viteazul, pagini citite, cum mărturisește el, „cu lacrimile pe ochi și cu pieptul săltând de suspinuri”¹⁶⁵. Recomandând compatrioților săi lectura cărții, pentru „ca să cunoască ce au fost slăviții lor strămoși” și să înlăture din sânul lor „otrăvitoarea idee a interesului individual și desunirei”, Marcovici făcea, la sfârșitul articolului său, propunerea de a se ridica, prin subscripție publică, un monument lui Mihai Viteazul, „acestui Cezar al românilor”, un monument alături de care să fie depuse și rămășițele capului eroului, aflate la mânăstirea Dealul, și care monument să poată constitui un loc de pelerinaj pentru toți românii¹⁶⁶.

¹⁶² *Ibidem*.

¹⁶³ Vezi „Curier de ambe sexe”, per. I, 1836-1838, p. 1.

¹⁶⁴ *Ibidem*.

¹⁶⁵ *Ibidem*, p. 2.

¹⁶⁶ *Ibidem*, p. 3.

Note de interes istoric, cu îndemnul la unitatea națională adresat contemporanilor săi, găsim și în alte materiale, de mai mică însemnătate, publicate de Marcovici. Astfel, într-o altă gazetă a vremii, „Vestitorul românesc”, din anii 1843-1845, el publică relatări privind călătoria lui Bibescu-Vodă în afara granițelor, la Constantinopol¹⁶⁷ și în țară, pe la diferite monumente istorice, la aceste date autorul ocupând oarecare demnități înalte și făcând parte din suita domnitorului.

Sunt de reținut, între altele, comentariile privind semnificația unor monumente istorice, care ofereau, cum se exprimă el, „îndemn puternic urmașilor” pentru a-și aduce aminte „ceea ce au fost și ceea ce pot fi”, cu condiția ca între ei să domnească „unirea și mântuitoarea iubire a binelui obștesc”¹⁶⁸. Îndemnul la patriotism și unitate națională capătă adesea accente grave, în asemenea relatări de călătorie, când, de pildă, observând vechile ruine ale Târgoviștei, scrie: „Sculați-vă, umbre dragi, spuneți strănepoților voștri că pe câtă vreme înfrățirea a stăpânit inimile și brațele voastre, v-ați păstrat drepturile neclintite, ați înfruntat armii numeroase, și ați purtat vulturul țării triumfător prin staturile acelora care, văzându-vă puțini la număr, vă socotea pradă ușoară. Spuneți iarăși cum îndată ce zavistia v-a dizghinat, încât fiecare să mărginească patria în sine, iar nu să se socotească pe sine rob al ei, pusteire a venit peste voi, și de nu se ivea din vreme în vreme câte un erou izbăvitor, numele nostru s-ar fi șters din cartea neamului”¹⁶⁹.

Memorabile ni se par a fi rândurile dedicate aceluiași Mihai Viteazul, relatând vizita domnitorului la mănăstirea Dealul, de lângă Târgoviște: „La glasul tău – scrie el, invocând umbra eroului de la Călugăreni – tot românul s-a făcut erou. Numele tău a insuflat groaza pretutindeni. Răsăritul și Apusul s-au cutremurat de iscusința minții tale, de nebiruita ta vitejie și mărimea sufletului tău și de colosalele tale întreprinderi. Ai zburat ca un fulger prin staturile ce voiau să-ți stăvilească marea pășire și trăsnetul mâniei tale le-a zdrobit. [...] Frumoasa povestire a izbânzilor tale este catehismul adevăratului român cetățean. Fă ca și dorul lui să se împlinească și atunci nemărginitoarea istorie îl va așeza alături cu tine, și ca un odor deopotrivă scump, îl va trece din generație în generație până la plinirea veacurilor”¹⁷⁰. În acest spirit comentează

¹⁶⁷ „Vestitorul românesc. Gazetă semioficială”, an. VII, 1843, nr. 68, p. 269-270: *Relație a călătoriei Măriei Sale Pre-luminatului nostru Domn de la București la Constantinopol*, continuare în nr. 69, p. 277-278, nr. 71, p. 281-282 (Vizita la Catedrala Sf. Sofia); nt. 74, p. 293-294 (audiința la Sultan); nr. 75, p. 297-298; nr. 77, p. 305-306; nr. 80, p. 317-319.

¹⁶⁸ „Vestitorul românesc”, an VIII, 1844, nr. 68, p. 269.

¹⁶⁹ *Ibidem*.

¹⁷⁰ *Ibidem*, p. 270.

Marcovici și vizitele făcute în multe alte localități de interes istoric¹⁷¹, reținând pretutindeni, din amintirea faptelor trecutului, pilde pentru contemporanii săi.

În comparație cu aceste articole publicate de S. Marcovici, diferitele articole sau note publicate de alți dascăli de la Sf. Sava în „Curierul românesc” sau în diferite alte periodice, sub raportul conținutului socio-politic au o însemnătate mult mai redusă.

3.2. Dintre materialele publicate în „Curierul românesc” sau în alte gazete decât cele la care ne-am referit în mod aparte mai sus, o categorie specială o alcătuiesc cuvântările școlare, prilejuite de încheierea anului școlar, cuvântările sau lecțiile inaugurate ale unor anumite cursuri în școală, cuvântările ocazionate de alte sărbători sau evenimente, în general, cuvântările de orice fel, care, ulterior, au fost date publicității. Dacă două dintre cuvântările școlare mai importante, cele aparținând lui S. Marcovici, lui Fl. Aaron, pe care le-am analizat deja, au fost publicate, cum am văzut, în paginile gazetelor conduse de dascăli, multe altele – mai ales din intervalele când nu au apărut publicații ale Colegiului – au fost publicate în „Curierul românesc” sau în alte periodice.

Trebuie spus că aceste cuvântări, unele ținute inițial în exclusivitate verbal, devenite texte tipărite, alcătuiesc o categorie aparte a bibliografiei autorilor lor; ele sunt surse de mare valoare pentru analiza concepțiilor social-politice ale unora dintre dascălii de la Sf. Sava, mai ales ale directorilor Colegiului. Între altele, cum am mai observat, înțelegerea gândirii social-politice a lui Petrance Poenaru nu ar fi posibilă fără analiza numeroaselor sale cuvântări, o antologie a acestora alcătuind, cu siguranță, o importantă lucrare socio-politică, indispensabilă pentru înțelegerea gândirii lui social-politice. De-a lungul perioadei de care ne ocupăm, au ținut cuvântări școlare, în primul rând Petrance Poenaru, acesta fiind directorul Colegiului o perioadă îndelungată, dar și ceilalți directori care s-au succedat în perioada premergătoare Unirii Principatelor: C. Bosianu, Gh. Costaforu, V. Boerescu. În afara acestora, cuvântări școlare au mai ținut o serie de alți dascăli, dintre cei mai de seamă, conform tradiției (cum au fost Simion Marcovici, Florian Aaron, Aug. Laurian și alții).

Cum am văzut, Gheorghe Lazăr însuși ținuse asemenea discursuri, ele rămânând și astăzi piese importante pentru înțelegerea gândirii lui social-

¹⁷¹ Vezi, de pildă, relatarea următoare privind călătoria la Câmpulung, nr. 69, p. 273-275; apoi continuarea relatării călătoriei, la Pitești, Râmnic, mănăstirile Dintrunlemn, Bistrița, Horez, Polovragi, până la Tg. Jiu, de aici la Craiova și apoi din nou la București, în nr. 71, p. 283-284; nr. 73, p. 287-288 și altele.

politice¹⁷². Remarcabilele cuvântări școlare a ținut la Sf. Sava Eufrosin Poteca, predecesorul lui Petrache Poenaru la conducerea școlii, în anii 1825-1832, asemenea discursuri alcătuind, cum s-a demonstrat¹⁷³, texte semnificative ale ideologiei „luminilor” în Principatele Române.

Succesorul lui Eufrosin Poteca, peste mai bine de un deceniu, la catedra de filosofie din Colegiu, August Treboniu Laurian, avea să țină de asemenea, în 1845, un remarcabil „Cuvânt academic”, publicat în broșură¹⁷⁴, în care arăta, ca și Poteca, scopul practic al filosofiei, ca disciplină școlară, necesitatea punerii ei în serviciul cauzei emancipării politice și sociale a poporului român. Asemenea cuvântări avea să țină, în cadrul școlii naționale din Craiova, și Stanciu Căpățâneanu¹⁷⁵, director un timp al acestei școli, fost elev la Sf. Sava – de unde practica acestor cuvântări s-a transmis în toate celelalte școli naționale¹⁷⁶.

Cum se știe, cele mai multe dintre cuvântările lui P. Poenaru publicate în presa vremii au fost reeditate ulterior, acțiunea începând-o V. A. Urechia¹⁷⁷, cu un timp în urmă reluând-o G. Potra¹⁷⁸, în monografia dedicată acestui ctitor de seamă al învățământului românesc, fragmente din unele cuvântări ale sale aflându-și locul în vremea din urmă și într-o serie de antologii de texte¹⁷⁹. Așadar, semnalăm numai aici câteva dintre cuvântările lui P. Poenaru mai puțin cunoscute exegeților operei sale, care au fost depistate în publicațiile vremii, și a căror cunoaștere ar putea contribui, credem, la întregirea imaginii gânditorului social-politic, ele adăugându-se ca texte importante de gândire

¹⁷² Vezi mai sus, cap. I, p. 23-24.

¹⁷³ Cap. I, p. 37-38.

¹⁷⁴ Vezi August Treboniu Laurian, *Cuvânt academic*, pronunțat de ... *Cu prilejul examenului public și al împărțirii premiilor în I-iu Iulie 1845*, București, 1845, 15 + III p.; un fragment din el este reprodus și în antologia lui P. Cornea și M. Zamfir, *Gândirea românească în epoca pașoptistă*, vol. II, p. 211-213.

¹⁷⁵ Un cuvânt al acestuia, din vara anului 1833, este publicat în „Curierul românesc”, 1833, nr. 14, din 17 septembrie, p. 174; alte cuvântări ale sale, anterioare, din anii 1826-1827, se păstrează într-o arhivă. Asupra însemnătății lor, vezi N. Isar, *Note privind ideea națională după 1821. În marginea unor texte ale lui Stanciu Căpățâneanu*, în „Revista de filosofie”, t. XXXII, nr. 6, 1986, p. 545-549.

¹⁷⁶ Câteva dintre cuvântările dascălilor de la școlile județene se păstrează și în arhive. Vezi de pildă, cuvântările lui D. Almășanu, Sc. Turnavitu, M. Drăghicescu, D.A.N.I.C., *Min. Cultelor și Instr. Publice, Țara Românească*, ds. 1755/1844, f.94 și 111; ds. 1732/1845, f. 21; ds. 3400/1840, f. 291-292 și 297-298; ds. 1749/1845, f. 99-100, 111, 398-408.

¹⁷⁷ V. A. Urechia, *Istoria școalelor*, t. I, p. 315-317; t. II, p. 105-108; p. 25-27 etc.

¹⁷⁸ G. Potra, *P. Poenaru, ctitor al învățământului din țara noastră*, p. 339-349; 352-363.

¹⁷⁹ P. Cornea, M. Zamfir, *Gândirea românească în epoca pașoptistă*, vol. II, p. 302-308; *Gândirea pedagogică a generației de la 1848*, studiu introductiv și texte alese de A. Manolache, Gh. T. Dumitrescu, Gh. Pânușă, București, 1968, p. 54-66; de asemenea, Titu Georgescu, Emil Băldescu, *Ctitori de școală românească. Secolul al XIX-lea*, București, 1971, p. 56-59.

social-politică la cele cunoscute până astăzi. Ne referim în primul rând la trei dintre cuvântările lui Poenaru, două din 1841 și 1847, publicate în „Curierul românesc” și una, din 1842, publicată pe foaie volantă.

Adăugate la cuvântările școlare ținute de Poenaru în curs de aproape un deceniu, cuvântările sale, la care ne referim, prilejuite de festivitatea împărțirii premiilor de la Sf. Sava din anii 1841 și 1842 întregesc imaginea acestor cuvântări, a concepției socio-politice care se poate desprinde din ele.

Comentând caracterul ineluctabil al progresului general („repedea mișcare ce neamurile Europei neconținut fac într-acest al nouăsprezecelea veac pe calea progresului și al desăvârșirii”) în care se afla încorporat și progresul patriei sale, în cuvântarea ținută în fața domnitorului, la 30 iunie 1841, P. Poenaru se raporta mai ales la succesul acțiunii de înființare a școlilor la sate¹⁸⁰, luminarea sateanului urmând a avea profunde implicații asupra întregii societăți. În privința școlilor orășenești, ca și în privința Colegiului, el exprima dezideratul ca învățăturile predate în ele să răspundă într-o mai mare măsură nevoilor sociale, între altele, „în industrie, în meșteșuguri, în negoț” și în acest spirit în școlile din capitalele județelor destinate pregătirii învățământului („școalele normale”) să se facă inițierea școlarilor „în oarecare cunoștințe de întrebuintare practică în viața soțială”¹⁸¹.

Referindu-se la zelul cu care dascălii din Colegiu, precum și din toate școlile din țară și-au îndeplinit îndatoririle, Poenaru făcea teoria misiunii nobile a dascălilor, de a forma oameni cinstiți și utili societății. În acest context, ca și în cuvântările sale anterioare, el își exprima crezul, de esență iluministă, că învățăturile puteau duce la regenerarea societății prin regenerarea morală a individului, prin însuflarea sentimentelor de dragoste pentru binele obștesc, “dorința de fapte bune” constituind, cum se exprima el, “singurul temei al unei fericiri statornice”¹⁸².

Ample comentarii asupra raportului dintre rostul educativ și cel instructiv al școlii, precum și despre însemnătatea pentru societate a misiunii dascălilor, face P. Poenaru și în cuvântul său, prilejuit de aceeași festivitate a împărțirii premiilor, din 28 iunie 1842, cuvânt publicat la această dată într-o foaie volantă. Arătând că “virtuțile nu vin totdeauna cu cunoștințele și că învățăturile ce se dau tinerimei ar fi vătămătoare dacă s-ar mărgini numai a o face să știe carte”, el sublinia că datoria dascălului este de a se îngriji mai întâi de sufletul școlarilor, apoi de mintea lor, de “a-i întări în prințipurile moralei și

¹⁸⁰ În cursul anului școlar încheiat, cum arată el, funcționaseră 1986 de școli sătești, cu un număr de 47514 elevi. Cf. „Curier românesc”, an. XII, 1841, nr. 30, din 7 iulie, p. 112.

¹⁸¹ *Ibidem*.

¹⁸² *Ibidem*, p. 113.

ale dreptei cugetări, sădind adânc în inimile lor sămânța virtuții și a cinstei pe care interesurile particulare și patimile să nu le poată stinge¹⁸³.

În această ordine de idei, discutând despre îndatorirea dascălului de a insufla respect pentru legile statului și autorității, pentru păstrarea liniștei și a păcii interne, de a insufla elevilor săi sentimentul de pace și înțelegere, iar “nu de ură și discordie”, P. Poenaru sublinia că printr-o asemenea educație se vizau în cele din urmă interesele neamului. “Pacea și buna învoire ce el (dascălul) se silește a păzi între școlari – afirmă el – pregătește liniștea și unirea generațiilor viitoare”¹⁸⁴. În același spirit, cu o evidentă tentă legalistă – dar din care nu lipsește nota progresistă a gândirii sale – “directorul obștesc al școalelor publice” se referă și la îndatoririle absolvenților Colegiului, făcând ample comentarii asupra necesității “bunei orânduiei”, care trebuie să șadă la baza activității lor, fără aceasta neexistând “sporire putincioasă nici la învățătură, nici la interese particulare, nici la trebi publice”¹⁸⁵.

Adăugată la cuvântările ținute în intervalul 1843-1846, o altă cuvântare a lui P. Poenaru, din seria celor rămase necunoscute specialiștilor, datând din iulie 1847, dintr-un moment critic din istoria Colegiului Sf. Sava, constituie, de asemenea, o piesă valoroasă care aduce date noi asupra fizionomiei spirituale și ideologiei lui social-politice. Exprimându-și în mod formal aprobarea pentru noua “întocmire” dată învățământului de Gh. Bibescu, care urma să intre în vigoare odată cu anul școlar următor, în această cuvântare – evident, mai modestă în conținut, dată fiind situația critică în care se găsea “directorul obștesc al școalelor” –, publicată în “Curierul român”¹⁸⁶, sunt reluate unele din ideile formulate anterior, chiar în cuvântările analizate mai sus: necesitatea adaptării școlii la cerințele impuse de dezvoltarea industriei și comerțului, de dezvoltarea științei și tehnicii pe plan european (“cercul trebuinței de cunoștințe speciale se impune și la noi”, spune el), necesitatea corelării educației morale, a “preceptelor morale” cu instrucția, cu însușirea de cunoștințe științifice temeinice etc.

În ceea ce-l privește pe Eufrosin Poteca, trebuie subliniat că cele mai importante cuvântări ale sale sunt cele din 1825-1828, la care ne-am referit deja. Tendința progresistă a ideilor sale poate fi însă urmărită și în cuvântările sale ținute în afara școlii de la Sf. Sava, după 1831, cuvântări, de obicei, cu un alt caracter decât cel școlar. În 1831, pe când mai era deci dascăl la Sf. Sava,

¹⁸³ Cf. D.A.N.I.C., *Min. Cultelor și Instr. Publice, Țara Românească*, ds. 2894/1842, f. 13, foaie volantă.

¹⁸⁴ *Ibidem*.

¹⁸⁵ *Ibidem*.

¹⁸⁶ Vezi “Curierul român”, an. XIX, nr. 3, din 2 iulie 1847, nr. 9-10.

profesorul de filosofie, având în continuare, la această dată, reputația celui mai de seamă dintre dascăli, a ținut un discurs cu prilejul festivității de inaugurare a oștirii naționale, constituită în conformitate cu prevederile Regulamentului Organic. În acest cuvânt, publicat în paginile “Curierului românesc”, între altele, arăta că, după el, “puterea cuvântului și puterea armelor” constituiau mijloacele prin care țara sa urma ”să-și primească rangul ce i se cuvenea printre celelalte noroade ale Europei”¹⁸⁷. În același an, el ținea un discurs, cu idei valoroase, cu prilejul înmormântării banului Constantin Bălăceanu, cel care își adusese contribuția la deschiderea școlii lui Gheorghe Lazăr, în 1818¹⁸⁸.

Să adăugăm aici că, păstrând legăturile cu foștii colegi, el avea să revină uneori în mijlocul lor, ca, de pildă, în 1834, când, alături de P. Poenaru, era solicitat să vorbească cu prilejul aniversării patronului Colegiului național¹⁸⁹. În mai multe rânduri, el avea să fie solicitat să țină cuvântări cu prilejul zilei onomastice a domnitorului sau cu alte prilejuri, deși, cu o tentă mai moderată, continuând a-și afirma vechile convingeri.

Într-un asemenea cuvânt, ca, de pildă, cel ținut în august 1839, la mitropolie, cu prilejul zilei onomastice a domnitorului Al. Ghica, publicat în “Vestitorul românesc”, ca în alte piese ale sale de acest gen, E. Poteca amintea de îndatoririle unui domn luminat, a cărui principală trăsătură o constituia virtutea. “Atunci – spunea el – abuzurile să întâmpină, legea și pravila țării să țină, cinstea neamului crește, lacrimile năpăstuiților încetează, familiile să împacă, nevinovații să mângâie”¹⁹⁰. Mai trebuie adăugat că, dată fiind reputația fostului dascăl de filosofie de la Sf. Sava, periodicele românești vor relata de-a lungul anilor numeroase știri despre el și despre cărțile sale, traducerile sale după autori străini, cum am observat mai sus, găsind un anumit interes în rândul cititorilor diferitelor gazete, nu numai din Țara Românească, ci și din Moldova sau Transilvania.

¹⁸⁷ Cf. “Curierul românesc”, III, 1831, supliment la nr. 78, p. 312 bis.

¹⁸⁸ Pentru acest cuvânt, vezi “Revista istorică”, an. XIX (1933), p. 231-233.

¹⁸⁹ Vezi informarea asupra acestei aniversări, în “Curierul românesc”, an. V (1833-1834), p. 253, informare reluată și de “Albina românească”, V-VI (1833-1834), supliment la nr. 3.

¹⁹⁰ Vezi G. Cocora, *Câteva cuvântări ale Arhimandritului Eufrosin Poteca*, în “Mitropolia Olteniei”, 1964, p. 9-10, p. 763. Tot aici sunt publicate și alte câteva cuvântări ale lui Poteca, pe care le aflăm în “Vestitorul românesc”, anume din 14 octombrie 1839, cu prilejul celei de a 6-a aniversări a înscăunării lui Al. Ghica; din 27 ianuarie 1840, la înmormântarea doctorului C. Estiotul; din 1842, la înmormântarea Catincăi băneasa Filipescu; de Anul Nou, 1844; din 25 septembrie 1844, cu ocazia vizitei domnitorului Gh. Bibescu la mănăstirea Motru. De asemenea, aflăm editată aici cuvântarea din 30 octombrie 1829, de la moartea lui Ioanichie Stratonichia, publicată mai întâi în “Curierul românesc”. Pentru toate, *Ibidem*, p. 763-785.

COLEGIUL NAȚIONAL SF. SAVA ȘI REVOLUȚIA DE LA 1848

Odată cu instalarea regimului revoluționar în Țara Românească, școlile capătă o nouă organizare, având la bază principii în mod radical diferite.

1. *Proclamația de la Islaz* din 9 iunie 1848, cunoscutul document programatic, a cărui lansare a marcat începutul revoluției – documentul elaborat de I. Heliade-Rădulescu, în consens cu hotărârile adoptate de ceilalți lideri – consemnează “protestul” poporului român împotriva “relei cugetări de a degrada și a ucide naționalitatea prin scoaterea limbii naționale din școale”, precum și împotriva “măsurilor arbitrare și nelegiuite” a taxelor școlare, care scot în afara școlii pe copiii săraci.

În stilul specific, *Proclamația* “decretă învățatură pentru toți egală, progresivă, integrală pe cât va fi cu putință, după facultățile fiecăruia și fără nici o plată”¹. Era aceasta o formulare care subscria, între altele, principiul învățământului primar gratuit și obligatoriu, precum și accesul celor mulți la trepte superioare de învățământ, contestând cu vehemență spiritul discriminatoriu, în plan economic, al legislației anterioare, cu deosebire al legii domnitorului Bibescu din februarie 1847.

Se preconiza (în termenii *Proclamației*, se “decreta”) să se înființeze o școală politehnică la București, cu o universitate, la București și la Craiova, câte un liceu și pensionate, pentru ambele sexe, în aceste orașe, precum și în fiecare județ; de asemenea, câte o școală normală, pentru formarea învățătorilor, și câte o școală începătoare, “bine întocmită în fiecare sat”. Se anticipa, astfel, de către liderii de la 1848, organizarea învățământului în spirit modern, așa cum avea ea să se afirme în viitor, cu instituții tipice de învățământ superior și secundar, de învățământ normal și primar, de caracter generalizat.

¹ C. Bodea, *1848 la Români. O istorie în date și mărturii*, vol. I, București, 1982, p. 536.

Rezulta din *Proclamație* optica vizionară a ilustrei generații de la 1848, care concepea o dezvoltare a învățământului în strânsă corelare cu afirmarea limbii și culturii naționale; poporul român, citim în *Proclamație*, “decretă științele, ca și până acum în limba patriei și cultura și înflorirea acestei limbi după natura și originea ei, cu literele sale, atât în cărțile profane, cât și în cele sacre, cum și introducerea literelor în toate cancelariile” (adică literele alfabetului latin). Evident, își spuneau cuvântul, în aceste formulări, cu îndemnul la dezvoltarea limbii naționale, vederile lui I. Heliade-Rădulescu, după cum recunoaștem în textul *Proclamației* îndemnul aceluiași la toleranță religioasă și proiectarea desfășurării revoluției pe o cale pașnică, non-violentă.

Prin textul *Proclamației*, guvernul revoluționar era angajat să pună “cea mai activă stăruință” pentru înființarea “așezămintelor de educație publică”, insistența căzând, evident, asupra învățământului primar: “[...] precum nu se poate lăsa nici un creștin a se naște și a muri nebotezat – citim aici –, asemenea nici un fiu de cetățean din câți se află în vârstă de douăsprezece ani și câți se vor naște de acum înainte, să nu rămâie neîmpărțășit de învățătură, căci pe dânsa se întemeiază viitorul țării și punerea în lucrare, cum și garanția cea adevărată a așezămintelor patriei”².

Întreaga concepție a autorului *Proclamației* privind organizarea învățământului public, după explicațiile din preambul, era sintetizată în articolul 16 – din cele 22 ale cunoscutului document –, care proclama: “Instrucție egală și întregă pentru tot românul de amândouă școale”.

Pe linia acestor principii, odată cu luarea puterii, liderii au trecut la adoptarea de măsuri, în cadrul guvernului provizoriu, ramura instrucției publice, intrând în mod prioritar în responsabilitatea lui I. Heliade-Rădulescu.

La data luării puterii, la 11 iunie, odată cu recunoașterea constituției și a guvernului revoluționar de către domnitorul Gh. Bibescu, școlile se aflau de curând închise, datorită izbucnirii holerei, urmând a rămâne așa până la redeschiderea noului an școlar. Deocamdată, prima măsură adoptată de guvern, la 25 iunie, o constituia desființarea vechii instituții a Eforiei școlilor, considerată anacronică, “Ministerul Credinței și al Instrucțiunii Publice”, respectiv, ministrul din fruntea acestuia, urmând “să poruncească de-a dreptul către tot corpul profesorilor”³.

Pentru început, aplicarea principiilor înscrise în *Proclamația* de la Islaz, urmau să fie puse în practică, într-o primă etapă, în contextul pregătirii

² *Ibidem*.

³ V. A. Urechia, *op. cit.*, t. II, 1892, p. 336. Făceau parte la această dată din Eforie, conform tradiției, toți marii boieri, dar și, “cu regret”, cum aprecia V. A. Urechia, P. Poenaru (*Ibidem*, p. 335).

deschiderii noului an școlar, și măsurile survin cu deosebire după instalarea Locotenenței domnești. Astfel, în vederea proiectatei deschideri, la 1 septembrie 1848, a școlii de la Sf. Sava, Departamentul de resort propunea desființarea taxei de un galben pe lună pentru admiterea la cursurile secundare și superioare, iar pentru școlarii interni, de la pensionat, reducerea taxei anuale de la 80 la 60 galbeni, precum și o majorare a numărului de burse.

Hotărât să repună în vigoare programul anterior reformei lui Bibescu, guvernul a comunicat provizorului Colegiului, L. Monty, pentru moment acceptat în această funcție de noua putere, o programă de studii cu 6 clase colegiale (“umanioare”) și două clase complementare, precizându-se că majoritatea materiilor se predau în limba română, exceptând câteva discipline, prevăzute a se preda în limba franceză (*Retorica*, la clasa a VI-a, și *filosofia*, la clasa a II-a complementară)⁴. Este interesant de observat că programa reazeza accentul pe studiul gramaticii limbii române în paralel cu al limbii latine, dar, totodată, în ciuda contestării principiului predării în limba franceză, aceasta continuă să fie obiect prioritar de studiu, prevăzută pentru toate cele 6 clase de învățături umanioare, iar la clasele complementare, cum am văzut, constituind limbă de predare a două importante discipline.

De data aceasta, lipsesc din programă cursurile speciale, dispersarea parțială a profesorilor și frământările în curs de desfășurare explicând această ajustare a programului.

Noile autorități școlare iau măsuri pentru completarea colectivului de profesori, între altele, rechemându-i la posturi pe profesorii ardeleni plecați în Transilvania, Aug. Tr. Laurian, I. Maiorescu ș.a.; primului, pentru cele două catedre, de filosofie și latină, pe care urma să le ocupe, i se asigura o remunerație de 1.000 lei pe lună și, totodată, calitatea de membru al “Comisiei pentru îmbunătățirea învățăturilor publice”⁵. Între noii angajați, se afla tânărul arhitect Al. Orescu, pentru clasele complementare, la geometrie descriptivă, numit totodată și arhitect al Capitalei (în locul fostului arhitect, Vilacroz)⁶.

Au aparținut inițiativei liderilor revoluționari în acest răstimp și alte măsuri în planul administrației școlare: acordarea de burse pentru studii la Paris unor tineri, evident, aderenți la revoluție (G. Crețeanu și Gr. Peret)⁷, decizia Locotenenței domnești din 15 august de ridicare a statuii lui Gh. Lazăr⁸, pregătirea deschiderii unor noi școli de fete, pe linia principiului

⁴ *Ibidem*, p. 337-338.

⁵ *Ibidem*, p. 336.

⁶ I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 97.

⁷ V. A. Urechia, *op. cit.*, t. II, p. 344.

⁸ *Ibidem*.

egalității între sexe și, mai ales, pregătirea deschiderii unor noi școli sătești⁹, puse sub semnul principiilor înscrise în textul *Proclamației*.

2. Evident, în răstimpul celor trei luni ale revoluției din Țara Românească, atenția autorităților școlare s-a concentrat nu numai asupra pregătirii reformei școlilor, în baza unor principii noi de caracter democratic, ci ea s-a îndreptat, cu deosebire, în direcția atragerii oamenilor de școală, ca și a clerului, în sprijinul revoluției. Pentru promovarea principiilor revoluției în județe, în mod special erau avuți în vedere învățătorii din orașele de reședință ale județelor și învățătorii școlilor sătești – aceștia din urmă, într-un număr apreciabil –, precum și candidații pentru deschiderea unor noi școli primare, preconizate de guvern, pe linia principiilor enunțate.

Prin decretul său din 24 iunie, guvernul a dispus convocarea, în reședințele de județ, a candidaților la posturi sătești (deci, a învățătorilor sau noilor învățători care urmau să fie reangajați pentru anul școlar următor¹⁰); așa cum indica circulara ministrului instrucțiunii publice, care a însoțit decretul, profesorii școlilor orășenești, urmau să-i lumineze pe învățătorii sătești “asupra constituției, să le facă explicații cu de-amănuntul a proclamației liberatoare, să le insufle și să le împrumute sentimentele <lor>, să-i lumineze asupra drepturilor, fără a uita și însăși datoriile ce avem fiecare”¹¹. În instrucțiunile trimise dascălilor din reședințele județene, se indicau acestora o importantă misiune în direcția propagandei revoluționare: “Fă, D-le profesor, din învățători – citim aici – organe fidele ale libertății, trimite-i în sate a lumina pe frații lor, și totodată a le insufle spiritul păcei și al bunei orânduiei, căci numai buna orânduială poate a ne întări libertățile; fă din trimiși apostoli închinați libertății, iar nu *demagogi și turburători*. Libertatea, pacea, ordinea, acestea sunt cele mai frumoase însărcinări ale D-tale. Ia-le cu bărbăție asupra D-tale și vei servi cauza sacră, asemănată luptătorilor pentru libertate”¹². Decretul era semnat, între alții, de I. Heliade, și recunoaștem în el spiritul acestuia, comun textului *Proclamației*, cu chemarea la ordine și spirit pașnic.

Se incumbă dascălilor școlilor județene și, prin ei, învățătorilor sătești, datoria de a propaga principiile înscrise în textul *Proclamației* de la Islaz, de a solicita pe această cale adeziunea la spiritul revoluției, de a asigura de partea guvernului revoluționar sprijinul păturilor largi ale populației.

În opera de propagandă în provincie, cum se știe, un rol important îl va avea instituția comisarilor de propagandă, născută din inițiativa lui Nicolae

⁹ *Ibidem*, p. 340-341.

¹⁰ *Ibidem*, p. 342.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

Bălcescu, dascălii școlilor primare, orășenești și sătești, dând un procent apreciabil din numărul acestora. Pe această linie și-a înscris activitatea și publicația dascălilor de la Sf. Sava, "Învățătorul satului", întemeiată de P. Poenaru, în 1843, a cărei conducere, în timpul revoluției, de la 24 iulie, este încredințată de către guvern lui Nicolae Bălcescu¹³.

Un loc aparte în desfășurarea revoluției l-au avut profesorii Colegiului de la Sf. Sava, unii dintre ei deținând funcții importante în ierarhia elitei revoluționare.

3. Înainte însă de a sublinia implicarea unor profesori de seamă ai Colegiului în evenimente, trebuie să ne referim la implicarea spiritului civic-patriotic de la Sf. Sava în desfășurarea revoluției, dacă avem în vedere faptul că cei mai de seamă dintre lideri, într-un fel sau altul, s-au format în această școală. Dacă I. Heliade-Rădulescu, cum am văzut, în deceniul al III-lea, a fost profesor al școlii, iar apoi a rămas în contact direct cu ea, într-un timp, în calitate de membru al Eforiei, majoritatea celorlalți lideri au fost elevi ai școlii. Cu deosebire s-au format în spiritul învățaților dascăli de la Sf. Sava liderii "tineri" de la 1848, care parcurg mai mulți ani de studii, după reorganizarea școlii în 1831; din seria celor născuți în anii 1819-1821, este cazul tânărului N. Bălcescu, elev al Colegiului în anii 1832-1835, în timp ce un alt fruntaș al revoluției, I. C. Brătianu, în acești ani își făcea studiile la Pitești, sub îndrumarea unui fost elev de la Sf. Sava, acum învățător, Nicolae Simonide. Într-un fel sau altul, spiritul de la Sf. Sava iradiase și în școlile din provincie, prin mijlocirea dascălilor pregătiți în prealabil aici. Îl găsim în școala centrală de la Craiova, întemeiată în 1826, sub conducerea a doi foști elevi de la Sf. Sava, Grigore Pleșoianu și Stanciu Căpățâneanu, după cum îl găsim în școlile publice din reședințele de județ întemeiate după 1831.

De-a lungul existenței sale, se menținuse în Colegiul de la Sf. Sava suflul patriotic, chemând la redeșteptare națională, promovat mai întâi de Gh. Lazăr, apoi, în continuare, de I. Heliade-Rădulescu, E. Poteca, P. Poenaru ș.a. Prin intermediul unei educații religioase, încurajată de autorități, de-a lungul anilor se făcuse aici și educație civică, ocolind adesea rigorile cenzurii, preceptele Evangheliei fiind adoptate de către dascăli la exigențele mișcării de redeșteptare națională. Din deceniul al III-lea, cum am văzut, un profesor ca E. Poteca, trimițând la textele biblice și referindu-se la egalitatea oamenilor în fața lui Dumnezeu, în prezența domnitorului și a marilor boieri, putea să ceară egalitatea în fața legii a tuturor locuitorilor, "de la divaniți până la plugari și la

¹³ Asupra acestui moment, vezi N. Isar, *Două publicații din timpul revoluției de la 1848*, în "Revista de istorie", t. 38, 1985, nr. 2, p. 199-200.

hrănitorii de dobitoace”, iar în 1839, profesorul de retorică de la Sf. Sava, Simion Marcovici, în cartea sa, *Datoriile omului creștin*, trecea în fruntea acestora datoria supremă, moartea pentru apărarea patriei¹⁴.

Pe firul acestei educații, în *Proclamația de la Islaz*, I. Heliade-Rădulescu argumentează principiile revoluției și cele 22 de puncte înscrise în textul ei ca fiind născute din spiritul Evangheliei, și enunță ideea evitării cu orice preț a unor lupte fratricide între diferitele categorii sociale, aparținând poporului român, lăsând eventualitatea unui conflict sângeros numai în planul luptei cu dușmanul din afară.

Să menționăm numai că în spiritul acestei interpretări a punctelor *Proclamației* avea să se desfășoare și activitatea de propagandă revoluționară în care aveau să fie implicați oamenii de școală, precum și preoții. În cuvântul său de adeziune la revoluție, un profesor din Focșani, N. Șonțu, în acest sens, afirma: “Iubiților Români, ceea ce s-a proclamat în 11 ale acestuia [iunie] în Capitala țării noastre, toate sunt bune, toate sunt mântuitoare, sunt însuși glasul Evangheliei Mântuitorului nostru Chr. care pentru acest scop se coborâse pe pământ, adică de a propăvădui oamenilor dragoste, unire și frăție”¹⁵. Iar un preot, referindu-se la datoria apostolică a clericilor de a propăvădui lumina, spunea: “Și oare ce fel de învățături a poruncit Dumnezeu ucenicilor ca să învețe pe neamurile cele ce vor boteza? *Tocmai acelea ce s-a decretat prin cele 21 de articole ale constituției noastre* (s.n., N.I.); dacă acestea au decretat egalitatea, au nu și Evanghelia au propeveduit egalitatea [...]. Dacă acestea au decretat libertatea, au nu și Dumnezeu a zis că a venit ca să sfărâme lanțurile, și să izbăvească neamul omenesc din robie? Și, în sfârșit, dacă acestea au decretat frăția, au nu și Evanghelia propeveduește aceasta zicând: Iar voi toți sunteți frați! – Iată dar că temeiurile constituției noastre sunt tocmai acele temeiuri ale Evangheliei [...]; astfel, mare, sfânt și adevărat este temeiul constituției noastre!”¹⁶.

Pe linia acestei orientări, dată de liderii mai vârstnici, în frunte cu I. Heliade-Rădulescu, s-a ajuns la București, la preluarea puterii de către revoluționari fără nici-o vărsare de sânge, altfel spus, la o revoluție non-violentă, “cea mai frumoasă dintre revoluții”, cum aveau s-o numească N. Bălcescu, C.A. Rosetti ș.a.¹⁷.

¹⁴ *Datoriile omului creștin*, București, 1839, p. 264-265, 454-455 ș.a.

¹⁵ Anul 1848 în Principatele Române, t. II, 1902, p. 8.

¹⁶ “Poporul suveran”, nr. 19, din 16 august 1848, p. 75.

¹⁷ Mai pe larg asupra aspectului non-violent, de caracter religios, al revoluției de la 1848 din Țara Românească, sinteza noastră, *Istoria modernă Românilor*, partea I-a (1774-1848), București, 2001,

Școala de la Sf. Sava avusese un rol important, decisiv, în formarea generației de la 1848, în afirmarea ideilor de renaștere națională care aveau să fie circumscrise revoluției de la 1848. Corect afirma în acest sens, la mai multe decenii de la revoluție, un fost elev de la Sf. Sava, istoricul C.D. Aricescu, el însuși, pe când era foarte tânăr, participant la revoluția de la 1848: “Generațiunea care a contribuit la revoluția de la 1848 – spunea el, în 1880, cu prilejul morții fostului profesor C. Aristia – este opera acelor profesori și institutori cari aveau focul sacru, ca primii apostoli ai creștinismului [...] Eliade prin presă și profesorii prin școală au luminat junimea, preparând-o pentru revoluția de la 1848”¹⁸.

4. Cum am subliniat, pe lângă spiritul de la Sf. Sava, profund implicat în desfășurarea revoluției, este vorba și de participarea efectivă la revoluție a dascălilor de la Sf. Sava, ca și a celor din provincie. Unii dintre ei, Florian Aaron, C. Aristia, amintit mai sus, Ion Massim, pictorul I. D. Negulici ș.a., au ocupat funcții importante pe scara ierarhiei revoluționare. Florian Aaron, cărturarul ardelean, angajat la Sf. Sava din 1832, după ce înainte fusese la Golești și Craiova, este profesorul-patriot care salută cu entuziasm, din primul moment, triumful revoluției de la București, odată cu instalarea guvernului revoluționar, la 12 iunie 1848, scriind lui G. Barițiu, la Brașov: “Zioa de eri, 11 iunie, este o zi de la care începe o epohă nouă în anele Țării Românești. Deviza populilor civilizați: libertate, egalitate, frățietate este și deviza românilor de aici. Constituția, această zicere fermecătoare, această faptă fericitoare s-a proclamat și la noi”¹⁹. Relatând evenimentele de la București, el ținea să sublinieze modalitatea non-violentă în care se instalase noua putere la București: “Astfel se fini zioa de eri, zi memorabilă pentru totdeauna pentru români. Constituțiile în toate țările și la toate națiile – subliniază el, în finalul scrisorii – se dobândiră cu sânge; românii n-au să plângă nici măcar o picătură. Ei arătară Europei civilizate că știu ce vor, știu cum să o ceară și era siguri că o vor dobândi. Să trăiască prințul Bibescu, care știu să prețuiască dorințele românilor! Acei români care dobândiră ce doriră vor ști a-și apăra bunul lor cel mai scump: libertate, egalitate, frățietate!”²⁰.

Oferindu-și sprijinul guvernului provizoriu, el era numit la 23 iunie 1848 cărmuitor al județului Ilfov, iar apoi, peste două săptămâni, cărmuitor al

p. 171-191, precum și studiul nostru, *Tradition chrétienne et esprit pacifique dans la Révolution de 1848 en Valachie*, în “Revue roumaine d’histoire”, t. XXXVII, nr. 1-2, 1998, p. 113-119.

¹⁸ Cf. Ana Maria Popescu, Alex. Machedon, *Constantin Aristia*, București, 1967, anexe, p. 99.

¹⁹ C. Bodea, *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, vol. I, București, 1982, p. 543.

²⁰ *Ibidem*, p. 545.

județului Dolj, înlocuind pe fostul cârmuitor, reacționar, Dimitrie Filișanu²¹. Între altele, cu prilejul lichidării celui de al doilea complot contra-revoluționar, la 29 iunie, i se încredința misiunea de a se deplasa la Rucăr, pentru a aduce înapoi pe liderii refugiați din București. La 8 septembrie 1848, la Craiova, în prezența sa, în calitate de cârmuitor al județului, se desfășura, după exemplul Capitalei, “ceremonia” arderii pe rug a Regulamentului Organic. Cum va consemna în notele sale autobiografice, un fost coleg al său de la Sf. Sava, acum egumen la mănăstirea Motru, Eufrosin Poteca, martor și el la eveniment, cu acest prilej, Florian Aaron a vorbit în fața celor peste 10.000 de clăcași adunați, timp de peste o oră și jumătate, “deslușindu-le câte rele a pricinuit nației rumânești sistema boierilor”, arătându-le că “acum această sistemă boerească, vătămătoare obștii pentru nedăjdnicia sa (adică scutirea de dări, n.n., N.I.) ș.c.l., aceasta acum e căzută pentru totdeauna, precum și dăjdiile cele urâcioase”²². Desigur, se înșela vorbitorul în optimismul său; după intervenția armată străină, turcă și rusă, în Oltenia, Gh. Magheru va hotărî dizolvarea taberei organizată la Răureni, fără o rezistență armată, Gh. Magheru, împreună cu alți revoluționari, între care Florian Aaron, refugiindu-se în Transilvania, în urma lor reinstalându-se vechea cârmuire, în frunte cu Dimitrie Filișanu. Profesorul de istorie, avea să revină în Colegiul bucureștean, în împrejurări favorabile, abia în anul școlar 1857/1858.

În ceea ce îl privește pe E. Poteca, fostul profesor de filosofie de la Sf. Sava, considerat pe bună dreptate, prin ideile sale, enunțate cu un timp în urmă, un premergător al generației și gândirii de la 1848, la data izbucnirii revoluției se afla la mănăstirea Motru, al cărui egumen era; la primirea știrilor despre evenimentele de la București, el avea să salute cu entuziasm revoluția, la 24 iunie 1848, în plină desfășurare a evenimentelor, scriind mitropolitului Neofit, aflat acum în fruntea guvernului provizoriu: “[...] când am cetit amănuntele acelor eroicești întâmplări am lăcrămat de bucurie că m-a învrednicit Dumnezeu a trăi până s-au împlinit cele ce de mulți ani am dorit: dreptate, dragoste, fericire!”²³. Cu acest prilej, el trimitea, printr-un diacon, “felicității pentru izbutirea binelui public”, exprimându-și speranța “că la obșteasca adunare a românilor din toate stările [...] să se primească întocmai noua Constituție”²⁴. Chiar dacă, după sfârșitul revoluției, fostul profesor, acum

²¹ Mai pe larg despre rolul profesorului de istorie în revoluție, M. Regleanu, *Aaron Florian, ca participant la revoluția din 1848 în Țara Românească*, în “Revista arhivelor”, nr. 2, 1958, p. 32-50.

²² I. Vărtosu, *Pagini din autobiografia lui Eufrosin Poteca*, București, 1937, p. 12.

²³ Gh. I. Moiescu, *Din corespondența Arhimandritului Eufrosin Poteca*, în “Mitropolia Olteniei”, an. X, 1958, nr. 11-12, p. 808.

²⁴ *Ibidem*.

în vârstă înaintată, reflectând asupra desfășurării revoluției va avea observații critice despre unii lideri, în primul rând, despre “Eliade și cetașii săi”, apreciind ca nerealiste unele obiective programatice promovate de ei²⁵, reacția lui inițială, sub impresia declanșării revoluției, merită reținută.

Un alt dascăl de seamă de la Sf. Sava, participant la revoluție, profesorul de franceză, Costache Aristia, de asemenea, a fost numit de guvernul provizoriu, la 25 iunie 1848, într-o funcție importantă, anume aceea de locțiitor al șefului Gărzii naționale, după ce, în prealabil, el luase inițiativa înființării unei “Societăți filo-gardiste”, care avea ca scop strângerea de donații pentru organizarea Gărzii naționale, organ proiectat a fi un instrument de seamă în sprijinul revoluției. Arestat, după intervenția armată străină, avea să figureze pe lista principalilor exilați²⁶.

De asemenea, un important cărturar, format în Colegiul de la Sf. Sava, tânăr acum, viitorul lingvist de renume, I. Massim, ca participant la revoluție, îndeplinește misiunea de comisar de propagandă în județul Brăila, în timp ce profesorul de desen, pictorul revoluționar, I. D. Negulici, era numit de guvernul provizoriu cărmuitor al județului Prahova²⁷.

Așa cum se știe, între cei mai entuziaști promotori ai spiritului revoluționar s-au numărat cărturarii ardeleni, angajați ca profesori în școlile din Țara Românească: Aug. Tr. Laurian, profesor de filosofie din Colegiul de la Sf. Sava, I. Maiorescu, profesor și inspector al Școlii centrale din Craiova, Nifon Bălășescu, profesor la Seminar, Ioan Axente Sever și Constantin Roman-Vivul, acesta din urmă, profesor în școli particulare²⁸, Vasile Maiorescu, profesor la școala de la Radu Vodă; cei mai mulți dintre aceștia, trecuți în Transilvania, cu prilejul participării la Adunarea de la Blaj, aveau să rămână aici, implicându-se cu roluri importante în revoluția românilor. Cum am observat, rechemăți la București, după instalarea guvernului revoluționar, pentru a fi reîncadrați în activitatea școlară, ei nu vor putea răspunde acestei solicitări (cu unele excepții, cum a fost cazul lui V. Maiorescu, revenit la București, după Adunarea de la Blaj, și reintegrat în învățământ).

²⁵ Mai pe larg, asupra acestui aspect, articolul nostru, *Poziția lui Eufrosin Poteca privind problema agrară în epoca de la 1848*, în “Analele Universității București”, an. XXIII, 1974, nr. 1, p. 25-40.

²⁶ Ana M. Popescu, Al. Machedon, *op. cit.*

²⁷ Asupra participării acestora la revoluție, ca și a altor oameni de școală, de asemenea, vezi Floarea Stănculescu, *Școala din Țara Românească în sprijinul revoluției de la 1848*, în “Studii”, 1973, nr. 3, p. 459-473; Gh. Pânuță, *Învățători și profesori în revoluția de la 1848*, București, 1976; G. D. Iscriu, *Contribuții privind învățământul la sate în Țara Românească la jumătatea secolului al XIX-lea*, București, 1975, p. 184-200.

²⁸ Cât timp s-au aflat la București, în faza de început a revoluției, aceștia au mobilizat, în sprijinul guvernului provizoriu, pe tăbăcari și măcelari. Cf. Gh. Pânuță, *op. cit.*, p. 58.

O serie de alți cunoscuți profesori de la Sf. Sava, deși cunoscuți pentru spiritul lor înaintat, propriu implicării în desfășurarea revoluției, în mod efectiv nu s-au angajat, ceea ce nu i-a scutit de suspiciune, de anchete sau chiar arestări; în primul rând, a fost cazul lui P. Poenaru, considerat vinovat, la un moment dat, în calitatea lui de director al școlilor publice, pentru starea de spirit care făcuse posibilă angajarea masivă a oamenilor de școală în revoluție; arestat chiar în toamna anului 1848, el avea să fie eliberat pe “chezășie”²⁹. În orice caz, o minimă implicare directă din partea lui P. Poenaru, ca și a altor dascăli “moderați” de la Sf. Sava, era greu de contestat în fața autorităților represive de anchetă; între altele, la 10 august 1848, el semnase, alături de majoritatea dascălilor de la Sf. Sava, actul de recunoaștere a Locotenenței domnești, între semnatori, aflându-se și alți “neimplicați”: Dimitrie Pavlid, Carol Walenstein, Alecu Pop³⁰.

În afară de profesori, au aderat la revoluție elevii Colegiului “Sf. Sava” sau proaspeții absolvenții ai săi. Era semnificativ, în acest sens, răspunsul pe care tinerii de la Sf. Sava – în septembrie 1848, în ajunul intervenției armatei turcești – îl dădeau la apelul lansat de generalul Chr. Tell pentru înrolare în oștirea națională sub deviza “Dreptate-Frăție”. “Domnule! – citim în acest document – vezi înainte-ți juni studenți, care să reclame o armă cu care să moară, când nu vor mai putea trăi, când patria le va cere viața spre scăparea ei: venim, Domnule, să ne înrolăm ca simpli soldați”³¹.

Anterior, tineretul de la Sf. Sava își afirmase sprijinul pentru guvernul provizoriu, într-o scrisoare adresată liderului radical C. A. Rosetti³². Din rândul proaspeților absolvenți, se remarcă printr-o atitudine manifestă, G. Crețeanu, care ia cuvântul la ceremonia funebră din 20 iunie, și Gr. Pereț, unul dintre bănușii atentatori la viața lui Gh. Bibescu³³.

Evident, deosebit de importantă a fost participarea la revoluție a oamenilor de școală din provincie. Din rândul dascălilor de la școlile din reședințele de județ s-au recrutat o serie de alți cărmuitori de județe: la Slam-Râmnic, Scarlat Turnavitu; Argeș – N. Simonide; Muscel – D. Jianu ș.a. De asemenea, din rândul acestora se recrutează, mai mulți comisari de propagandă (N. Nenovici, la Brăila; R. Burdeanu, la Câmpulung, C. Stanciovici ș.a.). O contribuție remarcabilă în opera de propagandă revoluționară a revenit cu

²⁹ Fl. Stănculescu, *op. cit.*, p. 461; G. Potra, *op. cit.*, p. 167-168.

³⁰ *Anul 1848 în Principatele Române*, t. III, p. 320.

³¹ Apud, M. Regleanu, *op. cit.*, p. 157-158; *Anul 1848*, t. IV, București, 1903, p. 299-300.

³² Gh. Pâmușă, *op. cit.*, p. 116.

³³ Fl. Stănculescu, *op. cit.*, p. 46.

deosebire învățătorilor de la sate, numărul acestora, corespunzător școlilor în funcțiune, ridicându-se la peste 2.300³⁴.

5. După intervenția armatelor străine, odată cu instalarea în calitate de caimacam a lui Constantin Cantacuzino, regimul regulamentar a fost restabilit în Țara Românească. Prima măsură adoptată de noile autorități a fost reînființarea, la 27 septembrie 1848, a vechii Eforii, având în componență pe marii boieri Al. Filipescu și Em. Băleanu, din care, pentru moment, face parte și P. Poenaru, curând însă, peste o lună, fiind înlocuit, în calitate de director al școlilor, cu profesorul de drept, C. N. Brăiloiu³⁵.

La 1 noiembrie 1848, prin decretul caimacamului, toate școlile sunt închise³⁶, cadrele didactice rămânând la dispozițiile Eforiei, urmând a avea loc trierea lor în raport cu comportarea în timpul revoluției. Eforia a admis inițial plata unora dintre profesori numai pe lunile septembrie-octombrie; se numără între aceștia, considerați "neamestecați" în revoluție, D. Pavlid, G. Pop, G. Hill, dar și, oarecum, surprinzător, Al. Orescu. Ulterior, după 1 noiembrie, dispoziția de plată a salariilor este prelungită, în virtutea remunerației, profesorii fiind angajați la elaborarea de manuale pentru tipar³⁷; de la 1 ianuarie 1849, se stabilește o listă "definitivă" a celor angajați, în listă figurând, pe lângă cei menționați anterior, alți câțiva dintre mai vechii dascăli, între care, profesorul de geografie I. Genilie, în calitate de bibliotecar al Colegiului și Scarlat Walenstein, în calitate de conservator al Muzeului, dovadă că aceste două anexe ale Colegiului continuau să funcționeze³⁸; plata lefurilor după această dată urma însă a se face pentru fiecare în parte, în raport de manualele redactate.

La sugestia eforilor-boieri, oameni ostili revoluției, în octombrie Eforia ia inițiativa suspendării burselor tinerilor aflați la studii în străinătate (C. Bosianu, G. Costaforu, I. Zalomit, G. Crețeanu, Al. Marin ș.a.), precum și încetarea misiunii lui N. Piccolo de corespondent la Paris pentru bursierii români; protestul hotărât al tinerilor va impune, în cele din urmă, anularea deciziei.

În ceea ce privește localul Colegiului de la Sf. Sava, odată cu închiderea școlilor, el rămânea evacuat și pus la dispoziția trupelor de ocupație, numai la insistențele eforilor, admitându-se dispensarea de la evacuare a încăperilor pentru Bibliotecă și Muzeu, datorită dificultății deplasării cărților și diferitelor obiecte, acestea urmând, deci, să funcționeze, în continuare, în ciuda întreruperii cursurilor.

³⁴ Gh. Pânuță, *op. cit.*, p. 92 și urm.

³⁵ I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 98.

³⁶ V. A. Urechia, *op. cit.*, t. II, p. 350.

³⁷ *Ibidem*, p. 353-355.

³⁸ I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 98.

VI

COLEGIUL NAȚIONAL SF. SAVA DE LA 1849 LA 1859

1. Condițiile de funcționare a Colegiului în timpul domniei lui Barbu Știrbei (1849-1856)

Sfârșitul căimăcămiei lui Constantin Cantacuzino și instalarea la domnie a lui Barbu Știrbei, în urma Convenției de la Balta-Liman, din mai 1849, în ciuda continuării regimului de represiune la adresa participanților la revoluție – inclusiv a oamenilor de școală –, urmau să ofere noi șanse pentru reluarea activității școlare și reorganizarea învățământului în noua situație a țării

1.1. Deși instalat la domnie în condițiile unei ocupații militare străine, Barbu Știrbei va dovedi o incontestabilă înțelepciune politică, în domeniul învățământului, ca și în alte sectoare ale vieții de stat, el reușind să impună – în condițiile vitrege date – reluarea unei evoluții normale, pe linia modernizării. Așa cum aprecia N. Iorga, odată cu instalarea în scaunul domnesc, Barbu Știrbei a avut prilejul “să-și dovedească talentul de administrator împăcând pe cât era cu puțință cererile, pretențiile și poftele străinilor, iar, pe de alta, el își începuse acum opera de reforme”¹. Era adept al învățământului în limba națională și contribuise în mod apreciabil înainte de 1848 la afirmarea sa, mai ales în calitate de membru al Eforiei școlilor. De la începutul domniei, a avut în vedere, odată cu redeschiderea școlilor, în condiții noi, o reorganizare a acestora, într-o mai deplină corespondență cu cerințele societății.

O comisie instituită în vederea reorganizării școlilor și elaborării unor noi programe de studii își încheia misiunea cu întocmirea unui raport, adresat domnitorului la 27 septembrie 1850². Semnat de trei cunoscuți oameni de școală, P. Poenaru, S. Marcovici și C. N. Brăiloiu, documentul aducea o serie

¹ N. Iorga, *Viața și domnia lui Barbu Dimitrie Știrbei, domn al Țării Românești (1849-1856)*, Vălenii de Munte, 1910, p. 43-44.

² V. A. Urechia, *op. cit.*, t. III, p. 14-18.

de modificări în organizarea învățământului în raport cu perioada precedentă, consemnând împărțirea școlilor în trei categorii: școli primare, de 4 ani, colegii (sau gimnazii), de 6 ani, și școli științifice speciale (facultăți).

În cadrul învățăturilor colegiale (de gradul al doilea), autorii proiectului subliniază necesitatea studiilor clasice; “silința noastră a fost – afirmă ei – a nu bântui caracterul clasic ce urmează a păstra învățăturile unui colegiu”, în acest sens propunând introducerea limbii latine în toate clasele, și extinderea altor discipline (geografia în trei ani, istoria în patru ani, desen și caligrafie în patru ani, logica, cu filosofia și retorica, în ultima clasă). Totodată, ei consideră că o însemnătate similară trebuie conferită în cadrul acestei categorii de școli disciplinelor cu profil științific, căci “educația, ca să fie mai temeinică și mai completă – subliniază raportul –, trebuie să îmbrățișeze pe lângă învățătura clasică și învățătura de științe exacte, precum matematica, istoria naturală, fizica și chimia”³. De aceea, aceste discipline nu mai sunt lăsate ca în vechile programe pe seama unor clase complementare, care acum dispar, ci sunt introduse în programele ultimelor trei clase ale Colegiului, îmbinate fiind cu celelalte discipline, contribuind la mai buna înțelegere chiar a disciplinelor umaniste, “slujindu-le, în aceeași vreme, ca fundament și instrument, și contribuind a da facultăților de judecată o deosebită putere de apreciație și de exactitate”⁴.

În privința limbilor străine din Colegiu, raportul aprecia că obligatorie trebuia să fie limba latină, ea urmând a avea prioritate în raport cu alte limbi clasice. Nu aceeași importanță se acordă limbii elene, precizează raportul, întrucât, pentru asimilarea disciplinelor științifice, elevii au nevoie de limbi moderne, în primul rând, de franceză și germană, iar programul elevilor nu trebuie să fie supraîncărcat; “[...] ne-am temut – se afirmă în raport –, ca nu cumva să încărcăm mintea elevilor cu prea multe limbi, și să prefacem o învățatură științifică într-o învățatură de lux și de podoabă, care n-ar avea pentru majoritatea elevilor, nici-un rezultat serios”⁵. Alegerea uneia dintre cele două limbi – franceza și germana – era lăsată pe seama elevilor, dar, odată aleasă, limba respectivă devenea obligatorie.

În același timp, pentru “osebite aplecări ale elevilor”, dar și pentru “trebuințele ce se nasc din relațiile comerciale și politice ale țării”, se introduc *cursuri slobode*, pentru limbile elenă, rusă și turcă, în trei ani, cu dreptul participării elevilor din orice clasă gimnazială.

³ *Ibidem*, p. 15.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, p. 16.

Deosebit de importantă este partea raportului care se referă la cea de a treia categorie de școli sau învățături cu caracter superior, folosindu-se pentru acestea termenul de *facultăți*, similar cu cel de *școli speciale*. Și anume, în raport se propune înființarea unei școli speciale de inginerie civilă și a alteia, de legi.

În școala de inginerie civilă, cu o durată de 4 ani, urmau a se da elevilor “principii” de topografie, de construcție a podurilor și șoselelor, de arhitectură, mecanică etc. Mai departe, detaliind structura disciplinelor acestei școli, raportul folosește termenul de *Curs de matematică*, care are drept scop “să formeze ingineri topografici, ingineri de șosele și arhitecți”⁶.

În școala de legi, se predau: drept roman, drept civil românesc, drept comercial, drept judecătoresc și de procedură, drept criminal (penal), drept administrativ românesc, istoria dreptului, economia politică (“spre a da idei exacte și adevărate despre formarea bogățiilor, negoțului, industriei și despre netăgăduitele baze ale proprietății”)⁷.

Școlile de inginerie și legi urmau să funcționeze numai la București, în timp ce gimnaziul se organiza atât la București, cât și la Craiova. Pentru orașul Brăila, raportul propune funcționarea unui gimnaziu numai cu primele trei clase, cu un profil special: în locul limbii latine, la alegere, una din limbile italiană, grecească și rusească, îndeplinind astfel “o trebuință neapărată pentru comerțul acestui oraș”⁸.

În finalul raportului, autorii făceau o serie de propuneri privind condițiile de numire în funcții publice, toți candidații, “până la cel mai mic scriitor”, fiind obligați la absolvirea cursului complet de “umanioare”, după programul stabilit cu acest prilej; în cariera administrativă, de la șefi de secție în sus, candidații trebuie să aibă diploma facultății de legi, la fel în slujbe judecătorești, începând cu grefierul de tribunal; pentru funcțiile de ingineri de poduri și șosele, ingineri arhitecți sau topografi, absolvirea, cu diplomă, a cursului de inginerie civilă, etc. etc.

Raportul comisiei constituia un adevărat proiect de reformă, pe care domnitorul Barbu Știrbei îl sancționează, cu ofisul său, din 17 octombrie 1850, în care își afirmă propriile opinii privind necesitatea modernizării învățământului și sensul reformei adoptate. Subliniind ideea că școala trebuie să-i pregătească pe tineri pentru viață și să le asigure existența materială, domnitorul afirmă: “O adâncă cugetare și experiența trecutului ne-au dat convicția că instrucția nu trebuie să se privească ca singura țintă a îndeletnicirii

⁶ *Ibidem*, p. 17.

⁷ *Ibidem*, p. 16.

⁸ *Ibidem*.

ținerilor, ci ca un mijloc de a ajunge la un sfârșit, și acest mijloc nu va fi bun, fără numai pe cât va face pe om destoinic a îndeplini vreo slujbă specială și folositoare soțietății [...]”⁹.

Răspunzând interesului individual, totodată – menționează ofisul domnesc în continuare –, “instrucția publică urmează a fi potrivită cu trebuințele obștii. Prin urmare, ea trebuie să fie națională, să îndeplinească trebuințele feluritelor clase de oameni și să aibă un caracter național”.

Referindu-se la programa de studii, ofisul domnitorului subliniază că în școlile începătoare învățătura “se va face numai în limba românească, în timp ce în școlile de al doilea grad (colegii sau gimnazii), ea se va face atât în limba română, cât și în latină, aceasta din urmă fiind adoptată” ca o bază în studiile clasice și ca mumă a limbei române”.

Îmbinarea între studiile clasice și cele ale științelor exacte are o consecință binefăcătoare, subliniază ofisul, pentru acei elevi care neavând posibilități materiale de a urma toate cele șase clase colegiale, se pot retrage după clasa a III-a, “cu îndeștulate cunoștințe, ca să îmbrățișeze o meserie sau industrie”.

Cât privește cursurile de nivel superior, ofisul folosește în exclusivitate termenul de facultăți: *de legi*, pentru “cariera judecătorească sau profesii înclinate cu dânsa”, și de *științe exacte*, cu trei secții: “pentru topografi, pentru ingineri de poduri și șosele și pentru arhitecți”. La acestea, ofisul adaugă “o școală de agricultură și de economie câmpenească și o școală de meșteșuguri”.

Prin același ofis se anunță redeschiderea școlilor în întreaga țară la 1 ianuarie 1851, precum și adoptarea unor măsuri administrative: completarea Eforiei școlilor, pe lângă marele ban Al. Filipescu, prezidentul ei, cu dr. Aristid Arsache, colonelul Ioan Florescu și clucerul P. Poenaru; înlocuirea lui C. N. Brăiloiu în funcția de director al școlilor cu Simion Marcovici (primul fiind ocupat cu “alte îndeletniciri”) ș.a.

1.2. În conformitate cu dispozițiile ofisului, cursurile Colegiului Sf. Sava se redeschid la 8 ianuarie 1851, după o întrerupere de doi ani și jumătate, în prealabil, conform dispozițiilor aceluiși ofis, având loc operațiunea de “examinare și clasificare a elevilor”¹⁰.

În programa gimnaziului, conceput acum ca unică treaptă succedând învățământului primar, așa cum am văzut, s-a pus accentul pe studiul limbii

⁹ Pentru ofisul domnitorului din 17 octombrie 1850, vezi D.A.N.I.C., fd. *Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Țara românească.*, ds. 2254/1850, f. 4-5.

¹⁰ Deschiderea s-a făcut cu un număr de 214 elevi, în localul de la metohul Măgureanu, în localul de la Sf. Sava, deși evacuat de trupele ruse de ocupație, temporar fiind găzduit Departamentul Dreptății. Cf. I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 100.

române, corelat cu al limbii latine, în spiritul domnitorului B. Știrbei, ca și al oamenilor de școală, această prioritate înscriindu-se pe linia principiului după care limba națională se constituie în limbă de predare pe toate treptele de învățământ; totodată, acest accent pus pe studiul limbii naționale se voia o replică dată reformei domnitorului Gh. Bibescu din 1847, rămasă, cum am văzut, definitiv anulată.

Primul an școlar, prescurtat (de fapt, jumătate de an calendaristic!), se încheia la jumătatea lunii iulie 1831 cu solemnitatea examenului general și a împărțirii premiilor, în prezența lui B. Știrbei, care ținea cu acest prilej să-și afirme din nou interesul special pentru organizarea învățământului public, în cuvântul său, subliniind, încă odată, scopul practic pe care trebuie să-l urmărească școala, în acest sens, afirmând: “[...] adevăratul și singurul scop al educației este acela, a dezvolta facultățile fizice și intelectuale ale unui tânăr și a-i da mijloace de o viețuire și petrecere cât prin putințe mai plăcute, făcându-l destoinic de a îndeplini vreo slujbă specială și folositoare societății”¹¹.

După experiența acestui început de activitate școlară, noua programă de studii, abia intrată în funcțiune, se dovedea prea încărcată pentru elevii celor șase clase și, ca atare, Eforia propunea prelungirea studiilor gimnaziale la opt ani, noile clase, a VII-a și a VIII-a, urmând a fi destinate cu prioritate pentru “studiile cele mai grele și pregătitoare pentru specialități”¹².

Pentru cele două clase suplimentare, Eforia propunea câteva catedre noi: istoria naturală, încredințată doctorului I. Barasch, elemente de logică și morală, pentru doctorul în filosofie, I. Zalomit, și limba elenă, încredințată vechiului profesor din Colegiu, G. Ioanid; cât privește cursul de istorie, acesta era încredințat provizoriu lui I. Zalomit, până la numirea prin concurs a profesorului corespunzător (din octombrie 1852, urmând a fi angajat, ca suplinitor, Al. I. Crețescu).

Domnitorul a sancționat numai în parte aceste propuneri: a fost de acord cu suplimentarea claselor gimnaziale, dar a respins propunerea de introducere a limbii elene, propusă de Eforie în clasele VI, VII și VIII, argumentând că “această limbă are trebuință de o învățătură serioasă, iar nu să figureze drept singură formă”. Cât privește funcționarea noilor clase gimnaziale, a VII- și a VIII-a, el dispune ca în acestea să se introducă noi cursuri numai treptat, “pe cât vor fi școlari pregătiți și destoinici a le urma și a se folosi și într-un număr cuviincios, căci pentru doi sau trei școlari numai, nu se poate înființa o catedră”¹³.

¹¹ V. A. Urechia, *op. cit.*, t. III, p. 421.

¹² *Ibidem*, p. 43.

¹³ *Ibidem*, p. 46.

Cu noul an școlar, 1851-1852, cursurile Colegiului pentru cele 8 clase, în general, sunt bine acoperite. Funcționează, în continuare, o serie de dascăli mai vechi: I. Genilie¹⁴, la geografie (cl. I, II și III), A. Pop, la caligrafie (cl. I și II), G. Pop, la aritmetică rațională (la cl. a VI-a) și geometrie (la cl. a VIII-a). La limba română, în paralel cu cea latină, figurează în programa Colegiului fostul elev, devenit profesor, I. Massim (la cl. I și II), precum și G. Hill, dascăl mai vechi în Colegiu (la cl. a III-a), acesta predând în continuare limba și literatura latină, la clasele următoare (a IV-a și a V-a). La desen, găsim în continuare pe pictorul C. Lecca (la cl. II, III și IV, aici cu “desen de figuri și peisajuri”). Din seria mai vechilor profesori francezi, găsim pe Bouzenot (cl. IV și V), Théot (cl. a VI-a); la limba germană, pe Limburg (cl. IV și V), și pe Schveder (cl. a VI-a). În noile clase, a VII-a și a VIII-a, destinate disciplinelor “mai grele”: I. Zalomit, la filosofie (cl. a VII-a), D. Pavlid, vechiul profesor în Colegiu, la algebră (cl. a VII-a), Alexe Marin, la fizică (cl. a VII-a) și chimie (cl. a VIII-a), I. Barasch, la istorie naturală (cl. a VII-a și a VIII-a)¹⁵.

Studiile gimnaziale se bucură permanent de concursul Eforiei școlilor, ca și în trecut funcția de director al școlilor publice fiind cumulată cu aceea de director al Colegiului, succesiv, începând cu anul școlar 1851-1852, ele fiind ocupate după S. Marcovici, de cunoscuții profesori, doctori în drept de la Paris, C. Bosianu¹⁶, G. Costaforu, V. Boerescu.

În numele Eforiei școlilor, la sfârșitul anului școlar 1851-1852, noul director al școlilor publice, Constantin Bosianu, indica un număr de 350 elevi care frecventaseră aceste cursuri¹⁷, în anul școlar următor, acesta urmând să ajungă la 400¹⁸. Cu acest prilej, în iunie 1852, el aprecia că tipărirea de cărți, cu preț redus, cu subvenții din partea statului, oferea dascălilor speranța “într-un progres necontenit și repede” la această categorie de studii. Între altele, referindu-se la programul de studii, găsea necesar să sublinieze semnificația predării limbii române în strânsă corelare cu predarea limbii latine. Limba română, deși involuată, afirmă el, “din natura ei cuprinde toate elementele de perfectabilitate; îi trebuie numai un model, și i se dete tot de persoana înaltă care inspiră pe Eforie și toată instrucția publică” (adică domnitorul B. Știrbei), acest model fiind acela al limbii latine.

¹⁴ Acesta, curând va înceta din viață (31 decembrie 1851). Vezi *Cuvânt* la înmormântarea sa, în “Eho eclesiastic”, II (1852), p. 16.

¹⁵ V. A. Urechia, *op. cit.*, t. III, p. 44-45.

¹⁶ Numit în locul lui S. Marcovici, la 19 ianuarie 1852. Cf. V. A. Urechia, *op. cit.*, t. III, p. 77.

¹⁷ “Vestitorul românesc”, XVI, 1852, nr. 52, 3 iunie, p. 207-208.

¹⁸ “Vestitorul românesc”, XVII, 1853, nr. 52, 2 iulie, p. 206-207.

Colectivul de dascăli pentru studiile gimnaziale va fi reîmprospătat, treptat, în anii următori, cu nume noi, măsurile succesive de titularizări urmând să impună o riguroasă triere a profesorilor; în decembrie 1854, erau consacrate în schema Colegiului numele angajaților mai vechi, I. Massim, I. Zalomit, I. Barasch, Alexe Marin, C. Lecca, dar și altele, precum Al. Crețescu, la istoria generală (din octombrie 1852, suplinitor), sau cunoscuții profesori de franceză, Ulisse de Marsillac și Antonin Roques¹⁹.

Cu un personal din ce în ce mai calificat, în ciuda dificultăților datorate războiului Crimeii, cursurile gimnaziale vor continua să funcționeze în acest interval de timp, ele înscriindu-se, până la sfârșitul domniei lui B. Știrbei, în 1856, pe linia unui progres ascendent.

1.3. În spiritul reformei lui Barbu Știrbei, deosebit de importantă urma să fie, în răstimpul domniei acestuia, funcționarea celor două “facultăți”, de drept și științe, stipulate în *programa* din 1850, acestea inaugurându-se cu o anumită întârziere, în raport cu celelalte categorii de școli.

Scoala de legi, în conformitate cu o dispoziție anterioară a domnitorului, își deschide cursurile la 15 noiembrie 1851, odată cu numirea principalilor titulari: Constantin Bosianu, la drept roman, și G. Costaforu, la drept civil românesc²⁰.

La această dată, cu prilejul inaugurării cursului de drept civil românesc în cadrul Colegiului, G. Costaforu ținea să sublinieze însemnătatea reluării predării disciplinelor de drept după o întrerupere de mai mulți ani.. “Țara întregă, domnilor – afirmă el –, are ochii ațintiți asupra noastră pentru că din acest cerc vor ieși legiuitorii și judecătorii ei; din aceste adunări ale noastre vor ieși apărătorii dreptății”²¹. Ca fost elev al Colegiului, cu acest prilej, el ținea să reîmprospăteze amintirea lui Gh. Lazăr, “bărbatul care a îndrăznit cel dintâi pe ruinele școlii de la Sf. Sava a preda științele în limba patriei”. Totodată, cu acest prilej, ținea să aducă un binemeritat omagiu fostului său profesor de drept, Costache Moroiu, decedat cu câțiva ani în urmă, în 1847; acesta, afirmă el, fusese primul care introdusese la noi “știința legilor” și profesase de-a lungul multor ani “principele solide ale dreptului roman”, formând numeroși ucenici, în rândul cărora, cu mândrie, se număra el însuși²².

¹⁹ Cf. I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 126, nota 74.

²⁰ V. A. Urechia, *op. cit.*, t. III, p. 46.

²¹ “Vestitorul românesc”, XVI, 1851; supliment la nr. 87 din 21 noiembrie, p. 1.

²² Altfel, catedra de drept civil pe care el o ocupă de la această dată, cu recomandarea Eforiei, rămăsese vacantă prin retragerea lui Ștefan Ferechide, cel care predase această disciplină începând din 1838.

Inaugurând acest curs, în “precuvântarea” sa, G. Costaforu ținea să sublinieze spiritul în care înțelegea el predarea cursului acum inaugurat, ceea ce se voia valabil și pentru celelalte discipline care urmau a se preda în “facultatea” din cadrul Colegiului; învățătura dreptului, afirmă el, adresându-se viitorilor avocați, “nu este numai o podoabă superficială a spiritului, nici un mijloc de înavuțire printr-o primejdioasă istecime de a înmulți numărul proceselor, ci o adevărată filosofie practică din care are să rezulte binele obștesc”²³.

La mersul specialităților de drept avea să se refere, la sfârșitul acestui an școlar, 1851-1852, și directorul școlilor naționale, celălalt important profesor de drept de la această dată, Constantin Bosianu, subliniind necesitatea lor pentru formarea de “jurisconșulți”, indispensabili bunului mers al societății²⁴. Același Bosianu, peste un an, la sfârșitul anului școlar 1852-1853, cu prilejul festivității similare, între altele, menționa că, cu anul școlar viitor – al treilea de la deschiderea noii serii –, la “facultatea de drept” aveau să se adauge alte două cursuri, de drept administrativ și de drept comercial. “Această jună facultate – afirmă el, cu acest prilej –, are nădejdea că va fi odată recunoscută de surorile ei întâi născute care sunt podoaba națiilor civilizate în Europa”²⁵.

Deocamdată, funcționarea Școlii de drept are la bază activitatea acestor doi profesori, începând cu anul școlar 1852-1853, G. Costaforu, preluând și catedra de “drept penal și de procedurile dreptului civil și penal”²⁶. Rămâneau neacoperite, în lipsă de profesori, catedrele de economie politică și de istoria dreptului, desființate la un moment dat, precum și cea de drept comercial, care va fi ocupată abia în 1857 de către Vasile Boerescu.

În primul an de activitate, “facultatea” a avut un număr de numai 21 de elevi²⁷; cert este că peste trei ani, în vara anului 1854, ea dă prima serie de absolvenți, în număr de 14, care sunt recomandați ulterior de Eforie pentru a fi încadrați în funcții judecătorești²⁸.

Cursurile celei de a doua facultăți, *Facultatea de științe sau Școala de inginerie*, cu durata de 4 ani, demarează “mai slab”, cum se exprimă un

²³ “Vestitorul românesc”, XVI, 1851, 21 noiembrie, p. 1.

²⁴ “Vestitorul românesc”, an. VII, 1852, nr. 52, 3 iunie, p. 207-208.

²⁵ “Vestitorul românesc”, XVIII, 1853, nr. 52, 2 iulie, p. 206-207.

²⁶ V. A. Urechia, *op. cit.*, t. III, p. 77. Numit cu un salariu de 700 lei pe lună, în conformitate cu aprobarea domnitorului, era angajat ca în primul an de predare să pregătească manuscrisul cursului și în al doilea an să-l tipărească.

²⁷ *Ibidem*, p. 105.

²⁸ *Ibidem*, p. 81. Între absolvenți, cu calificativul “eminent”, se număra viitorul profesor de drept, Dimitrie Paul Vioreanu, precum și cunoscutul viitor fruntaș politic, Gh. Vernescu.

cunoscut exeget²⁹, în cursul anului școlar 1851-1852, pentru început, la anul I, predându-se un singur curs, de geometrie, descriptivă, de către cunoscutul arhitect, Al. Orescu. Cu anul școlar următor, intră în funcțiune noi cursuri, de mecanică și geometrie analitică, odată cu numirea ca profesor a lui Em. Constantinescu; din anul al treilea, din noiembrie 1853, pentru desen topografic era angajat arhitectul Tillay³⁰.

Altfel, programul cursurilor, repartizat pe cei patru ani, și grupat pe două diviziuni – topografie, poduri și șosele, pe de o parte, arhitectură, pe de alta – era conceput în mod echilibrat, propriu nivelului învățământului superior, cu discipline teoretice și practice: matematică pură, geometrie descriptivă, geometrie analitică, algebră, trigonometrie, fizică, chimie, desen, dar și mineralogie, geodezie, desen aplicat la construcții etc.³¹. După experiența primilor ani de funcționare, din toamna anului 1855, se proiectează noi îmbunătățiri în programa școlii, care nu aveau însă să fie finalizate până la sfârșitul domniei lui B. Știrbei; apar, în orice caz, din septembrie 1855, câteva noi catedre, care se pun în concurs, unele ocupate (cazul catedrei de geometrie aplicată, ocupată de Gr. Ioranu), altele rămânând vacante (proiectata catedră de “mineralogie și materiale de construcție”, pentru care nu se găsește nici-un candidat³²).

Ca și Școala de legi, Școala de inginerie va intra într-o nouă etapă în răstimpul cămăcăniei lui Alexandru D. Ghica (1856-1858).

1.4. Interesul domnitorului B. Știrbei, ca și al colaboratorilor săi, oameni de școală, pentru organizarea învățăturilor gimnaziale și a cursurilor speciale de învățământ superior, s-a conjugat, totodată, cu interesul pentru școlile speciale de caracter profesional, unele dintre ele constituindu-se în adevărate nuclee de învățământ superior.

Organizarea unor asemenea școli fusese stipulată în reforma din 1850 și, odată cu redeschiderea școlilor, din anul 1851-1852, începe să funcționeze, pe deplin, mai întâi Școala de arte și meserii; o a doua școală, de acest gen, Școala de agricultură, își începe activitatea în acest an, într-un fel, odată cu “introducerea culturii duzilor”, dar ea se conturează definitiv în anul școlar următor, 1852-1853. Fiind concepute ca o “parte împlinitoare a instrucției primare”, aceste școli urmau să răspundă unor stringente nevoi sociale și de ordin economic.

²⁹ I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 102.

³⁰ *Ibidem.*

³¹ *Ibidem.*

³² *Ibidem.*

După C. Bosianu, directorul școlilor publice, cum aprecia el, în iunie 1852, școala de arte și meserii, înființată din inițiativa domnitorului B. Știrbei, urma să ne aducă în stare “de a fabrica noi înșine obiectele trebuincioase omului pentru viață și ne va libera de tributul ce dăm industriei străine”³³. La rândul ei, școala de agricultură, organizată la Pantelimon, odată cu primele rezultate, vizibile, la sfârșitul anului școlar 1852-1853, cum aprecia același, dăduse “o pulsie electrică agriculturii pământului”; nu există proprietar sau arendaș, adăuga el, “care să nu caute a imita operațiile acestei școli”³⁴.

Afluxul copiilor la aceste școli și buna primire făcută de părinți erau apreciate de Constantin Bosianu ca “un fenomen nou” pentru el și colegii săi, dascăli; “trebuie să mărturisim – spune el, sub efectul acestui fenomen –, că ne aflăm în epoca renașterii și înobilării artelor în țara noastră”³⁵.

În seria școlilor speciale, înființate în timpul doamnei lui B. Știrbei, sunt de menționat și școlile de medicină: o școală de mică chirurgie pentru felceri militari, înființată în 1850, pe lângă spitalul militar de la Mihai Vodă; apoi, o școală de mică chirurgie pentru felceri civili (subchirurgi), înființată în 1853, pe lângă spitalul Filantropia, sub conducerea dr. G. Polizu, directorul spitalului. Experiența acestor școli este dusă mai departe de către dr. Carol Davilla; după instalarea în țară, în 1855, și numirea lui de către Barbu Știrbei în calitate de medic-șef al oștirii și, totodată, director al spitalului militar de la Mihai Vodă, a luat inițiativa unificării celor două școli, în forma unui liceu militar ostășesc, la Mihai Vodă, cu durata de 3 ani, ulterior, în martie 1856, acesta fiind transformat cu aprobarea domnitorului în “Școală de chirurgie”, căreia îi este rezervată o frumoasă evoluție în anii următori³⁶.

1.5. Un rol important în evoluția cursurilor speciale și a studiilor gimnaziale, într-un fel, și a școlilor speciale, cu profil profesional, l-au avut în răstimpul domniei lui B. Știrbei – de altfel, ca și în perioada anterioară – deplasările la studii în străinătate, multe dintre ele, cu burse din partea Eforiei școlilor.

Cu toate precauțiile domnitorului privind acordarea burselor în străinătate³⁷, câțiva tineri primesc stipendii pentru studii în Occident. Astfel,

³³ “Vestitorul românesc”, XVII, 1852, nr. 52, 3 iunie, p. 207-208.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ “Vestitorul românesc”, XVIII, 1853, nr. 52, 2 iulie, p. 206-207.

³⁶ Pentru acest aspect, vezi I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 105-108.

³⁷ În 1853, B. Știrbei refuza acordarea bursei pentru continuarea studiilor lui Vasile Boerescu, aflat de un an la Paris ca “student în legi”, influențat fiind, probabil, cum observa prof. I. Ionașcu, și de amintirea participării tânărului Boerescu la revoluția de la 1848, când colaborase la “Pruncul român”. Cf. I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 103 și 125, n. 69.

pentru drept primește o bursă absolventul de la Sf. Sava, în 1854, Dimitrie Paul Vioreanu, viitor profesor al Facultății de drept din București; în primăvara anului 1856, o bursă pentru studiul dreptului administrativ la Paris se acordă și tânărului profesor de istorie generală de la Sf. Sava, Al. I. Crețescu³⁸.

Începând din 1852, pentru studii de drept și de medicină la Paris, la cererea vechiului dascăl Simion Marcovici, succesiv, primeau stipendii din partea Eforiei fiii acestuia, Constantin și Alexandru Marcovici³⁹, ultimul urmând a deveni un reputat chirurg. O serie de alți tineri primesc burse pentru inginerie, matematică, pedagogie, pictură (P. Alexandrescu, Th. Aman și P. Mateescu), medicină etc.⁴⁰.

Cum am observat în cazul lui Al. I. Crețescu, unii bursieri mai vârstnici sunt recrutați din rândul dascălilor de la Sf. Sava. A fost și cazul profesorului de latină I. C. Massim, care primea, în martie 1856, o bursă pentru specializare în "studiul literaturii și al pedagogiei"⁴¹.

Fără îndoială, după revenirea în patrie, beneficiarii studiilor în străinătate continuau să păstreze legătura cu centrele de studii, cu cărturarii străini, prin intermediul acestora procurând adesea cărți, materiale didactice, instrumente de laborator etc. Astfel, de pildă, Alexe Marin, fostul bursier la Paris înainte de 1848⁴², revenit în țară și numit profesor de fizică și chimie în Colegiul de la Sf. Sava, avea să folosească vechile cunoștințe pentru procurarea instrumentelor necesare laboratorului de fizică și chimie⁴³ pe care îl forma, treptat, în Colegiu, în sprijinul tinerilor specializați în aceste științe⁴⁴.

³⁸ *Ibidem*, p. 104.

³⁹ Vezi și N. Isar, *Iluministul Simeon Marcovici. Contribuții documentare privind viața și activitatea sa*, în "Revista arhivelor", 1991, nr. 2, p. 218-220.

⁴⁰ I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 104.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² Dascăl pentru clasele începătoare timp de aproape un deceniu, în vara anului 1846, la recomandarea lui P. Poenaru, acesta primise o bursă pentru a studia la Paris "istoria naturală cu științele ce sunt înclinate cu aceasta". Cf. *D.A.N.I.C., Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Țara Românească*, ds. 1501/1846, f. 1.

⁴³ Odată cu redeschiderea cursurilor Colegiului, prin adresa Eforiei din 29 ianuarie 1851, Alexe Marin era numit profesor de fizică și chimie cu data de 1 ianuarie 1851, cu un salariu de 600 lei pe lună. Cf. Biblioteca Națională, *Colecții speciale, Fondul Saint Georges, Arhiva prof. Alexe Marin*, nenumărată.

⁴⁴ Ar fi de menționat că inițiativa constituirii laboratorului era anterioară redeschiderii cursurilor de la Sf. Sava; prin adresa Eforiei din 10 decembrie 1849, către profesorul de desen C. Walenstein, "conservatorul Muzeului", și Marin Alexe, "candidatul pentru catedra de fizică", se indica celor doi sarcina de a constitui, din două camere rezervate în acest scop în localul Colegiului, "un cabinet de fizică, cu instrumente de fizică și matematici, acum amestecate cu colecțiile muzeului. Cf. *Ibidem*, adresa cu data de 10 decembrie 1849.

2. Evoluția Colegiului și noua reformă a învățământului în timpul cămăcămiei lui Alexandru D. Ghica (1856-1858)

2.1. Ca și domnitorul B. Știrbei, succesorul acestuia la conducerea Țării Românești, în calitate de caimacam, Alexandru D. Ghica, a avut un rol important în organizarea învățământului românesc în anii 1856-1858⁴⁵. Vechi sprijinitor al învățământului național, el și-a ales drept colaborator principal pe G. Costaforu, pe care, la 2 decembrie 1856, îl numea la direcția Eforiei școlilor, în locul lui Constantin Bosianu, considerat apropiat al fostului domn⁴⁶. Costaforu va ocupa această funcție până la 20 august 1858, când, la rândul său, demisionând, va fi înlocuit de Vasile Boerescu⁴⁷.

În vederea reorganizării școlilor, la 5 octombrie 1857, caimacamul dispune trimiterea lui G. Costaforu, în calitate de director al școlilor, în misiune științifică în Apus, indicându-i două obiective: pe de o parte, “pentru a întocmi un plan de bibliotecă sistematică și aleasă a cărților de învățatură ce au a se introduce în școlile noastre”, pe de alta, să se informeze asupra organizării diferitelor Academii, Colegii sau școli comunale, “cu comparația între dănsle a diferitelor sisteme de învățatură”, studiul întocmit cu asemenea date urmând să fie folosit pentru îmbunătățirea organizării școlilor publice din țară, pornind de la “experiența dobândită în țările mai înaintate printr-o îndelungată încercare”⁴⁸.

Se indica ca termen al misiunii șase luni, iar G. Costaforu se va conforma întocmai. La 7 decembrie, ceilalți membri ai Eforiei reclamau caimacamului că G. Costaforu plecase fără a-i înștiința și pe ei de misiunea sa, lăsând nerezolvate o serie de probleme specifice directorului Eforiei, precum și neacoperite cele două cursuri de legi, care îi intrau în atribuții la Școala de drept; cu acest prilej, ei cereau numirea provizorie a unui director, pentru rezolvarea problemelor restante⁴⁹.

Cert este că G. Costaforu se întoarce în țară în termenul indicat, cu misiunea încheiată, la 31 mai 1858, raportul solicitat fiind deja încheiat⁵⁰.

⁴⁵ Vezi I. Ionașcu, *Din istoria învățământului superior în București sub cămăcămia lui Alexandru D. Ghica*, în “Analele Universității București”, Istorie, XII, 1963.

⁴⁶ D.A.N.I.C., *Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Țara Românească*, ds. 3174/1858, f. 17.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 21. Totuși, G. Costaforu, de la această dată, va rămâne, în continuare, membru al Eforiei, alături de Aristid Ghica și Alexandru G. Goleșcu (*Ibidem*, f. 16).

⁴⁸ D.A.N.I.C., fd. *Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Țara Românească*, ds. 3768/1857, f. 1 și 89.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 4.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 7-14; 85-88. Raportul va fi tipărit de G. Costaforu în preambulul lucrării mai ample, *Studii asupra instrucțiunii publice în unele din Statele cele mai înaintate ale Europei*, București, 1860, p. 5-24.

Plecase în străinătate, menționează el în raport, adresându-se caimacamului, “cu statornica voință de a trage cel mai mare folos din studiile ce aveam a face la streini, fără însă de a pierde din inimă suvenirea patriei mele, mijloacele noastre, poziția noastră și geniul neamului nostru”⁵¹. În țările vizitate – Germania, Franța, Belgia, Elveția, Italia – fusese bine primit de cercurile oficiale, cărora fusese recomandat, și de către învățații străini, care l-au privit ca pe “un frate”, având prilejul să constate ecurile pozitive ale operei reformatoare a caimacamului, vizând proiectata construcție a “Academiei”, destinată studiilor superioare – a cărei piatră de temelie fusese pusă în octombrie 1857, în prezența comisarilor europeni acreditați la București –, reînființarea școlilor sătești “pentru luminarea poporului”, precum și dorința caimacamului de a “așeza instrucțiunea Țării pe calea studiilor din statele cele mai luminate ale Europei”. Consultase de-a lungul cercetării sale “o mulțime de legiuri, statute, reglemente, programe, bugete ș.a., din care avem să tragem un însemnător folos pentru reforma școalelor noastre”. Examinând starea instrucțiunii publice din țările vizitate și formulându-și propriile opinii, precizează autorul raportului, el nu pierduse din vedere “că imitațiunea exclusivă și servilă a Instrucțiunilor cutărui sau cutărui stat, ar tinde spre tăgăduirea chiar a ființei noastre”. Observând realizările învățământului din apus, autorul nu-și pierde luciditatea, într-o admirație fără limite. “Toate națiunile luminate – scrie el – s-au luminat prin stabilimentele universitarii și prin oamenii lor cei luminați, dar mai pretutindeni se găsesc încă multe lipsuri, multe neperfecțiuni, și în genere se simte trebuința de prefaceri și îndreptări (s.n.s., N.I.). A trebuit dar să caut veritatea nu numai în ceea ce există, dar încă în ceea ce știința în ziua de astăzi reclamă de la deosebite guverne potrivit cu trebuința și situațiunea fiecăruia neam, și mai cu osebite a neamului nostru”⁵².

Remarcă cu deosebire existența școlilor primare în toate satele în Germania, “această țară clasică a luminilor”; în Franța, în Rusia și alte mari orașe, constată el, școala primară este gratuită, administrația locală asigurând cheltuielile necesare; în schimb, învățământul secundar și superior, în toate țările vizitate, se întreține cu taxele elevilor. În privința metodelor de învățământ, el constată că în Germania metoda lancasteriană nu fusese niciodată introdusă și, în general, ea este condamnată, inclusiv în Franța, unde fusese mai mult răspândită, și aceasta “cu foarte mare cuvânt”. Eruditul român trece în revistă numeroasele Universități și institute vizitate, oferind interesante detalii și observații comparative pertinente, din nou, revenind la

⁵¹ G. Costaforu, *Studii asupra instrucțiunii publice*, p. 6.

⁵² *Ibidem*, p. 7-8.

necesitatea abordării reformei școlilor prin prisma specificului național, aprecierea lui în această privință fiind oarecum memorabilă. “Prea Înălțate Doamne! – scrie el –. Am vizitat mai multe școli și am studiat mai multe sisteme de instrucțiune: și am dobândit convicțiunea intimă că nici unul nu ne poate servi de exemplu. În adevăr, nici într-o parte a lumii nu s-a putut încă realiza toate prevederile și descoperirile științei. Mai multe cauze proprii fiecăria națiunii, și prin urmare streine de noi, au făcut ca să se modifice principiile și popresc încă și în ziua de azi aplicațiunea reformelor celor mai folositoare. Pe de altă parte, dacă națiunea noastră a rămas înapoiată de lumini, este încă neatinsă de multe prejudecări învechite ale Occidentului. *Cea mai mare nenoricire pentru noi ar fi dar adoptarea sistemului scolastic al cutăruia sau cutăruia Stat, fără control și fără esamenul serios al vetritabilelor noastre trebuințe* (s. ns., N. I.”)⁵³.

Raportul adresat caimacamului nu cuprinde, cum observăm, propuneri propriu-zise pentru reforma vizată de caimacam; el oferă numai datele anchetei întreprinse de Costaforu în cursul misiunii care i se încredințase; se formulează numai considerația generală de la care urma să se pornească în adoptarea reformei, și anume, luarea în considerare, odată cu experiența pe care o ofereau țările civilizate din Apus, a experienței proprii, decurgând din trecutul apropiat, raportată la tradițiile și nevoile societății românești, în curs de dezvoltare.

Raportul aici în discuție, avea să fie pe larg dezvoltat în volumul publicat ulterior de G. Costaforu, sub titlul *Studii asupra instrucțiunii publice în unele din Statele cele mai înaintate ale Europei*, având indicat pe titlul de copertă anul 1860. Acest raport nu constituie textul propriu-zis al acestui voluminos studiu, cum se afirmă de obicei, în mod greșit, ci el este publicat în partea de început numai ca un preambul al acestui volum. Fără îndoială, volumul în discuție completează raportul cu detalii și observații noi, cu aprecieri și concluzii care-i conferă o mare valoare științifică și educativă. Să menționăm aici numai concluzia (“conchiderea”) cu care el se încheie, subliniind “două mari principii fundamentale în materie de instrucțiune”, și anume: 1. “Dreptul copilului la învățământ este cel dintâi și cel mai mare dintre drepturi” și 2. “Intervențiunea femeii în prima educațiune este azi un principiu recunoscut în toată lumea civilizată”, aici, la acest al doilea principiu, autorul pledând cu căldură pentru dreptul fetelor la învățătură, preconizând pentru fete școli, nu numai primare, ci și secundare, pe de altă parte, pledând pentru accesul

⁵³ *Ibidem*, p. 16.

femeilor la funcții publice și, mai ales, la funcții didactice, foarte potrivite, după autor, structurii lor psihice⁵⁴.

2.2. Raportul lui G. Costaforu, cu data de 31 mai 1858, odată trimis caimacanolui, este supus analizei acestuia, și ca rezultat, prin intermediul Secretariatului statului, se comunică Departamentului Credinței odată cu rezoluția caimacanolui –, pusă pe raport, dispoziția acestuia adresată amintitului Departament, precum și Eforiei școlilor, ca împreună să procedeze la dezbateră raportului și să propună măsuri de reformă în conformitate cu sugestiile din cuprinsul său⁵⁵.

Așadar, este elaborat acum un alt raport – un text cu totul diferit de cel comunicat caimacanolui –, cuprinzând de data aceasta propuneri privind “reforma studiilor gimnaziale de aci”⁵⁶, el fiind contrasemnat de G. Costaforu, în calitate de director al Eforiei și trimis, cu adresa din 5 august 1858, “Ministerului Cultului și Instrucțiunii Publice” pentru a fi comunicat caimacanolui⁵⁷. În anexe, noul raport era însoțit de un *Plan general al studiilor gimnaziale*⁵⁸, deci o programă a învățăturilor, împreună cu diviziunea materiilor, pe clase și profesori⁵⁹.

Constituie acest raport un adevărat proiect de reformă pe care caimacanolul, cum vom vedea, îl aproba prompt, în ideea de a fi pus în practică.

El pornea de la aprecierea că “planul actual al cursurilor de instrucțiune secundarie nu corespunde trebuințelor de astăzi”, Eforia urmând a acoperi lipsurile, dând învățăturilor “o direcțiune mai conformă cu vocațiunea elevilor și mai analoagă cu trebuințele actuale ale țării”⁶⁰. Conform noii programe, învățăturile gimnaziale se vor împărți în trei diviziuni: diviziunea elementară, compusă din 2 clase; diviziunea umanităților, cu trei clase, și diviziunea superioară, cu două ramuri sau secțiuni, a literelor și a științelor, fiecare cu

⁵⁴ Cât privește apariția acestui volum în anul 1860, indicat pe foaia de titlu, iar nu în anul 1858, cum se menționează pe coperta interioară, faptul este cert; la sfârșitul său, este anexat jurnalul Eforiei școlilor, din 17 octombrie 1858, cu referire la raportul lui Costaforu, adresat caimacanolui, precum și “la lucrarea mai întinsă ce D-lui a făcut asupra aceluiași obiect”, hotărând, în interesul instrucției publice, să se publice împreună cele două texte, în același volum, în tipografia școlilor, pe cheltuiala Eforiei; apoi, cu data de 31 ianuarie 1860, tot aici, se publică nota lui Costaforu, adresată eforilor, anunțând sfârșitul tipăririi volumului. Volumul se încheie cu lista numeroaselor cărți, regulamente, statute ș.a., aduse de Costaforu din țările vizitate și depuse Eforiei.

⁵⁵ D.A.N.I.C., fd. *Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Țara Românească*, ds. 3768/1857, f. 6.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 15-17; 83-84.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 15.

⁵⁸ *Ibidem*, f. 19-29; 73-82.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 30-33.

⁶⁰ *Ibidem*, f. 16v.

câte două clase, cea din urmă diviziune, a științelor, la rândul ei, divizându-se în cursul de matematică și cursul comercial.

Noutatea programului consta în bifurcarea ultimelor clase, în raport cu vocația lor, elevii care optează pentru studii literare, nemaifiind obligați la studii exacte, și invers! Totodată, prin stabilirea unei trepte “elementare”, a claselor I și II, se avea în vedere o șansă în plus, dată copiilor care neavând posibilități materiale ar fi fost în situația de a-și întrerupe studiile fără finalizarea unui ciclu bine determinat; cu atât mai mult, absolvirea claselor de umanități permitea eventuala întrerupere a studiilor cu un bagaj de cunoștințe, considerate apreciable, atât în privința disciplinelor literare, cât și științifice, amestecul acestor două categorii de studii fiind specific numai claselor de umanități (cl. III-V), altfel, ele oferind posibilitatea continuității studiilor, în clasele superioare, într-o direcție sau alta.

Bifurcarea secției științifice, în curs de matematică și curs comercial, de asemenea, își avea rațiunea sa, simțindu-se necesitatea fondării unei “școli de comerț”, reclamată de “corpul comercial de aci” și corespunzând și dorinței caimacanului; în cadrul acestei subdiviziuni comerciale urmau a se preda “învățături speciale pentru formarea tinerimii la știința comercială”⁶¹. La secția literelor, se adaugă o clasă a VIII-a, zisă, *de retorică*, în care se predă “literatura înaltă a limbilor, latină, greacă, franceză, germană, română și italiană”, în plus și Istoria filosofiei. Absolvenții acestei clase, după un examen general, primesc titlul și diploma de bacalaureați în litere, care le conferă dreptul de a intra în facultate, în țară, sau în străinătate⁶². Cei de la secția de matematică, după absolvirea clasei a VIII-a, în urma examenului, primesc titlul și diploma de bacalaureați în științe, putând să intre în orice facultate de științe, sau să continue cursul special de matematică, de 2 ani, anexat gimnaziului, sub titlul de *Ingenierie civilă*; absolvenții acestuia, după 2 ani, devin ingineri-hotarnici, ingineri de poduri și șosele și arhitecți; absolvenții cursului de comerț primesc o diplomă de capacitate comercială, putând să urmeze și cursul de matematică sau litere, primind diplome de bacalaureați. Cu această mai mare diviziune a studiilor pe trepte, pe diviziuni și subdiviziuni, se viza înlăturarea dificultăților care rezultau din părăsirea școlii de către elevi, înainte de sfârșitul cursurilor, “răspândindu-se în lume cu niște începuturi necomplete și necoherente”⁶³.

Autorii raportului apreciau că organizarea propusă era inspirată de “combinația mai multor planuri de studii din liceele și gimnaziile țărilor

⁶¹ *Ibidem*, f. 17.

⁶² *Ibidem*, f. 17v.

⁶³ *Ibidem*, f. 83.

străine”, dar și din experiența trecutului propriu, nepierzându-se din vedere, nici un moment, “considerațiile locale ale țării și mijloacele noastre”; se spera că astfel organizat, “gimnaziul nostru nu va întârzia a trage considerația și stima autorităților competente din țările cele luminate”⁶⁴.

Cum am anticipat, prin ofisul său din 11 august, caimacamul aprobă raportul Eforiei, cu propunerile făcute, noul program de studii urmând a intra în vigoare odată cu noul an școlar, 1858-1859⁶⁵. Odată cu aprobarea noului program de studii, caimacamul aproba statul de funcțiuni al cadrelor didactice din Colegiu și, odată cu el, o suplimentare a bugetului instituției (la suma de 19.750 lei adăugându-se, lunar, suma de 5.950 lei).

Adevărul este că această organizare dată învățământului secundar de către caimacamul Al. Ghica, ajutat de G. Costaforu, marca un pas înainte în domeniul organizării acestei trepte de învățământ; prin diviziunea claselor superioare, de fapt, se anticipa, peste timp, concepția modernă care va sta la baza reformei lui Spiru Haret de la sfârșitul secolului al XIX-lea privind organizarea învățământului secundar. Era un învățământ mai bine adaptat diversității aptitudinilor elevilor, pe de altă parte, cele două secții, așa cum s-a subliniat⁶⁶, oferind baza dezvoltării celor două facultăți, de Litere și Științe, precum și, în perspectivă, a învățământului politehnic.

2.3. În clasele superioare ale Colegiului vor funcționa în cursul anului școlar 1858-1859, la secția litere, la clasa a VII-a: G. Hill (la latină); U. de Marsillac (franceză); R. Neumeister (germană); I. Clocotide (greacă); I. Zalomit (logică și morală); două discipline, italiană și cosmografie, rămân neacoperite. La clasa a VIII-a, clasa de retorică: Fl. Aaron (la română); la latină, germană și greacă, aceeași profesori ca la clasa a VII-a; I. Zalomit, la istoria filosofiei și logică; alte câteva catedre, vacante (istoria naturală, economia politică). La secția de științe, subdiviziunea matematică, la clasa a VII-a, pe lângă franceză (U. de Marsillac), se predau: fizica și chimia superioară (Alexe Marin), trigonometria (D. Pavlid), algebra superioară (Gr. Ioranu); alte discipline, vacante (geometrie, cosmografie, istorie naturală, desen). La subdiviziunea comercială (cursul de comerț) se predau: germană, italiană, greacă, apoi, discipline speciale, știința comercială, drept comercial, economie politică (cele mai multe, inițial, rămase vacante, din lipsă de profesori)⁶⁷.

⁶⁴ *Ibidem*, f. 83v.

⁶⁵ *Ibidem*, f. 38-39.

⁶⁶ I. Ionașcu, *Istoria Universității*, I, p. 110.

⁶⁷ D.A.N.I.C., fd. *Ministerul Cultului și Instrucțiunii Publice, Țara Românească*, ds. 3768/1857, f. 30-33.

Cu prilejul sfârșitului de an școlar, în iulie 1858, G. Costaforu, referindu-se la desfășurarea studiilor gimnaziale în anul încheiat, sublinia că fuseseră introduse la Sf. Sava o serie de discipline noi (precum limba elenă, la cl. VI și VII, retorica, la cl. a VIII-a) în conformitate cu vechea programă, dar evoluția acestor învățături urma să fie determinată de aplicarea “reformei generale a instrucțiunii publice” inițiată de caimacam, apreciind că în anul școlar viitor reforma va fi aplicată, autorii ei, alături de caimacam, membrii Eforiei, “ajutându-se cu experiența trecutului, cu principiile științei școlare și cu datele stării actuale a instrucțiunii Europei civilizate”⁶⁸.

Cu această nouă organizare, așadar, se intra în anul școlar 1858-1859, în care se va realiza actul Unirii Principatelor, noul domnitor, Al. I. Cuza, preluând o asemenea organizare în ceea ce privește treapta învățământului secundar.

2.4. Unele impulsuri și modificări se produc în anii căimăcămiei lui Al. Ghica și în evoluția Școlilor speciale de drept și științe. Cursul de legi continuă să se desfășoare, ca și în intervalul precedent, pe durata celor trei ani de studii, în timp ce Cursul de inginerie, în raport cu programa învățământului gimnazial, este redus la doi ani.

Ca și în anii anteriori, Facultatea de drept, numită de acum frecvent cu această titulatură, se află în avans; pe parcursul anului 1857-1858 se introduce un curs comercial (la anul III), în anul școlar următor, 1858-1859, urmând a se introduce, în sfârșit, cele două cursuri de economie politică și istoria dreptului. Structura disciplinelor capătă o anumită stabilitate pe ani de studii; la anii I și II: drept penal și drept civil; numai în anul II: drept penal și proceduri; în anul III: drept comercial, drept administrativ și celelalte⁶⁹. Numărul studenților acestei facultăți, cum s-a apreciat, a fost variat, în intervalul 1856-1858, între 27-31, cu mult sub cerințele timpului privind încadrarea instituțiilor publice cu juriști sau funcționari competenți. Directorul Eforiei școlilor, în același timp, unul dintre ctitorii Facultății de drept, G. Costaforu, referindu-se la evoluția Facultății de drept, ca și a celei de științe, în cuvântul prilejuit de sfârșitul anului școlar 1857-1858, ținea să sublinieze: “Ținta Eforiei este de a ridica instrucțiunea superioară până la cele mai înalte teorii ale științei care, prin aplicațiunile deosebitelor ei ramuri la trebuințele reale ale societății noastre [...], să merite considerațiunea publică”⁷⁰.

Cursurile Facultății de drept se rotunjesc începând cu noul an școlar 1857-1858, odată cu revenirea în țară a noului doctor în drept, Vasile Boerescu,

⁶⁸ “Anunțatorul român”, V, 1858, nr. 53 din 5 iulie, p. 2-3.

⁶⁹ I. Ionașcu, *Istoria Universității*, I, p. 111.

⁷⁰ “Anunțatorul român”, IV, 1858, nr. 74 din 12 octombrie, p. 2.

care ocupă catedra de drept comercial, în același timp, la 1 septembrie 1858, în urma demisiei lui G. Costaforu, fiind numit de către caimacam și director al școlilor (funcție deținută mai bine de un an, până la 1 octombrie 1859).

Cursul special de inginerie (Facultatea de științe), limitat la doi ani, din lipsă de profesori, dar și în conformitate cu prevederile noii programe, a funcționat, în cursul anului școlar 1857-1858, cu cei doi profesori destinați anilor I și II, Al. Orescu și Emilian Constantinescu; primul a predat geometria descriptivă (la anul I), arhitectură și construcții (la anul II); al doilea, mecanica (la anul II); o serie de discipline importante, ca și în anii anteriori, rămâneau vacante (geodesia cu aplicațiuni, desen grafic, desen topografic)⁷¹. În aceste condiții, cu un număr foarte redus de studenți, această “facultate” funcționează cu dificultăți, pentru depășirea situației, în anii următori, în răstimpul domniei lui Al. I. Cuza, urmând a se adopta noi măsuri administrative.

2.5. În strânsă legătură cu preconizata reformă a învățământului secundar, strâns legată de modernizarea învățământului superior, una dintre cele mai importante probleme care s-a aflat în atenția caimacamului Alexandru D. Ghica – de la începutul mandatului său – și, implicit, a oamenilor de școală, a fost aceea a construirii unui nou local, monumental, pe ruinele vechii mănăstiri de la Sf. Sava, destinat Colegiului și facultăților în curs de afirmare. La 1 februarie 1857, caimacamul trimitea Departamentului Credinței ofisul prin care cerea întocmirea unui “plan de așezare regulată și bine combinată a zidurilor convenite stabilimentului instrucției publice în Sf. Sava”⁷².

Planul inițial al construcției a revenit arhitectului Schlatter, solicitat în acest sens de Departamentul Credinței; ulterior, ținându-se seama de proporțiile construcției, pentru îmbunătățirea proiectului au fost solicitați alți doi cunoscuți arhitecți, Al. Orescu și Sc. Benisch, care finalizează proiectul, într-o primă formă, înaintându-l Departamentului, la 17 august 1857, împreună cu devizul de cheltuieli. Construcția proiectată cuprindea, la parter și etajele superioare, sălile de cursuri pentru clasele gimnaziale, I-VIII, pentru laboratoarele de fizică și chimie, pentru cursurile facultăților de legi și de inginerie civilă, săli pentru cursuri libere și de pictură, alte încăperi pentru cancelaria Eforiei, pentru director și subdirectorul Colegiului ș.a. Devizul lucrărilor era apreciat la suma de aproape 2.000.000 lei (mai exact, 1.982.000 lei)⁷³, ceea ce însemna mai mult decât dublul bugetului școlilor pe doi ani. Odată cu aprobarea proiectului de către caimacam, la 15 septembrie 1857, la

⁷¹ I. Ionașcu, *Istoria Universității*, I, p. 111.

⁷² Apud I. Ionașcu, *Istoria Universității*, I, p. 113.

⁷³ Pentru exactitatea acestor cifre, *Ibidem*, p. 114.

solicitarea Departamentului Credinței, era desemnat un arhitect-șef, diriginte al lucrărilor de construcție, în persoana lui Al. Orescu (retribuit în acest post cu suma de 1.000 de galbeni). Hotărârea lui Al. Ghica cerea adoptarea de măsuri pentru punerea în aplicare a proiectului, trecându-se astfel, sub supravegherea lui Al. Orescu, la demolarea vechilor construcții și începerea lucrărilor de fundație⁷⁴.

Astfel, s-a putut ajunge, la 10 octombrie 1857, la inaugurarea construcției noului local, desemnat inițial sub numele de *Academia Română*, moment care a prilejuit o ceremonie de mare interes public.

I-a revenit lui G. Costaforu, în calitate de director al școlilor publice, datoria de a vorbi cu acest prilej, el apreciind evenimentul drept “o sărbătoare adevărat națională”, iar construcția care urma să fie ridicată, drept simbolul “cel mai adevărat al viitoarei glorii a Neamului român”⁷⁵. Cunoscutul profesor de drept găsea din nou prilejul să omagieze în cuvântul său pe ctitorii școlii naționale de la Sf. Sava, pe Gh. Lazăr, mai întâi, pe domnitorul Grigore D. Ghica și banul Constantin Bălăceanu, cei doi care făcuseră, după dispariția lui Gh. Lazăr, să continue și să se dezvolte școala de la Sf. Sava. Referindu-se la făclia educației patriotice care se înălțase mai întâi aici, în prezența unei distinse adunări – pe lângă caimacam, comisarii celor 7 mari puteri, întruniți la București, precum și membrii Divanului ad-hoc –, într-o atmosferă de emulație patriotică, el afirma: “În această școală, Românii au învățat Istoria Patriei lor, și s-au convins că numai prin eroism și virtute vor putea să se facă demni de marea viță din care se trag”. Conform dispozițiilor caimacamului și planului întocmit, informa el asistența, noua construcție urma să încorporeze “mai multe clădiri monumentale, cum biblioteca, muzeul, facultățile, un internat pentru băieți și alte accesorii, pe cât mijloacele timpilor vor permite”⁷⁶.

2.6. Inaugurarea construcției nu a însemnat încheierea discuțiilor privind structura acesteia; în timp ce lucrările sunt întrerupte până în primăvara anului 1858, pe măsură ce planul construcției, purtând de data aceasta amprenta lui Al. Orescu, este supus atenției membrilor Eforiei, precum și colectivului de dascăli de la Sf. Sava, survin, în serie, propuneri de îmbunătățire a proiectului. Între altele, obiecțiile unuia dintre efori, colonelul I. Florescu⁷⁷, îl determină pe caimacam să numească o Comisie amplă, constituită din efori, profesori și ingineri, pentru a analiza planul întocmit de Al. Orescu și eventuala lui îmbunătățire.

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ “Anunțatorul român”, an. IV, 1857, nr. 74, din 12 octombrie, p. 2.

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ D.A.N.I.C., fd. *Min. Cult. și Instr. Publice, T. Rom.*, ds. 3177/1858, f. 3-4.

În seria materialelor cu sugestii, elaborate în acest context, se numără și raportul lui Vasile Boerescu, doctorul în drept, recent întors de la Paris, unul dintre membrii Comisiei desemnată de caimacam. Cel puțin pentru sugestia bine argumentată, că noua construcție trebuie să poarte numele de *Universitate*, iar nu de *Academie*, acest document merită toată atenția. Intitulat *Observațiuni asupra planului Academiei Sf. Sava*⁷⁸, textul este remarcabil întrucât analiza structurii localului este făcută de autor în strânsă legătură cu exigențele unui învățământ de calitate, în spiritul epocii. În prealabil, el apreciază poziția ultracentrală a construcției, proprie a înlesni aflutul tineretului Capitalei la studii, dar și simbolul acestei poziții, de punct central “întru tot ce privește instrucțiunea publică, un fel de panteon literar și științific, căminul de unde are să se răspândească luminele în toată România, dacă nu în tot Orientul: scop mare, cugetare nobilă, pe care dorim s-o aibă în vedere, să n-o uite nici un moment, nici guvernul actual, nici guvernele viitoare”⁷⁹.

În ordine, propunerile sale privind îmbunătățirea planului construcției implicau vederile sale privind organizarea diverselor instituții școlare și rosturile lor. Propunând încorporarea în noua clădire a unui pensionat, anexat Colegiului, el susține viabilitatea acestei instituții (spre deosebire, de pildă, de G. Costaforu), considerând că acesta este în primul rând “un stabiliment de educațiune” pentru tinerii de condiție modestă, cărora familiile nu le pot asigura educația necesară, apreciind că “instrucțiunea și educațiunea sunt două lucruri cu totul diferite”, că în Colegiu se oferă tânărului instrucție, dar nu și educație (sau altfel spus, adăugăm noi, în primul rând instrucție!), Boerescu conchide că “a funda un Colegiu fără internat este a încuraja instrucțiunea, dar a neglija educațiunea”, cerând, ca atare, cu insistență, încorporarea în noua clădire a acestui internat, pe lângă Colegiu. Acesta ar urma să fie, adaugă el, o premisă a Colegiului, precum acesta este o pepienieră a Academiei.

Referindu-se la o altă instituție școlară, *Școala de chirurgie*, dimpotrivă, el susține separarea ei de *Academie* și edificarea pentru ea a unei construcții speciale. Aruncând o privire în viitor, el consideră că în mod inevitabil, această școală, producând la această dată numai “oficieri”, se va transforma într-o facultate de medicină, “care va produce și doctori”. Or, apreciază el, o asemenea facultate presupune un “stabiliment propriu”, cu laboratoare, săli de medicină practică ș.a., care impunea separarea lui de *Academie*.

Comentarii ample face Vasile Boerescu în legătură cu *Școala reală*, care ar putea să constituie un corp separat în complexul noii construcții. El pledează, în general, pentru existența acestei categorii de școli, menite a

⁷⁸ *Ibidem*, f. 8-12.

⁷⁹ *Ibidem*, f. 8.

răspunde cerințelor numeroșilor tineri, “cari n-ar voi să devină nici savanți, nici oameni de litere, nici funcționari, ci simpli comercianți, industriali sau agricultori”⁸⁰.

Referindu-se la muzeu, galeria de tablouri și bibliotecă, prevăzute a avea încăperi în cadrul viitoarei construcții, el formulează opinia că acestea trebuie să se bucure în cadrul construcției de un spațiu mai cuprinzător, fiecare cu edificiu propriu și distinct, iar nu să fie “confondate și înghesuite într-un singur edificiu”; “Numai aceste stabilimente ar avea un caracter cu adevărat serios și folositor studiului”.

Altfel, pledând pentru o separare a diverselor unități școlare sau de cultură în cadrul complexului noii construcții, Boerescu subliniază necesitatea concentrării lor la un loc, dar ca unități distincte, în cadrul unuia și aceluiași complex arhitectonic, aceasta pentru că “științele sunt solidarii și de multe ori au trebuință a-și face împrumuturi reciproce”, tinerii urmând o anumită specialitate, având posibilitatea să urmeze, după dorință, și cursurile unei a doua specialități; în acest sens, biblioteca, deși având un corp separat, ar urma să fie “locul de întâlnire al tutulor acelora ce studie”, după cum muzeul va servi, cu obiectele sale, cursurilor științelor exacte, iar galeria de tablouri va servi “de normă specialității de pictură”.

După ce subliniază necesitatea simetriei estetice a diferitelor corpuri ale construcției, ca una menită să contribuie la “înfrumusețarea orașului”, autorul se oprește asupra termenului cu care indică noua construcție, demonstrând, cu numeroase exemple, în planul instituțiilor europene, că numirea adoptată în proiectele inițiale, și cu care se făcuse inaugurarea construcției, aceea de *Academie*, era improprie, cea de *Universitate* fiind “mult mai exactă”. Universitatea, arată el, înseamnă reunirea mai multor specialități” (deci, facultăți), în timp ce Academia “este mai cu seamă reunirea cursurilor cari formează o specialitate”, în sensul acestor definiții trimitând la “marile centruri de instrucțiune” din Europa, la Universitățile din Germania, Anglia ș.a., care s-au consacrat de-a lungul timpului sub asemenea denumire⁸¹.

Referindu-se la localurile destinate facultăților în cadrul proiectului construcției, el insistă ca localul “Gimnaziului sau Colegiului” să fie pe deplin separat de cel al facultăților, dată fiind natura diferită, atât a disciplinelor, cât și a disciplinei, corespunzătoare unor tineri cu vârste diferite; “regulele disciplinării în Universitate sunt prea neînsemnate”, afirmă el, maturitatea studenților și pasiunea lor pentru studii, spunându-și cuvântul, în timp ce pentru elevii Colegiului, “disciplina joacă un rol însemnat”, de care trebuie să se țină seama.

⁸⁰ *Ibidem*, f. 9.

⁸¹ *Ibidem*, f. 10.

De aceea, în raport cu proiectul supus discuției, în care sălile diferitelor clase ale Colegiului erau repartizate la parter, dar și la primul etagiu al construcției, amestecate cu cele ale facultăților, el insistă asupra propunerii ca toate sălile Colegiului să fie concentrate la parter, complet separate, adaptate astfel la “trebuințele disciplinării, tăindu-se orice comunicațiune cu restul edificiului și având o intrare specială”. Cât privește internatul Colegiului, amintit înainte, pentru 200 “pensionari”, el ar fi urmat să fie ridicat, “alături cu Academia și în linia ei”, elevii interni putând urma cu înlesnire cursurile Colegiului.

Pentru Facultatea de legi propune extinderea spațiului cu câteva săli suplimentare, redimensionarea celor două amfiteatre prevăzute în proiect și deschiderea unei intrări separate pentru profesori, alta decât cea a auditorului; la fel, pentru celelalte facultăți – se referă aici atât la Facultatea de litere, cât și la Facultatea de științe –, de asemenea, cere spații distincte, pentru fiecare cu câte trei săli, amândouă plasate de el la etagiul II al construcției, unde urmau să fie despărțite de un coridor; cât privește așezarea sălilor pentru pictură, și a celor pentru cursuri libere, la ultimul etagiu, i se părea potrivită, aici putându-se forma, după opinia sa, “un fel de Ateneu”.

În încheiere, raportul lui V. Boerescu preciza că schimbările propuse de el erau operabile fără o transformare radicală a proiectului existent; evident, pentru cunoscutul jurist și om de școală, raportul fusese un prilej de a-și afirma opiniile privind modernizarea învățământului românesc – a celui universitar, cu deosebire –, unele dintre aceste opinii urmând să-și găsească consacrară în istoria viitoarei Universității bucureștene (începând cu desemnarea ei sub titlul propriu, de Universitate, care s-a impus în cele din urmă).

Cert este că membrii Comisiei, desemnați de caimacamul Al. Ghica pentru îmbunătățirea proiectului monumentalei construcții, au adoptat unele dintre aceste propuneri⁸² – între altele, a denumirii de *Universitate*, în loc de *Academie*, a unei clădiri aparte pentru Facultatea de drept ș.a. –, propunerile făcute fiind aduse la cunoștința arhitecților-proiectanți pentru conformare⁸³.

În primăvara anului 1858, arhitecții-proiectanți apreciau că executarea construcției nu se poate realiza decât în cel puțin doi ani; în realitate, pronosticul lor s-a dovedit foarte aproximativ, ridicarea edificiului având să se finalizeze, în etape, în decurs de peste un deceniu, până în anul 1869. Amploarea edificiului, unul dintre cele mai impunătoare ale Capitalei, în anii

⁸² *Ibidem*, f. 1-2; 21-22.

⁸³ În răspunsul lor, la 18 aprilie 1858, aceștia acceptau că se pot opera unele schimbări propuse, fără a se atinge partea de bază a proiectului, pronosticând că ridicarea construcției nu se poate realiza “decât în cel puțin doi ani”. Cf. *Ibidem*, f. 25.

⁸⁴ Pentru alte detalii, I. Ionașcu, *Istoria Universității*, I, p. 114-116.

următori a reclamat, în serie, suplimentări de fonduri; unele adaosuri la proiectul inițial au impus noi colaborări, precum aceea a arhitectului Carol Storck, pentru edificarea frontonului edificiului, acestea presupunând, desigur, noi cheltuieli. Un impuls avea să dea continuării lucrărilor apropiata inaugurare a Universității, în iulie 1864⁸⁴.

Inaugurată sub caimacamul Al. Ghica, în octombrie 1857, și parcurgând numai o etapă de început a lucrărilor sale în răstimpul căimăcămiei acestuia – în cursul anului 1858 –, construcția monumentalei clădiri parcurge etapa de bază a lucrărilor în răstimpul domniei lui Al. I. Cuza, pentru a se finaliza, în 1869, în timpul domnitorului Carol I; dar meritele inițiatorului acestui grandios proiect, caimacamul Al. Ghica, rămân incontestabile, ca și ale susținătorilor săi, în faza de început a proiectului, cunoscuții profesori de la Sf. Sava, Al. Orescu, G. Costaforu, V. Boerescu ș.a.

Inițiativa caimacamului Al. Ghica s-a constituit într-un act de cultură națională de interes major, ea așezându-i numele, fără îndoială, între ctitorii viitoarei Universități.

Trebuie subliniat că realizările în domeniul învățământului din timpul căimăcămiei lui Al. Ghica, într-un fel, poartă amprenta stării de spirit entuziaste din răstimpul luptei pentru Unirea Principatelor, cum vom vedea, oamenii de școală angajați în proiectele caimacamului fiind adepți fervenți ai Unirii Principatelor, cum era și Alexandru D. Ghica.

2.7. Ca și în cazul lui Barbu Știrbei, atenția acordată de caimacamul Al. Ghica învățământului secundar și superior s-a conjugat cu atenția conferită de el școlilor speciale de caracter profesional.

Bilanțul anului școlar 1857-1858, anul școlar premergător înfăptuirii Unirii Principatelor, înregistra importante progrese și în evoluția acestor școli. Au continuat să se afirme școlile de arte și agricultură, întemeiate anterior, ele vizând pregătirea “meseriașilor și agricultorilor”. La școala de arte, al cărui local era proprietatea Eforiei, se făcuseră serioase amenajări, în timp ce școala de agricultură de la Pantelimon, așezată pe un teren pe bază de “contract temporariu” (chirie) avea să rămână cu deosebire în atenția caimacamului, urmând a i se asigura “stabilitatea unui viitor mai îndelungat și mai sigur”; cu toate acestea, se făcuseră aici “pași repezi de înaintare”, pe linia organizării diferitelor ateliere de fierărie, pentru fabricarea de instrumente agricole, prin înființarea, “din nou”, a unei catedre de “veterinărie” ș.a.⁸⁵.

⁸⁵ Vezi *Cuvântul* lui G. Costaforu, la sfârșitul anului școlar 1857-1858, în “Anunțatorul român”, an. V, 1858, nr. 53, din 5 iulie, p. 2-3.

O interesantă evoluție cunoaște Școala de chirurgie, de sub conducerea dr. Carol Davilla; în cursul anului 1857, cunoscutul doctor înființează în cadrul acesteia o clasă de farmacie, curând propunând transformarea ei în *Școala națională de medicină și farmacie*, proiect susținut de caimacamul Al. Ghica. Școala avea o durată de 4 ani, elevii ei putând să-și completeze în paralel studiile gimnaziale, iar după absolvire, având dreptul să-și continue studiile de medicină în străinătate; școala avea la acea dată un efectiv de 110 elevi, o parte dintre absolvenți fiind destinată armatei (“ofițeri de sănătate”), alții, spitalelor civile și farmaciilor. De la un moment dat, nu se mai admite intrarea în școală decât absolvenților cursurilor inferioare colegiale, durata studiilor fiind extinsă la 8 ani, dintre care 5 de studii propriu-zise și 3 ani de practică în spitale. Unii dintre absolvenții ei, vor reuși să-și continue studiile în străinătate, ca bursieri la Paris sau Torino, urmând a deveni cunoscuți medici; este școala care, câțiva ani mai târziu, în 1862, în urma reformei domnitorului Cuza, va adopta o structură de învățământ superior, sub denumirea semnificativă, *Școala națională de medicină*, având cursuri distincte de medicină, farmacie și medicină veterinară⁸⁶.

Referindu-ne la politica școlară a caimacamului Al. Ghica, trebuie să fie neaparat menționate aici și meritele sale în privința reînființării, în cursul anului școlar 1857-1858, a școlilor sătești, operă în care s-au implicat dascălii de la Sf. Sava – ca și în anul 1838, când, sub același, în calitate de domnitor, se inaugurasă acest sistem de învățământ.

În cursul anului școlar 1857-1858 erau reînființate școli sătești într-un număr de 1.011 sate, urmând să fie înființate alte multe, până la numărul de 3.379 sate (câte plăteau o dare de 2 lei de familie în acest scop), iar numărul elevilor-săteni în școlile înființate se ridică, în cursul acestui an școlar, la aproape 30.000⁸⁷. Odată cu reînființarea școlilor sătești, afirma G. Costaforu, caimacamul Al. Ghica “reașezase bazele luminării țăranilor”, dar rămâneau acum, subliniază el, “să se amelioreze din ce în ce mai mult această instituțiune națională, înmulțindu-se școalele în toate comunele, dându-se țăranilor învățătura de care au trebuință [...]”⁸⁸.

Asemenea idei pe care le afirmă G. Costaforu dădeau expresie crezului unei ilustre generații de oameni de școală și cărturari care și-au legat numele de afirmarea învățământului superior românesc, dar și a celorlalte trepte de învățământ, reclamate de dezvoltarea societății românești.

⁸⁶ Pentru aceste date, vezi I. Ionașcu, *Istoria Universității*, I, p. 107-108.

⁸⁷ “Anunțatorul român”, V, 1858, nr. 53, p. 2-3, apud N. Isar, *Școala națională de la Sf. Sava*, anexe, p. 187.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 191.

VII

CREAȚIA DIDACTICO-ȘTIINȚIFICĂ ȘI INFLUENȚA “MAEȘTRILOR” STRĂINI (1849-1859)

1. Lucrările didactice în procesul de instrucție

În cadrul disciplinelor umaniste sunt de remarcat cu deosebire lucrările cu caracter didactic din domeniul filosofiei și dreptului, aparținând unor profesori cu înaltă pregătire de specialitate, cu studii temeinice în Occident.

I. Zalomit și-a început activitatea științifică ca exeget al lui Kant, publicând la Berlin un studiu asupra filosofiei acestuia, în 1848¹, pentru ca, după revenirea în țară și ocuparea catedrei, să folosească în cursurile sale cu deosebire lucrarea lui Charma, pe care o traduce și publică, sub titlul, *Elemente de filosofie și morală*².

În domeniul filologiei, sunt de remarcat lucrările elaborate de I. C. Massim: *Introductio in linguam latinam și Elemente de gramatică română*, publicate la București, prima în 1851, a doua, în 1854³.

În domeniul istoriografiei, Al. I. Crețescu, profesorul de istorie din Colegiu, folosește în cursurile sale opera istoricului francez, Victor Duruy, pe care o traduce și publică⁴.

Remarcabilă este activitatea științifică a lui Alexe Marin, fostul bursier al Eforiei la studii în Paris, care publică mai multe lucrări de chimie și fizică, după autori străini. Pentru chimie, atenția lui s-a îndreptat spre lucrarea lui J. Pelouze și E. Frémy⁵, iar pentru fizică, spre lucrarea lui Claude Pouillet, pe care, de asemenea, o traduce și publică⁶. În domeniul fizicii, preocupările lui

¹ *Principe et mérite de la philosophie de Kant*. Dissertation inaugurale..., Berlin, 1848, 46 p.; o parte din aceasta este reprodusă în “Gândirea românească în epoca pașoptistă”, vol. II, p. 372-382.

² București, 1854, 184 p.

³ Este de menționat că ambele lucrări vor fi reeditate în mai multe rânduri.

⁴ *Elemente de istorie generală*, 3 vol., București, 1856-1858.

⁵ *Prescurtare de chimie*, t. I-II, București, 1852-1854.

⁶ *Noțiuni generale de fizică și de meteorologie spre usul junimei*, București, 1857.

erau mai vechi, prima lui lucrare publicată aparținând acestei discipline⁷. De asemenea, va publica el pentru uzul școlilor începătoare și un manual de aritmetică⁸.

Un alt cunoscut profesor al Colegiului, Al. Orescu, pentru predarea geometriei descriptive, folosește lucrarea lui L. de Fourcy, pe care o traduce și publică⁹.

O interesantă prelucrare după autori străini dă tiparului și profesorul de științe ale naturii, I. Barasch¹⁰.

Unele dintre aceste lucrări, sub titlul de traduceri sunt, de fapt, prelucrări după autorii străini; ele sunt folosite în procesul de instrucție, dar își relevă însemnătatea și în planul mai general al acțiunii de popularizare a cunoștințelor științifice, care își are în epocă o însemnătate deosebită, ținând seama de stadiul modest de cultură generală.

Un loc aparte îl au, în ansamblul preocupărilor științifice ale cadrelor didactice de la Sf. Sava, lucrările de specialitate ale profesorilor de drept, la care ne vom referi ceva mai departe.

Operă de popularizare științifică se face nu numai prin lucruri destinate instrucției la clasă, ci și prin colaborarea profesorilor la diferitele periodice; exemplul cel mai semnificativ l-a oferit profesorul de fizică și chimie, Alexe Marin, la care ne putem referi ca la un studiu de caz.

2. O remarcabilă operă de popularizare științifică: noua serie a revistei “Muzeul național”, de sub conducerea lui Alexe Marin (1857-1860)

2.1. Apărută în intervalul octombrie 1857 – mai 1860, într-un răstimp condensat al luptei pentru Unirea Principatelor, publicația se voia o continuare a vechii gazete întemeiată de P. Poenaru în 1836 și avea un subtitlu semnificativ: “Jurnalul ilustrat săptămânal de știință, agricultură, industrie, literatură și școale”.

În articolul-program se aprecia că vechiul “Muzeu național”, prin paginile sale, servise pe deplin ideilor epocii, iar întreruperea sa lăsase “o

⁷ Vezi lucrarea sa de popularizare științifică, din anul 1842, reeditată în vremea din urmă: *Moș Pătru sau Învățătorul de sat. Convorbiri asupra mecanicii*, Introducere, comentarii și transcriere de St. Bălan și Igor Ivanov, București, 1981.

⁸ *Prime cunoștințe culese pentru pensionate și școlile primarii*, București, 1858.

⁹ *Tratație asupra geometriei descriptive...* Precedată de o introducere... t. I, București, 1851.

¹⁰ Între altele, *Minunile naturii. Conversații asupra deosebitelor obiecte interesante din științele naturii. Fizică, himie și astronomie*, t. I-III, București, 1852.

lacună în literatura noastră”¹¹. Petrache Poenaru, din nou efor al școlilor la această dată, mulțumind profesorului de fizică și chimie din Colegiu pentru elogiul adus, ținea să precizeze că, de fapt, în 1838, nu încetase publicația propriu-zisă, ci numai titlul ei; materia ei se continuase prin “Învățătorul satului” și abia încetarea acestuia din urmă, prin “întruparea” sa cu “Buletinul oficial”, însemna întreruperea publicației¹².

Oricum, noua publicație se revendică de la spiritul celei dintâi, și direcția sa progresistă este clar exprimată de articolul-program. Urmărind “minunile industriilor națiunilor celorlalte”, ea își propune drept scop “de a populariza știința și de a-i face cunoscute numeroasele aplicațiuni”¹³.

Încercând să definească raportul dintre știință și industrie, autorul, profesorul Alexe Marin, scrie: “Știința a fost principele și industria aplicațiunea, și ambele s-au întâlnit într-un scop comun de bun trai. Așadar, vom studia știința și aplicațiunile ei, spre a vedea cum ajunge lumea la perfecționementul industriei”¹⁴. Dar, publicația urma să confere același interes și agriculturii, “îngrijind totdeauna a arăta puncturile științei a căror aplicațiune poate aduce îmbunătățiri în cultura obișnuită în țara noastră”; progresul agriculturii trebuia să fie “unul din obiecții constanți ai stăruirii noastre, căci de la îmbunătățirea sau de la căderea ei vor data prosperitatea sau decadența României”¹⁵.

Pe un plan mai general, prin acțiunea de popularizare științifică pe care gazeta urma s-o desfășoare, se viza înlăturarea prejudecăților și superstițiilor de tot felul, se urmărea, cum se scrie aici, în articolul-program, “a pune știința contra prejudiciului”¹⁶.

Ca și vechea gazetă, literatura, ca “expresie a societății”, trebuia, de asemenea, să se afle în atenția gazetei; interesul pentru școli, care “sunt precursorii civilizațiunii noastre”, era completat cu preocuparea pentru problemele educației și pedagogiei.

Colecția noii publicații va fi în cea mai mare parte opera inițiatorului. Profesor de fizică și chimie, cu o vastă pregătire în aceste domenii, Alexe Marin va redacta singur numeroase articole și note privind importante descoperiri științifice sau despre elemente de bază aparținând acestor domenii ale științei sau contingente cu acestea. De remarcat ar fi spiritul în care sunt

¹¹ “Muzeul național”, I, 1857, nr. 1, p. 1.

¹² *Ibidem.*

¹³ *Ibidem.*

¹⁴ *Ibidem.*

¹⁵ *Ibidem.*

¹⁶ *Ibidem.*

elaborate aceste articole din paginile gazetei, de cele mai multe ori ele afirmând convingerea autorului privind consecințele pe care știința urma să le aibă, în viitor, asupra diferitelor societăți în general, asupra societății românești în special.

Discutând despre electricitate, de pildă, autorul era convins că descoperirea avea să-și releve pe deplin consecințele sale în viitor, că, la acea dată, în sfera ei, visele stăteau lângă realități, dar, cum scria el, “aceste vise nu sunt lipsite de fundament”¹⁷. Într-un alt articol, *Mașina cu vapoar și aplicațiunile sale*, autorul își exprima convingerea că forța mașinilor cu aburi avea să-și găsească întrebuintărea și în patria sa, că “născânda noastră industrie” reclama existența vapoarelor cu aburi, a drumurilor de fier și altele, primele încercări de la noi în privința folosirii mașinilor cu aburi, datorate statului sau unor particulari, deschizând, cum scrie el, “calea puternicului mijloc de mișcare ce dă mașina cu aburi”¹⁸.

În același spirit sunt elaborate și alte multe articole de popularizare¹⁹, din domeniul fizicii, chimiei, geologiei, biologiei și altele.

În sprijinul săteanului, prin articolele vizând agricultura, gazeta vine cu tot atâtea sfaturi de bună lucrare a pământului adresate țăranilor²⁰.

2.2. Totuși, din programul pe care gazeta și-l propunea, vizând ridicarea condiției materiale și spirituale a țăranului, partea cea mai interesantă era aceea care viza școala, altfel spus, emanciparea țăranului cu ajutorul școlii. Astfel, Alexe Marin, în primul rând, întreține aici o interesantă rubrică, *Convorbiri de sat*, cu idei remarcabile privind necesitatea dezvoltării învățământului sătesc, cu patriotice îndemnuri de luminare adresate țăranului. *Convorbirile* sunt scrise în forma unui imaginar dialog între doi săteni, privind problemele învățământului sătesc (judele satului, Florea, și un bătrân, moș Petru) și au la bază o viziune moralistă, de nuanță iluministă, proprie dascălilor de la Sf. Sava în deceniile anterioare revoluției de la 1848. Mai mult decât oricare alte articole sau serii de articole scrise de Marin Alexe în paginile gazetei, aceste *Convorbiri* redau esența unei concepții social-politice înaintate, schițează mai ales ideile sale înaintate privind rolul școlii sătești în societatea românească, aflată în ajunul realizării statului național român.

¹⁷ Vezi articolul *Electricitatea*, în “Muzeul național”, an. I, nr. 2, 13 nov. 1857, p. 12.

¹⁸ “Muzeul național”, an. I, nr. 13, 1858, p. 100.

¹⁹ Vezi, de pildă, *Despre aerostați*, an. I, 1857, nr. 1, p. 2-4; *Despre cărbune. Fabricațiunea și proprietățile sale*, I, 1857, nr. 4, p. 25-27; *Telegraful electricii*, I, 1857, nr. 6, p. 41-45 etc.

²⁰ Vezi, de pildă, *Arătură și pluguri perfecționate*, an. I, 1857, nr. 1, p. 4-5; *Despre vaci bune de lapte*, an. I, 1857, nr. 2, p. 13-14; *Avantajii ai mașinilor de bătut grâul*, I, 1857, nr. 4, p. 28-29; *Ce este o bună arătură*, I, 1858, nr. 15, p. 114-115 etc. etc.

Din primul număr al serialului este formulată aici ideea supremației valorilor morale și intelectuale asupra celor materiale, a instrucției asupra neștiinței. “Instrucțiunea – citim aici – șterge și corige, prin superioritatea condițiunilor intelectuale, inegalitatea condițiunilor sociale. Cu legi asemenea și instituțiuni asemenea, populi ignoranți sunt mai grosolani și mai cruzi, mai superstițioși și mai săraci, iar populi învățați sunt, în contra, mai blânzi și mai umani, mai vârtoși și mai bogați”²¹.

Enunțul egalității naturale dintre oameni, dintre bogați și săraci – făcut în spiritul doctrinei iluministe – subsumează, de fapt, critica adresată boierilor, în general, în ce privește lipsa de sprijin pentru învățământul sătesc. “Cât de rău cunosc bogații datoria lor și interesul lor! Datoria lor, căci săracii sunt frații lor, egali, prin legea de religie și prin legea de natură, inegali numai prin legea de soțietate. Săracii nu le cer a împărți cu dânșii moștenirea materială a câmpilor lor, a veniturilor lor și a caselor lor; legea proprietății se opune la aceasta; nu le cer decât a împărți, și pentru o puțină parte, moștenirea materială a inteligenței, acest domen comun al oamenilor; legea dreptății îndatoară la aceasta”²². Într-un alt loc, aceeași idee a egalității naturale este dezvoltată în sensul egalității claselor sociale și al îndemnului la redeştere națională: “Natura v-a făcut egali – scrie autorul – și legea țării voastre v-a făcut liberi, din colibe voastre au eșit judecători mari, popi de frunte, iluștri învățați, ageri căpitani. *Nu mai este clasă inferioară* (s.n., N.I.); sunt indivizi inegali și diferențe numai prin etate, prin stare, prin virtuți și prin talenți. Înălțați-vă dar fruntea cu siguranțe modestă, fără mândrie, dar fără a roși...; căci sunteți toți Români, toți admisibili în serviciile statului, toți egalmente scumpi patriei”²³.

În acest spirit al desființării privilegiilor de clasă, al egalității de drepturi în societate, profesorul de la Sf. Sava preconizează – la 1857 – marile principii ale școlii moderne: gratuitatea și obligativitatea învățământului primar. “Se va face și aceasta odată – scrie el – căci chipul acesta d-a se da instrucțiunea primară trebuie să treacă în habitudine la noi. Și nu numai că instrucțiunea primară trebuie să fie gratuită, dar trebuie să fie și obligatorie precum în oarecare țări ale Europei”²⁴.

Făcând apel la spiritul de jertfă al compatrioților, Alexe Marin se raporta la condițiile materiale deosebit de grele de la sate, mult mai grele decât la orașe, cerând intervenția statului în sprijinul celei mai numeroase clase sociale.

²¹ “Muzeul național”, an. I, 1857, nr. 1, p. 7.

²² *Ibidem*, p. 8.

²³ *Ibidem*, nr. 3, p. 23.

²⁴ *Ibidem*, nr. 1, p. 8.

“Sunt în țara noastră – scrie el – două milioane de săteni din trei milioane aproape de oameni; ei sunt tulpina seminției noastre romane, grădina miliției noastre, și toți purtători ai comerțului și ai agriculturii. Onoare modeștilor cetățeni ce se ocupă de instrucțiunea popoului nostru!”²⁵. Indicând un “plan pentru școalele comunale”, el cerea să se ia în considerație, între altele, “condițiunile igienice pentru bieții copii de sat, care sunt tot atât de prețioși părinților lor și patriei, ca și fiii claselor celor mari”²⁶.

Obligativitatea învățământului primar, arăta Alexe Marin, trebuia introdusă, instrucția primară fiind într-adevăr o datorie a țăranului, dar el “trebuie ajutat spre aceasta prin îndemn cu toată inima și oarecum cu frăție”. Pentru realizarea obligativității, pentru a-i determina pe țărani să-și trimită copiii la școală, arăta autorul, era necesară o mare operă de răbdare și insistență ținând seama tocmai de condițiile materiale grele ale țăranului. “Întinderea acestei binefaceri – scrie el – cere iubire, sfaturi bune, exempli, răbdare, lungă răbdare, timp, mult timp”²⁷.

În acest context, cu multă dezinvoltură, proprie unui om de multă vreme familiarizat cu asemenea preocupări, dascălul de la Sf. Sava pune în discuție și alte chestiuni legate de învățământul primar: despre principiul egalității dintre școala sătească și cea orășenească, despre pregătirea învățătorilor și obligațiile lor, despre eficiența sistemului de învățământ monitorial în condițiile vremii, despre raportul instrucție-educație-inteligență și altele. Merită reținută aici, în orice caz, formularea privind nobila misiune a dascălului, chemat mai ales, cum se exprimă autorul, “a înălța ce este de jos, a susține ce este slab, a lumina ce este ignorant, a moraliza ce este vicios”, chemat, pe de altă parte, să cultive la elevi dragostea de patrie, să cultive spiritul soldatului “curajos contra inamicului”²⁸.

Trebuie subliniat, de altfel, că raportarea la patrie dă nota unei coordonate majore a întregii concepții socio-politice a dascălului de la Sf. Sava – o caracteristică proprie desigur și altor dascăli de la Sf. Sava, contemporani ai săi – și nu întâmplător găsim formulată de el, în paginile gazetei, o frumoasă definiție a patriei, însoțită – în 1857, în ajunul marilor evenimente care au dus la Unirea Principatelor – de un înflăcărat apel la rededeptare și unitate națională, adresat contemporanilor săi. Patria, scria el, este nu numai căminul sau locul natal, nu numai o provincie românească sau

²⁵ *Ibidem*, nr. 2, p. 15.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, p. 16.

²⁸ *Ibidem*, nr. 3, p. 23.

alta, ci “este tot ce bătrâna noastră Românie cuprinde, țări și cetățeni, în întinsele hotare ale Dunării, Carpaților și Mării Negre; patria este aceea ce vorbește limba noastră; este aceea ce face să bată inimile noastre, este unitatea teritoriului nostru și a suveranității noastre, este gloria părinților noștri, este comunitatea numelui român; patria este azurul ceriului nostru, este dulcele soare ce ne luminează, frumoșii fluvii ce ne udă, pădurile ce ne umbresc și pământurile fertile ce se întind sub pașii noștri; patria, este toți concetățenii noștri, mari sau mici, bogăți sau săraci; patria este națiunea ce trebuie a iubi, onora, servi și apăra din toate facultățile inteligenței voastre; din toate forciile brațelor voastre, din toată energia ei și din tot amarele inimei voastre”²⁹.

2.3. În acest spirit, în care sunt scrise *Convorbirile de sat*³⁰ ale lui Alexe Marin, și la care ne-am referit, sunt elaborate desigur și celelalte numeroase articole tratând probleme de învățământ și educație, înserate la rubrica “școale”, articole scrise de Alexe Marin sau de alți dascăli colaboratori ai revistei. Articolele privind instrucțiunea profesională³¹, prezentarea unor instituții școlare³², metodele și profilul unor discipline de predat³³, metode și principii de educație³⁴, prezentarea unor programe școlare, relatările privind festivitățile de distribuire a premiilor, și altele, toate acestea interesau pe oamenii de școală, gazeta afirmându-se sub acest raport ca o publicație proprie oamenilor de școală, dar destinată nu numai lor.

Să remarcăm aici articolul *Despre instrucțiunea profesională*, neseimnat, ca toate celelalte articole din gazetă, care aparține în mod sigur lui Alexe Marin, acesta fiind la noi unul dintre promotorii unui asemenea învățământ. Încă cu un an în urmă, el publica un articol cu acest titlu în “*Courier de Bucarest*”, în care pleda pentru introducerea în măsură mai mare a disciplinelor științifice în învățământul secundar, alături de cele umaniste, pentru dezvoltarea învățământului cu caracter practic, tehnic, agricol, comercial, învățământ

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Vezi* și an. II, 1858, nr. 15, p. 118-119.

³¹ *Vezi* *Despre instrucțiunea profesională* (I), în “*Muzeul național*”, I, 1857, nr. 4, p. 29-31, continuare la nr. 13, p. 103-104.

³² Articolul *Școala de la Mihai vodă*, *ibidem*, nr. 5, p. 39-40.

³³ *Vezi* *Studii gramaticale*, *Ibidem*, nr. 6, p. 48-49; *Etimologie, definițiune, scop*, *Ibid.*, nr. 7, p. 55-56; *Metode de stil*, nr. 14, p. 110-112.

³⁴ Articolele *Cui se dă misiunea de a crește copiii*, *Ibidem*, nr. 8, p. 63-64; *Oarecari principii fundamentali ai educațiunei*, *Ibidem*, nr. 10, p. 78-80; *Despre oarecari prejucii ce au o tristă influență asupra educațiunei în epoca noastră*, an. II, 1858, nr. 13, p. 102-103; *Consilii unui învățător tânăr*, *Ibidem*, nr. 20, p. 158-159; *Educațiune morală*, nr. 21, p. 166.

interesând largi categorii sociale, dezvoltarea societății românești în general³⁵. Tot în acest amplu articol, publicat în două numere ale ziarului de limbă franceză, el propunea un plan de învățământ pe timp de 6 ani al unui proiectat colegiu de învățământ profesional, un plan de învățământ în care se realiza o împletire mai echitabilă între disciplinele teoretice și practice. Făcând o asemenea propunere, autorul se raporta aici la avansul acestui gen de învățământ în Occident, la recent înființatul, atunci, colegiu din Paris, destinat studiilor profesionale, în acest sens putând să scrie: “toată lumea astăzi recunoaște că științele și aplicațiile lor alcătuiesc un factor nu mai puțin apreciabil decât literele și artele, că ele concură în mod eficace la dezvoltarea științei”³⁶.

Fără îndoială că, într-o oarecare măsură, ideologia social-politică s-a afirmat în paginile gazetei mai ales prin articolele subîncadrate problematicii învățământului – în primul rând, prin seria *Convorbirilor de sat* –, articolele speciale cu conținut social-politic lipsind din paginile gazetei, după cum domeniul istoriei, cu incursiuni în sfera ideologiei social-politice, era, de asemenea, aproape inexistent. Oricum, ideologia socio-politică este subsumată articolelor destinate problematicii învățământului, ca și articolelor de popularizare științifică. Mai puțin ancorat în sfera problematicii socio-politice propriu-zise decât alte gazete, și redactat de un profesor de științe exacte, “Muzeul național” se circumscribe, totuși, spiritului militant al gazetăriei momentului istoric, se află în slujba marilor idei de emancipare politică și socială a poporului român la jumătatea secolului al XIX-lea, iar inițiatorul și principalul ei redactor, Alexe Marin, este nu numai autor al atâtor pagini de literatură științifică, ci și, așa cum am văzut, autor al unor remarcabile pagini de literatură social-politică.

Să adăugăm faptul că la o altă revistă de popularizare științifică, “Isis”, colaborează mai ales profesorul de științe naturale din Colegiu, I. Barasch, care publică aici, în anii 1857-1858, între altele, articole de popularizare științifică privind igiena populară³⁷, pe linia unei mai vechi preocupări în domeniul medicinei³⁸, dar și unele articole cu caracter social-moralizator³⁹.

³⁵ Vezi *De l'instruction professionnelle en Valachie*, de A. Marin, “profesor de chimie în colegiul național și inspector al școlii de arte și meserii din București”, în “*Courrier de Bucarest*”, an. I, 1856, nr. 38, din 21 aprilie/3 mai, 4; continuarea în nr. 42, p. 3-4.

³⁶ *Ibidem*, nr. 42, p. 4.-

³⁷ Vezi serialul său, *Igiena populară*, în “*Isis*”, II, 1857, p. 189-192, 197-200, 205-208, 213-216, 335-336; 346-347 etc.

³⁸ Vezi, în acest sens, și lucrarea sa *Curs de igienă populară*, dat în lecțiuni publice de duminică în anii 1854 și 1855, în Colegiul Național, București, 1857, 194 p.

Desigur, o serie de alți dascăli de seamă de la Sf. Sava, mai ales cei de formație umanistă, în anii premergători Unirii Principatelor vor colabora la gazete cu articole cu un caracter social-politic pregnant, inspirate direct din realitatea momentului istoric, contribuția lor înscriindu-se pe o altă scară valorică, bine definită.

3. Primele scrieri politico-juridice ale profesorilor de drept de la Sf. Sava și “modelul” măștrilor francezi

Cum am menționat, un loc aparte în activitatea științifică a Colegiului Sf. Sava îl ocupă cunoștii profesori de drept, cu doctorate la Paris⁴⁰.

Contactul lor cu Facultatea de drept din Paris, cu figurile reprezentative ale acesteia, precum și cu operele reprezentative ale culturii europene se resimte profund în activitatea desfășurată de ei, odată cu revenirea în țară, ca titulari ai disciplinelor de drept de la Sf. Sava, precum și ca titulari ai unor importante funcții în administrația școlară sau în ierarhia juridică. Ca specialiști în drept constituțional, ei vor avea un rol important în organizarea instituțiilor statului român modern – în anii luptei pentru Unire, în timpul domniei lui Al. I. Cuza, ca și mai apoi –, și modelul de la care vor porni ei în îndeplinirea acestei misiuni va fi acela al instituțiilor franceze! Ca specialiști în drept internațional, cum vom vedea în capitolul următor, ei vor avea un cuvânt greu de spus în lupta pentru realizarea Unirii Principatelor, primele lor scrieri cu caracter juridic, având în același timp un profund caracter socio-politic.

3.1. Remarcabile au fost mai ales lucrările lui Vasile Boerescu, care se afla la Paris, în 1856, în timpul lucrărilor Congresului de pace, desfășurând, ca și alți tineri români patrioți, o remarcabilă activitate publicistică în sprijinul Unirii Principatelor⁴¹.

În februarie 1856, în ajunul deschiderii lucrărilor Congresului, el redactează prima dintre scrierile sale politice importante, *Mémoire sur la question politique et économique de la Moldo-Valachie*, în care pledează pentru cauza constituirii statului național român, sub formă de broșură această scriere fiind comunicată reprezentanților puterilor străine, participanți la Congres⁴².

³⁹ Vezi, de pildă, serialul său *Omul. Luxul oamenilor*, în “Isis”, III, 1858, p. 350-352, p. 366-368, 379-382.

⁴⁰ Pentru doctoratele acestora, vezi Constantin C. Angelescu, *Cei dintâi români doctori în drept de la Paris, extras din “Dreptul”*, 1929; de asemenea, pentru alte aspecte, Viorel Grozav, *Știri noi privitoare la bursierii români în străinătate*, în “Revista Arhivelor”, 1970, nr. 1, p. 111-112.

⁴¹ C. Bodea, *Câteva ecouri ale propagandei unioniste în Apus, între 1856-1857*, în “Omăgiu lui P. Constantinescu-Iași”, București, 1965, p. 497-503.

⁴² Stan Apostol, *Vasile Boerescu (1830-1883)*, București, 1974, p. 15.

Mai importantă a fost lucrarea sa, *La Roumanie après le traité de Paris du 30 mars 1856*, publicată la Paris după încheierea lucrărilor Congresului, cu o prefață a unui renumit jurist francez, Royer-Collard⁴³.

În ea, V. Boerescu demonstrează, între altele, dreptul la suveranitate al viitorului stat național român pe baza vechilor capitulații încheiate cu Poarta. Prin intermediul prietenilor săi din Apus, italieni sau francezi, această lucrare pătrunde în cercurile politice și diplomatice apusene⁴⁴, aducând un real folos cauzei române.

Înainte de a părăsi Parisul, pentru a se întoarce în patrie, în februarie 1857, Vasile Boerescu publică, de asemenea, o broșură în care ia poziție împotriva încercărilor Porții de imixtiune în viața internă a Principatelor⁴⁵. Revenind în țară, după susținerea tezei de doctorat⁴⁶, V. Boerescu va participa activ la lupta pentru Unirea Principatelor, desfășurând în acest sens, așa cum vom vedea, în paralel cu activitatea de dascăl de la Sf. Sava, o bogată activitate propagandistică.

La rândul său, G. Costaforu publică, în țară, în anul 1857, în timpul pregătirii alegerilor pentru divanul ad-hoc, o broșură intitulată *Despre aristocrație și oarecari principii de drept public*, constituind fascicola a V-a din al său "Magazin judecătoresc", inițiat anterior⁴⁷.

Sunt tratate aici importante chestiuni de ideologie socială și politică. Mai întâi, într-un subcapitol, *Despre suveranitatea națională*, este abordată în mod indirect problema caracterului vechilor raporturi româno-turcești⁴⁸, pentru ca, apoi, pe larg, autorul să trateze, într-un spirit înaintat, problema raporturilor dintre puterile publice într-un stat, deosebirile dintre diferitele forme de guvernământ, scoțându-se în evidență principiul suveranității poporului. Citând pe Montesquieu, el scrie că "aristocrația averii este cea mai

⁴³ V. Boerescu, *La Roumanie après le traité de Paris du 30 Mars 1856*, précédé d'une introduction par M. Royer-Collard, professeur de droit de gens a la Faculté de droit de Paris, Paris, 1856, 175 p.

⁴⁴ C. Bodea, *Câteva ecouri*, loc. cit., p. 488-450.

⁴⁵ V. Boerescu, *Le firman turc pour la convocation des divans ad-hoc dans les Principautés du Danube*, Paris, 1857, 15 p., la sfârșit cu indicația datei de 10 februarie.

⁴⁶ Această lucrare cu titlul *Traité comparatif des delits et de peines au point de vue philosophique et juridique*, par Vasile Boeresco. Né a Bucarest (Roumanie), Paris, 1857, 397 p., aduce o viziune modernă într-o serie de chestiuni de drept penal, între altele, fiind de remarcat aici opțiunea autorului împotriva pedepsei cu moartea (p. 371 și urm.).

⁴⁷ În această primă publicație juridică de la noi, începută în 1855 și redactată de G. Costaforu singur, au apărut mai întâi lucrările sale, *Despre stat și dreptate*, *Despre datoriile unui judecător*, în care pledează pentru îmbunătățirea justiției.

⁴⁸ G. Costaforu, *Despre aristocrație și oarecare principii de drept public*, Tipografia Colegiului Național, București, 1857, p. 6-7.

primejdioasă și mai impertinentă”⁴⁹, că dintre formele de guvernământ republica democratică “este în armonie cu ideile moderne, și poate e chemată a lua în viitor o mare parte din destinațiunile Națiunilor”⁵⁰, deși, sub raport practic, opțiunea lui merge spre sistemul monarhiei constituționale, la baza căruia așează însă “contractul între națiune și monarh”⁵¹.

Vom găsi ideile enunțate în acest text, așa cum vom vedea, în articolele cu care G. Costaforu colaborează la presa unionistă.

3.2. Spiritul măștrilor francezi de la Paris se resimte profund în activitatea și opera științifică a juriștilor români și, în multe cazuri, legăturile personale cu ei vor fi de lungă durată.

În *Cuvântul* său introductiv la deschiderea cursului de drept de la Sf. Sava din 15 noiembrie 1851⁵², George Costaforu omagia, între alți cunoscuți profesori ai Facultății de drept din Paris, ale căror cursuri le audiase, pe Joseph-Louis Ortolan și pe Alexandre Duranton. Primul dintre aceștia, specialist în drept constituțional și legislație penală comparată⁵³, era autor al unui impresionant număr de lucrări de istorie a dreptului, cu largi deschideri în istoria ideilor politice.

În planul convingerilor politice, acest savant francez, Joseph-Louis Ortolan, era un republican convins; după declanșarea revoluției franceze, între 28 februarie și 16 martie 1848, el ținea la Facultatea de drept din Paris o suită de lecții pe tema suveranității poporului și a principiilor guvernului republican – lecții deschise publicului, masiv audiate – și care, ulterior, în același an, au fost întrunite într-o carte, pe care o găsim și la noi⁵⁴. Să menționăm aici că se

⁴⁹ *Ibidem*, p. 9.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 22.

⁵¹ *Ibidem*, p. 32.

⁵² “Vestitorul românesc”, XVI, 1851, supliment la nr. 87 din 21 noiembrie și reprodus de noi în *Scoala națională de la Sf. Sava*, p. 184-185.

⁵³ Ortolan Joseph-Louis-Elzéar, născut 1802 – mort 1873; s-a făcut remarcat la început publicând lucrarea *L'explication historique des Institutes de Justinien*, 1827, 3 volume, și *Histoire de la législation romaine*, 1828. A fost un adept al revoluției din 1830 din Franța, dată de la care ține la Sorbona cursuri de drept constituțional și drept comercial, apoi din 1836 devenind titularul Catedrei de legislație penală comparată, pe care o va deține până la moarte (cf. *Dicționar Larousse*, t. XI, p. 1520; de asemenea, Rouillet Antony, *Notice sur M. Ortolan*, Paris, 1878).

⁵⁴ Vezi *De la souveraineté du peuple et de principe du gouvernement républicain moderne; cours ouvert à la Faculté de Droit de Paris, Le Samedi 26 février 1848*, par J. Ortolan, profeseur a cette faculté, Paris, Joubert, Libraire de la Cour de Cassation, 1848. Lucrarea conține opt lecții tratând problematica suveranității poporului, a drepturilor și libertăților cetățenești, abordată în spiritul revoluției declanșată în februarie la Paris, al cărui adept era. Este de menționat aici amănuntul că exemplarul existent la Biblioteca Academiei Române, la care ne raportăm, poartă dedicația autorului pentru fruntașul liberal, de peste câteva decenii, C. I. Stoicescu.

găsește în bibliotecile românești majoritatea celorlalte lucrări ale savantului francez⁵⁵. Dacă, în 1851, George Costaforu – care trăise atmosfera din Paris, premergătoare revoluției de la 1848 – făcea elogiul acestui mare învățat, mai târziu, în 1857, scriind în “Magazin judecătoresc” despre formele de guvernământ, evident, adaptându-se exigențelor momentului, înțelegea să scrie despre “suveranitatea poporului”, pledând, însă nu pentru sistemul de guvernare republicană, ci pentru sistemul monarhiei constituționale⁵⁶.

Celălalt profesor francez, omagiat de G. Costaforu, Alexandre Duranton⁵⁷, era vechiul titular al Catedrei de drept civil, autorul celebrului *Curs de drept civil francez*, în 22 de volume, apărut în mai multe ediții, edițiile III și IV, din 1834 și 1844, aflându-se și în Biblioteca Academiei Române⁵⁸.

Referindu-ne la legăturile juriștilor de la București cu maeștrii francezi, ceva mai bine sunt cunoscute legăturile cu un alt cunoscut profesor de drept din Paris, Royer-Collard.

Titular al Catedrei de dreptul ginților, din 1829 și până la moartea sa, în 1865, spre deosebire de colegii săi de la facultate – de cei doi, de pildă, la care ne-am referit – acesta, Royer-Collard, a fost un autor mult mai modest, dar nu mai puțin reputat, ca profesor instruit, ca orator și ca om politic; între altele, înainte de 1848, fusese decan al Facultății de drept, membru al Adunării Legislative – președinte chiar al acesteia –, cavaler al Legiunii de onoare⁵⁹.

Ca profesor de drept internațional, după ce, anterior, elaborase un studiu masiv asupra organizării justiției în Franța⁶⁰, într-o perioadă în care problema

⁵⁵ Ne referim, desigur, la Biblioteca Academiei Române, unde găsim, de pildă: *Cours public d'histoire du droit politique et constitutionnel des peuples de l'Europe*, Paris, 1831; *Cours pénales comparées. Introduction philosophique*, Paris, 1839, *Histoire de la législation romaine*, III-ème édition, Paris, 1846 (ediția a IV-a, 1855); *Éléments de droit penal*, Paris, 1855; ediția a II-a, 2 volume, 1863-1864. Din această lucrare avem și o traducere în limba română, făcută de I. T. Roșianu și G. I. Drăghicescu, *Elemente de drept roman conținând traducerea și explicațiunea institutelor Imperatorului Justinian*, lucrare de..., vol. I, București, 1865; 498 p. Multe alte ediții ale acestor lucrări, precum și alte titluri, vor apare în următoarele două decenii.

⁵⁶ Vezi studiile citate și mai jos, din “Magazin judecătoresc”, între care *Principii de drept public și administrativ*, 1857.

⁵⁷ Alexandre Duranton, născut 1782, decedat 1866; titular încă din anul 1822 al Catedrei de drept civil, de la care se va retrage spre sfârșitul vieții, în 1856, succedându-i fiul său, și el cunoscut jurist, Antoine-Jean-Baptiste Duranton.

⁵⁸ Alexandre Duranton, *Cours de Droit française suivant le Cod civil*, t. I-XXII, III-ème édition, Paris, 1834-1842; IV-ème édition, Paris, 1844.

⁵⁹ Royer-Collard (Albert Paul), născut – 1797, decedat – 1865, fiul cunoscutului literat cu același nume; de asemenea, nu trebuie confundat cu fratele său, și el ilustru, ca medic, Royer-Collard (Hippolyte Louis). Cf. *Dicționar Larousse*, t. XIII.

⁶⁰ Este vorba despre *Exposé de l'organisation judiciaire en France*, Paris, 1830.

naționalităților ajunsese la ordinea zilei, Royer-Collard are meritul de a fi tradus și publicat celebra operă a lui Emmerich de Vattel, *Le droit des gens*, readucând în circulație interesul pentru ideile acestei opere⁶¹. Familiarizarea viitorilor profesori de drept de la București – precum și a altor tineri români, la studii în Franța – cu ideile acestui autor, mediate de cursurile lui Royer-Collard, se va resimți profund în publicistica lor.

Nu este locul să facem aici demonstrația de rigoare pe texte privind influența operei lui Vattel asupra juriștilor români; amintim numai că dintre străini este autorul cel mai des citat, și de G. Costaforu, în studiile sale din “Magazin judecătoresc”⁶², și de Vasile Boerescu, în diferitele sale scrieri⁶³.

Teoria lui Vattel despre statele mici care nu-și pierd calitatea de state suverane prin încheierea de alianțe inegale, cu obligația plății tributului, ca și ideile operei acestuia privind separarea puterilor în stat, nu s-au dovedit greu de aplicat, sub condeul juriștilor români, la cazul Principatelor.

Comentariile din partea întâia a volumului I din opera lui Vattel, apărut în 1835, *Națiuni sau state suverane*, se înscriau în mod obiectiv pe linia aspirațiilor juriștilor români, ale patrioților români, în general. Se găsea aici formulată clar definiția statului suveran, aplicabilă și statului național român care urma să se constituie: “Orice națiune care se guvernează ea însăși, sub o formă oarecare, fără nici un amestec străin, este un stat suveran”⁶⁴. Între statele suverane, demonstra autorul, se numărau și acelea legate de un stat mai puternic, printr-o alianță inegală: “Aliatul inferior își rezervă dreptul de a se

⁶¹ Opera celebrului jurist elvețian (1714-1767) a cunoscut, postum, o largă circulație. O primă ediție în limba franceză, într-un tiraj probabil foarte restrâns, datează încă din 1774, un exemplar din acesta aflându-se și la noi, la Biblioteca Academiei Române. În deceniul IV, într-un climat de maximă intensitate a principiului naționalităților, Royer-Collard repune în circulație interesul pentru opera lui Vattel, traducând-o după o ediție engleză: *Le droit de gens ou principes de la loi naturelle appliqué à la conduite et aux affaires des nations et de souveraines*, Nouvelle édition, ... Traduit en français par M. P. Royer-Collard, t. I-III, Paris, 1835-1838 (un exemplar din această ediție aflându-se și la Biblioteca Academiei Române).

⁶² Ne referim aici la primele studii din “Magazin judecătoresc” – începând cu broșura I din 1855, dar mai ales la studiul *Despre aristocrație și oarecare principii de drept*, publicat în broșura a V-a, dar și separat, în 1857, după cum unele referințe putem găsi și în articolele de presă publicate în “Secolul”.

⁶³ Avem în vedere nu numai lucrările separate dedicate problemei autonomiei Principatelor, în contextul luptei pentru Unire – lucrări citate mai jos – ci și numeroasele articole publicate în “Naționalul”, din care ar fi să cităm, de pildă, *Principatele subt punctul de vedere al echilibrului european*, din nr. 4, p. 13, și nr. 5, p. 18, din 16 și 19 decembrie 1857, sau *Garanția europeană*, în nr. 12, p. 44, din 16 ianuarie 1858. Vezi N. Isar, *Școala națională de la Sf. Sava*, p. 125-127 și anexe, p. 209-211.

⁶⁴ Em. de Vattel, *Droit de gens*, t. I, Paris, 1835, p. 103.

guverna prin el însuși” și trebuie privit ca un stat independent în ceea ce privește administrația sa. Iar plata tributului nu afecta, în acest caz, calitatea de stat suveran: “Un stat – scria Vattel – care, pentru siguranța sa, se pune sub protecția unuia mai puternic și se angajează, în schimb, la unele obligații echivalente acestei protecții, fără a fi despuiat, totodată, de administrația sa, de suveranitatea sa, acest stat nu încetează deloc de a figura printre statele care nu recunosc altă lege decât dreptul ginților”⁶⁵.

Desigur, găsim raportarea la Vattel nu numai la profesorii de drept din București, ci și la alți publiciști sau patrioți români din anii premergători Unirii Principatelor; o găsim, de pildă, în luările de cuvânt din răstimpul dezbaterilor Adunărilor ad-hoc⁶⁶ și este semnificativ amănuntul, în această ordine de idei, că în raportul reprezentantului Franței în Comisia Europeană, din 8 ianuarie 1858⁶⁷, ca și în raportul general al Comisiei Europene, din 7 aprilie 1858, asupra lucrărilor Adunărilor ad-hoc, se menționa în mod expres că românii își susțineau dreptul la suveranitate “bazându-se pe autoritatea lui Vattel”⁶⁸. Să adăugăm aici că unele ecouri ale operei lui Vattel găsim și în câteva ziare unioniste⁶⁹.

Sub raportul contactelor directe cu românii, Royer-Collard s-a făcut mai bine cunoscut la noi, cum se știe, în calitate de autor al prefaței la lucrarea lui Vasile Boerescu, publicată în franceză, la Paris, în 1856⁷⁰, apoi, și în limba română, în 1857⁷¹.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 104.

⁶⁶ Vezi, de pildă, *Cuvântul* lui Anastasie Panu în ședința din 6 nov. 1857 a Adunării ad-hoc a Moldovei, în chestiunea supunerii străinilor la jurisdicția țării, în *Acte și documente relative la istoria Renașterii României*, t. VI/1, p. 185; Vattel este citat și în rezoluția Adunării ad-hoc a Moldovei privind dreptul Principatelor de a încheia convenții cu alte state (*Ibidem*, p. 200), precum și în *Actul dezvoltător al votului final al Adunării ad-hoc a Moldovei*, din 9/21 octombrie 1857, unde, în susținerea dreptului de autonomie a Principatelor, se scrie: “Cu toate că tributul plătit unei puteri scade ceva din demnitatea statului tributar, fiind o mărturisire a slăbiciunii sale, cu toate acestea îi lasă suveranitatea în întregimea sa” (*Ibidem*, t. VI/2, p. 54).

⁶⁷ *Acte și documente*, t. VII, p. 20 (Raportul baronului Talleyrand-Périgord către contele Walewski).

⁶⁸ *Ibidem*, t. VI/2, p. 560. Referindu-se la Memorandul Adunării ad-hoc a Țării Românești din 14/16 decembrie 1857, raportul Comisiei Europene constata: “Sprijinindu-se pe autoritatea lui Vattel, care susține că tributul plătit de o țară nu înstrăinează suveranitatea sa, Memorandul tinde să stabilească că raporturile între Principate și sublima Poartă erau mai degrabă acelea proprii statelor independente”.

⁶⁹ Vezi, de pildă, “Zimbrul” și “Vulturul”, IV, 1858, p. 2, cu un fragment tradus din *Les droit des gens*, privind definiția termenului de “patrie”.

⁷⁰ V. Boerescu, *La Roumanie après le traité de Paris du 30 Mars 1856*, précède d’une introduction par M. Royer-Collard, professeur de droit de gens a la Faculté de droit de Paris, 1856, 175 p.

⁷¹ *România după tratatul de la Paris din 30 martie 1856*, 159 p.

Este prefața în care cunoscutul profesor francez omagiază pe autor, apreciind, de pe pozițiile redutabilului specialist care era, demonstrația făcută privind calitatea Principatelor de state suverane în raporturile cu Poarta. Că era vorba nu numai de o simplă prefață, ci de o luare de poziție în sprijinul cauzei române, o dovedește faptul că acest text – așa cum se întâmpla de obicei cu scrierile publiciștilor francezi favorabile românilor – a fost reprodus, ca material de propagandă unionistă, la scurt timp de la apariția ediției franceze, în “Foiletonul Zimbrului” de la Iași, unde se publică și fragmente din lucrarea propriu-zisă a lui Boerescu, și ele în traducere românească⁷².

Trebuie să menționăm aici că, în acest context, dată fiind celebritatea lui R.-Collard și legăturile lui cu românii, apar în presa unionistă din Principate și unele comentarii privind viața și personalitatea juristului francez. Astfel, “Românul” lui C. A. Rosetti, din 1858, la rubrica *Epistole despre literatura modernă în Franța*, prelua comentariile publicistului francez Taxille Dellord privind două recente biografii despre “celebrul” R.-Collard: prima, o biografie criticabilă, aparținând lui Jaquot Mirecourt, a doua, a lui A. Philippe, mai obiectivă, după T. Dellord, punând în valoare mai ales meritele lui R.-Collard ca doctrinar politic și orator⁷³.

3.3. Fără îndoială că din contactul cu Vasile Boerescu și cu alți tineri români s-a născut un interes mai larg al lui Royer-Collard pentru societatea românească, legăturile lui cu românii fiind marcate de câteva momente interesante vizând alte sfere de activitate decât învățământul și la a căror analiză propriu-zisă nu ne putem opri aici⁷⁴.

Ne referim aici, pe scurt, numai la un aspect care privește sfera legăturilor cu profesorul bucureștean în domeniul învățământului superior. Este vorba de angajarea savantului francez în primăvara anului 1859 în calitate de corespondent al autorităților școlare românești pentru studenții români de la Paris, angajare făcută din inițiativa lui Vasile Boerescu, în calitate de director

⁷² Vezi “Foiletonul Zimbrului”, II, 1856, p. 217-220.

⁷³ Referindu-se la această calitate din urmă, între altele, se reproduce aici o apreciere a celui de al doilea biograf, privind discursurile lui R.-Collard în Camera franceză, al cărui președinte fusese: “Înălțimea și întinderea talentului ne fac a uita micșorimea omului. R.-Collard nu improviza, câteodată putea un an întreg să compue un discurs; dar trebuie să mărturisim că până astăzi nu avem nimic mai desăvârșit, nimic mai perfect, nimic mai viu decât aceste cuvinte care aduc aminte de cele mai frumoase bucăți ale elochinței antice și care fac onoarea tribunei franceze, ce singură se poate lăuda de-a fi produs modeluri atât de strălucitoare ale profesiei oratoare”. Cf. “Românul”, 1858, p. 155.

⁷⁴ Pentru aceste aspecte, mai pe larg, vezi N. Isar, *Preocupările fondatorilor Școlii române de drept privind organizarea instituțiilor statului național român și influența maeștrilor francezi*, în “Revista Arhivelor”, an. LXXVIII, nr. 1-2, 2001, p. 59-68.

al Eforiei școlilor din Țara Românească. Amănuntele îndeplinirii de către R. Collard a acestei funcții, în răstimpul 1 mai 1859 – 1 ianuarie st. v. 1862 – deci, cu câțiva ani înaintea morții sale, care va surveni în 1865⁷⁵, sunt de un anumit interes, în ansamblul lor, ele constituindu-se într-o nouă mărturie a amplitudinii legăturilor acestui savant francez cu societatea românească, în primul rând, cu foștii săi studenți români de la Sorbona.

Este interesantă istoria acestui birou de corespondență pentru studenții români în Franța, înființat cu aproape două decenii în urmă, o instituție insignifiantă la prima vedere, dar care a avut darul de a se transforma înainte de 1848 într-o instituție comună pentru cele două Principate, anticipând – și ea – actul Unirii din 1859⁷⁶.

La 16 februarie 1859, în calitate de director al Eforiei școlilor din Țara Românească, Vasile Boerescu se adresa Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice propunând numirea învățatului francez, în funcția de “*corespondent al Instrucției publice la Paris*”, în locul bătrânului doctor Nicolae Piccolo⁷⁷. Adresa era însoțită de un raport detaliat adresat domnitorului Al. I. Cuza, care argumenta propunerea făcută, subliniind meritele învățatului francez, fost decan al Facultății de drept din Paris, “*un nume ilustru și care este în poziția, prin cunoștințele sale particulare și prin luminile sale, de a fi de mare folos instrucțiunii noastre*”⁷⁸. Ministrul C. A. Crețulescu înaintează propunerea domnului prin adresa din 27 februarie, iar acesta o avizează favorabil, cu dispoziția de a se lua legătura cu ministerul similar din Moldova pentru o angajare comună a profesorului francez, cum se făcuse și în deceniile anterioare, suma alocată inițial din bugetul Ministerului de 7.875 lei urmând a fi achitată în proporție de ½ de fiecare din cele două administrații⁷⁹.

În continuarea desfășurării procedurii de angajare a lui Collard, același Vasile Boerescu, cu adresa din 10 iulie⁸⁰, trimite ministrului moldovean o copie după instrucțiunile care urmau a fi trimise lui Collard la Paris⁸¹. În grija profesorului francez urmau a se afla toți studenții români de la Paris, dar mai ales bursierii statului. O atenție deosebită trebuia pusă pe observarea *conduitei*

⁷⁵ Era născut în anul 1797.

⁷⁶ Asupra împrejurărilor înființării acestui birou, mai întâi pentru Moldova, în 1840, apoi și pentru Țara Românească, vezi N. Isar, *N. Piccolo-corespondant à Paris de la Curatelle publique de Moldavie (1840-1844)*, în “*Revue des études sud-est européennes*”, t. XII, 1974, nr. 2, p. 235-244.

⁷⁷ D.A.N.I.C., fd. *Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Țara Românească*, ds. 2733/1859, f. 1.

⁷⁸ *Ibidem*, f. 5; 16.

⁷⁹ *Ibidem*, f. 3.

⁸⁰ *Ibidem*, f. 21.

⁸¹ *Ibidem*, f. 22.

morale a tinerilor odată cu supravegherea acestora și raportarea periodică asupra comportării lor. În atribuțiile titularului oficiului de corespondență de la Paris, mai intra, ca și în trecut, cumpărarea de cărți sau materiale didactice (instrumente de fizică și chimie). Totodată, membrii Eforiei îl asigurau pe profesorul francez că vor primi cu interes din partea acestuia “*tot felul de observații al căror scop va fi să grăbească progresul instrucției noastre naționale*”.

Trebuie menționat aici că, pe linia misiunii dată corespondentului de la Paris, de a selecta și achiziționa pentru Eforie cărțile importante care apăreau la Paris, vor parveni la București și la Iași numeroase lucrări franceze de valoare din diferite domenii. De adăugat că această îndatorire a corespondentului de la Paris, cum am menționat deja, era bine precizată din perioada anterioară, din vremea lui N. Piccolo, listele cu cărți pe care le găsim în fondul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice de la Arhivele Naționale fiind o dovadă în acest sens⁸².

Mai trebuie precizat aici că acest oficiu de la Paris va coexista un timp – la începutul domniei lui Cuza – cu biroul de corespondență pentru presă de la Paris, însărcinat cu propaganda în străinătate. În timp ce titularul oficiului de corespondență pentru studenți era R.-Collard, postul de director al celui de-al doilea birou, impropriu numit *birou de corespondență*, de la înființarea sa, la 1/13 ianuarie 1860, era deținut, din însărcinarea autorităților române, de un alt cărturar francez, Abdolonyme Ubicini⁸³, un bine cunoscut prieten al românilor din secolul al XIX-lea⁸⁴.

Cele două servicii de la Paris vor avea atribuții distincte, dar întâmplarea va face ca ele să-și înceteze existența în legătură cu același eveniment. Odată cu înființarea agenției diplomatice române de la Paris, la 26 aug./7 sept. 1860, la conducerea căreia era numit Iancu Alecsandri⁸⁵, așa cum s-a demonstrat, s-a hotărât desființarea biroului de corespondență pentru presă, dar titularul acestuia, A. Ubicini, a continuat să dețină în mod provizoriu postul aproape un an, până la 1 sept. 1861, când sarcinile biroului de propagandă sunt preluate de reprezentantul diplomatic român, în calitate de girant al agenției venind de la

⁸² N. Isar, *N. Piccolo – corespondant à Paris*, loc. cit., anexele nr. 4-5.

⁸³ C. Bodea, *Din acțiunea de pregătire a agenției diplomatice de la Paris. Înființarea biroului de corespondență (1/13 ianuarie 1860)*, în revista “Studii”, 1960, nr. 6, p. 125.

⁸⁴ Asupra acestuia, vezi N. Isar, *A. Ubicini și contribuția sa la lupta de eliberare socială și națională a poporului român*, în *Publiciști francezi și cauza română, 1834-1859*, București, 1991, p. 94-134.

⁸⁵ Dan Berindei, *Înființarea agenției Principatelor Unite la Paris (25 aug.-6 sept. 1860)*, în “Studii”, 1960, nr. 6, p. 99-120.

această dată Vasile Alecsandri⁸⁶. Or, tot de la această dată, 1 sept. 1861, pe linia Ministerului Treburilor Străine se lua hotărârea, din “*rezoane economice*”, de desființare a oficiului de corespondență pentru studenții români din străinătate, sarcinile acestuia urmând a fi preluate de același șef al agenției⁸⁷. Cu acest prilej se cerea lui Vasile Alecsandri să culeagă informații exacte asupra tinerilor români de la Paris, pentru a fi înlocuiți cei necorespunzători, “pentru că dacă acești Domni nu au milă de timpul lor, Guvernul nu poate să nu aibă de banii fiscului”⁸⁸. Odată cu închiderea biroului de corespondență se încheia, evident, și misiunea lui R.-Collard⁸⁹.

Lua sfârșit, cu acest prilej, un episod dintre cele mai fructuoase din sfera relațiilor profesorilor de la Sf. Sava cu maestrii lor francezi, relații reflectând, între altele, capacitatea învățaților juriști de la București de a recepta cultura franceză și spiritul francez, în general.

Pe de altă parte, nu trebuie pierdut din vedere că asemenea legături au întreținut și interesul învățaților francezi pentru cultura română, stimulând, totodată, implicarea lor în sprijinul mișcării de renaștere națională a românilor.

⁸⁶ C. Bodea, *op. cit.*, loc. cit., p. 131.

⁸⁷ D.A.N.I.C., fd. *Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Țara Românească*, ds. 2733/1859, f. 30.

⁸⁸ *Ibidem*, f. 32.

⁸⁹ Cu acest prilej, din fericire, s-a ajuns la o neplăcută necorelare între autoritățile diplomatice și cele școlare privind data încetării misiunii lui Collard și, respectiv, achitarea drepturilor sale, ceea ce avea să lase savantului francez o nedisimulată amărăciune. Cf. D.A.N.I.C., fd. *Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Țara Românească*, ds. 71/1859, f. 100.

PUBLICISTICA PROFESORILOR DE LA SF. SAVA ÎN SPRIJINUL UNIRII PRINCIPATELOR (1857-1859)

1. Colaborarea lui Constantin Bosianu la ziarul „România”

Activitatea publicistică a lui Const. Bosianu, primul, în ordine cronologică, dintre juriștii de seamă de la Sf. Sava¹, după 1848, profesor drept roman² și director al Colegiului Sf. Sava în anii 1852-1856³, este legată în bună măsură de apariția ziarului „România”, începând de la 2 aprilie 1857, la o dată când lupta internă pentru Unire se organiza pe baza unui program unic⁴. Ziarul⁵, cu un nume semnificativ, reluând ideea primului ziar cu numele viitorului stat român, inițiat cu două decenii în urmă de dascălii de la Sf. Sava, se angaja în acțiunea de popularizare și sprijinire a programului Comitetului Central al Unirii din București, al cărui secretar era ales însuși C. Bosianu⁶.

După ce în articolul-program al ziarului, în primul număr, nesemnat, se făcea apologia misiunii civilizatorii a ziarului modern, tot aici, linia de conduită politică a ziarului era subliniată de C. Bosianu în articolul *Tante molis erat romanam condere gentem* (Atât era de greu de a întemeia poporul roman). În „împrejurări de tranzițiune și de reformă, din care este să <se> nască viitorul politic și social al națiunii noastre”, gazeta, scrie autorul, va păstra în toate o poziție de „nepărtinire”: „fără mânie asupra trecutului, cu amorul și speranța în

¹ Cea mai mare parte a textului care urmează privind activitatea publicistică a profesorilor de drept de la Sf. Sava a fost publicată de noi, sub titlul, *Contribuția fondatorilor Școlii române de drept la propaganda unionistă (1857-1859)*, în „Revista de istorie”, 7, 37, nr. 1, 1984, p. 29-46.

² Plecat la studii în 1846, cu o bursă din partea Eforiei școlilor, el se va specializa mai ales în această disciplină, pe care o va preda apoi la Sf. Sava (cf. D.A.N.I.C., fd. *Min. Cultelor și Instr. Publice*, ds. 1500/1846, f. 1-3).

³ Pentru calitatea sa de director în acești ani, vezi I. Ionașcu, *Istoria Universității din București, I*, p. 102-103.

⁴ Vezi Dan Berindei, *Epoca Unirii*, București, 1979, p. 45-47; de asemenea, V. Maciu, *Organizarea mișcării pentru Unire în anii 1855-1857 în Moldova și Țara Românească*, în „Studii”, XII, 1959, nr. 1, p. 43-76.

⁵ El apare în două limbi, română și franceză, pe două rubrici, având ca subtitlu: *Jurnalul politic, comercial și literar*.

⁶ V. Maciu, *Organizarea mișcării pentru Unire*, loc. cit., p. 69-70.

inimă de un viitor mai ferice, se va face apărătoarea binelui ori unde se va vedea”⁷. Este o conduită de moderație și de obiectivitate, pusă în slujba luptei pentru realizarea idealului unității naționale, a procesului de „devenire” a națiunii, căci, scrie autorul, „nimic nu este mai greu decât a se reclădi, ca să zic așa, o națiune, și a pune pacea și armonia între toate elementele ei”⁸. Pledoaria pentru Unire a autorului, implicit a ziarului, ia forma apelului adresat cititorilor: „Români, suntem toți născuți din aceeași mumă, toți deopotrivă avem trebuință de a avea o patrie, toți, prin urmare, trebuie să fim uniți în binele și fericirea acestei patrii”⁹. Autorul face teoria misiunii generației Unirii, o misiune grea și cu mare responsabilitate, pentru că generațiile sunt unite unele cu altele, cea prezentă fiind moștenitoarea celei trecute, dar și „tutorul căruia sunt încredințate interesele generațiunii viitoare”¹⁰.

Într-un articol de fond din nr. 3 al ziarului, C. Bosianu comentează pentru cititorii ziarului programa recentă adoptată de partida națională, cu cele patru puncte, combătând critica adusă acestor puncte de adversarii Unirii, anume că ele ar încălca prevederile tratatului de la Paris. Toate aceste puncte, autonomia, unirea într-un singur stat, domn străin, guvern reprezentativ, demonstrează profesorul de drept de la Sf. Sava, erau pe deplin corespunzătoare vechilor drepturi ale românilor în relațiile cu Poarta, pe care Congresul de la Paris le recunoscuse, prin art. 22, 23 și 24¹¹. Într-un comentariu, din același număr al ziarului, C. Bosianu, pe de altă parte, combătea critica adusă de dușmanii Unirii acțiunilor unioniste, caracterizate de ei, prin intermediul unor ziare străine, ca dezordine și anarhie. Activitatea unioniștilor, în sensul exprimării dorinței de unire este legalizată de tratatul de pace de la Paris; „adunările dar ce se fac în țară – scrie el -, fiind conforme cu spiritul tratatului, unioniștii departe de a fi oameni de dezordine nu pot fi decât oameni care se supun la prescripțiunea legii”¹².

Trebuie subliniat că și în alte rânduri, C. Bosianu, cunoscător al limbilor moderne de circulație, va răspunde unor aprecieri răuvoitoare, mediate de ziarele străine, prin asemenea comentarii în „România” el aducând un serviciu remarcabil propagandei unioniste. Într-un alt număr al ziarului, aprecierii unui

⁷ „România”, an. I, 1957, nr. 1, p. 1, articolul, cu titlul unui citat din Virgiliu: *Tante molis erat romanam condere gentem*.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*, p. 2.

¹⁰ Tot aici, în nr. 1, N. T. Orășanu publică poezia cu același titlu, *România*, cu o fierbinte chemare la unire.

¹¹ „România”, an. I, 1857, nr. 3 din 16 aprilie, p. 9-10.

¹² *Ibidem*, p. 10.

corespondent străin¹³, că lupta pentru Unire ar constitui pentru viitor un izvor de turburări pe plan intern și extern, el îi opunea convingerea că „nu putem după rațiunea firească prevedea că unirea ar putea să aibă alte efecte decât întremarea și fericirea acestor două nenorocite țări”¹⁴. Ceva mai târziu, într-un alt comentariu, articol de fond din „România”, la aserțiunea dușmanilor Unirii că Principatele Române nu se bucură de drepturi politice, el răspunde trimițând la publiciștii români și străini care demonstrează cu toată evidența că vechile tratate încheiate cu Poarta își păstrau valoarea, „că românii sunt o națiune cu toate drepturile politice ce poate avea o națiune în virtutea suveranității sale”¹⁵. În același timp era necesar, scria el, ca marile puteri să asigure echilibrul european, prin constituirea unui stat național român puternic la gurile Dunării. Cât despre dorința de unire, sublinia el, „o asemenea voință între români a ajuns a fi un simțiment de religiune politică, astfel că oarecari individe, cunoscuți sau bănuiți de adversari aceștii voințe naționale, nu sunt priviți decât ca niște renegați și instrumente ale intrigilor streine”¹⁶.

Urmărind cu atenție presa străină, C. Bosianu sesizează poziția oscilantă a unora dintre marile puteri semnatare ale tratatului de la Paris. Astfel, într-un comentariu din 11 iunie, din același ziar, el combătea un articol din presa germană, preluat de ziarul francez „Débats”, în care se vehicula ideea care se făcea ecoul acestei poziții – și care avea să triumfe în cele din urmă, - anume de a se accepta numai o unire parțială a Principatelor, o unire administrativă, iar nu politică, fiecare provincie urmând a-și conserva personalitatea politică proprie de stat. Respingând o asemenea soluție, juristul-publicist scria: „O asemenea unitate chiar de s-ar fi propus, am fi respins-o ca una ce nu răspunde la trebuința și dorința tuturor Românilor, care voesc a fi membrii unui singur stat, precum sunt membri ai aceleiași familii: Românii, uniți după origine, prin limbă, caracterul și obiceiurile lor, voiesc, repetăm, a fi uniți și în organizațiunea lor politică”¹⁷.

Denunțând reaua voință a unor adversari ai Unirii, afirmată în unele ziare străine, C. Bosianu se străduia să combată în același timp și scepticismul altora, părerea conform căreia românii nu ar fi avut puterea morală de a înfăptui și susține unirea țărilor lor. Unui asemenea scepticism el îi opune, cum face într-un articol de fond, din 21 mai 1857, imaginea mișcării de

¹³ Este vorba de articolul unui corespondent de la Constantinopol, publicat în „Journal de Frankfort”.

¹⁴ „România”, an. I, 1857, nr. 6 din 20 aprilie, p. 21.

¹⁵ „România”, an. I, nr. 27 din 12 aprilie, p. 105.

¹⁶ *Ibidem*, p. 106-107.

¹⁷ „România”, an. I, 1857, nr. 18 din 11 iunie, p. 69-70.

renaștere națională din ultimele decenii, a unui progres remarcabil într-o scurtă perioadă istorică. „Când cineva va compara trecutul cu prezentul – scrie el – va rămânea înminunat de progresul cel repede ce a făcut națiunea Română abia în cursul unei generațiuni; va rămânea încredințat că românii într-un spațiu de 30 de ani au făcut ceea ce alte națiuni nu au săvârșit în secolii întregi”¹⁸

Fără îndoială, ca și în cazul altor publiciști angajați plenar în lupta pentru Unire, atenția lui C. Bosianu s-a îndreptat, în bună măsură, în direcția pregătirii opiniei publice pentru viitoarele alegeri ale divanurilor ad-hoc, prevăzute de tratatul de la Paris. El a anticipat din vreme caracterul patriotic al viitoarelor divanuri, precum și al hotărârilor pe care aveau să le ia. El constata într-un articol de fond, la 30 aprilie 1857, că asupra punctelor enunțate în programul partidei naționale, unirea deplină a celor două țări, domn străin și celelalte, „opinia națiunii este manifestă, generală, necontestată”, așa cum reieșea din acțiunea de pregătire a alegerilor pentru divanuri, care nu aveau să facă altceva decât să sancționeze această voință¹⁹.

Neîndoindu-se de succesul unioniștilor, ca unul care era angajat efectiv în mișcarea unionistă și-i cunoștea secretele, pune accentul, cum făceau și alți fruntași ai mișcării, pe calitățile morale și responsabilitatea viitorilor deputați, cerând alegătorilor, prin intermediul ziarului, să-și precizeze cu răspundere opțiunile, căutând la aleșii lor spiritul patriotic, „probitatea, capacitatea și credința politică”²⁰. Intervenind uneori în chestiuni de ordin juridic legate de interpretarea prevederilor hățișerifului de convocare a divanurilor ad-hoc²¹, el a orientat publicistica sa în cursul acestei campanii pe linia unor probleme majore. Astfel, chemând la unirea tuturor claselor și categoriilor sociale, sub steagul realizării dezideratului esențial, Unirea politică a celor două provincii, el ținea să expună, într-un alt articol de fond din „România”, un punct de vedere pe care îl vor adopta cei mai mulți dintre fruntașii unioniști și care avea să triumfe; anume că în acea etapă a luptei pentru Unire, era necesar a se da o prioritate absolută problemelor de ordin politic, apoi celor de ordin social. „Unirea Principatelor supt un principe strein, – scrie el, în acest sens – este o chestiune politică, chestiune națională, [...] și prin urmare tot adevăratul Român, de orice treaptă socială ar ține, este dator a lua apărarea unirii țărilor, pentru că toți avem trebuință, mai înainte de toate, de a avea o patrie în care să

¹⁸ „România”, an. I, nr. 19 din 21 iunie, p. 50.

¹⁹ „România”, an. I, nr. 7 din 30 aprilie, p. 25.

²⁰ „România”, an. I, nr. 11 din 14 mai, p. 41.

²¹ Vezi, de pildă, comentariile sale asupra interpretării dispozițiilor hățișerifului privind dreptul străinilor din Principate de a fi aleși și alegători, în nr. 4 din 19 aprilie, p. 13-14; nr. 9 din 7 mai, p. 33-34.

adăpostim persoanele și drepturile noastre, și să nu fim expuși a fi spulberați, ca până acum, și noi și bunurile noastre de orice furtună politică care năvălește asupra noastră”²².

Urmărind cu atenție desfășurarea luptei pentru Unire în cealaltă provincie, în Moldova, când falsurile primelor alegeri care avuseseră loc aici erau cunoscute, el omagiază în paginile „României” elanul patriotic al moldovenilor, curajul cu care ei au dezvăluit Europei manevrele reacțiunii. „Toți românii – scrie el cu acest prilej, la 2 august 1857 – ar trebui să mulțumim fraților noștri moldoveni că au știut a apăra cauza comună cu atâta bărbăție și patriotism”²³. Totodată, referindu-se la conflictul izbucnit între marile puteri, în legătură cu acest fals, el își exprima speranța că acest conflict va fi aplanat, că el nu va compromite cauza Unirii²⁴.

În ajunul alegerii oficiale a divanului, în sprijinul celor patru candidați ai Capitalei, propuși în sala Bosel, el adresa alegătorilor apelul la responsabilitate, pentru alegerea unor „oameni puternici”, capabili să susțină o luptă grea, ca mandatarii ai nației, pe baza programei naționale, cu cele patru puncte, care deveniseră o adevărată „profesiune de credință a publicului”²⁵.

Peste câteva zile, la 13 septembrie, reînnoind acest apel către alegători, atrăgându-le atenția asupra caracterului istoric al momentului, asupra spiritului de sacrificiu pe care trebuiau să-l aibă deputații, definea divanul ad-hoc ca „un loc de luptă între trecutul și viitorul națiunii”²⁶.

Lucrările divanului în legătură cu a căror desfășurare C. Bosianu va face, în ultimele numere ale ziarului, unele sugestii de ordin procedural²⁷, se vor menține, într-adevăr, pe linia acestei conduite, sugerată, între alți frunțași unioniști, de C. Bosianu, ea fiind menită, cum se va și întâmpla, să asigure succesul cauzei. Cu încetarea ziarului „România”, la 25 octombrie 1857²⁸, după ce în prealabil se încercase o nouă formulă de organizare²⁹, se încheie o etapă, deși scurtă, deosebit de importantă în publicistica dascălului de la Sf. Sava.

²² „România”, an. I, nr. 23 din 18 iunie, p. 89.

²³ „România”, an I, 1857, nr. 33 din 2 august, p. 129.

²⁴ *Ibidem*, p. 130.

²⁵ „România”, an I, 1857, nr. 35 din 10 sept., p. 137.

²⁶ „România”, an I, 1857, nr. 36 din 13 sept., p. 141; vezi și nr. 39 din 24 sept., p. 153, unde revine asupra ideii priorității asigurării Unirii în raport cu problemele sociale.

²⁷ Vezi și articolul de fond din nr. 41, p. 173-176.

²⁸ „România”, an I, 1857, nr. 48, ultimul, p. 189, unde se preciza că datorită deficitului de 10.000 de lei din ultimele 6 luni, datorat numărului redus de abonați, gazeta înceta să apară până în momentul în care s-ar aduna cel puțin 1.200 de abonați care să asigure cheltuielile minime de apariție.

²⁹ Comitetul de redacție se reorganiza, din el făcând parte, în afară de C. Boliac, C. Z. Crețianu, Miltiad Costiescu, G. Vernescu, toți colaboratori de seamă ai gazetei (Cf. „România” nr. 44 din 11 oct., p. 173). Ulterior apare în acest comitet și G. Sion (nr. 46, p. 181).

2. Colaborarea lui G. Costaforu la „Secolul” („Timpul”)

Publicistica social-politică a lui G. Costaforu, profesorul de drept civil de la Sf. Sava, director al Colegiului, succedând lui C. Bosianu³⁰, este strâns legată, în bună măsură, de gazeta „Secolul” (apoi „Timpul”), la care a colaborat în cursul anului 1857. Aici a scris el o serie de articole, unele dintre ele adevărate eseuri de filosofie politico-juridică, pledând pentru cauza Unirii Principatelor, a progresului societății românești. Sunt articole strâns legate, la rândul lor, de activitatea politică propriu-zisă desfășurată de el în ajunul Unirii Principatelor, de ceea ce a constituit, așa cum s-a demonstrat³¹, remarcabila lui contribuție la înlăptuirea acestui ideal patriotic.

În primul din seria acestor articole, semnificativ intitulat *Națiunea și privilegiații*, publicat în numărul din 28 februarie 1857 al ziarului „Secolul”, profesorul de drept de la Sf. Sava tratează o serie de noțiuni de drept implicate direct în lupta pentru Unire. Legea mai întâi, scrie el, „este o regulă obștească impusă de legiuitoi asupra tuturilor deopotrivă”; cei care sunt mai presus de ea se numesc privilegiați și ei se separă automat de obște, de națiune. „Deci, – conchide el – lupta între națiune și privilegiați este firească, pentru că aceștia sunt firești inemici ai binelui obștesc”³². Dar vorbind de privilegiați, autorul asigură pe cititorii gazetei că nu dorește să facă procesul boierilor mari, ci, dimpotrivă, îi cheamă pe aceștia să renunțe de bună voie la orice privilegii, pentru a „reintră în sânul națiunii din care au ieșit”. Scopul său este numai de a pune în evidență „un principiu luminător al tuturor cugetelor”, anume, definind națiunea. „Națiunea este puterea – scrie el –, națiunea este generalitatea tuturor membrilor din care se compune neamul, împreunarea tuturor claselor, națiunea este totul. Privilegiații nu pot fi decât în contra națiunii, afară de națiune”³³.

Un alt articol al lui G. Costaforu, *Ocaziunile zilei*, scris cu un remarcabil talent, este îndreptat împotriva atacurilor „ascunse și infame”³⁴ ale adversarilor

³⁰ Pentru directoratul acestuia din anii 1856-1858, căruia îi succede V. Boerescu, vezi I. Ionașcu, *Istoria Universității din București*, vol. I, p. 108-109.

³¹ V. Maciu, *Participarea lui G. Costaforu la lupta pentru Unire*, în „Studii”, 1956, tom. 18, nr. 1, p. 89-115.

³² G. Costaforu, *Națiunea și privilegiații*, în „Timpul” an. I, 1857, nr. 21 din 22 februarie, p. 1.

³³ *Ibidem*.

³⁴ Este evident că acest articol, cum rezultă din tonul său, vizează o serie de atacuri personale, la o dată când profesorul de la Sf. Sava se afla angajat plenar în acțiunea de organizare a luptei pentru unire care se desfășura la București. Probabil că este vorba de un atac la care totuși G. Costaforu a răspuns ceva mai târziu, când la 10 iunie apare în „Secolul” scrisoarea sa prin care protestează împotriva unei corespondențe anonime de la București, publicată în „Buciumul” de la Paris, la 17

progresului și unității naționale, împotriva autorilor de calomnii și acuzări nedrepte de tot felul. La calomnia adresată unioniștilor în numele marilor proprietari, că proclamând libertatea individuală și a muncii țaranului unioniștii ar voi să împingă libertatea celei din urmă până „a îmbogăți pe țăran cu țarinile altuia”, Costaforu ripostează, dând astfel anumite asigurări și moșierilor: „Noi nu suntem jefuitori”!. Dar ține să precizeze că, manifestând respect pentru orice fel de proprietate, „ar fi o crimă din cele mai grave și mai antisociale, de a nu respecta libertatea muncii țaranului care este încă o proprietate sacră”. Așadar, conchide el, „liber e proprietarul pe moșia sa, dar liber e și țăranul pe munca sa”³⁵. Cum ușor se poate observa, este aici un enunț limpede al organizării de tip burghez a societății.

Într-un alt articol, un fel de apel, intitulat *Domnilor proprietari!*, publicat în mai multe numere ale „Secolului”, invitând pe marii proprietari, căroro legea electorală le conferea un mare număr de locuri în divanurile ad-hoc, să acționeze cu responsabilitate pentru cauza Unirii, fundamentează din nou trăinicia Unirii și edificării statului național român pe principiul burghez al respectului pentru proprietate. „Pe cât proprietatea – scrie el – este respectată și asigurată înăuntrul statului, pe atât și neamul întreg este respectat și asigurat în afară”³⁶. Comentând primul punct din cele patru ale partidei naționale, Unirea Principatelor într-un singur stat și sub un singur guvern, indica temeiurile adânci ale acestei cereri: „Pentru că suntem frați de același sânge cu Moldovenii, pentru că avem aceleași obiceiuri, aceeași limbă, aceeași fizionomie, aceleași legi, aceleași datine și peste care de-opotrivă cu noi au trecut aceleași vifore și nenorociri”. Remarcând tendințele de unitate din trecut și exprimându-și încrederea în realizarea acestui ideal, el adăuga: „Vom dobândi Unire fiindcă această idee este atât de veche ca și neamul nostru, fiindcă uniți am fost la descălecarea Romanilor în acest pământ, fiindcă și Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul au proiectat-o și ar fi pus-o în lucrare, dacă războaiele cu streinii și nenorocirea vremurilor de atunci n-ar fi stat împotriva”³⁷.

Comentând alt punct al programei, anume cererea de guvern constituțional reprezentativ, cu o singură adunare obștească, aleasă pe baze largi, juristul român sublinia că numai o asemenea formă de organizare politică trebuia să asigure societatea că domnul ales se va supune legilor și nu

martie 1857, în care el și celălalt doctor în drept aflat în țară, C. Bosianu, erau acuzați de a-și fi pus serviciile în slujba unor pretendenți de domnie.

³⁵ G. Costaforu, *Ocaziunile zilei*, în „Secolul”, an. I, 1857, nr. 28 din 15 aprilie, p. 2-3.

³⁶ *Idem*, *Domnilor proprietari!*, în „Secolul”, nr. 36 din 13 mai, p. 2.

³⁷ *Ibidem*, p. 3.

va aluneca în despotism, că această formă de guvernare „este cea mai puternică cheazăuire a liniștei din lăuntru a unui stat”; definind rolul puterilor de stat, el cerea ca adunarea obștească, menită în viitor să patroneze opera de reorganizare internă, să fie aleasă pe o bază electorală mai largă, excluzându-se predominanța marii boierimi³⁸. Cerând o acțiune unitară și responsabilă în fața Europei, adresându-se compatrioților săi, dascălul de la Sf. Sava îi chema să nu piardă „marea ocazie” a istoriei: „națiunile ca și oamenii au în viața lor un minut înalt. Să știm să ne folosim de dânsul. Prin suferințele trecutului am căpătat destulă învățătură și nu ne mai este iertat să ne înșelăm”³⁹.

Într-un alt articol, intitulat *Interesul comun și personalitățile*, publicat în „Secolul” din 18 iulie 1857, referindu-se la aceleași calomnii și acuzații ale adversarilor Unirii, denunțatori nedrepti ai membrilor „partidului național”, G. Costaforu scotea în evidență avansul mișcării unioniste, în pofida detractorilor ei. „Ideile naționale – scrie el – au mers din ce în ce mai departe și cele patru puncte ale programului au devenit simbolul tendinței politice a întregului neam”⁴⁰.

În sfârșit, G. Costaforu a mai publicat într-un alt număr al ziarului „Secolul”, din 12 august 1857, un remarcabil articol, intitulat *Iar Națiunea a răspuns*, sub forma unui răspuns la un imaginar proiect antiunionist conceput tot de el și publicat într-un număr anterior al aceleiași ziar⁴¹. Este un lung și interesant comentariu la programul partidului național, voind să-l facă mai pe înțelesul compatrioților, să-l impună odată mai mult. „Ideea Unirei a devenit atât de tare – scrie el – încât se socotește ca și realizată”⁴².

Aceste articole publicate de G. Costaforu în primăvara anului 1857 în „Secolul”⁴³ alcătuiesc o mică culegere cu conținut socio-politic și juridic care merită tot interesul specialiștilor. Într-o altă fază a luptei pentru Unire, în toamna anului următor, 1858, el publică în seria fasciculelor din al său „Magazin judecătoresc” un amplu comentariu intitulat *Convențiunea pentru organizarea*

³⁸ „Secolul”, an I, 1857, nr. 42 din 6 iunie, p. 3-4. Vezi și nr. 41 din 3 iunie, p. 2-3.

³⁹ „Secolul”, an. I, 1857, nr. 36, p. 2.

⁴⁰ G. Costaforu, *Interesul comun și personalitățile*, în „Secolul”, I, 1857, nr. 54 din 18 iulie, p. 2.

⁴¹ Vezi nr. 56.

⁴² G. Costaforu, *Iar Națiunea a răspuns*, în „Secolul”, I, 1857, nr. 61 din 12 august, p. 1.

⁴³ În acest ziar este publicată și caracterizarea făcută de redacție lui G. Costaforu în calitate de candidat al „partidului național” pentru orașul București, alături de N. Golescu, C. A. Rosetti și Al. Orescu; și tot aici aflăm publicat „cuvântul” profesorului Al. Orescu la adunarea premergătoare alegerilor pentru divanul ad-hoc (Vezi, în ordinea indicată, I, 1857, nr. 69 din 12 sept., p. 2-3 și nr. 67, din 5 sept., p. 2-3).

*Principatelor Unite, încheiată la Paris la 7/19 August 1858*⁴⁴, în care își expune considerațiile legate de acest important act juridic internațional.

Împreună cu lucrările publicate în „Magazin judecătoresc”, articolele lui G. Costaforu, la care ne-am referit, mărturisesc angajarea sa fermă în propaganda unionistă, pe linia unei poziții de autentic patriotism, pe care se înscriu și alți oameni de școală români.

3. Vasile Boerescu și ziarul său „Naționalul”

3.1. Publicistica social-politică a unui alt jurist de seamă al epocii, Vasile Boerescu, după revenirea sa în patrie, în toamna anului 1857, este legată în cea mai mare parte de ziarul „Naționalul”, apărut din inițiativa și sub redacția sa, începând cu data de 5 decembrie 1857. În prealabil, proaspătul doctor în drept de la Paris, angajat odată cu revenirea sa în patrie ca profesor de drept la Colegiul Sf. Sava, la 19 octombrie, ceruse autorităților aprobarea de a publica un ziar sub numele de „Buciumul”. Ziarul la care se gândea încă de la Paris⁴⁵ apare sub numele de „Naționalul”, semnificativ prin chiar acest titlu pentru direcția sa națională, pentru ideile în slujba cărora era pus: unitatea și independența națională a românilor.

Ziarul avea să joace unul dintre cele mai de seamă roluri în etapa finală a luptei pentru Unirea Principatelor și în primii ani ai domniei lui Al. I. Cuza, în intervalul luptei pentru recunoașterea Unirii. Apare până la data de 11 mai 1861, la București, de două ori pe săptămână, cu subtitlul „Jurnal politic-comercial”, iar apoi „Jurnal politic-comercial și literar”, având ca redactor șef pe întemeietor până la 28 mai 1860, când V. Boerescu devenea unul dintre miniștrii domnitorului Cuza, dar rămânea unul dintre principalii colaboratori ai ziarului. Remarcabilă rămâne contribuția ziarului la pregătirea Unirii Principatelor, el devenind, cum s-a scris, „unul dintre cele mai răspândite și citite periodice”⁴⁶, cu o largă difuziune, de la început, în alte provincii românești, în Transilvania în primul rând⁴⁷.

⁴⁴ Cu această fascicolă, de fapt, prima serie a „Magazinului judecătoresc” lua sfârșit, a doua serie fiind reluată abia în 1872. Pentru analiza conținutului acestei publicații, vezi și V. Maciu, *Participarea lui G. Costaforu la lupta pentru Unire*, loc. cit., p. 89-115.

⁴⁵ Vezi Grigore Chiriță, *Periodicul bucureștean „Naționalul” (1857-1861) și problemele Transilvaniei*, în „Studii”, t. 25, 1972, nr. 1, p. 84.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ La începutul lunii august 1858, ziarul avea deja 900 abonați, număr mare pentru acea epocă. Cf. *Ibidem*, p. 95.

Cele mai de seamă colaborări din intervalul premergător Unirii, pe teme social-politice, interesând în mod prioritar propaganda unionistă, aparțin redactorului-șef însuși. Aici apar numeroase articole, unele în serial, adevărate studii cu caracter științific, care alcătuiesc o bună parte a operei socio-politice a dascălului-jurist de la Sf. Sava, care îmbogățesc cu mult lista lucrărilor sale, care se adaugă cărților sau broșurilor publicate ca atare de el. Ele interesează, pe de o parte, istoria doctrinelor social-politice din România, redimensionând contribuția lui Vasile Boerescu la dezvoltarea gândirii social-politice românești din epoca Unirii, pe de alta, la istoria modernă a românilor, în sensul sublinierii rolului de seamă pe care l-au avut în propaganda unionistă, în lupta pentru Unirea Principatelor, unii dintre cei mai de seamă juriști ai epocii, în același timp profesori la Sf. Sava, cum au fost cei la care ne referim.

În articolul-program din nr. 1, V. Boerescu, prezentând programul „Naționalului”, scopul acestuia de a se face ecou nu al unor interese restrânse, de persoane, de grup, de clase sau de partide, ci al intereselor generale, aparținând națiunii însăși, încerca să definească propria sa concepție în materie de jurnalistică. „Departate de orice spirit de partid sau de castă – scrie el -, fără a fi sistematic inimic nici unei stări sociale, organul nostru va căuta dimpreună cu ceilalți confrăți ai săi a lumina și a prepara opiniunea publică asupra celor mai însemnate cestiuni ale zilei”⁴⁸.

Ziarul se bucură de la început de aprecierile lui C. A. Rosetti, dar la reproșul care pare a i se face, totuși, în legătură cu un articol publicat aici, în nr. 2 de E. Angelescu, despre burghezie, mulțumindu-i pentru felicitări, V. Boerescu ține să-l asigure pe Rosetti că „Naționalul” n-are deloc cuget a deveni al burgheziei”, că „nu va deveni organul nici unei clase, precum nici unei partide exclusive; el va continua a apăra interesele politice naționale, precum și interesele sociale ale tuturor stărilor sociale de la noi”⁴⁹. Cât privește discuțiile despre burghezie, la care participau și „Secolul”, „Concordia”, precum și „Românul”, adaugă el, „ele fură logice și naturale”; „căci cum am aplica astăzi sistema reprezentativă, atât de reclamată de Adunarea ad-hoc, fără existența unei burghezii, adică a unei stări sociale de mijloc? Credem dar că nu putem trece de novatori. Suntem asemenea siguri că pe tărâmul național și românesc ne vom întâlni cu „Românul”, căci și „Naționalul” e român, precum și „Românul” e național”⁵⁰.

⁴⁸ „Naționalul”, I, 1857, foaie volantă la nr. 1 din 5 dec. Vezi și nr. 3 din 12 dec., p. 11, în care revine asupra programului ziarului.

⁴⁹ „Naționalul”, I, 1858, nr. 8 din 2 ian., p. 29.

⁵⁰ *Ibidem*.

Câteva dintre articolele lui V. Boerescu publicate în paginile „Naționalului”, cronologic alcătuind o primă serie, sunt o reluare a unora din analizele sale din lucrarea tratând situația Principatelor Române după Congresul de pace de la Paris. În articolul intitulat *Principatele subt punctul de vedere al echilibrului european*, publicat în două numere ale ziarului, pornind de la ideile lui Grotius, el face o schiță a istoriei dreptului public internațional, pentru a sublinia însemnătatea Congresului de la Paris, care „produce acest mare efect în politică de a admite Principatele împreună cu Imperiul Otoman, a face parte din echilibrul european, altfel numit și dreptul public european”⁵¹. Într-un alt articol, intitulat *Garanția europeană*, el explică pe larg publicului cititor care este conținutul juridic al termenului, făcând raportări la juriști de seamă ai epocii, pentru a sublinia, pe linia demonstrației făcută de el în lucrarea publicată anterior la Paris, *La Roumanie après le Traité de Paris du 30 mars 1856*, că drepturile românilor față de Poartă nu sunt creația Congresului de pace de la Paris, ci rezultă din vechile capitulații. „Prin urmare – scrie el –, aceste tractate sunt obiectul garanției; când Europa ne zice că garantează drepturile Principatelor, ea n-a putut vorbi de chiar drepturi pe care ea ni le-a dat, ci de drepturile ce rezultă pentru noi din tractatele ce avem încheiate cu Înalta Poartă”⁵².

Trebuie subliniat că interesul cititorilor români pentru asemenea tematică, abordată de profesorul-jurist în lucrarea citată mai sus, era exprimat în retipărirea ei, în traducere, la sfârșitul anului 1857⁵³. Astfel, Vasile Boerescu, în consens cu asemenea idei, va combate în „Naționalul”, de fiecare dată cu vigoare și talent, încercările adversarilor Unirii, mediate de unele ziare străine, de a răstălmăci sensul hotărârilor Congresului de la Paris privitoare la români și la doleanțele lor. Într-un comentariu din 10 februarie 1858, criticând afirmația unui ziar austriac privind „apatia” care ar domni în Principate, la această dată, după închiderea divanului ad-hoc, el scrie că Unirea nu a rămas nicidecum o iluzie, aparținând doar câtorva entuziaști. Dimpotrivă: „Toți românii cugetă la unire, adică toți românii au acest vis. Dar este ea numai un vis? Nu, căci ambasadorii marilor puteri, întruniți în Congresul de la Paris pentru a discuta această problemă nu doar au visat!”⁵⁴

⁵¹ V. Boerescu, *Principatele subt punctul de vedere al echilibrului european*, în „Naționalul”, I, 1857, nr. 4, din 16 dec., p. 13. Vezi și partea a II-a a articolului, în „Naționalul”, I, 1857, nr. 5 din 19 dec., p. 18.

⁵² Boerescu, *Garanția europeană*, în „Naționalul”, I, 1858, nr. 12 din 16 ian., p. 44.

⁵³ Idem, *România după tratatul de la Paris din 30 martie 1856*, Paris, 1857, 159 p.

⁵⁴ „Naționalul”, I, 1858, nr. 19 din 10 febr., p. 70-71.

3.2. În paralel cu aceste preocupări ale profesorului-jurist, pe linia sublinierii poziției externe a Principatelor Române după Congresul de la Paris, strâns legate, cum am văzut, de lucrările sale anterioare publicate la Paris, se afirmă în paginile „Naționalului” interesul său pentru organizarea internă a Principatelor, asupra căreia insistase mai puțin în aceste lucrări. În *La Roumanie*, la sfârșit, se referise pe scurt, într-un spirit identic cu al revoluționarilor exilați, la „deosebitele reforme de introdus în Principate”, expunând trei proiecte de reformă: privind armata, țărănimea și descentralizarea comunală⁵⁵.

În noile condiții de activitate din țară, diferite într-o oarecare măsură de cele de la Paris, și după încheierea lucrărilor divanului ad-hoc, Vasile Boerescu va completa tabloul acestui sistem de reforme, insistând mai ales asupra acelor care nu contraveneau, flagrant, aceluși spirit menit să asigure solidaritatea claselor sociale în vederea realizării dezideratului primordial: acceptarea Unirii de către marile puteri. Si analizele sale vor începe cu unul din punctele de organizare internă, care, inevitabil, avea să șadă și în atenția marilor puteri, de realizarea căruia în același timp depindea, în perspectivă, realizarea altor reforme social-politice, anume forma politică de guvernare cea mai potrivită pentru români, după el și după întreaga generație de patrioți români, aceasta fiind „sistema reprezentativă”. Cu nr. 15 al „Naționalului” din 27 ianuarie 1858, el începe serialul purtând acest titlu, serial care întrunit într-o culegere ar însuma o lucrare amplă de sine stătătoare, abordând această temă într-un spirit științific, punând în valoare o pregătire juridică excepțională, o erudiție remarcabilă, o viziune înaintată asupra perspectivelor de dezvoltare a societății românești.

În preambulul primului articol cu care începe serialul, redactorul șef al „Naționalului” își propune să demonstreze că sistema reprezentativă pentru care s-a declarat divanul ad-hoc „se poate prea bine aplica la noi, fiindcă există elementele din cari se poate forma”; el își propune să sublinieze „caracterul esențial” al guvernului reprezentativ, spre deosebire de celelalte: aristocratic, absolut și democratic. După el, „această formă de guvernământ este cea mai nouă, cea mai progresivă și aceea care predominază azi în Europa”; ea este adoptată de popoare „ca aceea ce le poate apropia mai bine de calea cea adevărată a modului de a se guverna societățile”⁵⁶, făcând în acest sens o interesantă incursiune istorică⁵⁷. Scoțând în evidență rolul jucat de burghezie

⁵⁵ Vezi *România după tratatul de la Paris...*, p. 107-149.

⁵⁶ „Naționalul”, I, 1858, nr. 15 din 27 ian., p. 53.

⁵⁷ Vezi și partea a II-a a studiului în „Naționalul”, I, 1858, nr. 17, p. 61-62.

în dezvoltarea țărilor occidentale, el conchidea că și la noi – în acel moment istoric – burghezia era clasa „capabilă de a se bucura de egalitate politică, în care se poate prea bine afla elementele guvernului reprezentativ”⁵⁸. Subliniind trăsăturile distinctive ale unui guvern reprezentativ, el arată că scopul acestuia este „de a afla justiția, de a se conduce după rațiune”; acest scop se atinge, scrie el, prin „exercițiul suveranității, adică voinței și puterii colective”. Suveranitatea va fi mai rău sau mai bine exercitată, „după cum puterile în stat se echilibrează mai corect, suveranitatea rezultând numai din exercițiul lor comun”⁵⁹.

Pledând pentru principiul separării puterilor în stat, juristul român conferă reprezentantului puterii executive, fie rege, principe sau „oricum altfel”, datoria de a fi „un provocator moral al reformelor devenite necesarii, un amic al progresului, un protector al celor suferinzi”⁶⁰. Cu deosebită competență discută profesorul de drept penal de la Sf. Sava principiul independenței judecătorești de celelalte puteri, caracteristică esențială a unui sistem politic reprezentativ sau constituțional⁶¹.

Trecând la principiile ce se aplică individului într-un sistem politic reprezentativ, subliniind că prin stabilirea acestui sistem, oriunde, „privilegiul și exclusivismul au trebuit să înceteze”, V. Boerescu trece în revistă principalele drepturi și libertăți cetățenești proprii unui sistem democratic. Datoriile cetățenești, la fel ca și drepturile, sunt egale pentru toți membrii națiunii, arată el; deci, în primul rând, „impozitele să nu fie sarcina numai a unei clase sociale” ci toți cetățenii „să contribuiască la tezaurul public, proporțional cu starea lor”; armata, de asemenea, să fie recrutată din toate clasele sociale⁶².

Semnificativ pentru concepția democratică a lui Vasile Boerescu, pentru sensul ideilor sale, este ultimul articol al acestui serial, în care el își propune să răspundă obiecțiilor privind „aplicarea sistemului reprezentativ în țara noastră”. Între altele, pentru a înlătura obiecția că poporul român nu ar fi pregătit pentru acest sistem politic, el arată că și în trecutul nostru istoric a funcționat legea progresului, care „e generală și caută să se aplice la toți populi”⁶³. Este o lege a progresului treptat, căci, scrie el – anticipând concepția moderat-conservatoare în care avea să-și circumscrie în viitor

⁵⁸ Partea a III-a a studiului în nr. 19, p. 70.

⁵⁹ Partea a IV-a a studiului în nr. 21, p. 78.

⁶⁰ V. Boerescu, *Sistema reprezentativă. V.*, în „Naționalul”, I, 1858, nr. 23, p. 85-86.

⁶¹ Idem, *Sistema reprezentativă. VI.*, în „Naționalul”, I, 1858, nr. 24, p. 89.

⁶² *Ibidem*, p. 90.

⁶³ V. Boerescu, *Sistema reprezentativă. VII.*, în „Naționalul”, I, 1858, nr. 25 din 3 martie, p. 93.

activitatea politică –, „în natura lucrurilor este că progresul spre a fi solid câtă să meargă treptat”.

Studiul lui Vasile Boerescu la care ne-am referit a fost întâmpinat cu aprobare de „Românul”, prin pana lui C. A. Rosetti, adept și el, ca majoritatea patrioților români, al formulei monarhiei constituționale, ca formă de guvernământ de domeniul posibilului în conjunctura dată, ca formă de tranziție spre „republica democratică” în cazul multora dintre ei, ca Rosetti însuși sau G. Costaforu. În răspunsul său la recenzia lui Rosetti, V. Boerescu saluta întâlnirea pe acest teren cu fruntașul radical⁶⁴. Acest serial se înscria, de fapt, într-un ansamblu de preocupări ale publicistului român pentru reorganizarea generală a statului român, pe plan social-politic, economic și cultural. Pe plan politico-juridic, serialul este completat, într-un anumit punct al său, ceva mai târziu, cu un alt serial privind reformarea instituției avocaților⁶⁵.

Pe plan economic, exegezele sale din *Sistema reprezentativă*, pe linia sublinierii însemnătății burgheziei române, sunt completate cu seria de articole privind comerțul român și comercianții. De fapt, încă din nr. 7 al „Naționalului”, de la sfârșitul lunii decembrie 1857, proaspătul profesor de la Sf. Sava – pe lângă altele, de drept comercial, o disciplină vacantă până la el⁶⁶ –, publica un articol de fond, intitulat *Despre comerțul român*, pe care l-a transformat într-un adevărat serial, publicat în parte în paralel cu *Sistema reprezentativă*. Salutând depășirea mentalității, tipic medievală, după care comerțul constituie o îndeletnicire demnă de dispreț, autorul pledează pentru luarea urgentelor măsuri în vederea dezvoltării acestuia, „prin instrucțiune, prin întinderea creditului, prin garanțiile legale”⁶⁷. Dorind a se face util în mod concret comercianților, în numerele ulterioare, la rubrica cu acest titlu din ziar, el va trata diverse probleme de organizare a comerțului, interesând pe comercianți cu deosebire⁶⁸.

3.3. Preocupările lui V. Boerescu pentru viitoarele reforme interne – începând cu aceea pe care o socotea de bază, a sistemului „reprezentativ”, aceasta constituind și una dintre hotărârile divanurilor ad-hoc –, nu puteau să nu îl ducă la elaborări teoretice de un interes mai general, privind sensul acestor reforme. Într-un remarcabil articol, intitulat *Viitoarele reforme*, el pune

⁶⁴ „Naționalul”, I, 1858, nr. 27 din 10 martie, p. 101.

⁶⁵ V. Boerescu, *Avocații*, în „Naționalul”, I, 1858, nr. 69.

⁶⁶ Vezi, între altele, I. Ionașcu, *Istoria Universității din București*, I, p. 103.

⁶⁷ V. Boerescu, *Despre comerțul român*, în „Naționalul”, I, 1857, nr. 7 din 26 dec., p. 25. Partea a II-a și a III-a în nr. 70 din 11 aug., p. 275-276 și nr. 72 din 18 aug., p. 284-285.

⁶⁸ „Naționalul”, I, 1858, nr. 9, p. 33; nr. 14, p. 53; nr. 21, p. 80; nr. 22, p. 83; nr. 26, p. 97-98; nr. 29, p. 109.

importante probleme de filosofie a istoriei în legătură cu aceste reforme. Mai întâi, subliniază o cerință fundamentală pentru orice adevărată reformă: aceea de a fi opera însăși a națiunii. „Numai atunci instituțiunea devine durabilă și va produce un fruct real, - scrie el – când se va identifica cu națiunea, când va trece în obiceiurile ei”⁶⁹. În sensul acestei definiții, el dă exemplul Regulamentului Organic, care, deși cuprindea „multe lucruri bune și juste”, nu s-a putut identifica cu națiunea română, „a produs un efect atât de slab”, cea mai mare parte a dispozițiilor din el, rămânând „ca o literă moartă”⁷⁰.

O importantă reformă internă de care el se ocupă, căreia îi dedică un serial de articole, este aceea a reformei instrucției publice. Dar a anticipat de la început, în legătură cu însăși această reformă, însemnătatea pe care o are în concepția sa o altă categorie de reforme decât cele administrative și civile, anume a reformelor morale. Este neîndoielnic că publicistica social-politică a lui Vasile Boerescu, ca și întreaga lui activitate patriotică din anii luptei pentru formarea și edificarea statului național român, sunt legate de această latură moralizatoare a preocupărilor sale. Așa cum avea să scrie, într-un comentariu de la sfârșitul lunii iulie 1858, aceste reforme își propuneau „a reforma individul, a inspira morala, a îndrepta moravurile, a biciui viciurile”⁷¹. Emanciparea morală a individului constituia, adăuga el, condiția fără de care națiunea nu se putea pune „pe adevăratul drum al progresului”.

În regenerarea morală a națiunii, ca și în renașterea națională, în general, în concepția lui V. Boerescu, ca și în cazul altor gânditori și patrioți ai epocii, un rol important, esențial, în sensul asigurării viitorului, trebuia să-l aibă tineretul. Junimea, scrie el, constituia „sănătatea națiunii”⁷². Însemnătatea pe care el o conferă reformelor din domeniul instrucției publice, cărora le va consacra un serial în paginile „Naționalului” își are explicația, fără îndoială, și în această latură moralizatoare a preocupărilor sale, legate de rolul junimii în epocă, precum și, în general, cu preocupările lui de dascăl, de om de școală. Citând numele lui Leibniz, Locke, Rousseau și Kant, el subliniază, în spiritul tradiției iluminismului, rolul primordial al școlii în dezvoltarea societății românești, insistând asupra relației instrucție-educație, asupra interdependenței acestor doi factori⁷³.

⁶⁹ V. Boerescu, *Viitoarele reforme*, în „Naționalul”, I, 1858, nr. 36 din 14 aprilie, p. 137.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ „Naționalul”, I, 1858, nr. 64 din 21 iulie, p. 251.

⁷² V. Boerescu, *Junimea română*, în „Naționalul”, I, 1858, nr. 32 din 31 martie, p. 121.

⁷³ *Idem*, *Reformele. Instrucțiunea publică*, I, „Naționalul”, nr. 17 din 17 aprilie, p. 140.

Făcând un scurt istoric al învățământului național, de la Gh. Lazăr până în zilele sale, și scoțând în evidență progresul realizat, el deduce că este încă „mult de făcut pentru viitor”⁷⁴. Deosebit de prețioase sunt în acest context aprecierile sale privind însemnătatea instrucțiunii primare, aceasta fiind „condițiunea necesară a progresului și prosperității unei națiuni”⁷⁵. Spirit critic, el notează însă că „din nefericire, astă instrucțiune s-a neglijat prea mult”. Propune, așadar, o reorganizare generală a învățământului la sate, în sensul unei reforme imediate, cu mijloacele disponibile de atunci, și alta de viitor, completă, în contextul reformei întregului învățământ⁷⁶.

3.4. În afara serialului privind instrucțiunea publică, care, strâns la un loc, ar putea alcătui o lucrare de sine stătătoare, V. Boerescu a abordat în „Naționalul” și problematica altor reforme interne, în strânsă legătură cu așteptatele hotărâri ale Conferinței de la Paris, apoi în raport cu textul Convenției de la Paris. Jurist ca formație, spirit practic, Vasile Boerescu a conferit poziției marilor puteri în „problema românească” însemnătatea care i se cuvenea, și în cursul lucrărilor Conferinței de la Paris, în legătură cu presupunerile care se făceau pe marginea dezbaterilor, el și-a exprimat în paginile „Naționalului”, în spiritul poziției tuturor patrioților români, speranța că viitoarele decizii ale Conferinței vor satisface cererile divanurilor ad-hoc, vor sancționa hotărârile lor, așa cum indica și sensul Tratatului de la Paris. Dar unele rezerve a avut în această privință, din vreme, atunci când, de pildă, la 5 mai 1858, nota că „diplomația practică nu are niște legi fixe”, sfătuind pe cititori să aștepte în liniște și ordine sfârșitul Conferinței⁷⁷.

Într-un moment în care hotărârile Conferinței erau cunoscute neoficial, în „Naționalul” din 14 august, într-un remarcabil comentariu, V. Boerescu făcea o apreciere de sinteză asupra trecutului istoric și îndatoririlor prezentului, abordând o temă pe care o relua în numeroase alte articole. Trecutul mai îndepărtat fusese – scrie el - „un șir lung de lupte, de suferințe, de încercări și tentațiuni dificili și spinoși”, cel mai apropiat, mai ales după 1830, „o aspirațiune continuă la recăstigare drepturilor noastre autonome”, o perioadă în care românii „se luptară prin limbă, literatură, politică, spre a-și pune națiunea pe drumul legalității și justiției”⁷⁸. Cu un ton patetic, rar întâlnit

⁷⁴ *Ibidem*, p. 141.

⁷⁵ Vezi partea a II-a în „Naționalul”, I, 1858, nr. 38 din 21 aprilie, p. 146.

⁷⁶ Cf. partea a III-a, nr. 41, p. 157-158. Următoarele părți, IV-IX, în nr. 45, p. 173-174; nr. 47, p. 181-182; nr. 49, p. 189-191; nr. 51, p. 200-201; nr. 52, p. 204-205; nr. 54, p. 211-212.

⁷⁷ „Naționalul”, I, 1858, din 5 mai.

⁷⁸ „Naționalul”, I, 1858, nr. 71 din 14 aug., p. 280.

în scrierile sale, el încheie articolul cu un îndemn la redeştere națională, la patriotism, la unitate națională, la concentrarea energiilor în vederea unei acțiuni comune: „toți să ne dăm mâna, toți să facem un corp, toți să știm că trebuie să rumpem cu trecutul periciunei și să ne animăm la o viață nouă și durabilă: viața patriotismului, a moralei, a demnității”!⁷⁹. Era această cale din urmă, mai arătase el, calea care avea să ne asigure în viitor și sprijinul Europei civilizate, respectarea garanției dată de ea existenței noastre politice.

Dezvoltând tema acestui comentariu, o lună mai târziu, V. Boerescu publică un excelent articol-eseu, intitulat semnificativ *Trecutul și prezentul*⁸⁰, care amintește de un articol cu un titlu apropiat, publicat cu ani în urmă, și presupus inițial a fi aparținut lui N. Bălcescu⁸¹.

În spiritul chemării la patriotism și unitate națională adresată contemporanilor, în acest moment următor Convenției de la Paris, care marca o nouă etapă în lupta pentru Unire – o etapă în care decisive erau voința și hotărârea de acțiune a poporului român însuși, în care acesta își lua, cum se spune, soarta în propriile sale mâini –, V. Boerescu pledează pentru o revigorare a mișcării unioniste, pentru o adaptare rapidă la noua situație politică printr-o mai clară edificare a programului de luptă al „partidei naționale” în direcția obiectivului major: asigurarea ca rezultat al noilor alegeri, pe baza prevederilor Convenției, a unor adunări electivă competente și responsabile, care să asigure succesul mișcării unioniste.

În articolul *Partidele*, pornind de la premiza că existența unor partide diferite bazate pe „convicțiune și conștiință” este legitimă, salută tendința, observată și în străinătate de adversarii Unirii, spre o regrupare a majorității spiritelor, a tuturor grupărilor politice într-o partidă națională, care urmărea „progresul și dreptatea, drepturile neprescriptibile cari rezultă din autonomia noastră, demnitatea națională, dărâmarea privilegiilor, egalitatea de drepturi și datorii etc.”⁸². În același timp critică pe cei care, organizați în „fracțiuni” mai degrabă decât în partide, acționează nu în numele unor principii, al unor interese generale, ci al unor interese personale. El îndeamnă la solidaritate națională și responsabilitate, dar în același timp la disciplină. „Să procedăm – se adresează el viitorilor alegători – cu ordine, cu pace, și să depărtăm de la noi orice idee de dezordine sau de manifestări zgomotoase. Să avem o singură

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ V. Boerescu, *Trecutul și prezentul*, în „Naționalul”, I. 1858, nr. 80 din 15 sept., p. 316; o parte a sa a fost publicată în antologia *Gândirea social-politică despre Unire*, București, 1966, p. 200-201.

⁸¹ Pentru această discuție vezi C. Bodea, *Din activitatea revoluționară a „Junimii române” de la Paris între 1851-1853*, în „Studii”, XIV, 1961, nr. 5, p. 1173-1174.

⁸² V. Boerescu, *Partidele*, în „Naționalul”, I. 1858, nr. 77 din 4 sept. p. 303.

țintă, aceea de a trimite în Cameră oameni morali, independenți și cu un adevărat patriotism”⁸³.

3.5. În acțiunea propagandistică a lui V. Boerescu și a „Naționalului”, din toamna anului 1858, un loc important l-a ocupat seria articolelor menite să explice cititorilor conținutul prevederilor Convenției de la Paris, să formuleze în același timp o serie de critici, de ordin formal sau principial, pe marginea textului acestui act politic. Spre deosebire de alte serii de articole ale sale, aceasta⁸⁴ va fi antologată de autor și publicată aparte, servind și în această formă mișcării pentru Unire⁸⁵. Recunoscători puterilor semnatare pentru „tot binele ce se vede în Convențiune”, pentru recunoașterea tratatelor încheiate cu Poarta, pentru „începutul de unire între ambele Principate”, pentru forma regimului constituțional, pentru „dărâmarea privilegiilor”, egalitatea înaintea legilor și celelalte, în același timp, scrie el, nu ne-am temut de a arăta „inconveniențele legii electorale” și nu ne vom teme de a arăta și „oarecare nedomiriri și dificultăți” din textul Convenției. Între altele, referitor la titlul de „Principatele Unite”, dat de Convenție, el constată că acesta era rezultatul dezacordului dintre marile puteri și semnifica o „semi-unire”, „o unire reală până la un punct, însă nu completă, ci începută”. Urma, scrie el mai departe, ca românii „prin o purtare cu tact și prudență să o poată completa”⁸⁶.

Cele mai multe din observațiile expertului în drept internațional, care era Vasile Boerescu, priveau articolele referitoare la raporturile cu Poarta. Recunoscând că partea cea mai importantă a Convenției era tocmai recunoașterea capitulațiilor prin art. 2, autorul constată o serie de formulări de ordin echivoc sau contrazicând principiul proclamat⁸⁷. În afara articolelor din această serie, menite să explice pentru cititorii „Naționalului” conținutul prevederilor Convenției de la Paris și, în raport cu ele, să-i pregătească pentru noile alegeri de adunări electivă, V. Boerescu a mai publicat în paginile ziarului alte câteva articole, remarcabile pentru ideologia social-politică a profesorului jurist de la Sf. Sava, pentru rolul său în lupta pentru Unirea Principatelor în această etapă decisivă⁸⁸. În ajunul alegerilor pentru adunările

⁸³ *Ibidem*, p. 304.

⁸⁴ Seria articolelor începe la data de 29 sept., sfârșind cu al 10-lea număr, la 6 nov. ; totodată, V. Boerescu publică în ziar, în paralel, începând de la 19 oct., și terminând la 20 nov., texte ale Convenției și protocoalele Conferinței de la Paris, ulterior integrate și ele în volumul separat, după comentariile sale.

⁸⁵ V. Boerescu, *Explicarea Convențiunii relativă la organizarea Principatelor Române*, București, Tipografia Jurnalului „Naționalul”, 1858, 90 + 23 + 88 p.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 7.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 17 și urm.

⁸⁸ Despre contribuția sa la lupta pentru Unire, vezi și Apostol Stan, *Vasile Boerescu*, p. 14-27.

elective, în articolul intitulat *Credința noastră*, el afirma, cum indică titlul, o profesie de credință, programul său și al ziarului, în conjunctura dată. „Convenția de la 19 August – scrie el – este singura noastră programă, singura busolă a conduitei noastre. A voi să trecem peste dânsa este a cădea în ilegalitate, a încerca imposibilul, a ne expune la eventualități”⁸⁹.

Într-un alt articol, semnificativ intitulat *Legalitatea*, el amplifică demonstrarea punctului de vedere după care partizanii progresului trebuie să transforme Convenția de la Paris, deci actul marilor puteri garante, într-o platformă de luptă împotriva dușmanilor din afară, în primul rând, a reacțiunii interne, în al doilea rând. A fi în legalitate, explică el, însemnează a urma Convenția, „dorind stabilitatea, pacea și buna ordine”, excluzând pretextul unor intervenții din afară. Dar legalitatea, așezarea pe temeiurile Convenției de la Paris, menționează juristul român, nu însemnează „indiferența în fața unei violații, nici tăcerea apatică, nici desîntinderea progresului, nici întunericul neștiinței, nici amorțeala neactivității”. Dimpotrivă, „prin legalitate înțelegem lumina ce se face prin o critică independentă și nepasionată, apărarea demnă, energetică, dar pacifică a drepturilor noastre, discuțiunea liberă și convenabilă, un progres moderat și pacific, binefacerile științei și adevărului”⁹⁰.

Într-un alt remarcabil articol, *Starea de față*, V. Boerescu enunță întregul program al mișcării naționale în direcția reformelor politice și economice, într-un moment când a face aceste reforme, însemna, cum scrie el, „a transforma în totul” vechea organizație⁹¹. Pe plan politic, spre deosebire de trecut, autonomia urma să devină o realitate, „iar nu literă moartă”, un guvern „liber și independent prin acțiunea sa” trebuia să pună capăt influențelor externe. Pe plan social, reformele proiectate, în primul rând, desființarea privilegiilor, urmau să ducă la altă societate decât cea împărțită în două „tabere inamice” ca în trecut, o societate nouă în care „să echilibrăm toate interesele”, în care să se instaureze „înfrățirea, unirea, armonia, tot ce constituie puterea unui corp omogen”⁹². În această nouă societate, drepturile și datoriile vor fi egale, la recrutare, la biruri, la împărțirea funcțiilor în stat; principiul egalității urma să devină real, spera juristul român. Totodată, toate măsurile pentru prosperitatea comerțului și industriei, a transporturilor, a lucrărilor edilitare, vor putea deveni fapte, în prezența unui guvern „liber în acțiunea sa” și a unui sistem de control a bugetelor.

⁸⁹ „Naționalul”, I, 1858, nr. 92 din 26 oct., p. 363.

⁹⁰ V. Boerescu, *Legalitatea*, în „Naționalul”, I, 1858, nr. 99 din 20 nov., p. 987.

⁹¹ Idem, *Starea de față*, în „Naționalul”, I, 1858, nr. 100 din 23 nov., p. 392.

⁹² *Ibidem*.

În timpul campaniei pentru alegerile adunărilor electivă, juristul român și-a pus serviciile în sprijinul acestei campanii, prin presă, prin cuvânt sau la tribunal, acționând pentru aplicarea și interpretarea corectă a dispozițiilor legii electorale. Începând de la data de 7 decembrie 1858, într-o rubrică specială care va dura până la data dublei alegeri a lui Alexandru Ioan Cuza și intitulată *Timpul reclamațiilor*, un fel de serial, el va comenta în „Naționalul” reclamațiile cetățenilor trecuți în listele de alegători sau în contra acelor trecuți pe nedrept în aceste liste. Adesea, ca jurist, va discuta aici detalii procedurale legate de aceste reclamații, cerând tribunalelor probitate și imparțialitate în rezolvarea acestora⁹³.

Îi va fi fost dat lui Vasile Boerescu și „Naționalului” său să salute cu entuziasm dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza, într-un remarcabil articol, *Alesul românilor*⁹⁴ și, ulterior, să-și pună serviciile în slujba noului domn⁹⁵, în importante domenii ale edificării statului național român.

4. Publicistica lui Petre Cernătescu în sprijinul Unirii Principatelor

Unul dintre dascălii de la Sf. Sava care s-a angajat direct în propaganda unionistă, alături de profesorii de drept la care ne-am referit mai sus, a fost Petre Cernătescu, devenit profesor de istorie în Colegiu după întoarcerea sa din exil.

Odată cu constituirea Comitetului Central al Unirii din București, el devenea membru al acestuia alături de Al. Orescu, G. Costaforu și alți dascăli ai Colegiului aleși în acest comitet⁹⁶. Recunoscut adept al Unirii Principatelor, el va candida pentru divanul ad-hoc la Craiova, unde va fi ales cu o mare majoritate, în ciuda încercării reacțiunii de a-l scoate de pe lista candidaților⁹⁷. În lupta pentru Unire s-a angajat el și în calitate de publicist, în acest sens meritând să fie relevată cele câteva articole publicate de el în ziarul „Concordia”.

Într-un prim comentariu, din 9 martie 1857, el adresa cititorilor gazetei un fierbinte îndemn la unire și responsabilitate⁹⁸. Într-un moment istoric cum

⁹³ Idem, *Timpul reclamațiilor*, în „Naționalul”, II, 1858, nr. 1 din 7 dec., p. 1-2; nr. 2 din 11 dec., p. 5-6.

⁹⁴ Idem, *Alesul românilor*, în „Naționalul”, II, 1859 din 1 febr., p. 62.

⁹⁵ Vezi în acest sens, Apostol Stan, *op. cit.*, p. 28-42.

⁹⁶ „Concordia”, I, 1857, nr. 16 din 30 martie, p. 63.

⁹⁷ Vezi asupra acestui moment relatarea din „L’Etoile du Danube”, I, 1857, nr. 62, din 22 oct., p. 281.

⁹⁸ „Concordia”, I, 1857, nr. 9, p. 33-34.

era cel premergător alegerilor pentru divanurile ad-hoc interesele personale sau „de partidă”, aprecia el, trebuia să fie lăsate cu totul de-o parte, pentru „a ne confunda cu toții într-un singur corp, c-un singur vot, o singură voință înaintea Europei; și aceasta să fie constituirea politică a Moldovei și Țerei Românești într-un singur stat sub suzeranitatea Porții și pe fundamente de viață națională”⁹⁹. Reamintind decăderea din trecut sub fanarioți, el cerea renașterea pe baze morale a societății românești, căci „fără virtuți civile, fără caracter național, fără patriotism, în fine, nu este civilizațiune, ci numai spoire; unde oamenii nu sunt în stare de a face sacrificii, pentru țara lor, acolo moartea stă la ușă!”¹⁰⁰.

Într-un alt comentariu politic, din 6 aprilie 1857, el se raportează la poziția favorabilă pe care, după opinia sa, românii o aveau la acea dată, după hotărârile Congresului de la Paris, în ce privește afirmarea idealurilor de emancipare politică. Congresul de Pace de la Paris nici nu ar fi putut să ia vreo hotărâre în ce privește organizarea Principatelor fără consultarea românilor înșiși: „căci sângele cel prețios cu care Mircea și Bogdan au sigilat mai întâi capitulațiile cu Poarta Otomană ar fi reclamat și strigat neîncetat”¹⁰¹. Pe de altă parte, el elogiaza ordinea, maturitatea, spiritul patriotic în care decuseseră alegerile pentru divanurile ad-hoc, scriind în acest sens: „este un ce rar în istoria popoarelor, ca un popor precum sunt Românii acum, cari intră într-o viață nouă, într-un timp de tranzițiune, ca în timpul de față, când unii vor să meargă prea iute, alții vor să stea pe loc, prea puțini trag chiar înapoi, să se conducă așa de bine[...]”¹⁰². Seriozitatea cu care se desfășuraseră alegerile aducea speranța, nota el, că deputații aleși urmau să acționeze cu responsabilitate și patriotism în cursul lucrărilor divanurilor, „că vor exprima cu fermitate, tărie, seriozitate și într-un mod irevocabil dorințele națiunii”. În acest sens, profesorul de istorie încheia cu un apel patetic: „Români! Păta-vom noi acum numele ce-l purtăm? Arăta-ne-vom demni de a forma un popor nou european? Sau, respecta-vom noi memoria, cugetele celor doi bărbați mari ai noștri, ale lui Mihai Bravul și Ștefan cel Mare, lucrările acestor două geniuri, cari își consacraseră toată viața, energia sufletelor lor ca să ne lase nouă o stare bună politică și socială și căroră suntem datori că n-am perit până astăzi? Ce vom lăsa noi drept ereditate fiilor noștri, posterității întregi din această împrejurare memorabilă, când națiunea are toată voia a se constitui așa spre a

⁹⁹ *Ibidem*, p. 33.

¹⁰⁰ *Ibidem*.

¹⁰¹ „Concordia”, I. 1857, nr. 18, p. 70.

¹⁰² *Ibidem*.

putea fi ferice în viitor? Știm ce răspundere spânzură asupra capetelor noastre?”¹⁰³. Remarcabil este și un alt articol de fond din „Concordia”, privind dreptul românilor la recunoașterea Europei în virtutea faptelor de arme din trecut. Românii, scrie profesorul de istorie, își bazează speranța de sprijin în Europa nu pe umanitatea și generozitatea unor mari puteri, „ci pe interesele cele adevărate și bine înțelese ale echilibrului european, și încâtva pe dreptatea ce reclamă serviciile făcute de străbunii noștri odinioară Europei”¹⁰⁴. Europa urma a-și aminti, scrie el, jertfele românilor pentru apărarea libertății și bunăstării altora, că „ei au ținut cu peptul la Dunăre în contra tuturor invaziunilor popoarelor asiatice din vechime, și dacă nu le-au putut respinge pe toate, ceea ce era mai presus de putința unui popor, dar le-au înmuiat cel puțin în impetuozitate și le-au împiedicat de a se vărsa cu întâia lor furie asupra Europei”¹⁰⁵. Schițând istoria luptelor pentru independență din secolele XV-XVI sub conducerea marilor voievozi, referindu-se, între alții, la Mihai Viteazul, care fusese „steaua protectoare a României” și în timpul căruia, cu prețul unor grele jertfe din partea românilor, din nou, Europa „respiră în pace de către turci”, Petre Cernătescu conchidea că, mai mult decât oricare alte state, țările române „serviseră scut Europei în contra turcilor”, căci dacă ele ar fi căzut sub jugul acestora, la rândul-le alte țări din Europa le-ar fi urmat soarta¹⁰⁶.

Alcătuiesc aceste câteva articole aparținând profesorului de istorie de la Sf. Sava, împreună cu altele câteva pe care nu le mai comentăm aici¹⁰⁷, o mărturie în plus a spiritului militant-patriotic care domnea în sânul colectivului de dascăli de la Sf. Sava ; ca și în cazul articolelor politice ale lui G. Costaforu sau C. Bosianu ele merită să fie reținute ca o modestă contribuție la dezvoltarea gândirii social-politice românești în ajunul realizării actului Unirii Principatelor.

¹⁰³ *Ibidem*.

¹⁰⁴ „Concordia”, I, 1857, nr. 32 din 1 iunie, p. 124.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 125.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 126.

¹⁰⁷ Vezi alte două articole, remarcabile, în „Concordia”, I, 1857, nr. 41 din 8 iulie, p. 1 și în „Românul”, II, 1858, nr. 75 din 22 sept., p. 298-299.

DE LA SF. SAVA LA UNIVERSITATE; MOȘTENIREA SPIRITUALĂ A LUI GH. LAZĂR

1. Edificarea facultăților și înființarea Universității din București (1859-1864)

1.1. Anii de început ai domniei lui Al. I. Cuza au fost aceia în care s-a conturat definitiv imaginea viitoarelor facultăți, pe linia desprinderii din cadrul complexului școlar de la Sf. Sava.

La 25 noiembrie 1859, printr-un decret, domnitorul Al. I. Cuza aproba înființarea decanatului *Facultății de științe juridice și politice*, precum și alegerea ca decan a profesorului Constantin Bosianu¹. Astfel, această facultate se desprinde din cadrul Colegiului de la Sf. Sava devenind instituție separată, având dreptul de a-și întocmi statut propriu de funcționare și de “a conferi grade academice”.

Separarea administrativă a facultăților a fost corelată, firește, cu separarea localurilor. Deja, anterior, la 15 octombrie 1859, Eforia hotărâse, cu consimțământul ministerului, mutarea claselor de “drepturi și inginerie civilă” din localul de la Sf. Sava. La 14 noiembrie, pe linia acestei separări, Eforia hotărâ ca gimnaziul existent, cu ciclul complet de 8 clase, să-și continue existența sub denumirea *Gimnaziul de la Sf. Sava*, pe lângă acesta constituindu-se, în București, alte două gimnazii, cu cicluri pentru început incomplete, de numai patru clase: *Gimnaziul lui Lazăr* și *Gimnaziul lui Matei Basarab* (acestea două urmând a funcționa din anul școlar următor)².

De la această dată, prin desprinderea definitivă a cursurilor de învățământ superior de celelalte categorii de cursuri, se poate spune că istoria școlii naționale de la Sf. Sava, ca centru școlar cuprinzând toate treptele de învățământ, a luat sfârșit; în structura lor de bază, unele facultăți ale viitoarei Universități funcționau deja separat de învățământul secundar și vor fi necesari numai câțiva ani pentru completarea și întrunirea lor definitivă într-o Universitate modernă.

¹ D.A.N.I.C., fd. *Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Țara Românească*, ds. 2672/1859, f. 15.

² I. Ionașcu, *Istoria Universității din București*, vol. I, p. 117.

Sub noua denumire, mai sus indicată, Facultatea de drept își extinde treptat programul de studii; la 17 septembrie 1860, Eforia școlilor (numită acum "Eforia Instrucțiunii Publice"), la propunerea decanatului facultății, aprobă publicarea la concurs a noi catedre (de drept roman, economie politică, două de drept civil și procedura sa), fiecare cu câte 6 ore pe săptămână, precum și a unui post de suplinitor³. În jurnalul Eforiei, odată cu această decizie, se precizau și condițiile de concurs pentru candidați: "[...] să fie români, cari să cunoască perfect limba națională și să aibă gradul de doctor sau de licențiat în drepturi". Concursul consta "dintr-un elaborat în scris și dintr-o prelecțiune orală asupra unei materii, care se va notifica concurenților cu 24 de ore mai înainte"⁴.

Măsura respectivă fusese avizată favorabil anterior de către guvern în vederea suplimentării alocațiilor bugetare pentru noile catedre, cu insistență asupra celor două noi catedre de drept civil, această disciplină fiind predată în toți cei trei ani; aprobarea dată de guvern se motiva astfel: "[...] "dacă n-ar fi trei profesori de drept civil (adică, pe lângă cel în funcțiune, alți doi, n.n., N.I.), facultatea n-ar putea primi școlari noi în fiecare an"⁵.

Deocamdată, pentru anul școlar 1861-1862, la Drept, titularii cursurilor continuau să fie: Constantin Bosianu (la drept civil, în anul I, și drept penal, în anul II); Vasile Boerescu (la drept comercial, în anul III); P. D. Vioreanu (la procedura dreptului civil, în anul II, și drept administrativ, în anul III)⁶. Rămânea complet neacoperit, în acest an școlar, cursul de drept civil român de la anii II și III.

Facultatea de inginerie civilă, a doua importantă facultate, în ordine cronologică, care se afirmă, funcționează și ea în acest an școlar, 1861-1862, cu o durată similară de 3 ani. Deocamdată, odată cu deschiderea acestui an școlar (universitar), ea reunește numai câțiva profesori, unii dintre ei predând două-trei discipline: Al. Orescu (la geometrie descriptivă, anul I; arhitectură, la anul II, și construcții, la anul III); I. Fălcoianu (la topografie, anul I; mecanică, anul II și III); N. Dona (desen topografic, la anii I și II)⁷. Unul dintre cei amintiți, I. Fălcoianu, profesor de matematică la clasele VII și VIII din gimnaziul Sf. Sava, printr-o decizie a Eforiei, din 2 noiembrie 1861, era numit în locul profesorului Emanoil Constantinescu, absent nemotivat de la începutul

³ D.A.N.I.C., fd. *Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice*, ds. 2672/1859, f. 61.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, f. 81.

⁶ *Ibidem*, f. 176 și 195.

⁷ *Ibidem*, f. 209.

noului an școlar, el oferindu-se să facă gratis și cursul de matematică la clasele VII-VIII din gimnaziu, rămas vacant prin trecerea sa la facultate⁸.

Pe lângă aceste două facultăți, configurate din perioada anterioară, se conturează în acest răstimp și o a treia facultate, pe profilul disciplinelor umaniste. Organizarea unei asemenea facultăți – de fapt, ca și a celorlalte facultăți –, se înscria pe linia vederilor domnitorului Al. I. Cuza privind rolul învățământului superior în consolidarea tânărului stat național român.

Cum se știe, în mesajul său din 6 decembrie 1859, adresat Adunării legislative, referindu-se la însemnătatea facultăților de drept și științe, domnitorul Unirii sublinia și necesitatea altor facultăți, de litere și medicină, precum și a unor facultăți cu profil economic, industrial, comercial și agronomic⁹. Era acesta, fără îndoială, un proiect grandios, care nu se putea realiza la această dată, din lipsă de fonduri, el fiind sortit să se realizeze, treptat, în viitor.

Deocamdată, în seria proiectatelor facultăți, accentul trebuia să cadă asupra înființării unei facultăți de Litere și Filosofie, distinctă de celelalte două. La propunerea directorului Eforiei de la această dată, cunoscutul om de școală și cărturar, I. Maiorescu, la 1 septembrie 1860, lua ființă *Facultatea filosofică*, având ca scop formarea de profesori pentru clasele superioare ale gimnaziilor existente, în structura sa, pentru început, figurând numai două cursuri: de istoria românilor și de literaturi clasice, latină și greacă¹⁰.

Pe linia edificării vechii facultăți de inginerie civilă și ca facultate cu profil teoretic, s-a înscris, în octombrie 1862, propunerea ministrului N. D. Racoviță de a se înființa *Școala Centrală de științe exacte*, cu un program de studii alcătuit de recentul înființat Consiliu Superior al Instrucțiunii, în care erau încorporate, pe lângă discipline proprii facultății de inginerie, și discipline cu profil teoretic, pe o arie mai cuprinzătoare: în anul I, algebră superioară (I. Fălcoianu), topografie cu trigonometrie (I. Fălcoianu), geometrie și arhitectură descriptivă (Al. Orescu), geometrie analitică (Panait Donici), fizică (Pană Buescu), economie silvică (M. Romniceanu); la anul II, mecanică raționată, geodezie, arhitectură industrială, istorie naturală (I. Barasch), botanică silvică (I. Barasch), amenajamentul pădurilor (M. Romniceanu); la anul III: mineralogie, botanică silvică (I. Barasch)¹¹.

⁸ *Ibidem*, f. 178.

⁹ *Mesagii, proclamații, răspunsuri și scrisori oficiale ale lui Cuza-Vodă*, Vălenii de Munte, 1910, p. 23

¹⁰ I. Ionașcu, *Istoria Universității*, I, p. 118.

¹¹ Apud I. Ionașcu, *Istoria Universității*, I, p. 118.

Proiectul era amplu, subsumând, în plus, față de școala de inginerie, pe lângă cursuri teoretice proprii pregătirii profesorilor de gimnazii și structura unei școli superioare de silvicultură. Din motive de ordin bugetar, proiectul unei asemenea școli superioare nu s-a aprobat.

1.2. Clarificările privind structura diferitelor facultăți intră într-o fază finală în toamna anului 1863: prin decretul domnitorului Cuza din 8 octombrie ia ființă *Școala superioară de științe*, ca facultate cu profil teoretic destinată pregătirii profesorilor de matematică-fizică și științe naturale din gimnazii, iar peste trei săptămâni, la 30 octombrie 1863, printr-un alt decret al domnitorului, ia ființă *Școala superioară de litere*, destinată pregătirii profesorilor de limbi străine, literatură, filosofie, istorie și geografie. Sub această terminologie, de *Școli*, consacrată din perioada anterioară în activitatea școlară, se profilau într-un mod mai clar aceste două facultăți, de *Litere* și *Științe*, așezarea lor sub denumirea de *Facultăți* fiind de la această dată o chestiune formală.

La sfârșitul anului școlar 1863/1864, care corespundea intervalului imediat următor loviturii de stat, a survenit și momentul decisiv al constituirii Universității din București: vechea Facultate de drept, împreună cu cele două Școli, de litere și științe, transformate acum în facultăți, pe baza propunerii ministrului Cultelor și Instrucțiunii Publice, poetul Dimitrie Bolintineanu, prin decretul domnitorului Al. I. Cuza din 4/16 iulie 1864, sunt întrunite la un loc, luând ființă astfel *Universitatea din București*.

Propunerea lui D. Bolintineanu din 3 iulie, adresată domnitorului, făcea trimitere la “modelul celorlalte state civilizate”, subliniind necesitatea ca învățământul superior, subsumat facultăților existente, “să formeze un tot, o unitate, un Corp Universitar sub numele colectiv de *Universitatea din București*”¹². Decretul amintit, din 4 iulie, sancționa propunerea ca facultățile bucureștene, întrunite, să poarte această denumire, totodată dispunea ca profesorii facultăților, “adunându-se”, să procedeze la alegerea rectorului Universității, iar profesorii fiecărei facultăți, în parte, la alegerea decanilor.

La 15 septembrie 1864, decanul Facultății de drept, Constantin Bosianu, în numele profesorilor celor trei facultăți, trimitea ministrului – de data aceasta, N. Kretzulescu, succesorul lui D. Bolintineanu – adresa însoțită de trei procese verbale, prin care se constata alegerea profesorului George Costaforu, ca rector al Universității, a lui August Tr. Laurian, ca decan al Facultății de litere, a lui Al. Orescu, ca decan al Facultății de științe. Decanul Facultății de

¹² D.A.N.I.C., fd. *Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice*, ds. 522 /1864, f. 165.

drept, adaugă adresa lui Bosianu, trimitând la propria persoană, “nu s-a ales pentru că este D-lui Constantin Bosianu”¹³.

La 5 octombrie 1864, un nou decret al domnitorului Al. I. Cuza sancționa alegerile făcute, confirmând în funcții: pe G. Costaforu, “Doctor în Drept, Profesor de Drept civil la facultatea din București”, ca rector al Universității; pe August Tr. Laurian, “Profesor de istoria literaturii eline și latine la facultatea de litere”, ca decan al acestei facultăți; pe Al. Orescu, “Profesor de geometrie descriptivă la facultatea de științe din București”, ca decan al acestei facultăți¹⁴.

După cea de la Iași, înființată în 1860, și care va purta peste timp numele domnitorului Unirii¹⁵, Universitatea din București era a doua Universitate din statul național român care punea la baza organizării sale modelul Universităților occidentale.

1.3. Etapa finală a edificării structurii facultăților și constituirii Universității bucureștene se desfășurase în paralel cu procesul elaborării unui act legislativ de mare însemnătate, *Legea instrucțiunii publice*¹⁶, care dădea expresie, în cel mai înalt grad, reformei domnitorului Al. I. Cuza în domeniul organizării învățământului în spirit modern.

Elaborată de cunoscuți oameni de școală – în primul rând, de Vasile Boerescu, autorul proiectului inițial al legii¹⁷ – aceasta înscria în cele peste 400 de articole ale sale principii moderne de organizare a învățământului pe toate treptele sale, dând perspectiva dezvoltării sale, în deceniile următoare, în deplin acord cu spiritul european al timpului. Odată cu înscrierea principiului obligativității și gratuității învățământului primar, a organizării învățământului liceal de 7 clase pe baze temeinice, a consacrării unor instituții de conducere a învățământului cu vădit caracter democratic – precum va fi Consiliul General al Instrucțiunii Publice –, cunoscuta lege va cuprinde importante prevederi privind organizarea învățământului superior.

Înainte de toate, textul ei consacră funcționarea facultăților întrunite în Universitate prin decretul domnitorului Cuza din 4 iulie, cu cele trei facultăți

¹³ *Ibidem*, f. 221. Pentru alegerea rectorului, cu 10 voturi din 12, f. 222.

¹⁴ *Ibidem*, f. 268.

¹⁵ Vezi *Universitatea “Al. I. Cuza”, 1860-1960*, București, 1960.

¹⁶ Pentru prevederile Legii privind organizarea învățământului superior, vezi Vasile Boerescu, *Codicele român sau Colecțiune de legile Principatelor Unite, cu Supliment*, București, 1865, p. 192-194.

¹⁷ Numai pentru unele aspecte privind elaborarea Legii, își păstrează încă valoarea studiul lui I. Popescu-Teiușan, *Contribuții la studiul legislației școlare românești. Legea instrucțiunii publice din 1864*, București, 1963, mai ales p. 41-46.

existente – de Drept, Litere și Științe –, adăugând o a patra facultate, cea de Medicină, neînființată încă la data elaborării legii, aceasta urmând a lua ființă la București ceva mai târziu, în 1869, pe fondul dezvoltării *Școlii naționale de medicină*. Legea indică structura materiilor pentru fiecare dintre facultăți: pentru *Facultatea de drept*, 9 discipline, la cele experimentate anterior adăugând unele noi, precum filosofia dreptului și dreptul natural sau dreptul ginților; la *Facultatea de științe fizice, matematice și naturale*, indicată sub acest titlu, 12 discipline, între care, unele, de asemenea, discipline noi (Calculul diferențial și integral, Fiziologia etc.); la *Facultatea de filosofie și litere* se indicau 8 discipline cu profil umanist, dintre care unele puțin intrate anterior în circuitul științific și în activitățile didactice, precum istoria universală critică, filosofia istoriei, filosofia și didactica etc. Importantă era și dispoziția din lege care stipula înființarea pe lângă *Facultatea de științe* a mai multor “Școli de aplicațiune, pentru silvicultură, ingineri etc.”, prevedere care anticipa întemeierea într-un viitor nu prea îndepărtat a învățământului politehnic, agronomic, economic etc.

Odată cu intrarea sa în vigoare, în cursul anului școlar 1865-1866¹⁸. *Legea instrucțiunii publice*, elaborată de către oamenii de școală români, sub îndrumarea domnitorului Al. I. Cuza¹⁹, avea să dea noi impulsuri dezvoltării învățământului superior, atât Universitatea din București, cât și Universitatea din Iași, intrând într-o nouă etapă a afirmării lor.

2. Perspectivele dezvoltării Universității din București și moștenirea spirituală a lui Gh. Lazăr

2.1. Începuturile Universității, cu cele trei facultăți, au fost modeste; disciplinele prevăzute în *Legea instrucțiunii*, ca și în regulamentele facultăților, se vor introduce treptat, dată fiind lipsa personalului de specialitate. Însă, an de an, rezultatele se vor resimți, la cele trei facultăți inițiale numărul catedrelor, ca și al studenților înscriși, aflându-se în continuă creștere. Cea de a patra facultate, stipulată în *Legea instrucțiunii*, de Medicină, era inaugurată odată cu anul universitar 1869-1870, *Facultatea de teologie* urmând să ia ființă mai târziu, în anul 1884.

¹⁸ Asupra acestui aspect, vezi și N. Isar, *Instituții ale României moderne. Legea instrucțiunii publice din 1864 și începutul aplicării ei*, în “Hrisovul”, serie nouă, 1996 (II), p. 123-138; 1998 (III), p. 27-42.

¹⁹ Pentru rolul domnitorului Al. I. Cuza, de îndrumător în domeniul învățământului și culturii naționale, vezi, între altele, *Cuza-Vodă. În memoriam*, Iași, 1973 (studiul lui V. Cristan).

Organele de conducere instituite de Legea instrucțiunii începuseră să funcționeze, cu deosebire consiliile universitare relevându-și eficacitatea²⁰, iar regulamentele facultăților, elaborate treptat, spunându-și tot mai pronunțat cuvântul în viața universitară²¹.

Un prim-bilanț, al primilor trei ani de funcționare a Universității, cu cele trei facultăți, era făcut de rectorul G. Costaforu, la 14/26 decembrie 1869, cu prilejul festivității de inaugurare a palatului Universității, a cărei construcție, în sfârșit, era definitiv încheiată²². La un sfert de veac de la înființare, în 1889, un alt rector, tot din seria celor mai vechi profesori ai Universității, Al. Orescu²³, avea să facă un bilanț mult mai semnificativ privind dezvoltarea Universității bucureștene²⁴ și înscrierea ei pe calea unui intens proces de modernizare, în strânsă legătură cu progresele învățământului și științei pe plan european.

De la început, modelul de organizare a fost acela al Universității din Paris și influența acestui model a fost binefăcătoare pentru Universitatea bucureșteană, ca și pentru cultura românească, în general. Între altele, punerea planurilor de învățământ ale diferitelor facultăți în acord cu programele facultăților similare franceze avea să permită continuitatea studiilor tinerilor români în Franța, precum și recunoașterea diplomelor de absolvire din țară²⁵.

Un rol important în dezvoltarea Universității avea să revină rectorilor, începând cu G. Costaforu²⁶, continuând cu I. Zalomit²⁷, Al. Orescu²⁸, Titu

²⁰ Pentru dezbaterile primelor consilii, vezi Arhivele Naționale, Municipiul București, fd. *Universitatea din București. Rectorat*, ds. 4/1866, ds. 6/1868 ș.a.

²¹ Primele regulamente ale celor trei facultăți inițiale datează din 1866, iar primul regulament al Facultății de medicină din 1870. Cf. *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1892-1893*, București, 1893.

²² "Monitorul oficial", nr. 276, din 16/28 decembrie 1869, p. 1259-1260. La festivitatea solemnă de la această dată au participat, pe lângă domnitorul Carol I, președinții corpurilor legiuitoare, reprezentanții puterilor străine, mitropolitul și înaltul cler, numeroși profesori etc.; cu acest prilej, domnitorul va lua cuvântul, răspunzând la discursul rectorului G. Costaforu.

²³ Vezi Al. Orăscu, *Discurs cu ocaziunea solemnității aniversării a XXV-a de la înființarea Universității din București*, București, 1889.

²⁴ Între altele, timp de 25 de ani, de la 19 profesori cât număra Universitatea în anul 1864-1865, cu cele trei facultăți inițiale, se ajunge în anul 1888-1889 la un număr de 57 de profesori; în același interval, numărul studenților înscriși creștea de la 136 la 411, procentul cel mai mare revenind, în ordine, facultăților de medicină și de drept (*Ibidem*, p. 11-14).

²⁵ Pentru identitatea funcțională a facultăților bucureștene cu cele din Paris, vezi *L'Université de Paris du moyen âge à nos jours*, Preface de M. S. Charlety. Notice de M. Jean Benneret, bibliotecare en chef de Sorbonne, f.a.; apud, I. Ionașcu, *Istoria Universității*, I, p. 164.

²⁶ Asupra familiei și calității acestuia de rector în anii 1864 - martie 1871, vezi, mai aproape de noi, Mihai S. Rădulescu, *O familie bucureșteană: Costa-Foru*, în volumul *Genealogii*, București, 1999, p. 235-247.

²⁷ Rector în intervalul mai 1871 - aprilie 1885.

Maiorescu²⁹ și alte figuri ilustre ale învățământului, științei și culturii românești.

În cadrul Universității se vor afirma, de-a lungul deceniilor, figurile ilustre ale științei și culturii românești, catedrele universitare constituind nu numai focare de instruire a tineretului studios, ci și centre de cercetare științifică, menite să răspundă cerințelor de modernizare a societății românești, în strânsă legătură cu progresele realizate pe plan european.

Progresele remarcabile în evoluția Universității, după 1900, până la primul război mondial, ca și mai apoi, în perioada interbelică, când va ajunge la apogeul dezvoltării sale³⁰, vor fi rezultatul unui amplu efort al cadrelor didactice și studenților, al unui remarcabil spirit de sacrificiu stând mereu sub semnul pildei înaintașilor.

2.2. Afirmându-se, alături de Universitatea din Iași, ca cea mai importantă instituție de instruire a tineretului studios, de formare a specialiștilor în diferitele domenii ale științei și culturii, Universitatea din București a continuat să fie, în același timp, o cetate a spiritualității românești, o instituție în care savanții-profesori s-au afirmat ca promotori ai spiritului național, pe urmele vechilor dascăli de la Sf. Sava. “Învățătorul de ideal național”, Gh. Lazăr, a rămas în continuare, de-a lungul timpului, figura-model care a luminat personalitatea și spiritul acestor cărturari și oameni de școală.

Numele dascălului ardelean, ca și al Școlii de la Sf. Sava, aveau să fie mereu invocate de profesorii Universității, de conducătorii destinelor învățământului românesc, ca unele de la care – în plan spiritual – ei își revendicau descendența. În 1886, când era inaugurată statuia lui Gh. Lazăr din fața palatului Universității – monument, în sfârșit, ridicat, operă a sculptorului Ioan Georgescu –, ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice de la această dată, cunoscutul cărturar și om politic, D. A. Sturdza, trimițând la memoria dascălului ardelean, vorbea de avântul puternic al mișcării de redeșteptare

²⁸ Rector în intervalul mai 1885 – oct. 1892. Asupra acestuia, de văzut lucrarea mai veche, Șerban Orăscu și Nicolae Mihăileanu, *Alexandru Orăscu*, București, 1967. De observat: am adoptat varianta de transcriere, *Orescu*, mai des uzitată în epocă decât *Orăscu*.

²⁹ Rector în intervalul 1 nov. 1892 – nov. 1897, răstimp în care, între altele, inițiază valoroasa publicație, “Anuarul Universității din București”, începând cu primul număr, pe anii 1892-1893, deosebit de important pentru cunoașterea evoluției Universității în prima etapă a existenței sale.

³⁰ Pentru aspectele de detaliu ale dezvoltării Universității la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX – care nu fac obiectul cercetării noastre –, în afara istoriei Universității apărută în 1977, sub redacția prof. I. Ionașcu, se poate consulta cu folos lucrarea, semnată de prof. Ovidiu Bozgan, *Universitatea București. Scurt istoric*, București, 1994, p. 10-38; cu deosebire, însă, aceasta dă un urmă rămâne de consultat pentru perioada interbelică și, bineînțeles, pentru istoria ultimei jumătăți de secol, până în zilele noastre.

națională “din școală și prin școală”, de o școală “în care neconținut se va nutri și în viitor focul patriotismului celui mai sacru și celui mai luminat”³¹.

La rândul său, Al. Odobescu, în calitate de profesor al Universității din București, la 25 de ani de la înființarea acesteia, în 1889, revendica drept model spiritul în care cu decenii în urmă se făcuse educație națională în școala de la Sf. Sava, într-o epocă cu mari obstacole pe calea afirmării națiunii române. Referindu-se la Colegiul de dinainte de 1848, el ținea să sublinieze: “[... în Colegiul de la Sf. Sava, ca și în cel de la Craiova, a cărui direcțiune era încredințată răposatului Ioan Maiorescu, cele patru clase umanoare deteră țării o întregă populațiune de tineri, a căror cultură, mai slabă, poate, ca aiurea sub raportul științific, era, în tot cazul, o puternică educațiune națională. Aș dori – și o zic fără șfială! – ca toți școlarii din actualele și viitoarele noastre institute secundare să învețe, pre lângă toată știința ce li se predă într-însele, a-și iubi țara și a-i dori mărirea precum o iubeam și o cinsteam noi, vechii școlari înscriși în clasele umanoare, înainte de 1848, sub direcțiunea lui Petrache Poienaru”³².

Cu deosebire semnificativă pentru angajarea universitarilor bucureșteni și a tineretului studios în viața societății, în lupta pentru desăvârșirea unității naționale, era inaugurarea în localul Universității, în februarie 1891, a *Ligii pentru unitatea culturală a tuturor românilor* (Liga Culturală), precum și alegerea ca președinte al acesteia a rectorului Al. Orescu³³.

O serie de profesori ai Universității, implicați în viața politică, mai ales în calitate de miniștri ai *Cultelor și Instrucțiunii Publice*³⁴, precum Titu Maiorescu, V. A. Urechia, Petru Poni, Spiru Haret ș.a., indiferent de partidele cărora aparțineau, s-au străduit să orienteze politica școlară românească în sensul realizării aspirațiilor naționale, trimitând, inevitabil, la pilda lui Gh. Lazăr. Între aceștia, Spiru Harret, în îndelungata lui activitate de promotor al modernizării învățământului românesc, avea să sublinieze adesea misiunea nobilă a școlii – inclusiv a Universității – de a face educație în spirit național. “E lesne de înțeles – afirma el, în 1907, cu cca. un deceniu înainte de înfăptuirea Marii Uniri – că pentru popoarele mici, cărora nu le este permis a neglija nimic din ce le poate asigura existența neatârnată, ar fi o dovadă de

³¹ G. Bogdan-Duică, G. Popa-Lisseanu, *Viața și opera lui Gheorghe Lazăr*, București, 1924, p. 305.

³² Al. Odobescu, *Petrache Poenaru. Cuvântare asupra vieții și activității sale (22 octombrie 1889, cu ocazia aniversării a XXV-a de la fondarea Universității din București)*, București, 1889, p. 15.

³³ Asupra acestei ipostaze a profesorului-arhitect, între altele, Șerban Orăscu, Nicolae Mihăileanu, *op. cit.*, p. 156-159; O. Bozgan, *op. cit.*, p. 34.

³⁴ Vezi și N. Isar, *Învățământul în dezbaterile parlamentului (1871-1876). De la Christian Tell la Titu Maiorescu*, în “Studii și materiale de istorie modernă”, vol. IX, 1995, p. 49-76; Idem, *Învățământul în dezbaterile parlamentului în anii 1892-1893*, în “Revista istorică”, t. I, nr. 3, 1990, p. 263-274.

orbire neuzită dacă nu ar înțelege că de cele mai multe ori cel dintâi act al oricărei acțiuni naționale este tărâmul școlar. [...] Și chiar noi, românii, considerăm deschiderea școlilor lui Asachi, Veniamin Costachi și Lazăr, ca primul act conștient al vieții noastre naționale, în urma lungii agonii a perioadei fanarioților”³⁵.

În sfârșit, semnificativă pentru moștenirea spirituală a lui Gh. Lazăr și imaginea sa în viața universitară, ca și în conștiința publică românească, rămâne evocarea pe care un alt ilustru profesor al Universității din București, N. Iorga, înțelegea s-o facă dascălului ardelean, în 1916, la o dată când – într-o situație de mare dramatism – se conturau perspectivele înfăptuirii Marii Uniri. Într-o lucrare frumos intitulată, *Cel dintâi învățător de ideal național, Gh. Lazăr*, savantul român, referindu-se la înființarea școlii naționale de la Sf. Sava, cu un secol în urmă – “cea dintâi școală înaltă pentru Români, închinată răspândirii credințelor despre un viitor românesc al tuturor românilor” –, cu privire la ctitorul școlii, nota: “El – Gh. Lazăr – a fost o stare sufletească și o credință, o energie care le-a pus în mișcare. Ce se lucrase în Ardeal 100 de ani se întrupă în el și în ucenicii lui [...]. El a venit la ceasul său pentru desăvârși opera veacurilor [...]. În Lazăr s-au prins, chemate de credința îndărătnică a sufletului său curat, rodul muncii trecutului, cerințele unui timp nou față de omenirea întregă, nevoile adânci ale societății românești de dincoace de Carpați și speranțele unui neam întreg de a putea începe și el o viață nouă”³⁶.

În acest spirit, va fi dat universitarilor bucureșteni – N. Iorga, Simion Măndrescu, I. Atanasiu, dr. Toma Ionescu și multor altora –, să-și aducă contribuția la Războiul de Întregire a neamului, îndrumând opinia publică spre țelul final – Marea Unire –, așa după cum mulți alți oameni de școală, profesori și învățători, cu gândul la același ideal, vor da jertfa supremă pe câmpurile de luptă.

Tradiția școlii de la Sf. Sava și moștenirea spirituală a lui Gheorghe Lazăr, ulterior, în septembrie 1923, după înfăptuirea Marii Uniri, aveau să fie marcate de impunătoare manifestări, la București și Avrig, prilejuite de centenarul morții dascălului ardelean³⁷, când, personalități de frunte ale Școlii și Bisericii aduceau lui Gh. Lazăr un binemeritat omagiu, merit să sublinieze, odată în plus, perenitatea moștenirii sale spirituale.

³⁵ Spiru C. Haret, *Școala naționalistă*, apud Aurelian Bondrea, *Perenitatea unei moșteniri. 100 de ani de la adoptarea Legii Spiru Haret*, București, 1988, p. 70.

³⁶ N. Iorga, *Cel dintâi învățător de ideal național*, București, 1916, p. 5.

³⁷ Vezi detaliile privind desfășurarea acestor manifestări și cuvântările înalților demnitari, ținute cu acest prilej, la G. Bogdan-Duică, G. Popa-Lisseanu, *op. cit.*, p. 309-326.

ANEXE

1. Ofișul domnitorului Barbu Știrbei privind redeschiderea și reorganizarea școlilor publice (1850)

Noi Barbu Dimitrie Știrbei,

Cu mila lui D-zeu, Domn stăpânitor a toată Țara Românească

Sunt doi ani trecuți de când, din pricina nenorocitelor evenimente din anul 1848, școalele stau închise cu mare pagubă a tinerimei și a țării. Fiecare român din generația ce se rădică neavând mijloace de a dobândi cunoștințe, se pierde rătăcindu-se fără ocupații serioase.

Învățătura este o trebuință neapărată, dar așezarea și scopul ei cer chibzuiala cea mai matură ca să nu ajungă a fi pricină de rătăcire în loc de a se face organ de fericire.

O adâncă cugetare și experiența trecutului ne-au dat convicția că instrucția nu trebuie să se privească ca singura țintă a îndeletnicirii tinerilor, ci ca un mijloc de a ajunge la un sfârșit, și acest mijloc nu va fi bun, fără numai pe cât va face pe om destoinic a îndeplini vreo slujbă spețială și folositoare soțietății accia al căruia este mădular și în care este chemat a trăi.

Un alt prințip asemenea netăgăduit este că instrucția publică urmează a fi potrivită cu trebuințele obștii. Prin urmare, ea trebuie să fie națională, să îndeplinească trebuințele feluritelor clase de oameni și să aibă un caracter național.

În temeiul acestor prințipuri s-a întocmit o nouă programă de învățături, împărțite în trei trepte, adică: începătoare colegiale și spețiale.

Învățătura din școalele începătoare se va face numai în limba românească, și se va aduce osebită priveghere asupra cărților ce se vor întrebuița într-aceste școli, spre a da tot rodul ce se cere făr-de a împovăra mintea tinerilor cu idei sau de prisos, sau neînțelese pentru dânșii.

În școalele de al doilea grad, adică în colegiuri, învățătura se va face în limbele română și latină. Limba latină s-a adoptat ca o bază în studiile clasice și ca mumă a limbei române.

Limbele germană și franceză s-au pus după alegerea tinerilor de la al patrulea clas în sus.

Un alt prințip ce izvorăște din clasificăția învățăturilor colegiale este că școlarii care nu vor avea mijloacele de a urma toate clasele, se pot trage de la al treilea clas cu îndestule cunoștințe ca să îmbrățișeze o meserie sau industrie.

În sfârșit, învățăturile colegiale să combină cu chip ca școlarul să dobândească atâtea cunoștințe literare pe cât îi trebuiesc spre dezvoltarea înțelegerii sale și aducerea în stare de a urma cu spor un curs spețial care să-i deschiză o carieră asemănată cu a sa aplecare și poziție, și să-i asigureze un mijloc cinstit de viețuire. De aceea, se vor așeza o facultate de legi, pentru cei ce vor voi să îmbrățișeze cariera judecătorească sau profesii înclinate cu dânsa; o facultate de științe exacte, împărțită în trei secții, pentru topografi, pentru ingineri de poduri și șosele și pentru arhitecți; o școală de agricultură și de iconomie câmpenească, și o școală de meșteșuguri.

Deschizându-se cu acest chip mijloace de învățaturi spețiale, dreptatea și interesul obștii cer ca cei ce după trecerea unui soroc ce se va hotărî, vor dori a intra în slujbe sau a exersa profesii privitoare la mai sus zisele spețialități, să nu fie primiți, de nu vor fi urmat învățăturile trebuincioase pentru fiecare ramură și nu vor fi trecut cerutele examene după bazele așezate în alăturata programă care se va publica.

Școalele se vor deschide până la 1 ianuarie 1851. Trebuieț dar fiind a se complecta Eforia, orânduim Efori, pe lângă marele ban Alexandru Filipescu, care rămâne prezident al ei, pe D.d. doctor Arsache, colonelul Ioan Florescu și clucerul P. Poenaru, a căroră știință și experiență chezășuesc rezultatele cele mai plăcute.

Către aceasta, privind că D. clucerul C. Brăiloiu cel de acum director al școalelor este însărcinat cu alte îndeletniciri, și că acest post urmează a se ocupa de un bărbat nelipsit din datoriile sale, cuvenita învățatură și experiență, orânduim director al școalelor pe clucerul S. Marcovici, care are toate calitățile cerute.

Departamentul Credinței va împărtăși aceste orânduirii celor după cădere spre a intra în lucrarea sarcinii la care îi cheamă folosul obștesc și încrederea noastră. Tot-deodată, va face cunoscut Eforiei că urmează a lua măsurile cele mai bine cumpănite și cu maturitate chipzuite pentru deschiderea școalelor, alegerea profesorilor, examenarea și clasificăția școlarilor.

Dar, ca să se poată dobândi doritul rezultat, Eforia se va aduna negreșit cu canțelaria sa de două ori pe săptămână, câte două ceasuri cel puțin, la zile și ceasuri hotărâte. Anul 1850, octombrie 17

Nr. 1389 (copie)

2. Cuvântul directorului școlilor, George Costaforu, cu prilejul inaugurării “Academiei Române” [localul viitoarei Universități: octombrie 1857]

Prea Înălțate Doamne!

Faptele cele mari strălucesc de sine și transmit în memoria secolilor numele autorilor lor.

Noua Academie Română a căreia piatră de temelie binevoiti a așeza astăzi cel dintâi este fapta Înălțimei Voastre. Dumnezeu v-a păstrat gloria ca să ilustrați ziua aceasta printr-o sărbătoare adevărat națională și să o faceți a merita cu dreptate să se însoțească în viitoarele anale ale Patriei noastre cu memorabila zi de ieri.

Eforia școalelor, împreună cu corpul profesoral și cu toată junimea studioasă, vine, Prea Înălțate Doamne, a vă arăta plecat a sa recunoștință, în prezența Excelențiilor lor D. Comisari ai Înaltelor puteri garante și a D. Deputați ai Națiunii. Pătrunsă de sanctitatea datorii sale, Eforia nu va cruța nici un sacrificiu și se va sili din toate puterile ca să se arate demnă de înalta misiune cu care ați binevoit a o însărcina.

Toate măsurile s-au luat ca să se aducă la îndeplinire dispozițiunile Înaltului Ofis și [se] simte de acum dulcea speranță de a vedea încoronându-se începutul de azi.

Aceste ziduri vechi ne aduc aminte, Prea Înălțate Doamne, epoca regenerării noastre cea dintâi. Aci, răposatul întru fericire Domn, Grigorie Ghica, cu inima plină de amor pentru luminarea neamului, restaurând clădirea cea veche, întemeie pentru întâia oară Școala Română. În aceste ziduri, strălucitul Lazăr, susținut de patrioticele simțăminte ale răposatului ban Bălăceanu, eforul atunci al școalelor, învăță în limba Patriei științele și cunoștințele, de care era adăpat, și formă pe cei dintâi povățuitori ai generațiunii actuale pe calea luminelor. În această școală, Românii au învățat Istoria Patriei lor și s-au convins că numai prin eroism și virtute vor putea să se facă demni de marea viță din care se trag!

Astfel, Prea Înălțate Doamne, noul monument ce se ridică astăzi asupra ruinelor celui vechi, împreunând două fapte mari în familia Înălțimei Voastre, este în același timp simbolul cel mai adevărat al viitoarei glorii a Neamului Român.

În acest local, care devine din ce în ce mai spațios prin noile cumpărături ce face Eforia cu aprobarea Măriei Voastre, se vor adăoga, conform planului și dispozițiilor Înaltului Ofis, mai multe clădiri monumentale, cum biblioteca, muzeul, facultățile, un internat pentru băieți și alte accesorii, pe cât mijloacele timpilor vor permite.

Să sperăm, Prea Înălțate Doamne, că înalta prevedință ne va ajuta să realizăm a înălța treptat cugetarea Măriei Voastre. Atunci națiunea, care prin reprezentanții săi asistă cu atâta mândrie la solemnitatea de azi, va celebra triumful științelor în noua Academie Română. Iar posteritatea va binecuvânta numele fondatorilor acestui locaș al luminelor.

Trăiască România! Trăiască Înăltele Puteri garante! Trăiască Măria Sa!

➤ “Anunțatorul român”, an. IV, 1857, nr. 74 din 12 octombrie, p. 2.

3. [V. Boerescu], Observațiuni asupra planului Academiei Sf. Sava [aprilie 1858]

Conform cu ofisul Principelui Caimacam din 14 martie, conform cu procesul verbal al seanței de la 6 aprilie, subînsemnatul, membru al Comisiunii instituată pentru examinarea planului Academiei din Sf. Sava, supun Onoratei Comisiuni observările sale asupra acestui plan:

Considerațiuni generale asupra destinației locului.

Locul destinat pentru zidirea viitoarei Academii este cel mai propriu spre a corespunde scopului dorit. Pus în centrul orașului, oferă înlesnire junilor din diversele părți ale Capitalei spre a asista la cursurile publice; așezată între partea cea comercială și între partea cea elegantă sau luxoasă a Capitalei, Academia nu se află nici într-un loc zgomotos, care ar jena predarea lecțiilor, nici într-un loc prea izolat, care i-ar da aerul unui cimitiriu. Condițiunile sale topografice sunt dar, credem, din cele mai bune.

Pe de altă parte, considerându-se planul actual, se vede că mai multe proprietăți private, vecine cu Academia, s-au cumpărat ca proprietate a Statului, că altele sunt însemnate a avea aceeași destinație. Academia ocupă numai o mică parte din acest întins spațiu. De aici se vede că zidirea actuală este numai un început a mai multor altor zidiri ce au a se face cu timpul. Credem că toate zidirile viitoare vor fi asemenea consacrate tot instrucțiunii publice. Cu modul acesta, locul Sfântului Sava va deveni centrul într-un tot ce privește instrucțiunea publică, un fel de panteon literar și științific, căminul de unde are să se răspândească lumina în toată România, dacă nu în tot Orientul: scop mare, cugetare nobilă, pe care dorim s-o aibă în vedere, să n-o uite nici un moment, nici guvernul actual, nici guvernele viitoare.

Fie-ne permis a anticipa puțin în viitor, și a da o incompletă idee despre stabilimentele ce ar putea ocupa acest frumos local: vom vedea că această anticipare se leagă cu chestiunea de moment.

Afară de Academia actuală, stabilimentele ce s-ar mai putea funda cu timpul pe locul Sf. Sava, ar fi cele următoare

1. *Un internat.* Colegiul sau liceul este o instituțiune relativă numai la instrucțiunea unui june; internatul este mai mult un stabiliment de educațiune. Instrucțiunea și educațiunea sunt două lucruri cu totul diferite, care nu se dobândesc tot cu aceleași condițiuni. Colegiul dă numai instrucțiunea, dar nu și educațiunea; spre a se căpăta aceasta, pentru acei juni ce nu au mijloace a primi o bună educațiune în familiile lor, cată să se fondeze un alt stabiliment după oarecari condițiuni speciali și cari să corespundă pre cât se poate mai bine la scopul propus. A funda un Colegiu fără internat, este a încuraja instrucțiunea, dar a neglija educațiunea. Un internat este dar necesar a se fonda cât mai curând; de s-ar putea, în același timp cu zidirea Academiei. Din planul Domnilor arhitecți, se vede că în Academie va intra și Colegiul. Se cade dar ca lângă acest Colegiu să se formeze și un internat. Pe lângă considerațiunile ce arătarăm, Internatul este o pepinieră a Colegiului, precum acesta este o pepinieră a Academiei. De ordinariu, Internatul procură cel mai mare număr de școlari Colegiului, și numai printr-un Internat se pot observa cu rigurozitate toate regulile disciplinarii. Altfel, suntem amenințați a vedea și în viitor tot inconvenientele ce se văd astăzi la Colegiu.

Vom mai reveni asupra acestui subiect.

2. *Facultatea de medicină.* Școala de chirurgie, ce există astăzi, destinată a produce numai ofițeri de sănătate, va deveni, credem, cu timpul, o facultate de medicină care va produce și doctori. Grecia, un stat atât de mic, are o asemenea facultate; credem a nu fi prea pretențioși a avea și noi o asemenea ambițiune. Mai mulți juni români cari studiază cu succes medicina în străinătate, vor deveni peste câțiva ani capabili de a ocupa catedrele acestei facultăți. Natura acestei specialități cere un stabiliment propriu, distinct de acel al Academiei: un muzeu special, săli de medicină practică, săli de disecții bine aerate; toate acestea, o repetăm, cer un stabiliment apropiat acestor trebuințe.

3. *O școală reală.* Utilitatea acestor școli, atât de mult răspândite în Germania, este astăzi general recunoscută. Un Colegiu, cu învățăturile lui clasice, produce în general două feluri de oameni: funcționari publici și oameni de știință. Dar, ce se face cu mulțimea comercianților, industrialilor, fiilor de proprietari și arendași ce ar căta să urmeze exploatarea fondului tatălui lor? Acela, care în timp de opt ani s-a ocupat în Colegiu cu studiul limbilor clasice, cu retorica, cu filosofia, cu literatura, se va mai întoarce el la meseria tatălui lui? Voi-va a fi și el comerciant, artizan, sau arendaș? Practica noastră și a altor națiuni dovedește

contrariul. Preferează mai bine a mai urma încă patru sau cinci ani de drept sau de matematici, ori ocupă chiar înainte o funcțiune publică. În alte cuvinte, preferează a fi totdeauna un mediocru funcționar, în loc de un avut comerciant sau agricultor. De aici rezultă beția funcționarilor publice ce se văd la noi, de aici, lipsa de oameni cu cunoștințe în specialitățile de cari vorbirăm.

Părinții, cari voesc ca fiii lor să fie comercianți sau industriali, văd acest pericol. Spre a-l evita, nu află alt mijloc decât a nu-i lăsa să treacă prin învățăturile Colegiului. De multe ori nu-i lasă a urma decât patru sau cinci clase, pentru ca să aibă un început din toate și o cunoștință din nimic. Timpul chiar care se cere pentru un Colegiu, e prea lung pentru acel ce nu voește a deveni nici un savant, nici un funcționar. Cheltuielile, asemenea, sunt mari, și de multe ori mijloacele lipsesc.

Existința acestor inconveniente a dat loc la formarea școalelor reale. Aceste școale nu sunt școale de comerț, propriu-zise, nici un gimnaziu: este un termen de mijloc între amândouă. Servicele evidente ce ele aduc ne fac a dori și la noi instituirea unei asemenea școale. Cursul prelecțiilor de aci ar fi de trei ani: aceia, după cum am zis, cari n-ar voi să devină nici savanți, nici oameni de litere, nici funcționari, ci simpli comercianți, industriali sau agricultori, ar afla aci o mică masă de cunoștințe practice ce fac pe unii oameni a nu fi ignoranți. Învățăturile ce s-ar preda ar fi: limba română, caligrafia și desen, aritmetica și noțiuni de algebră și geometrie, contabilitatea, noțiuni de fizică și chimie, geografia comercială, principie de istorie, limba franceză, și alte învățături practice ce s-ar mai afla de cuviință.

O asemenea școală, având o organizațiune particulară, cere un stabiliment special împreună cu un mic internat.

4. Muzeul, galeria de tablouri, biblioteca

Aceste trei stabilimente ar trebui să aibă câte un edificiu propriu și distinct. Condițiunile de lumină, de aerare, de împărțirea apartamentelor, totul concură a arăta că aste stabilimente nu trebuiesc confundate și înghesuite într-un singur edificiu. Numai așa aceste stabilimente ar avea un caracter cu adevărat serios și folositor studiului.

Iacă, în scurt, și mai mult sau mai puțin exact, edificiile ce au a ocupa localul Sf.-ului Sava. Ideea ca toate stabilimentele relative la instrucțiunea publică să se afle concentrate la un loc, este din cele mai juste. Științele sunt solidarii, și de multe ori au trebuință a-și face împrumuturi reciproce. Cel ce studie medicina de multe ori simte necesitatea a urma ceva cursuri din specialitățile științifice ale Academiei; din contra, cel ce ascultă științele academice, voește adesea a urma ceva cursuri practice de la Medicină. Studentul din școala reală poate să simță trebuința a urma un curs din specialitățile Academiei, și viceversa. Biblioteca e locul de întâlnire al tuturilor acelora ce studie. Muzeul își împrumută obiectele sale cursurilor de fizică, chimie, istorie naturală. Galeria de tablouri servește de normă

specialității de pictură. Toate aste instituțiuni își dau mâna, toate își fac împrumuturi: prin urmare, toate cată să fie în apropiere.

Dar, afară de condițiunile cerute de instrucțiunea publică, aceste edificii caută să răspundă și la alte condițiuni materiale de formă și de stil. În orice stat, când se aridică un edificiu public, se are totdeodată în vedere și înfrumusețierea orașului. Corpurile de bastimente de cari vorbirăm, fiind bine așezate, ar putea să formeze unul din cele mai frumoase puncturi ale Capitalei. Toate aste bastimente ar trebui să fie așezate, din amândouă laturile localului, într-o linie curbă sau dreaptă, așa încât la mijloc să se formeze o piață având o formă de elipsă sau de paralelogram. Cea mai mare simetrie ar trebui să se observe atât în așezarea, cât și în înălțimea acestor edificii, așa încât ochiul să nu întâlnească inegalități sau înfundări: ceea ce strică orice armonie. Pe lângă acestea, fiindcă varietatea este una din condițiunile frumosului, ar trebui să se adopteze stiluri diverse: nimic mai plăcut pentru mai multe bastimente așezate în același loc, decât, când, lângă stilul modern se află stilul gotic, corintian, bizantin, egiptean.

De aici urmează că orice edificiu <ce> se va face actual, cată să nu strice simetria celorlalte edificii ce vor mai veni în viitor, cată să fie lucrat având în vedere și celelalte edificii. Academia actuală este pusă, așa încât să nu se vaterne în nimic simetria locului, forma viitoare a pieței. Aceasta este o chestiune ce nu se poate deslega decât de persoanele competente ce se află în astă onorată Comisiune.

Considerațiuni speciale asupra Academiei

Mai multe observațiuni avem a face asupra Academiei, sub punctul de vedere al instrucțiunii și al împărțirii edificiului.

1. Numirea de *Academie* ni se pare improprie; cea de *Universitate* (subliniere V.B.), este mult mai esactă. Deși sensul acestor două ziceri variază în unele state ale Europei, considerându-se însă uzul comun, generalitatea, putem zice că numele de *Universitate* corespunde mult mai bine la scopul ce-și propune guvernul prin zidirea ăstui edificiu. În Franția, Academia are mai multe însemnări: câteodată, totalul cursurilor cari compun o specialitate, câteodată, corpul savanților în general, sau adunarea specială a somităților fiecărei specialități, cari discută chestiunile superioare ale științei. Universitatea este totalul tutulor așezămintelor de instrucțiune publică. În Germania, și putem zice în tot vestul lumii, Academia este mai cu seamă reunirea cursurilor cari formează o specialitate, în vreme ce Universitatea este reunirea mai multor specialități. Chiar în Franția, Universitatea a avut aceeași însemnare în tot evul mediu și până la revoluțiunea din 1789. Într-o Universitate pot intra mai multe Academii, adică mai multe facultăți; dar niciodată o Academie nu poate cuprinde mai multe specialități. Cine nu cunoaște că marile centruri de instrucțiune, în Germania și

Anglia, unde se află strânse la un loc mai multe specialități, iau numele de Universități: așa este Universitatea din Viena, din Berlin, din München, din Koenigsberg, din Heidelberg etc.; Universitatea din Oxford, din Cambridge.

În edificiul al cărui studiu ni se prezintă, se propune a se concentra mai multe specialități sau facultăți: specialitatea de legi, de matematici superioare sau <de> ingineri, de științe fizice și chimie, de literatură etc. Câtă atunci să-i dăm numele propriu, tehnic, întrebuințat de toată lumea, afară de Franca, adică numele de *Universitate*.

2. Colegiul sau Gimnaziul este cu totul despărțit de Universitate. Aci se predau învățăturile superioare, în vreme ce în Colegiu se iau elemente enciclopedice despre toate științele spre a ajunge apoi la învățături mai înalte; regulile disciplinării în Universitate sunt prea neînsemnate; etatea celor ce frecventează cursurile, amoaia lor pentru știință, sunt destule spre a supleca disciplina, în vreme ce, din contra, pentru junii din Colegiu, la cari etatea și judecata sunt mai puțin dezvoltate, disciplina joacă un rol însemnat. De aci urmează că condițiunile chiar materiale ale construcțiunei câtă să fie așa, cum regulile disciplinării să poată fi aplicate mai cu înlesnire și într-un mod real. Aceasta face că de ordinariu Colegiul este separat, într-un alt edificiu decât al Universității sau Academiei. În planul actual însă, nu numai că Colegiul nu este despărțit de Academie, dar se află oarecum înțesat între studiile superioare: așa vedem că patru clase colegiale (sub lit. ii-KK) se află în etagiul de jos, în vreme ce patru altele (sub lit. D) se află în etagiul al II-lea, lucru cu totul defectuos și care poate avea mari inconveniente.

Suntem dar de opinie ca o aripă din bastimentul actual să se destine special pentru Colegiu și să se adapteze la trebuințele disciplinării, tăindu-se orice comunicațiune cu restul edificiului și având o intrare specială. Etagiul de jos ar fi comod și destul pentru astă destinație. Loc ar fi mai mult decât destul. Alte cinci camere ale cancelariei Eforiei (lit. q), și celelalte patru camere ale subdirectorului (lit. n), s-ar putea transporta în etagiul superior, fiind întotdeauna mai comod ca etagiul inferior să fie întrebuințat pentru studii. O mică dar schimbare în aceste apartamente ar putea face ca să se apropieze destul de bine la învățăturile colegiale.

3. Un Colegiu presupune un internat. Am arătat mai sus avantajile ce are internatul. Aci ne mărginim a zice că ar fi de dorit ca pe lângă edificiul actual să se adauge și un internat, în care să poată intra 200 de pensionari. Un asemenea edificiu ar completa frumoasa operă ce s-a început. Altfel ar rămânea o lacună foarte vătămătoare. Credem că internatul s-ar putea zidi alături cu Academia și tot în linia ei, pentru ca pensionarii să poată cu înlesnire urma cursurile colegiale. Condițiunile materiale ale construcțiunei unui internat sunt simple. Aceea ce se cere mai cu seamă este a avea un loc destul de larg spre a servi de grădină sau de spațiu de exercițiu pentru elevi. Dar, această condițiune credem că s-ar putea

împlini, dacă spațiul gol ce se vede în dosul Academiei s-ar transforma în curtea sau grădina internatului.

Nu suntem de idee ca Colegiul actual să serveze de gimnaziu și pe viitor, separându-se așa încât să poată servi și de internat. Este cunoscut că zidirea aceasta este cu totul improprie pentru un Colegiu; va fi și mai improprie pentru un internat. Reparații sau adăogiri parțiale ar face să avem și un prost Colegiu și un prost internat, în vreme ce, după modul de mai sus, am avea și un Colegiu și un Internat, format într-adins pentru acesta și care, prin urmare, ar corespunde mult mai bine la destinația sa. Ar fi mult mai de dorit ca Colegiul actual să se destine provizoriu pentru o școală reală.

4. Afară de Colegiu, care este o instituțiune cu totul specială, în Universitate se va mai coprinde, mai mult sau mai puțin esact, trei facultăți sau specialități: de drept, de științe esacte, de litere.

a) *Facultatea de legi* cată să aibă un local propriu, destinat numai ei. Aceasta se și vede în plan (lit. r.r.). Observăm însă că numai două săli compun toată facultatea. Acestea nu sunt de ajuns de vom cugeta că cu timpul această facultate are să se completeze așa încât să întrunească toate studiile necesarii pentru doctorat. Pe lângă aceste două săli, sau mai bine două amfiteatre, ar mai trebui să se adaoge două camere, care ar putea servi pentru cursuri suplimentarii, de practică și pentru esamene. Sălile se văd pătrate și vărute. Este însă mai conform cu regulele acustice și cu comoditatea auditorilor, ca aceste săli să fie boltite ușor, numai în tencuială și să aibă forma unui semicerc. Pe lângă aceasta, intrarea profesorilor ar trebui să fie în dosul catedrei, distinctă de a auditoriului. Ar mai trebui ca această intrare să fie precedată de un mic cabinet, unde profesorul și-ar putea aduce ceva cărți și s-ar putea prepara înaintea lecțiunei.

b) *Facultatea de litere și de științe* caută iarăși să ocupe o parte distinctă a edificiului, atât din cauza diferenței prelecțiunilor, cât și pentru comoditatea cursurilor, cari se pot face mai multe la aceeași oră.

În adevăr, facultatea de științe se va compune din cursuri superioare asupra matematicilor sau ingineriei, și asupra științelor naturale și fizico-chimice. Cată dar să aibă cel puțin trei săli, dintre cari una să fie apropiată esperimentelor chimice, împreună cu un cabinet de instrumente.

Facultatea de litere va coprinde cursuri superioare asupra istoriei, filosofiei, literaturii, limbilor, eticei etc. Trei săli sunt neapărate și pentru dânsa.

Aceste două facultăți se pot prea bine afla în etagiul al II-lea, despărțite printr-un coridor, așa încât să nu se poată confunda sălile lor. Încăperi credem că pot fi, dacă cele patru săli colegiale (lit. D) vor trece în etagiul de jos, și dacă cancelaria Eforiei, în loc de cinci camere – care sunt prea multe –, va avea numai trei. Acest spațiu se va putea prea bine adopta în plan la trebuințele cursurilor superioare.

5. Aprobăm ideea ca în etagiul cel mai superior să fie sălile pentru pictură, și vre-o câteva săli disponibile. Aceste din urmă săli ar servi pentru cursuri libere, ar putea forma un fel de Ateneu.

Observările noastre speciale asupra Academiei se rezum dar în ast mod:

1. În *locul numelui* de Academie, care e impropriu, să se substituie acela de *Universitate*;

2. Etagiul de jos al edificiului să se adapteze pentru tot Colegiul, fără vre-o comunicare cu restul edificiului și având o intrare distinctă;

3. Să se zidească un Internat alături cu Colegiul, având drept curte locul gol din dosul Academiei;

4. Să se mai adauge două camere la facultatea de drept și să se facă câteva modificări în construcțiunea amfiteatrelor;

5. Facultățile de litere și științe să se așeze în etagiul al II-lea, având fiecare câte trei săli, despărțite printr-un coridor.

Toate aceste schimbări se pot executa fără o transformare completă și radicală a planului actual.

V. Boerescu

11 aprilie 1858

➤ D.A.N.I.C., fd. *Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Țara Românească*, ds. 3177/1858, f. 8-11, original; de observat, în marginea ultimei pagini, consemnarea arhitectului principal: "Vidi. Al. Orescu".

4. Copie după raportul Eforiei școlilor cu nr. 1670, august 5, 1858, către caimacamul Al. Ghica, privind reforma școlilor

Între reformele cele mari ce vin să inaugure timpul actual al soțietății noastre, cea mai de căpetenie este fără îndoială aceea a instrucțiunii publice. Anima și inteligența popoului Român trebuie conduse prin religie și veritate pe calea științii și a datoriilor; viitorul ne cere o generațiune fortificată prin studii și demnă de mărirea ce-i rezervă.

Eforia, depozitară a înaltelor cugetări cu care în toate ocaziunile Măria Voastră ați probat cât de mare importanță acordați prosperității școalelor, nu ar fi satisfăcută încrederii Înălțimii Vostre, nici conștiinții sale, dacă nu ș-ar fi pus toate speranțele în realizarea treptată și putincioasă a ameliorației ce se poate face pe fiecare zi. A amâna o reformă folositoare, sub cuvânt că circumstanțele actuale nu permit a-i da toată întinderea și dezvoltarea, este, Prea Înălțate Doamne, a prelungi fără mărginire starea unui rău recunoscut prin mai mulți ani de experiență.

De aceea, Eforia Școalelor, dorind a îndeplini cu sanctitate misiunea cu care este încărcată, a socotit să propue înaltei aprobări a Măriei Voastre, alăturatul proiect de reorganizațiune a programului învățăturilor gimnaziale, rezervându-și în viitor a Vă supune plecat îmbunătățiri ce mai sunt a se aduce școalelor, atât în privința studiilor cât și în privința administrațiunii lor și a bugetelor.

Planul actual al cursurilor de instrucțiune secundarie nu corespunde trebuințelor de astăzi, sub mai multe puncte de vedere. Eforia a căutat să îndeplinească lipsele pe cât mijloacele sale actuale i-a permis și să dea învățăturilor o direcțiune mai conformă cu vocațiunea elevilor și mai analoagă cu trebuințele actuale ale țării.

După programul cel nou, învățăturile gimnaziale se împart în 3 divizioni: diviziunea elementarie compusă de două clase; diviziunea umanităților, compusă de 3 clase și diviziunea superioară: aceasta se desparte în două ramuri sau secțiuni: aceea a literilor și aceea a științelor. Aceasta din urmă se subdivide în Cursul de matematică și Cursul comercial.

Astfel, pe de o parte, elevii din clasele elementarii primesc o învățătură apropiată vârștii și trebuințelor lor și în același timp se prepară pentru o continuațiune celor dintâi începuturi și fortificarea treptată a unei învățaturi necesarii claselor mai ridicate ale soșietății; pentru elevii ce vor voi să se oprească la umanități, sau care nu vor putea din cauza neajungerii mijloacelor lor intelectuale și materiale de a continua în drumul greutăților literarii sau științifice, aceste cinci clase le dau învățătură suficientă.

Pe de altă parte, elevii care isprăvind clasa V și supuindu-se la examenul pentru umanități vor voi a continua studiile lor, nu vor mai fi adstrânși ca în trecut a urma obligat învățăturile claselor de matematică și de litere în contra dorinții părinților și a vocațiunii lor personale; ci, continuând până la clasa V în comun toate învățăturile de care au neapărată trebuință la oricare specialitate se vor aplica. De la clasa VI, în sus, se face bifurcațiunea sau împărțirea studiilor; și cei care se destin la științe intră în secțiunea științelor, iar cei care se destin la litere și la științele sociale și morale intră în secțiunea literilor. Către acestea, Eforia dorind ca cu puținele mijloace ce are astăzi, să răspundă la toate trebuințele tinerimii și la de mult simțita utilitate pentru corpul comercial de aici, de a se fonda o școală de comerț, precum chiar Înălțimea Voastră în mai multe rânduri ați binevoit a porunci Eforiei de a vă supune un proiect, crede că e nemerit de a satisface și această ramură de instrucție adăugând la secțiunea științifică un curs comercial, în care se predau învățaturi speciale pentru formarea tinerimii la știința comercială. Eforia a atins acest scop prin combinația învățăturilor în comun, într-un chip absolut pentru toți elevii gimnaziali până la clasa V, inclusiv, și

continuațiunea învățăturilor comune, în parte pentru fiecare secție, începând de la clasa VI și până la VII, inclusiv.

În adevăr, Prea Înălțate Doamne, s-a luat măsuri ca elevii de la Școala de matematică, deși se aplică mai special la științele esacte, să nu rămâe streini de preceptele religioase și de cultura literilor, care se socotesc neapărate spre îmbinarea animii și înfrumusețarea spiritului tinerimii, și care, stimulând imaginațiunea, răspândesc asupra învățaturii științelor matematice lumina și povața traducțiilor literarii, cu care s-au ilustrat reprezentanții cei mai mari ai științelor esacte. Asemenea și elevii dela Școala de litere, precum și cei dela Școala de comerț, prin învățatura comună a matematicilor elementarii până la clasa V, și prin continuarea acestei comunități pentru științele fizice și naturale, nu rămân streini la procedările științei, ce fortifică inteligența prin rectitudinea raționamentului și dezvoltează și mai mult capacitățile literarii prin întinderea orizontului cunoștințelor.

Cursurile gimnaziale se încheie cu chipul acesta în șapte clase. În secțiunea literilor însă s-a consacrat clasa VIII, sub titlu de clasa de Retică, în care se predă literatura înaltă a limbilor latină, greacă, franceză, germană, română și italiană, și la care s-a adăogat Istoria Filosofiei. Elevii care ies din această clasă, supuindu-se la un examen general pentru învățăturile trebuincioase bacalariatului în litere, primesc diploma și titlul de bacaloriați în litere, care dă dreptul de a intra în facultăți, ori aici sau în streinătate. Elevii dela Școala de matematică, voind a înceta studiile lor în clasa VII gimnazială se vor supune la un esamin general, și priimind diplomă de bacaloriați în științe, vor putea să intre în orice facultate de științe, sau să continue în cursul special de matematică ce este anexat pe lângă gimnaziu, sub titlu de *Inginerie civilă*, în care mai adăogându-se doi ani de studiu, vor putea dobândi capacitatea teoretică și practică pentru formarea de ingineri-hotarnici, de ingineri de poduri și șosele și de arhitecți; iar elevii dela Școala de comerț, asemenea în urma unui examen general ce vor da, vor priimi diploma de capacitatea comercială sau, de vor prefera să adaoge pe lângă învățăturile comerciale și pe acelea privitoare în parte la cursul de matematică sau la secțiunea literilor, vor priimi diploma de bacaloriați în litere sau în științe.

Astfel, Prea Înălțate Doamne, divizându-se ramurile învățăturilor conform cu aptitudinile și mijloacele tinerimei, pe de o parte, se va evita răul despărțirii elevilor cari, până acum, în față cu dificultăți mai presus de puterile lor, și în contra dispozițiunilor firești ale naturei lor, părăseau adesea școala înaintea sfârșitului cursurilor, răspândindu-se în lume cu niște începuturi necomplete și necoherente, fără a-și putea da seama de posibilitatea sforțelor lor intelectuale și fără a putea prezinta soțietății decât o capacitate problematică și o comfuziune de

idei, care nu puteau să aducă decât discreditul pentru școalele publice și încurajarea ignoranței; iar pe de altă parte, marcându-se deosebitele trepte ale carierei școlare și legându-se învățăturile între dânsese astfel prin succesiunea lor continuă, încât fiecare diviziune să nu fie decât o preparațiune pentru cea următoare și o fortificațiune pentru aceia ce o precede; ș-a da și aspirațiunilor junimei toată întinderea și dezvoltarea putincioasă și s-au adăogit la stimularea zelului și ardoarei încrederea izbutirei prin fericitele concentrări <ale> studiilor speciale ale fiecăria facultăți individuale.

Înălțimea Voastră, Vă veți convinge din generala distribuțiune a învățăturilor, din potrivirea orelor de lecțiune cu puterile elevilor, din noua metodă de continuațiune a limbilor și a științelor, și din programa specială a fiecăruia curs că Eforia Școalelor s-a silit a se folosi din combinația mai multor planuri de studii din liceele și gimnaziile țerelor streine, și-a condus toate ideile sale de reformă pe sprijinul experienței trecutului, fără a se scăpa din vedere niciodată, până la cele mai mici considerații locale ale țării și mijloacelor noastre, care toate aceste ne fac a spera, Prea Înălțate Doamne, că gimnaziul nostru nu va întârzia a trage considerația și stima autorităților competente din țările cele luminate.

Eforia Școalelor, supuind la cunștința Înălțimei Voastre planul reorganizării studiilor, programa împărțirii claselor și noul stat al lefilor D-lor Profesori, care s-a făcut cu toată economia putincioasă, și cari lefi nefiind în proporție cu estimetiția D-lor Profesori, urmează pe viitor a se adăogi când fondul școalelor va crește, Vă roagă plecat, Prea Înălțate Doamne, să binevoiți a le da înaltă aprobare spre a se pune pe loc în lucrare cu începerea anului școlariu viitor, rămâind însărcinată Eforia de a aduce modifițațiile neapărate la oarecare amănunte ce nu se vor cunoaște decât prin experiență, ce ne va da punerea lui în lucrare.

Prea Înălțate Doamne! Reinființarea școalelor sătești, întemeierea Academiei Române și reforma învățăturilor vor fi cele mai frumoase titluri, cu cari veți merita recunoștința tinerimii și binecuvântarea posterității.

Copie întocmai.

➤ D.A.N.I.C., fd. *Ministerul Cultelor și Instrucțiunilor Publice, Țara Românească*, ds. 3768/1857, f. 16-17; 83-84.

5. Extras din studiul lui Vasile Boerescu, *Reformele. Instrucțiunea publică. I.* [aprilie 1858]

Celui-lă qui est maître de l'éducation, peut
changer la face du monde

Leibnits

(Cel ce are în mână educațiunea poate schimba
fața lumii)

Începem discuțiunea reformelor cu instrucțiunea publică. Și care altă chestiune poate fi mai interesantă, mai vie și mai cu actualitate decât această chestiune? Care inimă de părinte stă nesimțitoare și indiferentă la instrucțiunea și educațiunea fiului său? Ce fiu, ajungând în o etate matură, nu va simți fericirea luminilor și nu va aduna fructele ce ele produc? Cum națiunea se poate reforma, cum instituțiunile politice și sociale pot deveni posibile și durabile, cum în fine progresul se poate realiza, fără nutrimentul moral al spiritului și al inimei? Omul nu este numai materie, *non in pane sole vivit homo*, el este și spirit, și spiritul dominează și directează materia. Tot așa este și în ordinea instituțiunilor sociale. Cele ce privesc interesele curat materiale, cată să fie predominante de cele ce se raportează la o ordine morală. Natura așezămintelor de instrucțiune publică este de asta din urmă ordine. „Familia, școala și biserica, zice un însemnat autor german, sunt cele dintâi conducătoare ale vieții omenești”. Dă-mi direcțiunea instrucțiunei popoarelor, zicea Leibnitz, și voi schimba fața lumii. Lock, J. J. Rousseau și Kant au repetat aceeași cugetare, cu alte espresiuni. Cum dar publicul Român ar fi indiferent la o instituțiune care privește atât de direct cele mai sacre ale lui interese? Cum în ajunul reformelor ce se speră, am neglijea această chestiune? Și cum chiar nu am pune-o în capul tuturilor celorlalte?

Instrucțiunea și educațiunea se completează una pe alta. Deși nu se confundă sunt însă tari legate împreună. Ce ar servi instrucțiunea, care înavuțește spiritul, fără educațiune care formează inima și îndreptează moravurile? Dar iarăși educațiunea fără instrucțiune, nu ar fi oare ca un arbore fără fructe? O bună sistemă de organizare instructivă cată dar să le unească pe amândouă, să le combine așa încât să-și poată da fructul dorit: oameni luminați și virtuoși, cetățeni zeloși. Generațiunile așa formate, societatea va fi sigură de a afla prosperitate, și guvernele, stabilitate și progres. Nici o garanție nu poate fi mai sigură pentru guvern, decât aceea care rezultă din răspândirea luminilor și întinderea libertății. Câte guverne nu s-au aflat căzute din cauza greșitei opinii, că este de un interes politic ca masa națiunei să stea în întuneric și în neștiință. Un om brut, al cărui

spirit și inimă se află fără nici o cultură, este foarte facil a deveni victima oricărui ar voi să-i lingușească pasiunile. Si cu ce furie lucrează când aste pasiuni izbucnesc! Dar puterea prejudețului este atât de mare! Astăzi chiar sunt multe guverne în Europa cari nu voesc a da națiunii toată lumina posibilă. O crudă experiență le va arăta eroarea în care se află.

Fu un timp anormal când prejudețul în contra instrucțiunii avea cu totul un alt caracter. A învăța, a avea cunoștințe, era considerat ca un ce trivial, lăsat pe seama inferiorilor. Așa fu epoca feudală. „*Dieu et mot épée*”, zicea seniorul feudal, în marea sa trufie; adesea s-ar fi crezut înjosit, chiar dacă ar fi știut să-și suscrie numele său. Învățătura dar rămase pentru popor, și poporul, luminându-se, deveni suveran și umili pe seniori.

La noi, acest prejudeț, nu credem a fi esistat; căci, grație cerului! ideile feudale nu s-au putut împlânta pe pământul român. Cu toate astea, aceasta nu opri ca și instrucțiunea noastră să-și aibă și ea miclele sale faze, mica sa istorie.

Nu cunoaștem mult trecutul; și credem că ast trecut nu poate fi prea interesant, deoarece la noi instrucțiunea nu se organiză, nu fu redusă în sistem, decât prea târziu, în timpii cei mai noi. De când Grecii se aflau persecutați, și libertatea fugise din țara lor, științele, literatura și erudiții Greciei aflară un azil pe pământul nostru. Știința e cosmopolită. Acești noi oaspeți au putut răspândi lumini între străbunii noștri. Dar din nefericire, limba națională fu proscrisă, și naționalitatea noastră se amenința.

Celebrul G. Lazăr, cu durerea unui fiu ce vede peirea mamei sale, trecu Carpații și fondă pe la 1817, o modestă școală, în ruinele din Sf. Sava. Se mulțumi a preda gramatica română, geografia, aritmetica, geometria și filosofia. Dar micul său curs produse fructul dorit, arată că și limba română poate exprima știința. Ce e mai mult, astă modestă școală fu de un rău augur pentru măreața școală elenă. Nu mult după deschiderea ei, în urma evenimentelor din 1821, școalele grecești se desființară pentru totdeauna.

Lazăr muri, dar școala sa nu se închise. D. I. Eliade, al căruia nume se află înscris în capul tutulor epocelor de regenerare română, continuă astă școală, ca primul discipul al lui Lazăr.

Impulsiunea nu rămase fără imitatori. *Domnul* Gr. Ghica, împreună cu banul Const. Bălăceanu fondară o școală complectă, în care se făcu cea dintâi solemnitate a împărțirii premiilor în anul 1827. Două școli primarii, după metoda lancasteriană, se adăogară în Craiova și în Slatina.

Triumful naționalității putem zice că era de acum asigurat. Domnii români readuși de Vladimirescu, și limba română reintegrată în drepturile ei de Lazăr, erau două cauze care asigurau viitorul național al românilor.

Școalele, închise pentru moment în 1828 cu ocaziunea invaziunii rusești, se redeschisera în 1830 în încăperile din Șerban-Vodă, cu o programă și mai întinsă. În 1831 se transportară iar în localul lor din Sf. Sava.

Tot într-acest an membrii Eforiei adoptară principiul ca în fiecare capitală de district să se deschiză o școală primară, și se mai luară măsuri spre a se realiza acest proiect.

Regulamentul organic din 1832 dete o mai mare dezvoltare învățăturilor publice. El împărți Instrucțiunea în cinci ramuri: învățături începătoare, umanoare, complementare, speciale și libere. Cursurile umanoare, se compuneau din patru clase, cele complementare de trei. Cursurile speciale coprindeau legile, matematica aplicată, agricultura practică. În cursurile libere se preda istoria naturală, limba greacă modernă, slavonă și rusească. În fiecare district căuta să fie cele trei clase începătoare. În Craiova se mai adaugă și clasele umanoare.

Totalul acestor învățături nu era nici din cele mai complete, nici din cele mai bine complicate. Cu toate acestea pentru acel timp era deja un mare progres.

În anul 1834 se mai adaugă încă două clase umanoare în colegiul din București. Cursurile libere nu se aplicară niciodată, din cele speciale lipsi numai agricultura practică.

Aceasta fu organizația generală a Colegiului din Sf. Sava, care, deși incompletă poate, era mai puțin vicioasă decât cea de astăzi și putu produce multe fructe bune.

O mare lacună însă se afla în instrucțiunea publică. Această lacună era lipsa școalelor comunale. Masa poporului se afla în ignoranță. Cum restul națiunii ar fi putut progresa? Domnul A. D. Ghica, în 1838, avu patriotica cugetare de a deschide școale comunale sau sătești. Astă măsură se realiză cu mare iuțeală, și binefacerile învățaturii se întindeau deja peste un mare număr de familii. În iarna anului 1840-1841 se aflau deschise 1986 școale comunale cari aveau 47.000 elevi.

În urma evenimentelor din 1848, un afiș al D-lui Caimacamul Const. Cantacuzino închise toate școalele din Principat: cele din orașe provizoriu, iar cele din sate pentru totdeauna.

Principele B. Știrbei, în anul 1850, deschise iar școalele române, afară de cele comunale. Colegiul național fu transportat în vechile încăperi ale școalei elenice de la biserica Măgureanului, unde se află și astăzi. Programa cea din urmă a acestui colegiu este aceea din 1851.

Un afiș al Principelui Caimacam Al. Chica, din 11 Ianuarie 1857, redeschisese iar școalele comunale.

Dar afară de școalele comunale, de cele primare și colegiale, afară de cursurile speciale de drept și inginerie civilă, mai sunt astăzi și alte școli speciale: școala de agricultură și cea de arte, înființate în 1851; școala militară care datează din 1850 și școala de chirurgie începută în 1855. Două alte școale poartă numele

de provizorii: școala de conducători de poduri și șosele, și școala de oficanți telegrafici.

Clerul are patru seminarii, împărțite în cele patru diocesuri ale Principatului. Cursurile din fiecare seminar țin patru ani.

Cu modul acesta ne făcurăm o scurtă idee asupra fazelor prin care a trecut instrucțiunea publică la noi, și asupra stării sale actuale. Dacă oarecare progres nu a lipsit cu totul, trebuie să cugetăm că este mult de făcut pentru viitor. A organiza instrucțiunea publică într-un mod mai perfect, a-i da o mai mare întindere, a perfecționa metoadele, a împlini lipsele, a face reală privigherea, a regula administrarea, a încoragă studiul și a răsplăti meritul: acestea sunt chestiunile cari vor face obiectul esamenului nostru.

V. Boerescu

➤ „Naționalul”, I, 1858, nr. 37, din 17 aprilie, p. 141-142.

6. Decretul domnitorului Al. I. Cuza privind înființarea decanatului Facultății de științe juridice și administrative (25 nov. st.v. 1859)

Noi Alexandru Ioan I,
Cu mila lui Dumnezeu și voința națională,
Domnul Principatelor Unite, Țara Românească
și Moldavia,
La toți de față și viitori, sănătate.

Văzând raportul Ministrului nostru, secretar de stat la Departamentul Cultelor și Instrucțiunii Publice, cu nr. 3281 dela 21 Noemvrie, anul curent, pe lângă care ni se supune acela al Eforiei Școalelor, cu nr. 3534, însoțit de jurnalul încheiat pentru chibzuirea despre instituirea decanatului la facultatea științelor juridice și politice și despre dreptul de a conferi grade academice din științele acestei facultăți;

Considerând motivele date prin zisul raport, am ordonat și ordonăm:

Art. 1. Aprobăm înființarea decanatului și întocmirea statutelor în ceea ce privește esamenile și gradele ce au a se da studenților.

Art. 2. Întărim în postul de Decan pe D-l Constantin Bosianu, actualul profesor de dreptul român.

Art. 3. (și cel din urmă). Ministrul nostru secretar de stat la Departamentul Cultelor și Instrucțiunii Publice va aduce la îndeplinire această a Noastră ordonanță.

Datu-s-a în Capitala Noastră, Iași, la 25 Noemvrie, anul mântuirii una mie opt sute cincizeci și nouă și cel dintâi al Domniei Noastre în Principatele Unite.

Nr. 519, [copie]

Ministru secretar de stat la Depart. Cultelor și Instr. Publice din
Țara Românească [subscris, A. G. Golescu].
Pentru conformitate [indescifrabil],

➤ D.A.N.I.C., fd. *Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Țara Românească*, ds. 150/1859, f. 15.

7. Raportul lui Dimitrie Bolintineanu, ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice, adresat domnitorului Al. I. Cuza, cu popunerea de înființare a Universității din București (3 iulie 1864).

Prea Înălțate Doamne!

Instrucțiunea publică sub protecțiune a Măriei Sale a dobândit în anul din urmă dezvoltarea imperios reclamată de epoca actuală. Rămâne acum, Prea Înălțate Doamne, ca, după modelul celorlalte state civilizate, precum învățământul enciclopedic, cel preparator pentru facultăți, formează o unitate sub numele de Gimnaziu, asemenea și învățământul superior, acela din facultăți, să formeze un tot, o unitate, un Corp Universitar sub numele colectiv de „*Universitatea din București*”. Spre acest sfârșit, având în vedere și opiniunea Consiliului Superior de Instrucțiune, exprimată prin procesul verbal de la 25 Iunie expirat, vin cu respect a Vă ruga, Prea Înălțate Doamne, să binevoiți a da Înalta Măriei Voastre aprobare ca facultățile din București să poarte numirea de „*Universitatea din București*”; Profesorii diferitelor facultăți adunându-se împreună să aleagă pe Rectorul Universității, iar Profesorii fiecărei facultăți în parte, pe Decanul facultății respective.

Dacă, Prea Înălțate Doamne, binevoiți a da acestui Raport înalta Măriei Voastre sancțiune, Vă rog prea respectuos a semna alăturatul Proiect de Decret.

Sunt cu cel mai profund respect
Prea Înălțate Doamne, al Măriei Voastre,
Prea plecat și supus servitor,

Ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice, D. Bolintineanu.

Nr. 23.133, 1864, Iulie 3.

[Original].

[P.S]. Sus, la prima pagină, consemnarea: „Se aprobă”, și semnătura domnitorului, apoi nota lui D. Bolintineanu: „Se va comunica această înaltă dispozițiune Consiliului Superior de Instrucțiune, D[umnealor] Capilor diferitelor facultăți din București spre a proceda la alegerea Rectorului Universității și a Decanilor fiecărei facultăți în parte”.

➤ D.A.N.I.C., fd. *Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice*, ds. 522/1864, f. 165.

8. Decretul domnitorului A. I. Cuza privind înființarea Universității din București (4/16 iulie 1864).

Alexandru Ioan I.

Cu mila lui Dumnezeu și voința națională,
Domnul Principatelor Unite Române,
La toți de față și viitori sănătate.

Asupra raportului Ministrului nostru secretar de stat la Departamentul Cultelor și Instrucțiunii Publice, sub nr. 21.133;

Am decretat și decretăm:

Art. I. Facultățile din București unite împreună vor purta numele de *Universitatea din București*;

Art. II. Profesorii facultăților se vor aduna împreună și vor alege pe Rectorul Universității;

Art. III. Profesorii fiecărei facultăți în parte vor alege pe Decanul facultății respective;

Art. IV. (și cel din urmă) Ministrul nostru, secretar de stat la Departamentul Cultelor și Instrucțiunii Publice, este însărcinat cu executarea ordonanței de față.

Datu-s-au în Domneasca Noastră Capitală București, în anul mântuirii 1864, iar al Domniei Noastre, al șaselea.

Alexandru Ioan

N. 765, Iulie 4

[Original]

Ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice,
D. Bolintineanu

➤ D.A.N.I.C., fd. *Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice*, ds. 522/1864, f. 166.

9. Decretul domnitorului A. I. Cuza, privind numirea Rectorului Universității și a Decanilor facultăților (5/17 octombrie 1864).

Alexandru Ioan,
Cu mila lui Dumnezeu și voința națională
Domn Principatelor Unite Române
La toți de față și viitori sănătate.

Asupra raportului Ministrului nostru secretar de stat la Departamentul Cultelor și Instrucțiunii Publice, sub nr. 44.784,

Având în vedere Decretul nostru sub nr. 765 din 4 Iulie 1864;

Considerând alegerea făcută de Corpul Profesoral al Universității din București;

Am decretat și decretăm:

Art. I. Sunt numiți și confirmați:

D. G. Costaforu, Doctor în drept, Profesor de dreptul civil la facultatea din București, Rector al Universității din București;

D. A. Treb. Laurian, Profesor de istoria literaturii eline și latine la facultatea de litere, Decan al acei facultăți;

D. Al. Orescu, Profesor de geometrie descriptivă la facultatea de științe din București, Decan al acei facultăți;

Art. II (și cel din urmă). Ministrul nostru secretar de stat la Departamentul Justiției, Cultelor și Instrucțiunii Publice este însărcinat cu executarea Decretului de față.

Dat în București, la 5 Octombrie, anul 1864.

Alexandru Ioan

Nr. 1273, [original]

Ministrul Justiției, Cultelor și Instr. Publice,
N. Kretzulescu

➤ D.A.N.I.C., fd. Ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice, ds. 522/1864, f. 268.

11. Extras din *Legea instrucțiunii publice din 1864, privind organizarea învățământului superior (art. 249-262)*

Cap. IV: Instrucțiunea superioară

Secțiunea I: Despre instituirea facultăților și despre cursurile lor.

249. Sunt patru specii de facultăți, adică: de filosofie și litere, de drept, de medicină și de științe fizice, matematice și naturale.

250. Mai multe facultăți aflându-se înființate într-o localitate, constituie o universitate.

251. Facultatea de drept va cuprinde:

1) Dreptul roman; 2) Dreptul privat român; 3) Dreptul penal; 4) Procedura dreptului privat și dreptul penal; 5) Dreptul comercial; 6) Dreptul public și dreptul administrativ; 7) Dreptul ginților; 8) Filosofia dreptului și dreptul natural; 9) Economia politică.

252. O școală de medicină se va forma în Iași întocmai ca cea din București.

253. Facultățile de Medicină de la București și Iași se vor forma prin reformarea și completarea gradată a cadrelor școlilor naționale de medicină din aceste două orașe.

254. Aceste facultăți vor cuprinde:

1) Anatomia discriptivă și Istologia; 2) Fiziologia umană și comparată; 3) Fizica și chimia medicală; 4) Chimia chirurgicală și medicina operatoare; 5) Patologia medicală și anatomia patologică; 6) Patologia chirurgicală, proteze și aparate de fracturi; 7) Patologia și terapeutica generală; 8) Clinica medicală și terapeutică aplicată; 9) Obstetrica teoretică, clinica boalelor de lăuze și de prunci; 10) Igiena și medicina legală; 11) Clinicile infantilă, oftalmologică, sifilitică și dermatologică; 12) Botanica, zoologia, materia medicală și arta de a formula.

255. Facultățile de medicină nu vor putea conferi gradul de doctor în medicină decât după completa formațiune după cum se arată în art. precedente.

256. Pe lângă școlile de medicină se va institui o școală superioară de farmacie pentru formarea de farmaciști români.

257. Se va institui asemenea pe lângă aceleași școli, câte o școală superioară veterinară, spre a forma medici veterinari, pentru serviciul civil și militar.

258. Facultatea de științe fizice, matematice și naturale va cuprinde:

1) Introducțiune la calcul; 2) Algebra superioară și calculul diferențial și integral; 3) Mecanica elementară și rațională; 4) Geometria descriptivă; 5) Geodezia teoretică, astronomia; 6) Desemnul linear și topografia; 7) Fizica; 8) Chimia generală; 9) Mineralogia și geologia; 10) Zoologia; 11) Fiziologia; 12) Botanica.

259. Facultatea de filosofie și litere va cuprinde:

1) Psihologia, logica și metafizica; 2) Filosofia morală și estetică; 3) Istoria filosofiei; 4) Istoria universală critică; 5) Filosofia istoriei; 6) Literatura latină și elenă; 7) Istoria literaturii antice și moderne; 8) Pedagogia și didactica.

260. Fiecare facultate se va organiza prin regulamente speciale, date în forma regulamentelor de administrațiune publică.

Aceste regulamente vor avea de obiect:

1) Înființarea graduală, după mediile țării a catedrelor necesare pentru cursurile menționate în precedentul articol.

2) Înființarea de alte cursuri accesorii pe lângă fiecare facultate după trebuințele ce s-ar ivi, în urma înființării celor din precedentele paragrafe.

261. Durata cursurilor facultăților va varia între trei și cinci ani, după trebuințele fiecărei facultăți.

262. Pe lângă facultatea de științe fizice, matematice și naturale, se vor alătura una sau mai multe școli de aplicațiune, pentru silvicultori, ingineri etc.

Cursurile de aplicațiune se vor face într-un an sau cel mult doi; școlarii ce vor trece cu succes examenul general asupra acestor cursuri, vor primi o diplomă specială.

Regulamente speciale vor regula aceste cursuri, precum și condițiunile de admisibilitate a școlarilor ce au urmat cei întâi doi ani ai facultății de științe.

➤ Vasile Boerescu, *Codicele român sau Colecțiune de legile Principatelor Unite, cu Supliment*, București, 1865, p. 192-194.

11. Cuvântul rectorului G. Costaforu, cu prilejul festivității de inaugurare a palatului Universității, cu răspunsul domnitorului Carol I (14/26 decembrie 1869)

Prea Înălțate Doamne,

Universitatea română din București, complectată astăzi prin întrunirea facultăților de științe, litere, jurisprudență și medicină, se onoară cu mândria de a vă vedea prezidând la inaugurarea ei.

Acest locaș al științelor, unde dascălul Lazăr a fondat școala română a fost întemeiat de primul Domn al Românilor, după redobândirea drepturilor noastre

naționale, de repausatul întru fericire Gregorie Ghica-Vodă care, inspirat de simțământul binelui public, a încurajat cele dintâi silințe ale învățaților noștri.

Sub urmașul său, Alexandru Ghica-Vodă, s-a organizat colegiul național Sf. Sava și s-au creat școalele sătești. În acest local a alergat junimea din toate părțile ca să se adape la sorgintea luminelor, și de aci s-a dat impulsione literaturii române, care a umplut inimile generațiunii prezinte de amorul patriei și al independenței. Aici au predat lecțiuni, nouă tutulor, profesorii: părintele Efrosin Poteca, Moroiu, Petrache Poenaru, Eliade, Marcovici, Aristia, Pavlide, G. Ioanid, Ion Pop, Laurian, Fl. Aaron, Ferechidi, C. Brăiloiu, Alexandru Racoviță și alții al căror nume au rămas scumpe în memoria copiilor de atunci, cari astăzi, deveniți bărbați, se disting în serviciile țarei și în diversele profesii, arte și industrii.

Zidirea școlii căzută în ruină prin vicisitudinile timpilor s-a dărămat de tot pentru ca să se rădăce deasupra ei, sub a doua stăpânire a repausatului întru fericire Domn Alexandru Ghica, la anul 1857, acest falnic edificiu, unic, credem a zice, până astăzi, în România, la a căruia prima peatră de temelie au asistat primii reprezentanți ai României, convocați la divanul ad-hoc, precum și toți domnii comisari ai înaltelor puteri garante.

Era însă destinată fondatorului Statului român gloria de a încorona această operă măreață; și sperăm, Măria Ta, că palatul Universității, exclusiv destinat instrucțiunii superioare, muzelor și bibliotecelor, la ale căruia lucrări ați luat inițiativa cu atâta ardoare de cum ați venit la tron, va fi peste puțin timp, grație concursului Corpului legiuitor, în stare de ultimă execuțiune, conform planului aprobat de Înălțimea Voastră.

În scurtul timp, de vreo patru ani, de când se predau cursurile universitare, mai mulți tineri și-au terminat studiile în diversele facultăți de aci; alții începându-le le-au complectat în universități străine, dintre cari acelea ale Franciei, după al căria sistem sunt organizate programele noastre, care ne-a făcut totdeauna onoarea de a admite gradele noastre academice ca echivalente cu ale ei și de a acorda elevilor noștri dreptul de a continua în grade superioare, dispensându-l de noi esamene pentru studiile făcute aci.

Numărul elevilor ce au frecventat diversele facultăți se sue până astăzi la cifra de patru sute zece. Dintr-aceștia au eșit mai mulți profesori cari ocupă catedre în colegii și licee; alții au intrat în cariera judiciară și au probat în practică că cu dreptate se poate susține că studiile ce se fac în facultatea de aci nu sunt mai pe jos decât cele din străinătate; peste puțin vom avea și medici români eșiți din facultatea de medicină, astăzi înființată, cari vor face onoare silințelor ce depun D[omnii] profesori și vor bine merita de încrederea ce ați pus Înălțimea Voastră în viitorul acestei facultăți.

Avem până astăzi a număra douăzeci și șapte licențiați ce și-au luat diploma de la diversele facultăți din București și mai sunt înscriși a trece ultimul examen

de licență, adică thesa, încă nouăsprezece; peste tot putem dar număra ca la cincizeci licențiați, afară de mulți juni cari după ce fac aici studiile preferă a lua diploma în străinătate. Astfel dar, ca început putem primi comparațiunea cu alte facultăți de State mici, mai demult întemeiate; dar sperăm că aceste rezultate se vor mări când se vor lua măsuri severe pentru admisibilitatea în funcțiunile Statului și mai cu seamă când se vor asigura carieri onorabile junilor ce vor eși din facultățile de litere și de științe.

Pe lângă Universitate este anexată și școala de Bele-Arte frecventată până astăzi de 60 elevi, dintre cari s-au premiat 37 pentru diverse lucrări: după antic, după natură, pentru estetică, pentru anatomie, pentru perspectivă, pentru concursul după antic (sculptura), pentru concursul de străinătate.

Să-mi fie permis, Măria Ta, în această solemnă ocaziune de a esprima, față cu Înălțimea Voastră, profunda mea recunoștință către toți bine-făcătorii școalelor, acum mai în urmă către familia Zappa și frații Hillel, cari au dotat instrucțiunea superioară cu bogate fundațiuni; către toți D[omnii] foști miniștri și efori cari au interpus creditul și puterea de cari dispuneau pentru prosperarea învățământului național; către toți D[omnii] profesori cari au secundat din toate puterile silințele ardintei noastre junimi pentru a se lumina; și cari pe fiecare zi au depus în sacrificiu o parte din propria lor esistență pentru ca să poarte facla focului științei în meritele și în inimile școlarilor lor. Să-mi fie încă permis a aminti aci cu recunoștință numele D. arhitect Alexandru Orescu, profesor și decan al facultății de științe, cari a conceput planul acestui înalt monument al științelor, și fără altă recompensă de cât aceea a inimii sale, l-a executat cu fidelitate, cu zel și cu perseverința cea mai constantă, susținut contra greutăților și circumstanțelor ce a petrecut numai de curagiul energic ce inspiră simțământul datoriei și al sacrificiului.

Măria Ta, Dumnezeu v-a dat în mână destinele României ca să o conduceți pe calea mării și a fericirii. Ilustre au să fie zilele regimului Înălțimilor Voastre! dar nu ne îndoim că cea mai mare glorie ce aveți a vă atrage în fața posterității va fi aceea de a se pomeni în secolii secolilor că sub Carol I s-au reînființat școale în toate satele și orașele; s-au fondat colegiuri și licee, s-au înavuțit biblioteci și muzee și s-a centralizat instrucțiunea superioară în Universitatea română care va ține locul cel dintâi în Orient. Atunci va fi mare secolul Măriilor Voastre când se va zice: "Toți Românii au învățat carte sub acest Domn luminat: și toate carierele științei s-au ilustrat; iar în București erau filosofi cari susțineau virtuțile luminând conștiințele și cari, indicând calea adevărului conduceau pe oamenii rătăciți, precum steaua conducea pe magi către a tot ce este în adevăr ceresc și divin".

Înălțimea Voastră ați decis a vă razema numai pe afecțiunea poporului român. Această afecțiune nu vă va lipsi, căci calea ce ați apucat este aceea a binelui, și cu toții vom veni Măria Ta, să concurăm în giurul tronului pentru

întărirea dinastiei prin dreptate și virtute, cari asigură adevărata libertate și fericire a popoarelor.

Fiți dar bine-venit între noi și primiți titlul de protector al științei și al artelor. Universitatea română va deveni, sub augusta casă a Alteței Voastre, nu numai cel mai frumos ornament al națiunii, dar încă și o sorginte inepuizabilă de prosperitate pentru toate direcțiunile activității sociale.

Noi suntem încă puțini și mici, căci abia am început; dar ne vom sili, vă dăm această solemnă promisiune, ne vom înzeci puterile; și cu sânta credință în Domnul, vom suprima distanțele timpului; ne vom apropia pe nesimțite de surorile noastre mai mari și o dată vom ajunge a forma în acest locaș un consiliu intelectual, un senat literar.

Avem în ajutorul nostru tradițiunile și esperiința altor popoare; simțim secolul în care trăim și nu vom comite erorile scolastice perzându-ne timpul în speculațiuni abstracte fără nici o utilitate practică. Câmpul științelor este destul de vast pentru a satisface orice ambițiune; și viața e prea scurtă pentru a nu consacra forțele noastre numai în interesul omenirii.

Vom căta dar a afla descoperirile spiritelor celor mari; vom adăoga pe ale noastre; ne vom pune în relațiune cu toate ramurile de aplicațiune; și astfel vom face ca școala să reverse asupra poporului legitima sa influință diminuând suferințele și adăogând comoditățile vieței umane.

Astfel numai Universitatea română va merita onoarea ce-i dă augustul său protector; astfel Bucureștii va deveni centrul intelectual al Orientului.

Prea grațioasă suverană,

Sunteți cea dintâi doamnă a României care prezidați la inaugurarea acestei mari case a învățământului. Fiți bine cuvântată de cer, căci de cum ați pus pasul pe pământul nostru, primul cuvânt ce mi-ați adresat a fost de a-mi arăta cel mai ardinte interes pentru afacerile instrucțiunii publice. Mi-ai zis, Măria Ta, că aceasta va fi singura glorie ce vei ambiționa. Bine ai făcut! Astfel Sophia Carlota, ilustra regină, soția lui Frideric I, acum doi secolii aproape, la castelul său de Lutzemburg, imortalizat de atunci sub titlu de Carlotenburg, întrunia fără distincțiune de naștere pe toți oamenii de spirit și de merit și discuta cestiunile cele mai dificile ale științei împreună cu Abadi, Ancilon, Chauvin, Jaquelot, Lacroze, Lenfant, Bosobre, Islandezul Talard, Italianul Vota, Bayle, pe care a mers să-l vadă la Rotterdam și mai cu osebite cu marele Leibnitz, pe care îl onora cu numele de tată și pe care acesta la rândul său o numea o mare principesă, o regină fără comparațiune.

Măria Ta, asemenea vei fi o principesă glorioasă a României; noi cunoaștem astăzi tradițiunile istorice ale ilustrei voastre familie și știm cum de timpuriu v-ați fortificat prin studii în această rară înclinațiune prin cari s-au făcut a fi remarcați mai mulți mentori ai casei de Wied. Astfel principele Hermann,

părintele Înălțimei Voastre, fu foarte instruit și se aplică mai cu osebire la studiile filosofice. Mai multe scrieri publicate sub vălul anonimului, precum: *Viața inconsecință a spiritului și a revoluțiunii divine*, 2 vol. Leiptzig, 1859; *Rezultatul unui examen critic asupra teoriei libertății a lui Kant*, Leiptzig, 1861; *Noi observațiuni asupra vieței controversate urmate în privința liberului arbitru*, Leiptzig, 1863. Toate acestea probează îndestul despre activitatea spiritului său în privința descoperirilor filosofice. Pe de altă parte, principele Maximilian de Wied, unchiul principelui Hermann, celebrul voagiore și naturalist, aplicat de timpuriu spre științele naturale și fizice, întreprinse în anul 1815 o călătorie de explorațiune în interiorul Bresilului pe care îl străbătu în curs de trei ani în societate cu naturaliștii Freireiss și Bellow, până în anul 1817. Nu putem a nu menționa ca fruct a acestui voagiu o operă publicată în două volume la Francfort <in> 1819-1820, cu un atlas în patru volume, mai cu osebire remarcabilă prin bogăția materialelor ce conține asupra etnografiei: precum asemenea și alte 25 broșuri publicate la Veimar <in> 1823-1831, conținând deseme și figuri privitoare la istoria naturală a Bresilului; pe lângă cari trebuia să mai adăogăm încă 4 volume publicate la Veimar <in> 1824-1833, intitulate: *Fragmente pentru a servi la istoria naturală a Bresilului*.

Tot acest principe Maximilian de Wied întreprinse în anii 1832, 1833 și 1834 un al doilea voagiu de explorațiune în interiorul Statelor Unite ale Americii de Nord, unde pătrunse până în Misuri de sus, după care apoi la anii 1838-1843 publică în două volume la Coblenz opera intitulată: *Voagiu în America de Nord*, bogat în reinsemnamente etnografice, împreună cu un atlas de 81 planșe. Acestui principe Maximilian se datorește diverse dizertațiuni supra subiectelor de istorie naturală ce a scris pentru academia Leopoldină și Carolină al căria fu membru până la a sa moarte întâmplată la 3 Februaru 1867.

Așadar știința este de mult înrudită cu neamul Măriei Tale; și amintind astăzi aceste frumoase tradițiuni n-avem altă țintă de cât aceea de a face cunoscut tutulor Românilor că nu fără motiv legitim oamenii de știință, împreună cu tot poporul și cu mamele de familie, vor încongiura totdeauna cu respect și devotament pe principesa Elisabeta.

Priimiți dar a noastră profundă recunoștință pentru marea onoare ce ne faceți astăzi. Veți avea în adevăr cea mai mare glorie ca protectoare a bunelor morave, ca înalta directoare a educațiunii, ca afectoasa intermediatoare pe lângă augustul nostru suveran și ca zeloasa susțiitoare a neprescriptibilor drepturi ale științei și ale moralității.

Priimiți înalți oaspeți ai școalelor române urările noastre cele mai sincere și bine-voiți de a ne acorda dreptul a crede că puneți temei pe devotamentul nostru cel mai inalterabil.

Dumnezeu să proteje destinele României ce vă sunt încredințate.
Dumnezeu să vă ajute ca să transmiteți posterității un nume mare și glorios!
Trăiască Măria Sa Carol I! Trăiască Măria Sa Doamna Elisabeta!

[Răspunsul domnitorului]:

Domnule rector, D-lor profesori,

Inaugurația Universității din capitala României, este o frumoasă sărbătoare, la care tot Românul participă și cu inima și cu rațiunea. Sunt fericit de a o putea celebra împreună cu D-voastră și mulțumirea mea este cu atât mai mare, că și Doamna, la începutul vieții sale românești, asistă la deschiderea și inaugurarea templului științei care are să lumineze calea viitorului patriei sale.

Prin știință și lumină putem numai întări prezentul și prepara bazele solide ale unui venitor prosper. Puterea unui Stat modern se măsoară mai ales după gradul cultivei sale intelectuale.

Precum în ordinea vieții materiale, spiritul pune în mișcare materia, *mens agitat molem*, asemenea și în ordinea vieții sociale, forța unei națiuni crește prin impulsivitatea dezvoltării sale morale. Să ne silim cu toții, domnilor, de a căpăta această forță, de a crea această impulsivitate.

Strămoșii noștri au pus cele dintâi temelii ale învățământului nostru național, și aci pe fundamentele vechii școale a Sântului Sava, să le exprimăm eterna noastră recunoștință. Sămânța ce ei au pus a prosperat. Modesta școală a lui Lazăr se află astăzi transformată într-un splendid palat dedicat științelor superioare și belclor arte. Misiunea noastră însă este abia începută. Ea este cu atât mai mare, cu cât trebuința instrucțiunii este mai general simțită, mai mult apreciată.

D-voastră, sacerdoți ai științei, căutați a o infiltra cu ardoare și devotament în inimile unei generațiuni ce are să lucreze pentru un viitor și mai măreț.

Recunosc cu mulțumire că începutul este deja bun. Știința, literile și belele-arte fac progrese simțitoare pe fiecare zi în țara noastră. Am putut vedea că facultatea de drept produce deja efectele cele mai mulțumitoare, sper că și celelalte facultăți, dezvoltându-se și complectându-se treptat, nu vor întârzia a produce aceleași rezultate.

Să continuăm dar, domnilor, cu convințiune și încredere pe această mare cale a științei, și ostenele D-voastre nu vor fi în deșert.

Națiunea noastră, plină de junețe și de inteligență, atât de aptă pentru civilizațiune, va ști a gusta cu succes din acest fruct al științei; și țara noastră va putea astfel deveni un centru de lumină în Orient.

Din parte-mi și din partea Domnei, vă pot promite tot concursul și interesul spre a ajunge acest nobil scop. Tare prin voința națiunei, care a văzut în mine realizarea unui principiu, știu că puterea mea rezidează în lumină, și abstracțiune

făcând de pasiunile lăturașe, în lumină numai o caut, și de dânsa numai mă preocup.

Repet, domnilor, espresiunea fericirii mele și a Doamnei de a putea astăzi inaugura acest far al prezentului și al viitorului României.

➤ “Monitorul oficial”, nr. 276, din 16/28 decembrie 1869, p. 1259-1260.

Prefață la lucrarea lui N. Iorga, *Cel dintâi învățător de ideal național, Gheorghe Lazăr. La o sută de ani de la deschiderea școlii lui, București, 1916*

Se împlinesc o sută de ani de când se deschidea la București cea dintâi școală înaltă pentru Români, având un dascăl român și închinată în gândul acestuia, dacă nu și în al întemeietorilor, răspândirii credințelor despre un viitor românesc al tuturor Românilor. Desigur un lucru foarte mare, căci din felul cum se pregătește tineretul unui neam ies pe urmă toate binecuvântările sau blăstămurile asupra lui. Ori de scrie acela care îndeplinește sarcina de a-l duce pe calea cea bună, drept către idealul, care e pentru orice vreme unul singur, ori să mulțumește numai a vorbi, meritul lui e același. Scrisul și vorba au numai atâta preț cât suflet dau din al aceluia de la care au pornit, și cât suflet au făcut să pătrundă în suflete, însă nepregătite sau rătăcite, e singurul lor folos. Și venirea dascălului de la Sfântu-Sava în anul 1817* a însemnat o mare și întrucâtva neașteptată revărsare de suflet asupra acelor cari la școlile grecești, înalte și bine înzestrate, primeau învățătură, dar nu și îndreptare în viața pe care aveau s-o trăiască, forme, dar nu și fond, teorii, dar nu și puteri pentru practica roditoare, idei, dar ideal nu. A fost o „pogorâre a Sfântului Duh”, venită, firește, după ce la neamul nostru, în părțile de unde venea umilul, săracul dascăl, fusese o Înviere a conștiinței și o Înălțare a cugetului.

Împrejurările de azi, și cele morale și cele materiale, și cele din noi și cele din jurul nostru, fac și mai datorită amintirea acestui fapt mare, în preajma căruia oamenii de atunci au trecut, cum se întâmplă adesea, fără să creadă că lecția dintâi de inginerie românească într-o chilie de mănăstire pustie înseamnă mai mult decât tălmăcirea la școala grecească a unui vers din Homer ori reprezentăția unei piese grecești de Athanasie Cristopulo, poetul iubit și măgulit al vremii. Trebuie să ne gândim la Gheorghe Lazăr din Avrig pentru locul de unde a venit și spre care

* Corect, în 1816.

îndreptăm azi atât de călduroase speranțe. Trebuie să ne gândim însă și pentru alte motive. Pentru iubirea pe care el și cei cari l-au înconjurat ca ucenicii pe un Mântuitor, au purtat-o pentru singura carte românească înțeleasă ca o Evanghelie. Și, nu mai puțin, pentru exemplul cel mare ce-l dau unei societăți ca a noastră, în care cu mult cei mai mulți aleargă după înaintare răpede, după cucerirea de cinste fără osteneală, după grămădirea de bani prin orice mijloace, începând, dacă se poate, cu cele mai ușoare, acest profesor fără arginți, încălzindu-și școala cu lemne de cerșit și acești copii, acești tineri cari știau bine că de pe urma unei învățături grele nu pot avea alt folos, deocamdată, decât batjocura trufașă a celor ce urmau la Greci, iar, pe urmă, o înălțare a sufletului, pe care puțini încă erau în stare s-o înțeleagă. Asemenea vremuri trebuie reînnoite dacă voim să nu atârnăm în hotărârea viitorului, pe care ni-l visăm așa de mare, decât de noi înșine.

Viața lui Lazăr e o faptă. Despre omul însuși, pe care trebuie să-l înfățișăm aici, despre el singur, în osebita lui înfățișare, se poate ști puțin astăzi, și prea mult nu se va găsi niciodată. Poate nici nu e atâta nevoie. El a fost o stare sufletească și o credință, o energie care le-a pus în mișcare. Ce se lucrase în Ardeal o sută de ani se întrupă în el, și în ucenicii lui, ceea ce, fără a-și da sama pe deplin, așteptau de sute de ani oamenii de la noi pentru a fi, în cuget și în puteri, ca oamenii mai fericiți de aiurea. Aceasta și face puterea cea mare a învățătorului și a învățăceilor, fericiți și el și ei cu aceea că prin jertfa și străduința lor s-a ridicat de pe trupul neamului nostru o stâncă de înstrăinare pe care generații se străduiseră s-o înlăture.

Astfel viața lui Gheorghe Lazăr nu se desfășoară prin sine, adecă se desfășoară prin sine mai puțin decât viața altora, cu mult mai mari, cari, n-au isprăvit însă atâta. El a venit la ceasul său pentru a desăvârși opera veacurilor. Fiecare clipă din zilele lui a fost întrețesută cu ceea ce făcuseră, cu ceea ce râvneau și doreau să aibă atâția alți oameni. *Și toți trăiau din nou într'însul și printr'însul* (subl. autorului). Și astfel în această albie îngustă care a fost traiul lui, puterile mari ale unor depărtate râuri își trimiteau avântul și el era sorbit de pornirea unor ape întinse, moarte, fără mișcarea ce venea astfel să le învioreze.

Vom urmări astfel – e singurul rol al acestei cărți – cum în Lazăr s-au prins, chemate de credința îndărătnică a sufletului său curat, rodul muncii trecutului, cerințele unui timp nou față de omenirea întreagă, nevoile adânci ale societății românești de dincoace de Carpați și speranțele unui neam întreg de a putea începe și el o nouă viață.

Indice (nume de persoane și instituții)

A

Aaron, Florian 57, 67, 81, 82, 93, 94, 95,
97, 98, 101, 102, 105, 107, 110, 111,
114, 116, 132, 136, 138, 149, 150,
170, 251

Academia Mihăileană, 80,83,130

Academia Română, 24, 114

Academia (Universitate), 173, 174, 175,
231, 232, 235

Academia domnească (de limbă greacă)
dela București, 9, 16, 19, 20, 21, 25,
27, 32

Academia domnească (de limba greacă)
dela Iași, 7, 9

Academii domnești (de limbă greacă),
10, 11, 16, 21, 23, 41

Adamescu, Gh., 37, 38, 83, 85

Alecsandri, Iancu, 195

Alecsandri, Vasile, 133, 196

Alexandrescu, Grigore, 116, 133

Alexandrescu, P., pictor, 164

Alexandru, D., 53

Alexianu, G. 56

Alfieri, Vittorio, 99

Almășanu D., 139

Aman, Th., 164

Angelescu, Const. C., 187

Angelescu, E., publicist, 206

Anineanu, Marta, 114

Arago, François, 32

Aricescu, C.D., 149

Aristia, Const., 81, 82, 85, 99, 120, 121,
122, 149, 151, 251

Aristotel, 42

Arsachi, dr., 28, 157, 230

Asociația literară, 133

Asachi, Gheorghe, 8, 9, 13, 19, 83, 115,
130, 228

Atanasiu Gh., 32

Atanasiu I., 228

B

Bacon, 39

Baiculescu, G. 133

Barasch, I., 158, 159, 160, 180, 186

Barițiu, Gh. 115, 130, 149

Bălan, Șt., 180

Bălăceanu, Constantin, mare ban, 11, 12,
13, 25, 26, 28, 29, 30, 47, 142, 173,
231, 243

Bălăceanu, Ștefan, 30, 57, 60

Bălcescu Nicolae, 83, 84, 94, 98, 110,
111, 116, 122, 147, 148, 213

Bălășescu, Nifon, 151

Băleanu, Emanoil (Manuil), 91, 153

Băleanu, Grigore, 53

Bănescu N., 25, 29, 32

Bărcănescu, familie de boieri, 10

Bâldescu, Emil, 139

Bârsănescu Ștefan, 7

Benisch, Sc., arhitect, 172

Berindei, Dan, 114, 195, 197

Benneret, Jean, autor, 225

Bezdechi, Șt., 53

Bianu, I., 30, 31, 32, 33, 34

Bibescu Gh., domnitor, 85, 86, 89-92,
137, 141, 142, 144, 145, 149, 152,
158

Bibescu, Gh., Gh., 89

Biblioteca Academiei Române, 67, 189-191

Biblioteca Colegiului Sf. Sava, 77, 89,
131, 153

Blaramberg V., 109

Bodea C., 92, 143, 149, 187, 188, 195,
196, 213

- Boerescu, Vasile, 88, 102, 138, 159, 161, 163, 165, 171, 174, 175, 176, 177, 187, 188, 191-194, 205-216, 220, 232, 233, 238, 242, 245, 250
- Bogdan I, domnitor, 217
- Bogdan Gh., student, 26
- Bogdan -Duică, G., 10, 13, 16, 18, 23, 24, 28, 36, 38, 227, 228
- Boliac, C., 201
- Bolintineanu, Dimitrie, 222, 247
- Bosianu, Constantin. 48, 88, 102, 138, 153, 159, 160, 161, 163, 165, 197-203, 218, 220, 222-223, 245
- Bossuet, Jaque-Bénigne, abate de, 97, 101
- Bozgan, Ovidiu, 226, 227
- Băiloiu, C.N., 87, 102, 103, 133, 153, 154, 157, 230, 251
- Băiloiu, Nicolae, 27
- Brătianu, I.C., 147
- Brâncoveanu, Constantin, domnitor, 7
- Brâncoveanu, Grigore, mare ban, 40
- Brezoianu, C., 122
- Budai-Deleanu, I., 8
- Buescu, Pană, profesor, 221
- Bulgăre, Gh., 117
- Burdeanu, R., profesor, 152
- Buvellot, profesor francez, 85, 86, 104
- C**
- Calimachi, Scarlat, domnitor, 9
- Camariano-Cioran, Ariadna, 7, 28, 41
- Cantacuzino, Constantin, caimacam, 153, 244
- Capeleanu, N., 130
- Caragea, Ioan, domnitor, 11, 12, 25, 27, 72
- Carcalechi, Zaharia, 134
- Carol I, domnitorul, 177, 225, 250, 252, 255
- Casa școlilor, 27, 74, 75, 77
- Căpățaneanu, Ștefan, 54, 139, 147
- Câmpineanu, Const., 53
- Câmpineanu, Ioan, 116
- Cârlova, Vasile, 105
- Ceciot, A., profesor, 82
- Cernătescu, Petre, 122, 216-218
- Charley, M.S., autor, 225
- Charma, A., autor, 179
- Chesar (Cezar), 23
- Chesarie de Râmnic, 53
- Chiriță, Gr. 205
- Cicero, 49
- Cipariu, Timotei, 83
- Clocotide I., profesor, 170
- Close Elisabet, autor, 52
- Cocora, Gabriel, 38, 142
- Colegiul „Ludovik cel Mare” (Paris), 90
- Colegiul național Sf. Sava (dela Sf. Sava), 56, 59, 66, 67, 70, 73-77, 79-91, 93, 95, 98, 99, 101, 103-108, 111, 113, 116, 124, 127, 130-134, 138, 141, 142, 145, 147, 150-152, 154, 155, 159-161, 164, 165, 170, 172, 174-176, 180, 181, 186, 197, 205, 210, 216, 219, 227
- Comita, Ștefan, profesor, 18
- Condillac, Etienne Bonnot de, 21, 22, 55
- Consiliul General al Instrucțiunii, 223
- Consiliul Superior al Instrucțiunii, 221
- Constantinescu, Emanoil, profesor, 162, 172, 220
- Coray, Adamantie, cărturar grec, 99
- Corfus, I., 29
- Cornea, Paul, 7, 40, 86, 104, 112, 134, 139
- Costache (Costachi), Veniamin, 8, 15, 47, 48, 228
- Costaforu, George, 88, 102, 138, 153, 159-161, 165-168, 170-174, 177, 178, 188-191, 202-205, 210, 216, 218, 222, 223, 225, 231, 248, 250
- Costiescu, Miltiad, autor, 201

Costinescu, Petre, 40, 41
 Crețeanu, G., 145, 152, 153
 Crețescu (Krețescu), Alexandru, 88, 127,
 130, 159, 160, 164, 179
 Crețulescu, C.A., 194,
 Cristian, V., 132, 224
 Cristopulo, Athanasie, 256
 Csetri, A., autor, 23
 Cudalbu-Slușanschi, Oltea, 84, 104
 Cuza, Al. I., 29, 79, 171, 172, 177, 187,
 194, 195, 205, 216, 219, 221, 223,
 224, 232, 245, 247, 248

D

Damaschin, Ioan, 16
 Davilla, Carol, 163, 178
 Decebal, 110
 Delavigne, Casimir, 98
 Dellord, T., autor, 193
 Dendrino, C., 61
 Descartes, René, 142
 Dima-Drăgan, C., 89
 Dionisie din Alicarnas, 128
 Domairon, 53, 58
 Dona, N., 220
 Donici, Panait, 221
 Drăghicescu, G. I., 190
 Drăghicescu M., 139
 Duca, Neofit, 18, 32, 40
 Dumitrache, medelnicer, 31, 32
 Dumitrescu, Gh. T., 139
 Duranton, Alexandre, 189, 190
 Duruy, Victor, 179
 Dușu, Al., 53

E

Eforia școlilor (școalelor), 11, 25-27, 29,
 32, 35, 36, 57-61, 72, 73, 77, 80-82,
 84-88, 91, 114, 147, 153, 159, 165,
 168, 170, 171, 173, 194, 195, 220,
 230, 239, 241

Enescu, N.C., 9
 Eliade, P., 32, 88
 Epitropia școalelor, 13
 Erbiceanu, C., 8, 53
 Erdeli, Ladislau, 20-22, 27, 38
 Estiotul, C., 142

F

Fanton de Verrayon, 61
 Fălcoianu, I., 220, 221
 Fénélon, François de Salignac, 101
 Ferechide, Ștefan, 87, 102, 160, 251
 Filipescu, Al., efor, 63, 91, 153, 157, 230
 Filipescu, Catinca, băneasa, 142
 Filipescu, Gheorghe, 83
 Filipescu, Mitică, 84
 Filipescu-Vulpe, Alexandru, 60
 Filișanu, Dimitrie, 150
 Fleury, Claude, 96
 Florescu, Ioan, efor, 157, 173, 230
 Fourcy, Lefébure de, 180
 Franklin, Benjamin, 101, 115, 121
 Frânculescu, M., 98
 Frémy, E., 179

G

Gănescu, dr., 119, 122
 Genilie, Iosif, 28, 51, 58, 59, 81, 82, 89,
 98, 101, 102, 124-133, 153, 159
 Georgescu, Ioan, sculptor, 226
 Georgescu, Titu, 139
 Gheorghiuță, I., autor, 15
 Ghica, Alexandru D., caimacam, 162,
 165, 168, 170, 171, 172, 173, 176,
 177, 178, 231, 232, 238, 244
 Ghica, Alexandru D., domnitor, 57, 59,
 142, 244, 251
 Ghica, Aristid, 165
 Ghica, D. Grigore, domnitor, 11-13, 23-
 26, 28, 29, 31, 51, 173, 231, 242, 251
 Ghica, I., 14, 17, 133

Ghica, Mihail, 107
 Giurescu, Constantin C., 29, 30, 35
 Gobdelas, D., 9
 Goldsmith, 58
 Golescu, A. G., 123, 165, 246
 Golescu, Dinicu (Constantin), 29, 51, 52-55, 114
 Golescu, Iordache, 11-13, 25, 26, 29, 51
 Golescu, N., 204
 Golescu, Radu, 51
 Grigore al Argeşului, 16, 51
 Grigore, Dascălu, 29, 31, 43, 48
 Grigore, ierodiacon, 29
 Grigorie, egumen, 53, 54
 Grigoriu, Elena, 87, 93
 Gros, 82, 85
 Grozav V., 88, 187
 Guilford, Frederik North, lord, 99
 Gusti, D., 130

H

Haneş, P. V., 29, 51
 Haret, Spiru, 170, 227, 228
 Hariton, dr., 35
 Heineccius (Heinecke), I. G., 39-41, 44, 45, 55, 58, 95
 Heliade-Rădulescu, I., 10, 12, 13, 14, 20, 26, 27, 35, 36, 51, 53, 54, 55, 105, 106, 114, 115, 128, 134, 136, 144, 146, 147, 148, 151, 243, 251
 Hill, George, 81, 82, 94, 95, 104, 116, 153, 159, 170, 243

Hillel, 252

Homer, 99

Hurard, Hyacinte, 90

I

Iacov, episcop al Huşilor, 45
 Ierenei, A., 128
 Ierotei, dascăl, 36
 Ignatie, mitropolitul, 25

Ilarion al Argeşului, 30, 113

Ioanid G., 59, 81, 86, 89, 104, 114, 158, 251

Ionaşcu, I., 7, 11, 17, 57, 60, 72, 80, 83, 87, 92, 145, 153, 157, 160, 162-165, 170-172, 176, 178, 197, 202, 210, 221, 225, 226

Ionescu, Toma, dr., 228

Ioranu Gr., 162, 170

Iorga N., 9, 18, 25-27, 32, 48, 91, 117, 123, 124, 133, 154, 228, 256

Ipsilanti, Alexandru, domnitor, 103

Isar, N., 8, 12, 13, 15, 16, 22, 24, 26, 36-38, 41, 44, 46, 50, 54, 55, 60, 84, 91, 92, 96, 98, 99, 101, 124, 126, 139, 147, 149, 164, 178, 191, 193-195, 197, 224, 227

Iscru, G. D., 79, 88, 118, 121, 123, 151

Istrati, N., 130

Ivanov, Igor, 180

J

Jianu D., 113, 152

Joben, profesor, 85, 86

Jullien de Paris, M. A., 101

K

Kant, Immanuel, 21, 22, 42, 179, 211, 242

Kiseleff, Pavel, 57-64, 83

Kogălniceanu, Mihail, 94, 110

Kretzulescu, Nicolae, 222, 248

L

Lalescu Tr., 49

Lambrou F., 18

Lancaster, 57

Languillon, Eugène, 82, 85, 86

Laurian, Aug. Treboniu, 83, 94, 95, 98, 125, 126, 128, 132, 138, 139, 145, 151, 222, 223, 248, 251

- Lazăr, Gh., 5, 7-10, 12-14, 16-29, 36-38, 40, 41, 44, 45, 50, 53, 55, 79, 106, 132, 134, 138, 142, 145, 147, 160, 173, 212, 226-228, 231, 242, 243, 250, 255-257
- Lecca, C., 159, 160
- Legendre, 82, 103
- Leibnitz, Gottfried, Vilhelm, 211, 242, 253
- Ligne Charles-Joseph, conte de, 97
- Limburg, 159
- Locke, John, 42, 211, 242
- Lupu, Dionisie, mitropolit, 23-25, 29, 30, 38
- M**
- Macarie, Ieromonahul, 16, 17, 48, 53, 54
- Macarie, Psaltul, 36
- Machedon, Alexandru, autor, 99, 149, 151
- Machizot, 85
- Maciu, V., 197, 202, 205
- Magheru, Gh., 150
- Maior, P., 52
- Maiorescu, Ioan, 113, 121, 125, 145, 151, 221, 227
- Maiorescu, Titu, 226, 227
- Maiorescu, Vasile, 151
- Mândrescu, Simion, 228
- Manolache A., 139
- Marcovici, Alexandru, 164
- Marcovici, Constantin, 164
- Marcovici, Simion (Simeon), 14, 17, 20, 25, 31, 49, 50, 51, 58, 59, 81-83, 88, 97-99, 101, 107, 110-114, 134-138, 148, 154, 157, 159, 164, 230, 251
- Marcu, Al., 25, 31, 98
- Marin, Alexe, 69, 88, 119, 121, 153, 160, 164, 170, 179, 180
- Marino, A., 15, 55
- Marsillac, Ullisse de, 160, 170
- Masillon, 96, 97
- Massim Ion, 149, 151, 159, 160, 164, 179
- Mateescu P., pictor, 164
- Matei Basarab, 121
- Măinescu, Răducanu, 27
- Mândrescu, Simion, 228
- Mihai Viteazul, 92, 125, 136, 137, 203, 217, 218
- Mihail Radu, 29
- Mihăileanu, Nicolae, 226
- Milicescu, Emilia Șt., 10, 25
- Mircea cel Bătrân, 121, 217
- Mirecourt, Jaquot, 193
- Moisescu, Gh., I., 29, 38, 43, 45, 96, 97, 150
- Montesquieu, 188
- Monty, Leopold, 90, 145
- Moroiu, Costache, 17, 20, 25, 28, 30, 31, 34, 35, 48, 49, 51, 58, 69, 81, 87, 88, 102, 103, 132, 134, 160, 251
- Moscu, C., 28
- Mumuleanu, B. P., 15, 51, 52, 53, 54
- Munteanu, Gavril, 113
- Murgu, Eftimie, 82
- Muzeul Colegiului, 89, 153, 164
- “Muzeul de Istorie naturală și antichității”, 107
- N**
- Nectarie, mitropolit, 12
- Negruzzi, C., 114
- Negulescu, P., 56
- Negulici, I. D., 149, 151
- Nenovici, N., 152
- Neofit, mitropolit, 150
- Nestor, logofăt, 20, 26, 29
- Nestorescu, Andrei, 40
- Netea, Vasile, 83, 93, 98, 115-117, 125-128
- Neumeister, R., 170
- Newton, Isaac, 42
- Nicolaiassa, Gh., 43

O

Odobescu, Al., 227
 Orăscu, Șerban, 226
 Orășanu, N. T., 198
 Orescu (Orăscu), Al., 145, 153, 162, 172,
 173, 177, 181-186, 204, 216, 220-
 223, 225-227, 238, 248, 252
 Ortolan, Joseph-Louis, 189
 Ovidiu, 110

P

Palade, Teodor, 28, 58
 Panaiotache, dr., 35
 Pandele, I., 17, 20, 31-33, 35
 Panu, Anastase, 192
 Papadopol, Grigore, 86
 Papiu-Ilarian, Al., 24
 Pavel, popa, 20
 Pavlid (Pavlu), D., 70, 82, 103, 152, 153,
 159, 170, 251
 Pârnuță, Gh., 10, 20, 26, 151-153
 Pelouze, J., 179
 Pensionat Comble și Bonet, 84
 Pereț, Gr., 145, 152
 Periețeanu, Stolnicul Voicu, 13, 15, 36,
 37, 46, 47, 48, 53
 Perrot, 90, 92
 Philippe, A., 193
 Piccolo, N., 61, 91, 153, 194, 195
 Platon, filosoful,
 Platon, Gh., 55
 Pleșoianu, Grigore, 54, 147
 Poenaru, I. M., 104, 129
 Poenaru, Petrance, 12-14, 17, 20, 23, 24,
 36, 48, 59, 62, 67, 70, 73, 81-84, 91,
 95, 96, 101, 103, 106-108, 114, 118,
 119, 121, 122, 131, 132, 138-142,
 144, 147, 152-154, 157, 164, 181,
 227, 230, 251
 Pogor, Vasile, 114
 Polizu, G., dr., 163

Poni, Petru, 227
 Pop, Alecu, 59, 81, 101, 152, 159
 Pop, Dimitrie, 130
 Pop, frații, 51, 132
 Pop, Gh., 58, 59, 62, 81, 82, 101, 103,
 153, 159
 Pop, Hagi C., 27
 Pop, I., 28, 55, 58, 59, 81-83, 86, 99, 100,
 101, 104, 114, 251
 Pop, Zenobie, 31
 Popa, Stoica Fărcașu, 125
 Popa-Lisseanu, G., 10, 16, 23, 24, 28,
 227, 228
 Popescu, Ana Maria, 99, 149, 151
 Popescu, Mihai, 11, 63, 87
 Popescu, N. M., 29, 48
 Popescu-Teiușan, I., 54, 83, 125, 126,
 128, 223
 Popovici D., 21, 55, 99
 Poteca, Eufrosin (Efrosin), 14, 17, 20, 23,
 25, 27, 30-51, 53-55, 58-61, 81, 82,
 88, 95-97, 126, 129, 132, 134, 139,
 141, 142, 147, 150, 151, 251
 Potra, G., 59, 73, 82, 139, 152
 Pouillet, Claude, 179

R

Racine, Jean, 101
 Racoviță, Al., 87, 102, 251
 Racoviță, N. D., 221
 Rambeaud, Alfred, 8
 Rădulescu, Andrei, 31, 34, 49, 102
 Rădulescu, Mihai S., 225
 Râmnicăneanu, Grigore, 20, 53
 Râmnicăneanu, Naum, 15, 36, 43, 53, 96
 Regleanu, M., 28, 132, 150, 152
 Roman C. (-Vivul), 123, 151
 Romniceanu, M., 221
 Roques, Antonin, 160
 Rosetti, C. A., 148, 152, 193, 204, 206, 210
 Rosetti-Roznovanu N., 22, 55, 99, 101

Roșianu I. T., 190
 Rouillet, Antony, 189
 Rousseau, J. J., 42, 46, 125, 211, 242
 Royer-Collard, 188, 190-196

S

Salvandy, 90
 Schlater, arhitect, 172
 Schweder, Karol, profesor, 86, 104, 159
 Seminarii preparande, 80
 Seminarul de la Buzău, 113
 Seminarul de la Socola, 8, 9
 Sever, Ion Axente, 151
 Simonide, Nicolae, 147, 152
 Sinai Matei, 113
 Sion G., 201
 Snagoveanu, Iosafat, 123
 Soave, Francesco, 41
 Societate literară, 53, 114
 Societatea Studenților Români de la
 Paris, 92
 Staghiritul, Atanasie, 53
 Stanciovi, C., 152
 Stănciulescu, Ovid, 31, 34, 48, 103
 Stănciulescu-Bârda, Al., 41
 Stănculescu, Florea, 151, 152
 Storck, Carol, arhitect, 177
 Stratonichia, Ioanichie, 142
 Sturdza, D. A., 226
 Sturdza, Mihail, domnitor, 92
 Suțu Al., domnitor, 25, 37, 38
 Suțu, Constantin, 61

Ș

Școala Ardeleană, 8, 53
 Școala de la Iași (Gh. Asachi), 8, 9, 19
 Școala de la Sf. Sava, 5, 7, 9, 10-12, 14-
 17, 20-29, 34-38, 41-49, 51-56, 58,
 60, 61, 95, 96, 98, 109
 Școala națională de medicină, 178, 224

Școli de pe lângă mănăstirile din
 București, 11, 36

Șincai, Gh., 130
 Șonțu, N., 148
 Ștefan cel Mare, 203, 217
 Știrbei, Barbu, domnitor, 57, 60, 79, 80,
 87, 151, 154, 156, 158, 160, 162,
 163, 165, 177, 229, 244

T

Tacit, 101
 Talleyrand-Périgord, 192
 Tell, Chr., 24, 152
 Teodor, Pompiliu, 132
 Teodoreseu, G. Dem., 32, 38, 97
 Théot, Th., 86, 159
 Thornton, Th., 52
 Tillay, 162
 Tit, Liviu, 101
 Tomescu, C. N., 29
 Tomescu, Daniil, 28
 Tracy, Destutt de, 21
 Traian, 110
 Turnavitu, Scarlat, 139, 152

U

Ubicini, A., 195
 Universitatea "Al. I. Cuza", Iași, 223,
 224
 Universitatea din București, 5, 83, 175-
 177, 219, 222-228, 235, 236, 246,
 250-253
 Universitatea Ionică, 99
 Universitatea din Pisa, 25-27, 30-32, 35
 Universități străine, 236
 L'Université de Paris, 225
 Urechia, V. A., 8, 10-12, 14, 18, 25, 27,
 34-36, 57, 60-64, 73, 76, 80, 81, 87,
 88, 91, 113, 134, 139, 144, 145, 153,
 154, 158-161, 227

V

Vaillant, J. A., 83, 84, 85, 90, 104, 105
 Varaigne, Dominique, 90
 Vardalahos, C., 18, 21
 Vattel, Emmerich de, 191, 192
 Văcărescu, Iancu, 99, 105
 Văcărescu, Nicolae, 53
 Vânav, Scarlat, 92
 Vârtosu, Emil, 53
 Vârtosu, I., 150
 Veniamin din Lesbos, 32
 Verbină (Pervain), I., 49, 98
 Vernescu Gh., 161, 201
 Vilacroz, arhitect, 145
 Vilios, Dimitrie, 28
 Villara, Alecu, 57
 Vioreanu, Dimitrie Paul, 161, 164, 200
 Virgiliu, 198
 Vizanti, Andrei, 37
 Vlad Țepeș, 110
 Vladimirescu, Tudor, 17, 23, 24, 26, 30, 243
 Voltaire, François-Marie, 22, 101, 125

W

Walenstein, Carol (Scarlat), 62, 81, 89, 104, 152, 153, 164
 Walenstein, Pius, 89
 Walewski, Al., 192
 Wied, Casa de, 253-255
 Wolf, Chr., 21, 40, 42

X

Xenopol, A. D., 8, 10

Z

Zalomit, I., 88, 153, 158, 159, 160, 170, 179, 225
 Zamfir, M., 112, 134, 139
 Zane, A., 123
 Zane, Elena G., 122
 Zane, G., 84, 104, 122
 Zappa, familia, 252
 Zilot, Românul (Ștefan Fănuță), 15
 Zograful, Mincul, 30, 31

ILUSTRĂȚII

Gheorghe Lazăr (1799-1823), ctitorul Școlii naționale de la Sf. Sava
(Reproducere, Biblioteca Academiei Române, Stampe)

E. Poteca (1786-1856), profesor de filosofie, continuator al operei lui Gh. Lazăr
(Reproducere, Biblioteca Academiei Române)

Petrarhe Poenaru (1799-1875), directorul Colegiului național Sf. Sava (1832-1848)
Biblioteca Academiei Române, Stampe

Alexandru D. Ghica, caimacam (1856-1858), inițiatorul construirii palatului Academiei de la Sf. Sava în 1857 (viitoarea Universitate).
Litografie, Biblioteca Academiei Române

Alexandru Orescu (1817-1894), proiectantul palatului Universității, viitor rector (fotografie, Muzeul Universității)

Constantin Bosianu (1815-1882), primul decan al Facultății de drept (fotografie, Biblioteca Academiei Române)

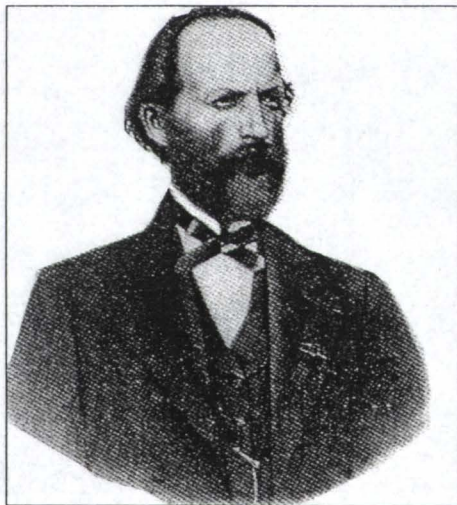
G. Costaforu, primul rector al Universității (1864-1873). După *Enciclopedia României*, I, 1938

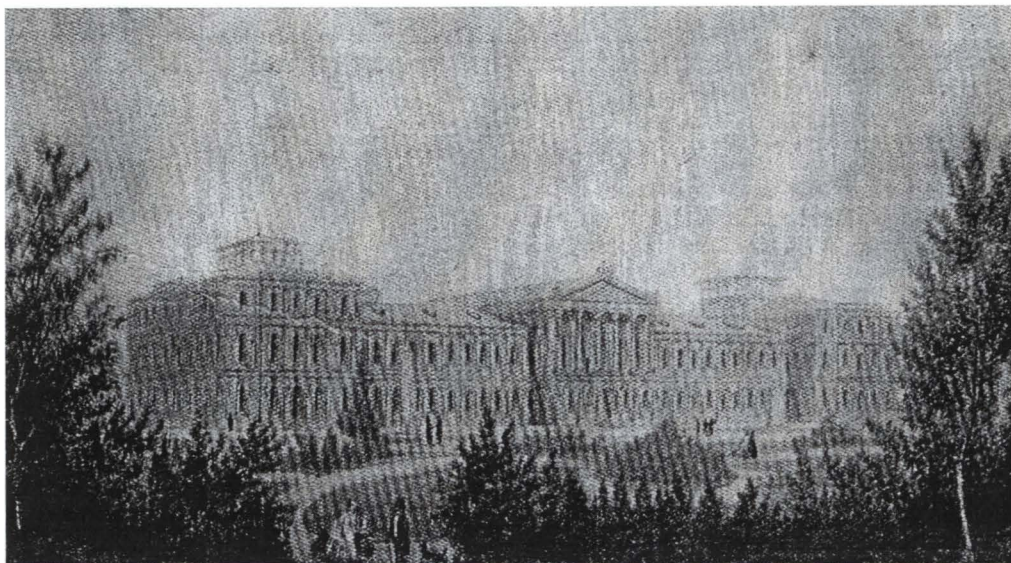
Vasile Boerescu (1830-1883), unul dintre fondatorii Facultății de drept, viitor rector al Universității și ministru al Instrucțiunii Publice (fotografie, Muzeul Universității din București)

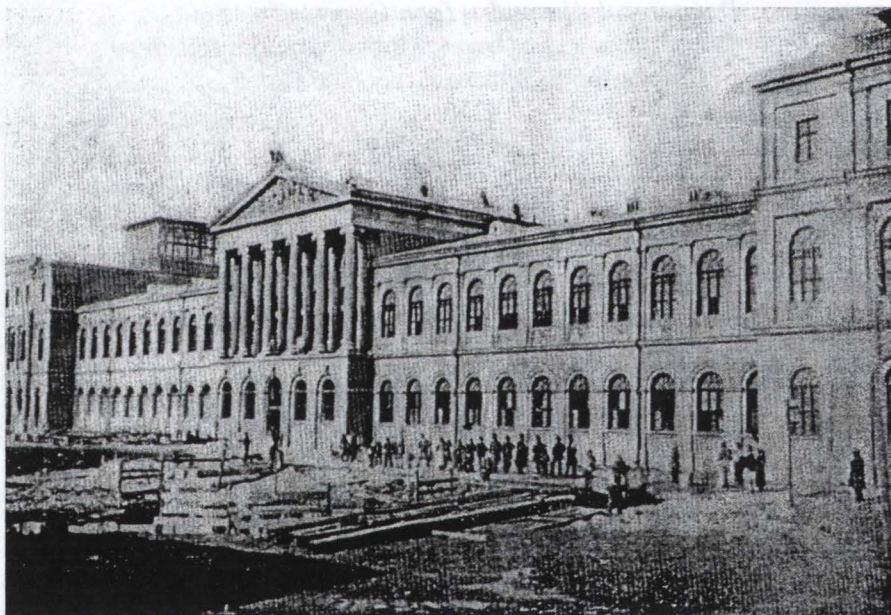
Domnitorul Alexandru Ioan Cuza (1859-1866),
în timpul căruia s-au pus bazele Universității din București
(Litografie, Biblioteca Academiei Române)

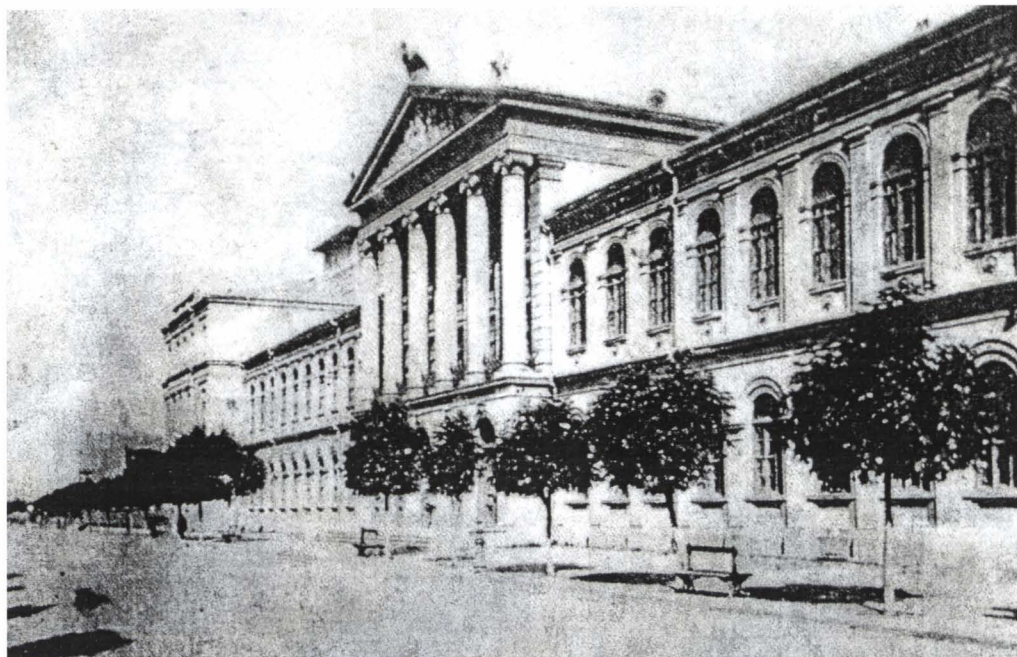
Dimitrie Bolintineanu (1819-1872), ministru al
Cultelor și Instrucțiunii Publice
la data înființării Universității din București

Palatul Universității din București, proiectul arhitectului Al. Orescu (1857)

Palatul Universității din București în curs de terminare, pe la 1863
(fotografie de C. Szatmary, Biblioteca Academiei Române)

Universitatea din București pe la 1880 (fotografie, Biblioteca Academiei Române)

Gheorghe Lazăr (1799-1823), ctitorul
Școlii naționale de la Sf. Sava
(Portret în ulei, Muzeul Brukental din Sibiu)

Alexandru Ioan I.
Cu mila lui Dumnezeu și voința națională
Domn-Principatelor Unite Române

La toți de față și niilor sănătate.

Supra raportului Ministerului Nostru Secretariat de Stat
la Departamentul Cultelor și Instrucțiunii Publice sub nr.
21133 ;

Amu decretată și decretăm:

- Art. I. Facultățile din București unite, în prezența vorii și a
măi de Universitatea din București; 1864
- Art. II. Profesorii facultăților de vorii, vorii în prezența și vorii
collegii pe Universitatea din București;
- Art. III. Profesorii fac vorii facultăți în parte vorii collegii pe Dece-
nala facultății respective;
- Art. IV. și celii de pe urmă, e Ministerului Nostru Secretariat de Stat la
Departamentul Cultelor și Instrucțiunii Publice ste înseri-
nate cu circulația ordonanței de față. —

Data vîn în Domnia Noastră Republiă București în ca-
nula marelui 1864, iar alți Domnia Noastră alii Sărbia.

Alexandru Ioan I.

Ministerului Cultelor
și Instrucțiunii Publice.

D. Boboi

Alexandru Ioan I.
Ca-milă lui Dumnezeu și voinea națională
Domn. Principatelor Unite Române

La toți de faliă și viitori sănătate.

În urma raportului Ministerului nostru de Instrucție de date la Depar-
tamentul Justiției, Cultelor și Instrucției publice sub nr. 447/1864 -
Arădindu în vedere Decretului nostru sub nr. 765 din 4 Iulie 1864;
Conștientizându alături făcută de Corpul Profesorial al^u Universi-
tății din București;

Amu decretăm și decretăm:

Art. I. Sunt numiți și confirmați:

332

D. G. Cristoforescu, Doctor în Drept, Profesor de Drept la Faculta-
tea din București, Rector al^u Universității din București;

D. A. Ibrăilescu, Laurian, Profesor de Istorie literară și Filologie
la Facultatea de Litere, Decan al^u acestei facultăți;

D. M. Onuțiu, Profesor de Geometrie descriptivă la Facultatea de
Științe din București, Decan al^u acestei facultăți;

Art. II. și alți Prințipi, Ministerul nostru de Instrucție și Științe la Departamentul
Justiției, Cultelor și Instrucției publice este însărcinat cu executarea
Decretului de față.

Dat în București la 5 Octombrie anul 1864.

Alexandru Ioan I.

Ministerul Justiției, Cultelor și Instrucției Publice.

P. M. Cristoforescu

nr. 1243

Decretul Domnitorului Al. I. Cuza, din 5/17 octombrie 1864, de confirmare a
alegerii Rectorului Universității din București, precum și a Decanilor facultăților
(Orig. la D.A.N.I.C., Min. Cultelor și Instr. Publice, ds. 522/1864, f. 268)

STUDIÎ
ASUPRA
INSTRUCȚIUNEÎ PUBLICE

**în unele din Statele cele mai înaintate
ale Europei.**

de

G. COSTA-FORU.

BUCURESCI.

Tipografia Collegiului Naționalu din St. Sava.

1860.

Coperta cărții lui G. Costaforu, publicată după călătoria de studii în străinătate

CUPRINS

Argument	5
I. Școala națională de la Sf. Sava la începuturile sale (1818-1831)	7
1. Premisele întemeierii școlii naționale de la Sf. Sava	7
2. Funcționarea școlii de la Sf. Sava în anii 1818-1822.....	18
3. Școala de la Sf. Sava sub conducerea lui I. Heliade-Rădulescu (1822-1825).....	26
4. O nouă etapă în dezvoltarea școlii și a spiritului “Luminilor”: sub conducerea lui E. Poteca – „filosoful nostru cel dela Paris” (1825-1831)	35
II. Organizarea și funcționarea Colegiului național dela Sf. Sava în anii 1831-1848	56
1. Organizarea învățământului românesc în lumina principiilor Regulamentului Organic și redeschiderea școlii de la Sf. Sava	56
2. Regulamentul școlar din 1833 și însemnătatea sa pentru organizarea Colegiului de la Sf. Sava	64
3. Aplicarea Regulamentului școlar și evoluția Colegiului de la Sf. Sava până la 1848.....	81
III. Opera didactică și universul ei (1831-1848).....	93
IV. Periodicele Colegiului național Sf. Sava și alte colaborări ale dascălilor la presa timpului (1829-1848)	106
1. Cele mai vechi periodice ale dascălilor de la Sf. Sava: “Muzeul național” și “România”.....	106
2. Gazete ale dascălilor de la Sf. Sava din ajunul și din timpul revoluției de la 1848.....	118
3. Alte colaborări ale dascălilor la presa premergătoare revoluției de la 1848; semnificația cuvântărilor școlare publicate în gazetele vremii ..	134
V. Colegiul național Sf. Sava și revoluția de la 1848	143
VI. Colegiul național Sf. Sava de la 1848 la 1859.....	154
1. Condițiile de funcționare a Colegiului în timpul domniei lui Barbu Știrbei (1849-1856)	154
2. Evoluția Colegiului și noua reformă a învățământului în timpul căimăcămiei lui Alexandru D. Ghica (1856-1858).....	165
VII. Creația didactico-științifică și influența “maeștrilor” străini (1849-1859)	180
1. Lucrările didactice în procesul de instrucție	180
2. O remarcabilă operă de popularizare științifică: noua serie a revistei “Muzeul național”, de sub conducerea lui Alexe Marin (1857-1860) ..	181
3. Primele scrieri politico-juridice ale profesorilor de drept de la Sf. Sava și “modelul” maeștrilor francezi.....	187

VIII. *Publicistica profesorilor de la Sf. Sava în sprijinul Unirii*

Principatelor	197
1. Colaborarea lui Constantin Bosianu la ziarul "România"	197
2. Colaborarea lui G. Costaforu la "Secolul" ("Timpul")	202
3. Vasile Boerescu și ziarul său, "Naționalul"	205
4. Publicistica lui Petre Cernătescu în sprijinul Unirii Principatelor	216
IX. De la Sf. Sava la Universitate; moștenirea spirituală a lui Gh. Lazăr	219
1. Edificarea facultăților și înființarea Universității din București (1859-1864)	219
2. Perspectivele dezvoltării Universității bucureștene și moștenirea spirituală a lui Gh. Lazăr	224

ANEXE

1. Ofisul domnitorului Barbu Știrbei privind deschiderea și reorganizarea școlilor publice (1850)	229
2. Cuvântul directorului școlilor, G. Costaforu, cu prilejul inaugurării "Academiei Române" [localul viitoarei Universități: octombrie 1857]	231
3. V. Boerescu, Observațiuni asupra planului Academiei Sf. Sava [aprilie 1858]....	232
4. Copie după raportul Eforiei școlilor cu nr. 1670, august 5, 1858, către caimacamul Al. Ghica, privind reforma școlilor	238
5. Extras din studiul lui Vasile Boerescu, <i>Reformele. Instrucțiunea publică. I.</i> [aprilie 1858]	242
6. Decretul domnitorului Al. I. Cuza privind înființarea decanatului Facultății de științe juridice și administrative (25 nov. st.v., 1859)	245
7. Raportul lui Dimitrie Bolintineanu, ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice, adresat domnitorului Al. I. Cuza, cu propunerea de înființare a Universității din București (3 iulie 1864)	246
8. Decretul domnitorului Al. I. Cuza privind înființarea Universității din București (4/16 iulie 1864)	247
9. Decretul domnitorului Al. I. Cuza privind numirea Rectorului Universității și a Decanilor facultăților (5/17 octombrie 1864)	248
10. Extras din Legea instrucțiunii publice din 1864 privind organizarea învățământului superior (art. 249-262)	249
11. Cuvântul rectorului G. Costaforu, cu prilejul festivității de inaugurare a palatului Universității, cu răspunsul domnitorului Carol I (14/26 decembrie 1869)	250
12. Prefață la lucrarea lui N. Iorga, <i>Cel dintâi învățător de ideal național, Gheorghe Lazăr. La o sută de ani de la deschiderea Școlii lui, București, 1916</i>	256
INDICE	259
ILUSTRĂȚII	257

VERIFICAT
2007

VERIFICAT
2017

*Tiparul s-a executat sub c-da nr. 1172 /2004
la Tipografia Editurii Universității din București*

DE SPIRITU ET ANIMA

RE

		16. DEC. 2009
		16. DEC. 2009
9. DEC. 2009		5. SEP. 2010
		11. IAN. 2010
27. APR. 2009		28. MAR. 2012
		02. APR. 2012
	05. FEB. 200	
25. IAN. 2006	13. NOV. 2007	22. AUG. 2012
25. IAN. 2006	5. MAR. 2008	01. OCT. 2018
26. IAN. 2006	06. APR. 2009	
28. IAN. 2006	26. OCT. 2009	

Autorul, profesor universitar dr. Nicolae Isar, referindu-se la originile Universității din București face istoria Școlii naționale de la Sf. Sava, întemeiată în 1818, sub conducerea lui Gheorghe Lazăr. Focăr de cultură românească școala a evoluat în strânsă legătură cu spiritul european al timpului, pe tradițiile ei luând ființă cu 140 de ani în urmă, Universitatea din București.

EDITURA UNIVERSITĂȚII DIN BUCUREȘTI